



مېھرۇللاھ تەۋەككۈل شەۋقىي (2008)

قىلىپ تەشكىللەپ تەسىس قىلىنغان تولۇق ئوتتۇرا سىنىپىغا ئوقۇشقا كىرگەن، ھەمدە ئىككى يىل ئوقۇغاندىن كېيىن، ئۇ تولۇق ئوتتۇرا سىنىپ ھاياتىنىمۇ مۇۋەپپەقىيەتلىك تاماملىغان. 1974 - يىلىدىن 1976 - يىلىغىچە بولغان ئىككى يىلدا باي ناھىيەسى بىلەن غۇلجا ۋىلايىتى ئارىسىدىكى تاغلىق رايونغا چېنىقىشقا چۈشكەن، كىچىكىدىن ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش تۇيغۇسى كۈچلۈك ۋە ئىزدىنىش روھىغا باي بۇ ئۇستازىمىز چېنىقىشقا چۈشكەن مەزگىلىدەمۇ « بىلىمنى ئۆگىنىپلا قويسا، ھامان بىر كۈنى ئەسقاتىدۇ » دېگەن ئىلغار روھنىڭ تۈرتكىسىدە ئۆزلۈكىدىن خەنزۇ تىلى ئۆگىنىشنى داۋاملاشتۇرغان ۋە ئۇيغۇر كونا يېزىقىنىمۇ ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىۋالغان. 1976 - يىلى ئالىي مەكتەپلەرگە غەيرىي رەسمىي يوسۇندا سىناق ئېلىپ كۆرۈپ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىدىغان تۈزۈمنىڭ ئەڭ ئاخىرقى يىلى بولۇپ، شۇ يىلى ئاتاقلىق تۈركولوگ گېڭ شىمىن مۇئەللىم ئۆزى شىنجاڭغا بېرىپ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلغاندا ئۆزلۈكىدىن ئۆگەنگەن بىلىملىرى بىلەن ۋە خەنزۇچە، ئۇيغۇر يېڭى يېزىق ۋە كونا يېزىقچە ئېلىنغان سىناقلاردىن مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتۈپ ناھىيە بويىچە شەرەپ بىلەن ئالىي مەكتەپكە قوبۇل قىلىنغان ئۈچ ئوقۇغۇچىنىڭ ئەڭ ياخشىسى سۈپىتىدە 1976 - يىلى 10 - ئايدا مەكتىپىمىزنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل - ئەدەبىيات فاكولتېتىغا قوبۇل قىلىنغان. ئۇ قوبۇل قىلىنغان سىنىپ ئاتاقلىق مىللىي رەھبىرىمىز سەيپىدىن ئەزىزنىڭ تەشەببۇسىدا گېڭ شىمىن مۇئەللىمگە ھاۋالە قىلىشى بىلەن ئېچىلغان « قەدىمكى تۈركىي تىل يادىكارلىق تەتقىقاتى » نامىدىكى سىنىپ بولۇپ، كىچىكىدىن تىل ئۆگىنىشكە قىزغىن، تىل،

ئىلىم سۆيەر، ئىزدىنىش روھىغا باي قەدىردان ئۇستازىمىز موللانىياز مۇئەللىم، 1958 - يىلى ئاتاقلىق تارىخچىمىز موللا مۇسا سايرامى ۋە ئۇيغۇر يېقىنقى زامان شېئىرىيىتىدىكى يارقىن نامايەندە نىمىشېھىت ئارمىيە ئېلى داموللىدەك ئېسىل ئوغلانلارنى ئۆز قوينىدا يېتىشتۈرگەن سۆيۈملۈك يۇرت ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ باي ناھىيەسىدە تۇغۇلغان. ئالتە ياشقىچە ئائىلە تەربىيەسىدە بولۇپ، ئالتە ياشقا كىرگەندىن كېيىن باي ناھىيەلىك 40 - باشلانغۇچقا كىرىپ باشلانغۇچ ئوقۇش ھاياتىنى باشلىغان. « مائىسا كۆكىدىن مەلۇم » دېگەندەك، كىچىكىدىن ئۆگىنىشكە، ئىلىم ئېلىشقا چىن قەلبىدىن رىشتە باغلىغاچقا، ئەينى زاماندىكى بەش يىللىق باشلانغۇچ مائارىپىنى تۆت يىلدىلا تاماملاپ تۈگەتكەن. ئەمما، مەدەنىيەت ئىنقىلابى سەۋەبىدىن ئوتتۇرا مەكتەپكە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىشى بىر مەزگىل توختاپ قالغانلىقى سەۋەبلىك مۇنتىزىم مەكتەپتە ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرۇشقا ئامال بولمىغان شارائىتتا، تاغسىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن خەنزۇ بالىلارنى تەربىيەلەش ئۈچۈن ئېچىلغان، ھەمدە ئۈچ يىللىقنىڭ بالىلىرى ئۈچ گۇرۇپپىغا بۆلۈنۈپ بىرلا دەرسخانىدا دەرس ئاڭلايدىغان شەخسىي تەربىيەلەش خاراكتېرلىك باشلانغۇچ سىنىپقا ئوقۇشقا كىرىپ، تىرىشچانلىقى، ئىزدىنىش روھىغا بايلىقى بىلەن ئالتە ئاي ئىچىدە ئۈچ يىللىقنىڭ دەرسىنى ئاساسەن ئۆگىنىپ تۈگەتكەن. 1969 - يىلى كۈزدە ئوتتۇرا مەكتەپكە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىشى ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن، باي ناھىيەلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپكە ئوقۇشقا كىرىپ ئۈچ يىل ئوقۇغاندىن كېيىن، 1972 - يىلى ئوقۇشى ياخشى بالىلارنى بىر سىنىپلا

قېرىنداشلىرىم يۇرتتا بولغاچقا، يۇرتقا كېتىپ ئۇلارغا يېقىن جايدا خىزمەت قىلىشىم كېرەكلىكىنى ئېيتقىنىمدا، خەمەت تۆمۈر مۇئەللىم ماڭا: « بىز ھەر بىر ئەۋلاد زىيالىيلارنى مىللىتىمىزنىڭ تىلى - يېزىقىدىن ئىبارەت ئالتۇن قورالىنىڭ تەتقىقاتى ئۈچۈن تەربىيەلەۋاتىمىز، بىزنىڭ ئاتا - ئانىمىز مۇ ھەرگىز بۇ يەردە ئەمەس، ئۇلارمۇ يۇرتىمىزدا، ئەمما كەسپىگە، ئۇيغۇر تىلى - يېزىقىمىزغا بولغان، ئۇيغۇر ئالىي مائارىپىمىزغا بولغان يۈكسەك سۆيگۈمىز بىلەن ئاتا - ئانىمىزنى يۇرتتا تاشلاپ قويۇپ، مۇشۇ يەردە ئىشلەپ كېلىۋاتىمىز، سىز يۇرتۇمغا كېتەتتىم دەپلا بۇ چوڭ بۇرچتىن ئۆزىڭىزنى تارتىشىڭىز بولمايدۇ، بىر نەچچە يىل ئىشلەپ بېقىڭ، پەقەتلا كۈنەلمىسىڭىز شۇ چاغدا قايتىشنى ئىلتىماس قىلىشىڭىز بولىدۇ » دېدى. ھۆرمەتلىك ئۇستازىمىزنىڭ بۇ گەپلىرى ماڭا ناھايىتى تەسىر قىلدى، بۇ خىل ئىشەنچ ۋە مىللىي مەسئۇلىيەت ئالدىدا قارارىمدا يەنىلا چىڭ تۇرۇپ قايتىپ كېتىشنى نومۇس دەپ بىلدىم ۋە مۇشۇ مەكتەپتە قېلىپ قېلىشنى قارار قىلدىم. « سۆھبەت داۋامىدا پېشقەدەم ئۇستازىمىز خەمەت تۆمۈر مۇئەللىمنىڭ يۇقىرىقى گەپلىرى مېنىمۇ ناھايىتى سۆيۈندۈردى. گەرچە رەھمەتلىك ئۇستازىمىز خەمەت تۆمۈرنى كۆرۈش بىزگە نىسبەت بولمىغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇيغۇر تىلى - ئەدەبىياتىنىڭ نەزەرىيە تەتقىقاتىنى ئۇنىڭ ئەجرىنى تىلغا ئالماي تۇرۇپ تەتقىق قىلغىلى بولماسلىقىنىڭ ئۆزىلا بۇ مۆھتىرەم ئالىمنىڭ تىل تەتقىقاتىدىكى يۈكسەك ئوبرازىنى ماڭا تونۇتقان ئىدى. يۇقىرىقى گەپلەرنى ئاڭلاپ تىلشۇناس ئالىمىمىزنىڭ قەلبىدىكى ھۆرمەت ئوبرازىنى تېخىمۇ مۇئەييەنلەشتۈردۈم. ئۈچ يىلدىن بۇيان بالىلارچە مۇئامىلىدە چۈشەنگەن كەسپىمنىڭ قىممىتى ۋە مەسئۇلىيىتىنى چوڭلارچە تەپەككۈر بىلەن قايتىدىن چۈشەنگەندەك بولدۇم، ھەم شۇنداقلا موللانىياز مۇئەللىمنىڭ كەسپىگە بېغىشلانغان روھى ۋە مەسئۇلىيەتچانلىقىدىن تەسىرلەندىم. مۇئەللىمنىڭ خىزمەتكە چىققاندىن كېيىنكى ئۆگىنىش ۋە ئىزدىنىشلىرى توغرىسىدا سورىغىنىمدا، ئۇ ئۆگىنىش ھاياتىدىن ناھايىتى زوقلانغان ھالەتتە سۆزلەپ مۇنداق دېدى: « خىزمەتكە چىققان كۈنىمىدىن باشلاپ

يېزىق مەسىلىلىرىگە ھەۋەس قىلىدىغان ئۇستازىمىز ئۈچۈن بۇ بىر ياخشى ئۆگىنىش پۇرسىتى بولغان ۋە كەسپىمىزنىڭ سەرگە ئۇستازلىرى بولغان خۇ جېنخۇا مۇئەللىم، گېڭ شىمىن مۇئەللىم، خەمەت تۆمۈر مۇئەللىم، تۇرسۇن ئايۇپ مۇئەللىم، ۋېي سۈيى خانىملاردىن تىلشۇناسلىق، قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى، گىرامماتىكا، لېكسىكولوگىيە، فونېتىكا قاتارلىق پەنلەردىن دەرس ئېلىپ ئۆزىنىڭ تىل توغرىسىدىكى بىلىملىرىنى ئۈزلۈكسىز بېيىتقان ھەم شۇنداقلا قىسقا ۋاقىت ئىچىدە خەنزۇ تىلىنىمۇ ياخشى ئۆگىنىپ چىقىپ، پېشقەدەم ئۇستازلارنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشكەن. ئۇستازىمىز ئۆزىنىڭ ئۆگىنىشىدىكى ئالاھىدىلىكى ئۈستىدە توختىلىپ مۇنداق دەيدۇ: « ئادەتتە بىر ئىش قىلسام ياكى بىرى ماڭا گەپ قىلسا پۈتۈن دىققىتىمنى يىغىمەن. كىتاب ئوقۇسام، دەرس ئاڭلىسام دىققىتىم ئالاھىدە يىغىلىدۇ. بۇ مېنىڭ ئۆگىنىشتىكى ئەڭ چوڭ ئالاھىدىلىكىم. دەستە خاتىرە قالدۇرۇش ئىقتىدارىم تازا ياخشى ئەمەس بولغاچقا، بۇ بوشلۇقنى پۈتۈن دىققىتىمنى يىغىپ دەرس ئاڭلاش بىلەن، دەرسنى شۇ دەرس سائىتىدە ئەڭ كۆپ نىسبەتتە ئۆزلەشتۈرۈۋېلىش ئۇسۇلى بىلەن تولۇقلايتتىم. » شۇنداق قىلىپ بىكار تۇرماي بىلىم ئېلىشنى ئۆزىگە ئادەت قىلغان بۇ ئىجتىھاتلىق ئۇستازىمىز 1980 - يىلىنىڭ بېشىدا فاكۇلتېتىمىزنى پۈتتۈرۈپ يەنە فاكۇلتېتىمىزغا ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قېلىنغان. شۇ ۋاقىت ئۈستىدە توختىلىپ ئۇ مۇنداق دەيدۇ: « ئۇ چاغدا خەمەت تۆمۈر مۇئەللىم فاكۇلتېت مۇدىرى، تۇرسۇن ئايۇپ مۇئەللىم سىنىپ مۇدىرىم ئىدى. ئوقۇش پۈتتۈرۈشكە يېرىم يىل قالغاندا ئۇلار گېڭ شىمىن مۇئەللىم ۋە ۋېي سۈيى مۇئەللىملەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ مېنى فاكۇلتېتتا ئېلىپ قالىدىغان بولۇشۇپتۇ، مەن بۇنىڭدىن خەۋەرسىز ئىدىم. ئۇ ۋاقىتلاردا بىز ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن بىر تۇتاش خىزمەتكە بۆلۈنەتتۇق. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن شىنجاڭغا خىزمەتكە بۆلۈنگەنلەر تىزىملىكىدە ئىسمىم يوقلىقىنى كۆرۈپ خەمەت تۆمۈر مۇئەللىمنى ئىزدەپ باردىم، مۇئەللىم مېنى فاكۇلتېتنىڭ ئوقۇتقۇچىلىقىغا ئېلىپ قالغانلىقىنى ئېيتتى. مەن ئاتا - ئانىم،

ئىچىدە ئالاھىدە باھالىنىپ، بۇ ئۇستازنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئۈچ كىشىگە ئەزەربەيجان دۆلەتلىك پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ باش مۇدىرى ۋە ئاكادېمىك ئالىم م. ئاخۇندوۋنىڭ ئۆز ئىمزاىسى قويۇلغان « ئەلا ماقالە » ۋە « پەخىرلىك ئالىم » نامىدىكى مۇكاپات شەرەپ گۇۋاھنامىسى بېرىلگەن.

ئۇستاز ئۆزىنىڭ چەتئەل تىلى ئۆگىنىش ئەھۋالى ئۈستىدە توختىلىپ مۇنداق دەيدۇ: « 1976 - يىلى بېيجىڭغا كېلىپ بۇ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان مەزگىلدە شۇ سىنىپتىكى چەتئەل تىلى ئۆگىنىش گۇرۇپپىسىغا تىزىملىتىلغانلىق تۈپەيلى ئوقۇش پۈتتۈرۈشتىن ئىلگىرى چەتئەل تىلى ئۆگىنەلمىگەن ئىدىم، لېكىن ئوقۇش پۈتتۈرۈپلا ياپون تىلى ئۆگىنىشكە ئىشتىياق باغلاپ، ھەمدە ئۆزلىكىمدىن ياپونچە ئۆگىنىشنى باشلىدىم، مەكتىپىمىز بىلەن بېيجىڭ چەتئەل تىللىرى ئىنىستىتۇتىنىڭ يېقىن بولغانلىقىدەك ئەۋزەللىكىدىن پايدىلىنىپ بىر ياپون يىگىت بىلەن تونۇشۇم ۋە بار زېھنىمنى يىغىپ ياپون تىلى ئۆگەندىم، ياپون تىلى سەۋىيەممۇ ناھايىتى تېز ئۆستى. 1985 - يىلى مەكتىپىمىزگە توكيو چەتئەل تىللىرى ئۇنىۋېرسىتېتىغا بېرىپ بىلىم ئاشۇرىدىغان بىر سان كەلدى، مەكتەپتىن مېنى كۆرسىتىپ بەرگەندىن كېيىن مەن تېخىمۇ تىرىشىپ ئۆگىنىپ ياپون تىلى سەۋىيەمدىكى يېتەرسىز يەرلىرىمنى تولۇقلاشقا كۈچ چىقاردىم، ئەمما مەسئۇل تەرەپلەر ماتېرىيال ئارخىپلىرىمنى ۋاقتىدا ياپونىيەگە يوللاپ بەرمىگەنلىكى سەۋەبلىك ۋاقىت سۈرۈلۈپ كېتىپ بۇ بىر ياخشى پۇرسەت قاراپ تۇرۇپ قولىدىن كېتىپ قالدى. كىچىكلىكتە بۇ ئىش ماڭا بەك تەسىر قىلىپ كەتكەچكە، ياپون تىلى ئۆگىنىش ئىشىنى شۇندىن ئېتىبارەن توختىتىپ قويغان ئىدىم. بىراق بۇ قىلغىنىمدىن ھازىرغىچە بەك ئۆكۈنمەن. قانداقلا بولمىسۇن، بۇ مېنىڭ يەنە بىر خىل تەپەككۈر تىلى بىلەن دۇنيانى كۆزىتىدىغان يولۇم ئىدى، ئەمما بۇ يولدىن ئۆزۈم ۋاز كېچىپ خاتا قىلغان ئىدىم. كېيىن تىلشۇناسلىق ئىلمىنى ئىگىلەش ۋە چوڭقۇر چۈشىنىش ئۈچۈن چوقۇم ئىنگىلىزچە ئۆگىنىش زۆرۈرلىكىنى ھېس قىلىپ ئىنگىلىزچە ئۆگىنىشنى باشلىدىم، بۇ تىلنى ئۆگىنىشىم ئۆزلىكىمدىن ۋە پۈتۈنلەي كىتابى ماتېرىياللارنى كۆرۈش

بېيجىڭدىكى ئوخشاش بولمىغان ئورۇنلاردا پات - پات ئۇيۇشتۇرۇلۇپ تۇرىدىغان ھەر تۈرلۈك كەسپىي كۇرسلارغا ئاكتىپ قاتنىشىپ، بىلىم تولۇقلاش پۇرسىتىمنى قولدىن بەرمىدىم. ھەر قانداق بىر ئۇنىۋېرسىتېت ياكى پەنلەر ئاكادېمىيەسىدە تىل توغرىسىدا لېكسىيە بار دەپ ئاڭلىساملا قولىدىن بەرمەي بېرىپ ئاڭلايتتىم. لېكسىيەلەردىن يېڭى - يېڭى بىلىملەرنى قوبۇل قىلىشقا، ئوقۇغۇچىلارغا يېڭى نەرسىلەرنى سۆزلەپ يەتكۈزۈپ بېرىشكە تىرىشاتتىم. ھازىرمۇ ھەم بۇ خىل پۇرسەتلەرنى ھەرگىز قولىدىن بېرىپ قويغۇم كەلمەيدۇ، شۇڭا، بۇ خىل كۇرسلار ياكى لېكسىيەلەر ئۇيۇشتۇرۇلسا، ياكى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرى ئېچىلسا، مەيلى ئۇ ئىلمىي يىغىنلارنىڭ دۆلەت ئىچى ياكى دۆلەت سىرتىدا ئېچىلىشىدىن قەتئىينەزەر ھەتتاكى پۈتۈن خىراجەتلەرنى ئۆزۈم ئۈستۈمگە ئېلىشقا رازى بولۇپ، ۋاقىت يار بەرسىلا شۇ خىل يىغىنلارغا قاتنىشىۋېلىشقا، شۇ خىل ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرىدا ئۆز قاراشلىرىمنى ئوتتۇرىغا قويۇۋېلىشقا ئىنتىلىمەن. »

ئىگىلىشىمىزچە، بۇ ئۇستاز ئۆزى دېگەندەك دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرىغا پۇرسەت تاپسىلا قاتنىشىپ تۇرىدىكەن ۋە شۇ خىل يىغىنلاردا ياخشى باھالارغا ئېرىشىپ تۇرىدىكەن. مەسىلەن، ئۇ ئەزەربەيجاندا دوكتورانت ئوقۇغۇچى بولۇپ ئوقۇۋاتقان مەزگىلدە 2000 - يىلى 2 - ئايدا ئەزەربەيجان دۆلەتلىك پەنلەر ئاكادېمىيەسى تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان مەملىكەتلىك تىلشۇناسلىق تەتقىقاتى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا تەكلىپ بىلەن قاتنىشىپ، شۇ مۇھاكىمە يىغىنىغا ئۆزىنىڭ تەييارلىغان ئىلمىي ماقالىسىنى سۇنۇپ ئوقۇپ ئۆتكەن. ماقالىسىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان كۆز - قارىشى بايان قىلغاندا، بۇرۇنقىدەك ئەنئەنىۋى بايان قىلىش ئۇسۇلىنى قوللانماي، باشقىلارنى جەلپ قىلالايدىغان باشقىچە بايان قىلىش ئۇسۇلىنى قوللانغان بولغاچقا، شۇ قېتىمقى يىغىنغا قاتناشقان 400 نەچچە قاتناشقۇچىنى ئۆزىگە قارىتىپ، ئالاھىدە دىققىتىنى قوزغىغان. نەتىجىدە شۇ قېتىمقى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىدا، بۇ ئۇستازنىڭ شۇ يىغىنغا سۇنغان ئىلمىي ماقالىسى 300 نەچچە پارچە ماقالە

پايدىلىنالمىغان بولساممۇ، « ماۋزېدۇڭ ئەسەرلىرىدىن تاللانما » نىڭ خەنزۇچە نۇسخىسىنىمۇ تېپىپ تۈركچىسىنى خەنزۇچىسى بىلەن سېلىشتۇرۇپ ئۆگەندىم. شۇنداق شارائىتتا ئۆگىنىپ يۈرۈپمۇ تۈركچىدىن خېلى ئاساس سېلىۋالدىم. باشقا تۈركىي تىل تەتقىقاتچىلىرى تىل تەتقىقاتىدا تارىخىي سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىق يۆنىلىشىدە قىلغان تەتقىقاتىنىڭ خېلى كۆپ ئىكەنلىكىنى بايقىغان ئىدىم، ئەمما، مېنىڭ تۈركىي تىللارنى پاراللېل يۆنىلىشتە سىنخرونىك يوسۇندا سېلىشتۇرۇپ، بۇ جەھەتتە ئىزدىنىپ بېقىش ئارزۇيۇم بار ئىدى، بۇنىڭ ئۈچۈن ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەتلىرىدىن بىرەرسىگە بېرىپ تۈركىي تىللاردىن بىرەرنى بولسىمۇ ئۆگەنسەم دەپ ئارزۇ قىلاتتىم. چەتئەلگە چىقىپ بىلىم ئېلىش قىزغىنلىقىمنىڭ تۈرتكىسىدە چەتئەلگە چىقىپ ئوقۇيدىغان پۇرسەتنى ئۆزۈم ھەل قىلماقچى بولدۇم ۋە 2000 - يىلى ئەزەربەيجان ئەلچىخانىسىغا بېرىپ ئەزەربەيجانغا چىقىپ ئوقۇش ئارزۇيۇمنى ئۇلارغا ئېيتتىم، مېنى خۇشال قىلغىنى ئەلچىلەرنىڭ ناھايىتى قىزغىن مۇئامىلىسى ۋە قوللىشىغا ئېرىشىشىم بولدى، ئەمما بۇ ئوقۇشنى ئۆزۈم ھەل قىلغان بولغاچقا، مەن ئوقۇشقا كەتسەم مائاشىم توختىتىۋېتىلىدىكەن، شۇنداق بولسىمۇ ئوقۇش، ئۆگىنىش پۇرسىتىدىن ۋاز كەچكۈم كەلمىدى، شۇڭا مائاشىمنىڭ توختىتىۋېتىلىدىغانلىقىمۇ قارىماي، 2000 - يىلى 9 - ئايدا ئەزەربەيجاندىكى خەزەر ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئوقۇشقا كىردىم. ئوقۇش جەريانىدا ئەزەربەيجان تەرەپتىن نۇرغۇن قوللاشلارغا ئېرىشتىم، ئۇلارنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن مەن شۇ ئۇنىۋېرسىتېتتا خەنزۇچە دەرس ئۆتۈپ بېرىدىغان بولدۇم، ئۇلار مېنىڭ بارلىق تۇرمۇش خىراجەتلىرىم ۋە يول چىقىمىمنى كۆتۈرىدىغان، ھەمدە ھەر ئايدا مائاش بېرىدىغان بولدى. ئىقتىسادىي قىيىنچىلىقىمنى مۇشۇ ئۇسۇلدا ھەل قىلىۋالدىم. ئارىلىقتا تۆت، بەش قېتىمدەك خەنزۇ تىلىنى ئۇنىڭ ھەرقايسى جەھەتلەردىكى ئالاھىدىلىكلىرىنى تونۇشتۇرۇش مەقسىتىدە لېكسىيە سۆزلەپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىندىم، ھەر قېتىمقى لېكسىيەدە خەنزۇ تىلىنىڭ فونېتىكا، لېكسىكا ۋە گىرامماتىكا قاتارلىق

ئارقىلىق بولغاچقا، سۆزلەش ۋە ئاڭلاپ چۈشىنىش ئىقتىدارىم ئانچە ياخشى يېتىلمىدى، ئەمما، ماتېرىيال كۆرۈپ چۈشىنىش ئىقتىدارىمدا كۆپ مەسىلە يوق. شۇڭا مەن تىل ئۆگىنىشتىكى تەجرىبىلىرىمگە ئاساسەن ساۋاقداشلارغا شۇنى تەۋسىيە قىلىمەنكى، بىر تىل ئۆگەنگەندە ھەرگىز ئارىلىقتا ئۆگىنىشنى ئۈزۈپ قويماسلىق ۋە كىتابقىلا تايىنىپ بىر تەرەپلىمە ئۆگەنمەي، كۆپ تەرەپلىمە ھالدا ئۆگىنىش، ئۆگەندىمۇ ئاڭلاش، سۆزلەش، ئوقۇش، يېزىش قاتارلىق جەھەتلەردىن تەڭ كىرىشىپ ئۆگىنىپ، تىل ئىقتىدارىنى شۇ يوسۇندا ئومۇميۈزلۈك ئۆستۈرۈشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا تىرىشىشنى تەشەببۇس قىلىمەن.»

دېمىسىمۇ بىزنىڭ ساۋاقداشلار ئارىسىدا چەتئەل تىلى ئۆگىنىدىغانلار ناھايىتى كۆپ، ئەمما ئاخىرىغا چىقىرىۋاتقانلار ناھايىتى ئاز ھەم شۇنداقلا ئۆلۈك ھالدا « گاچا تىل » ئۆگىنىۋاتقانلارمۇ نۇرغۇن. ئىجتىھاتچان ئەمما، كىچىك پېئىل ئۇستازىمىزنىڭ بۇ گەپلىرىنى ئاڭلاپ مەنمۇ تىل ئۆگىنىشتە ئۆزۈمدە ساقلىنىۋاتقان نۇرغۇن مەسىلىلەرنى ھېس قىلغاندەك بولدۇم. ئۇستازىمىزنىڭ يۇقىرىقى تەجىربە ساۋاقلارنى ھەر بىرىمىزنىڭ ئۆزىمىزگە تەدبىقلىشىمىز كېرەكلىكىنى تونۇپ يەتتىم.

ئۇستازىمىزنىڭ ئەزەربەيجاندىكى ئوقۇشى توغرىسىدا سورىغىنىمدا، ئۇ سالماقلىق بىلەن ماڭا تۈرك تىلى، ئەزەربەيجان تىلى ئۆگىنىش جەريانىلىرىنى ۋە ئەزەربەيجانغا چىقىپ بىلىم ئېلىش پۇرسىتىگە ئېرىشىش جەريانىلىرىنى سۆزلەپ بېرىپ مۇنداق دېدى: « بىلىم قۇرۇلمىسىنى ئۈزلۈكسىز رەۋىشتە مۇكەممەللەشتۈرۈشكە ئىنتىلىگەچكە، كەسىپىمىزگە ماس ھالدا ئۇيغۇر تىلىدىن باشقا بىر نەچچە تۈركىي تىلنى، ھېچبولمىغاندا يەنە بىرەر تۈركىي تىلنى ئۆگىنىۋېلىش ئارزۇيۇم كۈچلۈك ئىدى. ئەمما ئۇ ۋاقىتلاردا تۈركچە ماتېرىيال ۋە دەرسلىكلەرنى تاپقىلى بولمايتتى. ۋاڭفۇجىن كوچىسىغا بېرىپ ئۇ يەردىن بىر نەچچە پارچە تۈركچە گېزىت ۋە تۈركچە « ماۋزېدۇڭ ئەسەرلىرىدىن تاللانما » دېگەن كىچىك بەش پارچە كىتابنى تېپىپ كېلىپ ئۆزلىكىمدىن تۈركچە ئۆگىنىشنى باشلىدىم، سېتىۋالغان ئۇ تۈركچە گېزىتتىن كۆپ

موللانىياز مۇئەللىمنىڭ فاكولتېتىمىزدا ئۆتۈۋاتقان دەرسلىرى ئۈستىدە توختالسا، بۇ تۆھپىكار باغۋەن خىزمەتكە چىققاندىن بۇيان ئىزچىل ھالدا « تىلشۇناسلىقتىن ئومۇمىي بايان »، « ئۇيغۇر تىلى ئىملاسى »، « ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى »، « كومپيۇتېر يۇمشاق دېتالى مەشغۇلاتى » قاتارلىق دەرسلىرىنى، ئۇنىڭدىن باشقا خەنزۇ ۋە باشقا مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىغا « ئۇيغۇر تىلىدىن ئاساس » دەرسىنى، ئاسپىرانتلارغا « تىلشۇناسلىق نەزەرىيەسى ۋە تەتقىقات مېتودى » قاتارلىق دەرسلىرىنى بېرىپ كېلىۋاتقان بولۇپ، ئۇستازىمىز ئۆزى ئېيتقىنىدەك دەرس تەتقىقات ئوقۇغۇچىلارغا يېڭىلىق ۋە يېڭى ئۇقۇملارنى يەتكۈزۈپ بېرىشكە ئىزدىنىپ كەلدى، دەرس تىلىنىڭ چۈشىنىكىسىز بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن دەرسنى كەسپىي ئاتالغۇ بويىچىلا ئەمەس، چۈشىنىشلىك، ئاۋام تىلىدا ئوبرازلىق يەتكۈزۈشكە تىرىشتى. سۆھبەت جەريانىدا مېنى ناھايىتى تەسىرلەندۈرگىنى بۇ ئىزدىنىش روھىغا باي، ھارماي - تالماي ئىزدىنىپ، ئالىي مائارىپىمىزغا ئۆزىنى بېغىشلاۋاتقان قەدىردان باغۋەن ئىش - ئىزلىرىنى ئىزچىل ناھايىتى كەمتەرلىك بىلەن بايان قىلىپ بەردى. ئۇنىڭ ئىزدىنىش ۋە تەتقىقات ئىشلىرىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن بۇنىڭ قارشىلىقىدا ئۇنىڭغا ئېيتقان ئەمگەكلىرىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشلىرىمگە ئۇ ناھايىتى كىچىك پېئىللىق بىلەن « مەن پەقەت ئىزدەنگۈچى، بىلىم ھېچقاچان ئارتۇقلىق قىلمايدۇ، ئۇنىڭ كىچىكىگە يەتكىلىمۇ بولمايدۇ، مەن سىنىپتا ئوقۇتقۇچى بولسام، دەرس تىن چۈشكەندە مەنمۇ بىر ئۆگەنگۈچى خالاس » دەپ جاۋاب بەردى. ئۇستازنىڭ كەمتەرلىكى مېنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ھۆرمىتىمنى تېخىمۇ ئاشۇردى.

كېيىنكى ئىزدىنىشلىرىمگە ئاساسلانغاندا، ئۇستازىمىز موللانىياز مۇئەللىم مۇنبەردىكى ئوقۇتقۇچىلىق خىزمىتىنى ئەستايىدىل ئىشلەش بىلەن بىر ۋاقىتتا، دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى مۇھىم تەتقىقات تېمىلىرىغا ھەمكارلاشقۇچى تەتقىقاتچى سۈپىتىدە قاتنىشىپ تېگىشلىك ئەجىرنى سىڭدۈرگەن بولۇپ، ئۆز ئىقتىدارىنى ئەمىلىيەتتە جانلىق نامايان قىلغان. ئۇستازىمىزنىڭ ئەمگىكى ۋە قابىلىيىتى ئۇنىڭ

جەھەتلەردىكى ئالاھىدىلىكلىرى ۋە خەنزۇ يېزىقىنىڭ ئالاھىدىلىكى ھەققىدە سۆزلەپ بېرىش ئۈچۈن ماڭا بېرىلگەن بىر يېرىم سائەتلىك لېكسىيە ۋاقتى ئىچىدە ئەزەربەيجاندىكى ھەرقايسى ئۇنىۋېرسىتېت ۋە پەن - تەتقىقات ئورۇنلىرىدىن لېكسىيە ئاڭلاشقا كەلگەن مۇتەخەسس ئالىملار ۋە دوستلارغا ئاشۇ قىسقا ۋاقىت ئىچىدە چۈشىنىشلىك قىلىپ تونۇشتۇرۇپ بېرىلگەنلىكىم ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ قىزغىن ئالغىشىغا ئېرىشتىم. ئەزەربەيجان دۆلەتلىك تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى ۋە گېزىت - ژۇرناللاردا بۇ توغرىسىدا خەۋەرلەر بېرىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن خەزەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئۆزى ئېتىراپ قىلىپ، دوكتورلۇق ئوقۇشۇمغا شارائىت ھازىرلاپ بەردى ۋە « تۈركىي تىللارنىڭ سېلىشتۇرما فونېتىكا تەتقىقاتى » دېگەن دوكتورلۇق دېسسىپلېناتىسىيەم ئۈچۈن ئەزەربەيجان دۆلەتلىك ئىلىملەر ئاكادېمىيەسى تىلشۇناسلىق ئىنىستىتۇتى تۈركولوگىيە بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى مۇھەببەت بىرزائەلىيىنى خانىم، ئەزەربەيجان دۆلەتلىك ئىلىملەر ئاكادېمىيەسى تىلشۇناسلىق ئىنىستىتۇتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى مەخمۇت مەخسۇت ئەپەندىم، ئەزەربەيجان چەتئەل تىللىرى ئۇنىۋېرسىتېتى گېرمان تىلى بۆلۈمىنىڭ فونېتىكا تەتقىقاتچىسى فەخرەددىن ۋە بىسەلوۋ ئەپەندىم قاتارلىق ئۈچەيلەننى ماڭا ئىلمىي يېتەكچى قىلىپ بېكىتىپ بەردى. بىر يېرىم يىللىق ئوقۇشتىن كېيىن، دېسسىپلېناتىسىيە ياقلاشتا لازىم بولىدىغان ماتېرىيال مەنبەسى ئېھتىياجى بىلەن ماقالەمنى ۋە تەننىگە قايتىپ يېزىشنى قارار قىلىپ قايتىپ كەلدىم. ئەمما قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ماڭا يۈكلەنگەن دەرسلەر بەك كۆپ، خىزمەت بېسىمى بۇرۇنقىدىن ئېغىرلاپ كەتكەچكە، شۇ قايتىپ كەلگەنچە ئەزەربەيجانغا دېسسىپلېناتىسىيەمنى ياقلىتىش ئۈچۈن يەنە قايتىپ بارالدىم.

بۇ بايانلارنى ئاڭلاپ ئۇستازنىڭ بىلىم ئېلىش يولىدىكى پىداكارلىقى ۋە شەخسىي مەنپەئەتتىن ۋاز كېچىش روھى مېنى ھاياجانلاندىردى، « تىرىشقان تاغ ئاشار » دېگەن ئاتلار سۆزىنى يەنمۇ چوڭقۇر چۈشەنگەندەك بولدۇم.

ئالغان ئالاھىدە چوڭ قۇرۇلۇش بولۇپ، ئۇستازىمىز بۇ چوڭ تەتقىقات تېمىسىدىمۇ بەلگىلىك كۈچ چىقىرىشقا تىرىشماقتا ۋە تەتقىقات، ئىزدىنىش خىزمەتلىرى بىلەن شۇغۇللانماقتا.

ئۇستازىمىز موللانىياز مۇئەللىم ھازىر جۇڭگو تىلشۇناسلىق ئىلمىي جەمئىيىتى فونىتىكا ئىلمى تەتقىقات شۆبىسىنىڭ ئەزاسى، ھەمدە مۇشۇ شۆبىگە ئەزا سۈپىتىدە قوبۇل قىلىنغان تۇنجى ئۇيغۇر ئىكەن.

سۆھبەت داۋامىدا ئۇستازىمىزنىڭ چوڭ، دەبدەبىلىك سۆزلەردىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، ئىزچىل ھارماي - تالماي ئىزدىنىش، ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش، بىلىم دائىرىسىنى ئۈزلۈكسىز كېڭەيتىش دائىرىسىدىلا سۆزلىشى كەمتەر، مۇلايىملىقنى ئۆزىگە ئادەت قىلغان بۇ كىچىك پېئىل ئۇستازغا نىسبەتەن مېنىڭ ھۆرمەت ھېسسىياتىمنى نەچچە ھەسسە ئاشۇردى، ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ ئوقۇتقۇچىسى سالاھىيىتىدە، مۇقىم مائاشتىن بەھرىمەن بولۇۋاتقان ئۇستازىمىزنىڭ « ئۆگىنىشنىڭ چېكى بولمايدۇ » دېگەن ئىدىيەنىڭ تۈرتكىسىدە يەنە داۋاملىق ئىزدەنگۈچىلىك سۈپىتىنى ساقلىشى مېنى ھەقىقەتەن تەسرلەندۈردى.

سۆھبەت ئاخىرىدا مەن موللانىياز مۇئەللىمدىن ئۆزى ئۆتۈپ كېلىۋاتقان ئاساسلىق دەرسلەردىن « تىلشۇناسلىق نەزەرىيەسى » ۋە « ئۇيغۇرچە يۇمشاق دېتال مەشغۇلاتى » نى ئۆتۈش جەريانىدا ھېس قىلغانلىرى ۋە بىز ئوقۇغۇچىلىرىدىن بۇندىن كېيىنكى ئۆگىنىش ھاياتىمىزدا كۈتىدىغان ئۈمىدىنى سۆزلەپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلغىنىمدا، ئۇستازنىڭ چىرايىدا مۇرەككەپ، جىددىي تۈس پەيدا بولدى ۋە مۇنداق دېدى: « دەرس ئۈستىدە توختالغاندا، تىلشۇناسلىق دەرسى تىل تەتقىقاتىنى كەسىپ قىلغان ئادەم ئۈچۈن ئەڭ ئاساسىي ھالقىلىق، بىلىمىدە بولمايدىغان دەرس ھېسابلىنىدۇ، مۇنداقچە ئېيتقاندا، تىلشۇناسلىق دەرسىنىڭ چېتىلمايدىغان بىرەر ساھەسى ياكى چېتىلمايدىغان بىرەر پېنى يوق، تىلشۇناسلىق دەرسىنى ئۆگەنمەي تۇرۇپ تىل كەسىپىمىزنىڭ ئاساسلىق دەرىجىسى بولغان » ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى، « چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى»، « قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى»، « تەرجىمە » قاتارلىق دەرىجىلىرىنىمۇ ياخشى

تەتقىقات پائالىيەتلىرىدە تېخىمۇ گەۋدىلەنگەن. مەسىلەن:

ئۇستاز موللانىياز مۇئەللىم 2004 - ، 2005 - يىللىرى شياڭگاڭ شەھەر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ خەلقئارالىق تەتقىقات تېمىسى بولغان « دۇنيا تىللىرى قوللانمىسى » تۈزۈشكە قاتنىشىپ، ئۇنىڭ ئۇيغۇر تىلى قىسمىغا مەسئۇل بولغان ۋە غەلىبىلىك تاماملاپ چىققان.

2006 - يىلى دۆلەت مائارىپ مىنىستىرلىقىدىن ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى ئالغان « ئۇيغۇرچە، تىبەتچە، يىزۇچە تاۋۇشلارنىڭ ئاكۇستىكىلىق ئامبىرى » نى تۈزۈش تەتقىقات تېمىسىنىڭ « ئۇيغۇر تىلىدىكى تاۋۇشلارنىڭ ئاكۇستىكىلىق ئامبىرى » قىسمىنى ھازىرلاش ئۈچۈن بىر كىشىلىك ھەسسە قوشۇپ، ئۇ ئىشنىمۇ غەلىبىلىك تاماملىغان.

2007 - يىلى مەكتىپىمىزنىڭ 211 - نومۇرلۇق قۇرۇلۇشنىڭ تەتقىقات تېمىسى بولغان « جۇڭگودىكى ئاز سانلىق مىللەت تىللىرىنىڭ پايدىلانما گىرامماتىكىسى — ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ پايدىلانما گىرامماتىكىسى » نى ئىشلەشكە قاتناشقان ۋە ئۇ تەتقىقات تۈرىنىڭ ئۇيغۇر تىلى فونىتىكا قىسمىغا ئائىت بولغان بۆلىكىنى ئىشلەپ تاماملىغان.

2009 - يىلى جۇڭگو مائارىپ مىنىستىرلىقى بىلەن جۇڭگو تىل - يېزىق كومىتېتىنىڭ بىرلەشمە چوڭ تەتقىقات تېمىسى بولغان « جۇڭگودىكى تىللارنىڭ قوللىنىش ئەھۋالى — يېشىل تاشلىق كىتاب » چىقىرىش ئىشىغا قاتنىشىپ، ئۇيغۇر تىلىنىڭ 2009 - يىللىق قوللىنىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈشتىن ھاسىل قىلىنغان دوكلاتنىڭ ھازىرلىنىپ يېشىل تاشلىق كىتاب قىلىپ چىقىش ئىشىغا قاتناشقان ۋە ئۇ ۋەزىپىنى ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك تاماملىغان.

2011 - يىلى پىلانغا ئېلىنغان دۆلەتلىك ئالاھىدە چوڭ تىپتىكى پەن - تەتقىقات تۈرى بولغان « جۇڭخۇا يېزىق ئامبىرى چوڭ قۇرۇلۇشى » ئاز سانلىق مىللەت يېزىقلىرى تەتقىقات تۈرىنىڭ جۇڭگودىكى ئەربەب يېزىقى سىستېمىسىدىكى يېزىقلارغا كىرىدىغان ئۇيغۇر يېزىقى قاتارلىق يېزىقلارنىڭ تەتقىقاتى قىسمىغا ھەمكارلاشقۇچى تەتقىقاتچى قىلىپ تەيىنلەندى، بۇ تېمادا جۇڭگودىكى بارلىق قەدىمكى ۋە ھازىرقى يېزىقلارنىڭ تەتقىقاتىنى ئۆز ئىچىگە

بىلمەسلىك ماھىيەتتە ساۋاتسىزلىققا ئوخشاپ قالدى، چۈنكى دۇنيانىڭ ھەممە ئىشلىرى كومپيۇتېر ئارقىلىق بولۇۋاتىدۇ. بۇ خىل ئېھتىياج شارائىتىدا بىزنىڭ كەسپىنىڭ بالىلىرىمۇ كەسپى ئىقتىدارىنى كومپيۇتېردىن پايدىلىنىپ نامايان قىلىشقا ماھىر بولۇشى كېرەك، بۇ دەرس شۇ كەسپىمىزنىڭ ئېلېكترون تېخنىكىلىق بوشلۇقىنى تولدۇرۇش ئۈچۈن تەسىس قىلىنغان. ئەمما ساۋاقداشلاردا بۇ نۇقتىغا سەل قارايدىغان ئەھۋال يەنىلا مەۋجۇت. بەزى ساۋاقداشلارنىڭ دەرسكە بولغان سۇس پوزىتسىيەسىدىن كۆڭلۈم بەك يېرىم بولىدۇ. مىسالەن ئالغاندا، بەزىلەر دەرس ئۆتۈلگەندە سۆزلىگەن مەزمۇنغا دىققەت قىلمايدۇ، يىللىق ئىلمىي ماقالىسى ياكى ئوقۇش پۈتتۈرۈش ئىلمىي ماقالىسى يازغاندا بولسا ماقالىنى يېزىپ قويغان بىلەن تېخنىكىلىق مەسىلىلەردە يەنىلا قىيىنلىق، نەتىجىدە يازغان تېكىستلەردە نۇرغۇن خاتالىقلارنى سادىر قىلىدۇ، جەمئىيەتكە قەدەم قويۇپ، خىزمەتكە چۈشكەندە تېخىمۇ قىيىنلىدۇ، ماھىيەتتە بۇ تېخنىكىلىق مەسىلىلەرنىڭ ھەممىسى بىز دەرس تە سۆزلەپ بولغان مەزمۇنلار. يىغىپ ئېيتقاندا فاكۇلتېتىمىزدا تەسىس قىلىنغان دەرسنىڭ ھېچقايسىسى ئوشۇقچە ئەمەس، ھەر بىرسى مۇئەييەن ئېھتىياج ۋە زۆرۈرىيەت بىلەن تەسىس قىلىنغان دەرس، ھەر بىر دەرسكە ھەر بىر كەسپ ئوقۇتقۇچىسىنىڭ نۇرغۇن قان - تەرى سىڭگەن بولىدۇ، بەزى نەرسىلەر سىز بىلىدىغاندەك تۇيۇلسۇمۇ، ئەمما ئىچىدىن سىز ھېس قىلالىمىغان يەنە نۇرغۇن ئىنچىكە مەسىلىلەر چىقىدۇ. شۇڭا مەن ساۋاقداشلارنىڭ ھەر بىر پەن - دەرسكە ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىشىنى، كەمتەرلىك بىلەن ئىچكىرىلەپ كىرىپ ئۆگىنىشكە ئەھمىيەت بېرىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. ئەلۋەتتە ئوقۇتۇش ئۇسلۇبى ۋە دەرس مەزمۇنلىرى ئۈستىدە ساۋاقداشلارنىڭ پىكىر - تەلەپلىرى بولسا قىزغىنلىق بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇشىنىمۇ ئۈمىد قىلىمەن، چۈنكى، ئوقۇغۇچىلارمۇ ئىزدەنگۈچى، يېڭى دەۋردىكى يېڭىچە روھ ۋە يېڭى شەيئىلەرگە يېقىن. بىز ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىمىز. شۇڭا، ساۋاقداشلاردا ئوقۇتقۇچىنىڭ ئەمگىكىنى ھۆرمەتلەش ئاساسىدا

ئۆگەنگىلى بولمايدۇ، مېنىڭ تىل ئۆگىنىشتە قىسقا ۋاقىتتا يۇقىرى ئۈنۈمنى قولغا كەلتۈرۈشۈمۈ دەل تىلشۇناسلىقنىڭ نەزەرىيەلىرىگە پىششىق بولغانلىقىم ۋە قانۇنىيىتىنى چۈشەنگەنلىكىمنىڭ نەتىجىسى. چۈنكى، ھەر قانداق بىر تىلنىڭ قانۇنىيىتىنى بىلىشكە ماھىر بولغاندا ئاندىن شۇ تىلغا قىزىقىش قوزغىغىلى ۋە ئاسان ئۆگىنىۋالغىلى بولىدۇ. « تىلشۇناسلىقتىن ئومۇمىي بايان » دەرسىنىڭ 1- يىللىقنىڭ دەرسى قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى، ماھىيەتتە كەسپكە چۆكۈشتىن بۇرۇن تىل كەسپى ئۈچۈن ئەڭ دەسلەپكى زۆرۈر ئاساسنى سېلىش ئۈچۈندۇر. تىلشۇناسلىق دەرسى نەزەرىيەۋىلىكى كۈچلۈك، ئابىستىراكت ئۇقۇم كۆپ، لوگىكىلىق تەپەككۈر تەلەپ قىلىدۇ، شۇ سەۋەبتىن مەن دەرسنى ئىمكانقەدەر ئوبرازلىق سۆزلەشكە تىرىشىمەن، ئەمما، بۇ دەرسنىڭ ئەدەبىيات دەرسىدەك قىزىقارلىق بولماسلىقى ئېنىق، شۇڭا كۆپىنچە ساۋاقداشلار بۇ دەرسنى ياخشى پوزىتسىيىدە ئۆگىنىپ كېلىۋاتىدۇ، ئەمما، بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلاردا بۇ دەرسكە سەل قارايدىغان ئەھۋال يەنىلا مەۋجۇت. ئىمارەت سالماقچى بولغان كىشىمۇ ئاۋۋال ئۇلنىڭ مۇستەھكەم بولۇشىغا كۈچىمىسە، ئۈستىگە ھەر قانچە ھەشەمەتلىك قورغان سېلىۋەتكەن تەقدىردىمۇ ئاسان گۇمران بولىدۇ، شۇڭا مەن ساۋاقداشلارغا تىلشۇناسلىق دەرسىگە تېخىمۇ ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىش تەكلىپىنى بېرىمەن. ئۇنىڭدىن باشقا، « ئۇيغۇرچە يۇمشاق دېتاللىرىنىڭ قوللىنىشى » دەرسىگە كەلسەك، بۇمۇ ھازىرقى دەۋر شارائىتىدا ھەممەيلەن تونۇپ يېتىشكە تېگىشلىك زۆرۈرىيەت. 90 - يىللاردا كىشىلەردە كومپيۇتېرغا قىزىقىش ئانچە قوزغالمىغان دەۋرلەردىلا مەن تىلنىمۇ كومپيۇتېردا تەتقىق قىلىش ئىمكانىيىتى بولارمۇ؟ دېگەن قىزىقىش بىلەن كومپيۇتېرغا قىزىققان ئىدىم ۋە بۇ توغرىسىدا ئىزدەندىم، 1994 - يىلى كومپيۇتېردا لاتىن ھەرپىنى تونۇيدىغانلىقىدىن پايدىلىنىپ، ئۇيغۇرچە سۆزلەرنى بوغۇمغا، تاۋۇشقا ئايرىيدىغان سىستېما تۈزۈپ چىقتىم. شۇ ئىزدىنىشلەر داۋامىدا مەن كومپيۇتېرنىڭ زۆرۈرلىكىنى تېخىمۇ چوڭقۇر تونۇپ يەتتىم. ھازىرقى دەۋرگە كەلگەندە كومپيۇتېر ئاساسىي بىلىملىرىنى

ئۆگەنسەڭلار ئۆگىنىڭلار، ئەمما ۋاقتىڭلار بىكار تۆتۈپ كەتمسۇن .

ئۇستازنىڭ بۇ سۆزلىرىدىن ئۆزۈمنىڭ ئۈچ يىلدىن بۇيان ئۆتكۈزۈۋەتكەن بەزى تەرەپلىرىنى تونۇپ يەتكەندەك، قايتىدىن ئويغانغاندەك بولدۇم .

زىيارىتىم مۇشۇنداق ئاخىرلاشتى . بۇ كۆيۈمچان ۋە تىرىشچان، ياش ئەۋلادلار تەرەققىياتى ۋە مائارىپىنىڭ گۈللىنىشى ئۈچۈن ئۇن - تىنسىز تەر ئاققۇرۇۋاتقان، جاپاكەش باغۋەنگە چىن كۆڭلۈمدىن قايىل بولدۇم ۋە ئۇنىڭ بۇندىن كېيىنكى ئوقۇتۇش ۋە تەتقىقات ئىشلىرىغا تېخىمۇ زور ئۇتۇق، ئائىلىسىنىڭ بەختلىك، تېنىنىڭ سالامەت بولۇشىنى تىلەپ خوشلاشتىم .

ئوقۇتقۇچى - ئىنسان روھىنىڭ ئىنژېنېرى . ئۇ بىزدەك ياش بوغۇنلارغا بىلىم ئۆگىتىدۇ ۋە ھاياتىنىڭ ھەقىقىي مەنىسىنى چۈشىنىشكە يېتەكلەيدۇ . ئاددىي - ساددا، ئەمما، تولىمۇ ئۇلۇغ ئىنسان ئوقۇتقۇچىغا ھەممە چىن كۆڭلىدىن تەشەككۈر بىلدۈرىدۇ . ئالىي مائارىپىمىزنىڭ پەخرى تۈۋرۈكلىرىنىڭ بىرى بولغان ھۆرمەتلىك ئۇستازىمىز موللاننىياز مۇئەللىمنىڭ بۇندىن كېيىنكى مۇساپىلىرىنىڭ تېخىمۇ رەڭدار ۋە مول - ھوسۇللۇق بولۇشىغا چىن قەلبىمىزدىن تىلەكداشمىز!

مۇھەررىرى: مەريەمگۈل تۇرسۇن (2007)
كوررېكتورى: خەلچىئاي ئىسھاق (2008)

ئىلغار پىكىر - قاراشلار بولسا مەمنۇنلۇق بىلەن قوبۇل قىلىمەن .

ساۋاقداشلاردىن كۈتىدىغان ئۈمىدكە كەلسەك: مەن يەنىلا بايا دېگەن سۆزۈمنى تەكرارلايمەن، « بىلىم ھېچقاچان كۆپلۈك قىلمايدۇ » . خەنزۇلاردا « قېرىغىچە ياشساڭ، قېرىغىچە ئۆگەن » (活到老, 学到老) دېگەن گەپ بار . مۇشۇ ئىدىيە بىلەن ئىنسان ئىدىيەسىنى، بىلىم قۇرۇلمىسىنى ھەر زامان يېڭىلاپ تۇرۇشى كېرەك . ئۆگىنىشكە يىراقنى كۆرەرلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىش، كەلگۈسىدىكى پايدىنى كۆزلەش كېرەك . مېنىڭچە مۇكەممەل ئادەم بولۇش مۇمكىن بولمىسىمۇ، ئەمما قۇربى يەتكەنچە ئوخشاش بولمىغان ساھەلەردە بىلىمدار بولۇشقا ئىنتىلىشنىڭ ئۆزى يېتەرلىك . ئۇنىڭدىن باشقا ساۋاقداشلاردا ھازىر ئومۇميۈزلۈك ھالدا خىزمەتكە چىقىش پۇرسىتى ئاز دەپ ئەندىشە بىلەن ئۈمىدسىزلىنىدىغان، شەخسىي مۇناسىۋەتكە تايانمىسا خىزمەت تاپقىلى بولمايدۇ، دەيدىغان پاسسىپ كەيپىيات مەۋجۇت . لېكىن، دۇنيا يەنىلا بىلىملىك، تېخنىكىلىق كىشىلەرگە مۇھتاج، بۇندىن كېيىن خىزمەتلا ئەمەس، ياشاش، تۇرمۇشتىمۇ بىلىم سەۋىيەدىن ئايرىلالمايمىز، كەلگۈسىدە ئەگەر خىزمەت پۇرسىتى كەلسە، يەنىلا بىلىمى، سەۋىيەسى بارلارلا خىزمەت پۇرسىتىنى چىڭ تۇتالايدۇ ۋە خىزمەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدۇ . شۇڭا ساۋاقداشلارغا تەۋسىيەم، بىلىمنىڭ « پايدىسىز » ى بولمايدۇ، نېمىنى





(زىيارەت خاتىرىسى)

يازغۇچى ئابدۇلئەھەد ئابدۇرەشىد بەرقىي 1971 - يىلى لوپ ناھىيە سامپۇل يېزىسىدا تۇغۇلغان. 1989 - يىلى شىنجاڭ پىداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىل - ئەدەبىيات كەسپىگە قوبۇل قىلىنغان. 1994 - يىلى ئالىي مەكتەپنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرۈپ شىنجاڭ مائارىپ ئىنىستىتۇتى تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا خىزمەتكە چۈشكەن. 2008 - يىلى 9 - ئايدىن 2010 - يىلى 7 - ئايغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنىستىتۇتىدا ماگىستىر ئاسپىرانتلىقىنى تاماملىغان. 2010 - يىلى 9 - ئايدىن باشلاپ مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىيات كەسپىدە دوكتور ئاسپىرانتلىقىدا ئوقۇماقتا.

1988 - يىلى « يېڭى قاشتېشى » ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان تۇنجى ئەسىرى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەتكە قەدەم قويغان. 2001 - يىلى « قىز پەسلى » (شېئىرلار توپلىمى)، 2003 - يىلى « كۆز ئىچىدىكى كۆز، سۆز ئىچىدىكى سۆز » (ماقاللار توپلىمى)، 2004 - يىلى « ئارت بالىق ھەققىدە قىسسە » (پوۋېستلار توپلىمى)، « سۆيگۈ ۋە قىساس » (رومان) قاتارلىق ئەسەرلىرى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان. 2010 - يىلى « ئۇلۇغ قۇرۇق گەپ ۋە چۈمۈلە روھى » ناملىق ماقالىلار توپلىمى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى ۋە شىنجاڭ ئېلېكترون نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان. ھازىرغا قەدەر تەرجىمە ئەسىرىدىن سەككىز پارچە كىتاب، ئىجادىي ئەسەرلىرى بەش پارچە كىتاب نەشر قىلىنغان. ئايرىم ئەسەرلىرى خەنزۇ، ئىنگلىز، ئەرەب ۋە ياپون تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنغان.

ئىجادىيىتىگە تۈرتكە بولۇشنى ئۈمىد قىلمەن .
ئەمىسە ، سۆھبىتىمىزنى باشلاپ كەتسەك .
بەرقىي : بولىدۇ . مەنمۇ سىلەر بىلەن
پىكىرلىشىشنى خالايمەن .

ئايقۇت : سىز ئىجادىيەتكە قاچان كىرىشكەن ؟ تۇنجى ئەسىرىڭىز قايسى ؟
ئۆزىڭىزنىڭ ھازىرغىچە بولغان ئىجادىيەت مۇساپىڭىزنى قىسقىچە سۆزلەپ بىرەمسىز ؟
بەرقىي : قاچان ئىجادىيەتكە كىرىشكەنلىكىمنى ئېنىق بىر نەرسە دېيەلمەيمەن . چۈنكى مەن كىچىك ۋاقتىمدىن باشلاپلا كىتاب ئوقۇشقا ھېرىسمەن ئىدىم . ھەر دائىم كىتاب ئوقۇش كويىدىلا يۈرەتتىم . باشلانغۇچ مەكتەپتىكى ۋاقتىمدا ئوقۇيدىغان كىتابلارنىڭ ئازلىقىدىن بەزى كىتابلارنى نەچچە رەت ئوقۇپ چىققان ئىدىم . « سۇبويدا » ، « ئۈچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە » ، « گىرم چۆچەكلىرى » ۋە « ئاندېرسون چۆچەكلىرى » دېگەنگە ئوخشاش دۇنياۋى ئەسەرلەرنى

رۇقىيەگۈل تۇرسۇن ئايقۇت (تۆۋەندە قىسقارتىلىپ ئايقۇت دېيىلىدۇ) : ئەسسالامۇ - ئەلەيكۇم ئابدۇلئەھەد ئابدۇرەشىد بەرقىي ئەپەندى !

ئابدۇلئەھەد ئابدۇرەشىد بەرقىي (تۆۋەندە قىسقارتىپ بەرقىي دېيىلىدۇ) : ۋە ئەلەيكۇم ئەسسالام !

ئايقۇت : سىز بىلەن پىكىرلىشىشنى ئۇزۇندىن بۇيان ئويلاپ يۈرەتتىم ، بۇ قېتىم « سادا » ژۇرنىلىنىڭ تەكلىپى بىلەن بۇ ئارزۇيۇمغا يەتتىم . مەن سىز بىلەن تونۇشۇشتىن ئىلگىرىلا مەتبۇئاتلاردا ئېلان قىلىنغان شېئىرلىرىڭىزنى ۋە جەمئىيەت شۇناسلىققا ئائىت بىر قىسىم ماقالىلىرىڭىزنى كۆرۈپ ، سىزگە نىسبەتەن قەلبىمدە بىر ھۆرمەت تۇيغۇسى پەيدا بولغانىدى . بۇ قېتىمقى زىيارەت ئارقىلىق سىزنى تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشىنىشنى ۋە قىممەتلىك تەكلىپ - پىكىرلىرىڭىز بىلەن مەن ۋە ماڭا ئوخشاش ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرىنىڭ

كەلگەندە يېزىقچىلىق ھاياتىمنىڭ بىر قىسمىغا ئايلىنىپ كەتتى. ھەر بىر پارچە ئەسىرىم مەلۇم نىشان، مەلۇم مەقسەتنى ئىپادىلەش ئېھتىياجى ئۈچۈن كۆپ ئويلىنىشلار ئارقىلىق پەيدا بولىدۇ. جەمئىيەتتىكى نۇرغۇن ئىشلار يېزىقچىلىق ئىشتىياقىمنى قوزغاپ تۇرىدۇ. ئىنسانىيەت دۇنياسىدىكى ھەرخىل ھادىسىلەر مېنى ئىزچىل يېزىشقا، يېزىقچىلىق ئارقىلىق پىكىر قىلىشقا ئۈندەيدۇ.

يازغان ئەسەرلىرىم كۆپ، ئېلان قىلىنغانلىرى ئاز. ئېلان قىلىشنى خالىغانلىرىم ئاز. مەن يازغان پېتى، بەك كۆپ ئۆزگەرتىلمەي ئېلان قىلىنغانلىرى تېخىمۇ ئاز. مەن يول ماڭغاندا، ئۇخلاش ئالدىدا، سەپەرگە چىققاندا، قىسقىسى، بوش ۋاقىت چىققان ھامان يېزىقچىلىق ۋە پۈتمىگەن ئەسەرلىرىم ھەققىدە تەپەككۈر قىلىمەن. ئاۋۋال ئەسەرنى كاللامدا پۈتكۈزۈۋېلىپ ئاندىن قەلەمگە ئالىمەن. ھەركۈنى ئاز - ئازدىن يېزىپ تۇرۇش ھازىرغا قەدەر ئەمەل قىلىۋاتقان يېزىقچىلىق ئادىتىمدۇر. تۇنجى كىتابىم — يەنى تۇنجى شېئىرلار توپلىمىم « قىز پەسلى » 2000 - يىلى نەشر قىلىندى. تا ھازىرغا قەدەر ئۆزۈم يازغان ئەسەردىن بەش پارچە كىتاب، تەرجىمە قىلغان ئەسەردىن سەككىز پارچە كىتاب نەشر قىلىندى.

يازغان ئەسەرلىرىمنىڭ ژانىرى نىسبەتەن كۆپرەك. تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتىن ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ بولغۇچە بولغان ئارىلىقتا شېئىرىيەت ئىجادىيىتى بىلەن كۆپرەك شۇغۇللاندىم. سەۋەبى ئەينى چاغلاردا ئۆگىنىش قىلىشنى ئاساسلىق ۋەزىپە دەپ قارايتتىم، چوڭ ھەجىملىك ئەسەرلەرنى يېزىشقا ۋاقىتىم يوق ئىدى. كاللامدا لىپىدە پەيدا بولغان تۇيغۇلارنى شېئىر مىسرالىرى ئارقىلىق خاتىرىلەپ قويۇشنى ياخشى كۆرەتتىم. ئالىي مەكتەپنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا قەلبىمدىكى بەزى تۇيغۇلار ۋە ئويلىنىش ئۇچقۇنلىرىنى شېئىرىي شەكىل بىلەنلا ئىپادىلەپ بەرگىلى بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدىم، شۇنىڭ بىلەن مىكرو ھېكايىلەرنى يېزىشقا كىرىشتىم. كېيىن ھەرخىل ماقالىلەرنى يازدىم. قىسقىسى، ھازىرغا قەدەر ئەدەبىياتنىڭ نۇرغۇن تۈرلىرىدە قەلەم تەۋرەتتىم. پىكىرىمنى ئىپادىلەش ئېھتىياجىغا ئاساسەن ژانىرلاردىن ئەركىن پايدىلاندىم.

زادى نەچچە رەت ئوقۇدۇم، ئېسىمدە يوق. بۇ ئەسەرلەرنىڭ مەزمۇنى ھەتتا ئەڭ ئىنچىكە ھالقىلىرىغىچە ماڭا ئاساسەن يادا بولۇپ كەتكەن دېسەممۇ ئارتۇق كەتمەيدۇ. كېيىن كىتاب ئوقۇش ئۇسۇللىرى ھەققىدە مۇھاكىمە قىلىپ باققان چېغىمدا بايقىسام، ئاشۇ يىللاردىكى بىر كىتابنى تەكرار ئوقۇش مېنىڭ يېزىقچىلىق ھاياتىمغا تەسىر كۆرسەتكەن ئىكەن. تەكرار ئوقۇش ئارقىلىق كىتابنىڭ ئاشكارا - يوشۇرۇن مەزمۇنلىرىغا چۆككىلى بولىدىكەن. كىتابتىن ئويلىمىغان ھاسىلاتلارغا ئېرىشكىلى بولۇپلا قالماستىن، يەنە ئادەمدە كىتاب ئوقۇش تەجرىبىسى شەكىللىنىدىكەن. بەلكىم ئەنە شۇ يىللاردا كىتابنى تەكرار ئوقۇش ئارقىلىق مەندە بىر خىل كۆزىتىش ئىقتىدارى يېتىلگەن ۋە كېيىنكى يېزىقچىلىق ھاياتىمغا تەسىر كۆرسەتكەن بولۇشى مۇمكىن.

تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چېغىمدا تاپشۇرۇققا يازغان ئەسەرلىرىم ئوقۇتقۇچىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشىپ تۇرغۇچ كاللامدا يېزىقچىلىققا ئىشتىياق پەيدا بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن كاللامغا كەلگەن تەسىراتلارنى يېزىپ تۇردۇم. شۇ چاغلاردا قىسقا نەسىر ۋە شېئىرلارنى يېزىپ يۈرگىنىم ئېسىمدە. ئەمما، قانداق ئەسەرلەرنى يازغىنىم ئېسىمدە يوق. تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ باسقۇچىدا بۇ خىل تەسىرات تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتى ۋە يېزىقچىلىققا بولغان قىزغىنلىقىم بارغانسېرى ئاشتى. تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئىككىنچى يىللىقىدىن باشلاپ ئەسەرلىرىم ئېلان قىلىنىشقا باشلىدى.

شۇڭا ئەدەبىي ئىجادىيەت مەشىقىنى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتىن باشلىغان دەپ قارايمەن. تۇنجى ئەسىرىمنىڭ زادى قايسى ئىكەنلىكى ئېسىمدە يوق. چۈنكى ھەرخىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئەينى دەۋردە يازغان مەشىق ئەسەرلىرىمنىڭ كۆپىنچىسى يوقاپ كەتتى.

ئىجادىيەت ھاياتىمدا كۆپچىلىك بىلەن ئورتاقلىشىشقا ئەرزىيدىغان نۇقتا شۇكى ئەڭ دەسلەپتە ئوقۇتقۇچىنىڭ ماختىشى بىلەن يېزىقچىلىققا ھەۋەس قىلغان بولسام، كېيىنكى مەزگىللەردە يېزىقچىلىققا بولغان تونۇشۇم بارغانسېرى چوڭقۇرلاشتى. ھازىر ھەۋەس ئۈچۈن ئەمەس مەلۇم ئوي، غايە ئۈچۈن يېزىقچىلىق قىلىمەن، بۈگۈنكى كۈنگە

ئاپتاپقا تاشلاپ قويۇپ ئىشلەتسە ئازراق توك پەيدا بولىدىغانلىقىنى بايقاپ قالغان ئىدىم. يېڭى ماي ئالالمىغان چاغلاردا ئاپتاپقا قويۇلغان كونا ماي بىلەن ئامال قىلىپ كۆپرەك رادىيو ئاڭلاشقا تىرىشاتتۇق. قىسقىسى كىشىلەر بار ئامال بىلەن ئۆزىنىڭ مەنىۋى چاڭقاشلىرىنى قاندۇراتتى. قارىغاندا، ئەنە شۇ قىيىن يىللاردا ئەدەبىياتقا بولغان ئىشتىياق قېنىمغا سىڭىپ كەتكەن بولسا كېرەك.

مېنى ئويغا سالىدىغان بىر ئىش باشلانغۇچقا كىرە - كىرمەي خەنزۇلارنىڭ مەشھۇر كىلاسسىك رومانى « سۇ بويىدا » نى ئوقۇشقا باشلىدىم. روماندىكى قەھرىمانلارنىڭ مۇشۇ تۈمۈرلەرغا، مۇستەبىت تۈمۈرگە، ناھەقچىلىققا بولغان تاقەتسىز قارشىلىقى نېمىشقىدۇر مېنىڭ مېجەزىمدىمۇ شۇنداق ئامىللارنى پەيدا قىلدى. مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى تۈپەيلىدىن ئەتراپىمدىكى نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ خاراكتېرى ئۆزگىرىپ كەتكەن ئىدى. بەزىلەر زوراۋانلىققا خۇشتار بولسا، بەزىلەر جەمئىيەتكە ئۆچمەنلىك بىلەن قارايتتى. نەزىرىمدە « سۇ بويىدا » رومانىدا تەسۋىرلەنگەن مۇھىت بىلەن مەن چوڭ بولغان ئىجتىمائىي مۇھىت شۇنچىلىك ئوخشىشىپ كېتىدىغاندەك تۇيۇلاتتى ۋە ھەيران قالاتتىم.

مەن مانا مۇشۇنداق بىر شارائىتتا چوڭ بولدۇم ۋە ئەدەبىياتقا شەكىلسىز، چەكسىز باغلاندىم.

مۇۋەپپەقىيەت قازاندىم، دەپ ئېيتالمايمەن. لېكىن مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش ئۈچۈن ئۇن - تىنسىز تىرىشىۋاتىمەن. ماڭا مۇۋەپپەقىيەتتىن كۆرە، مۇشۇ مۇۋەپپەقىيەتكە قاراپ ئىزچىل قەدەمدە سىلجىش جەريانى بەكمۇ ئەھمىيەتلىك ۋە قىممەتلىك تۇيۇلىدۇ. مەن ئەڭ قىممەتلىك ۋاقىتىمنى دەل شۇ جەريانلار دەپ قارايمەن ھەم بۇ جەرياننى مۇۋەپپەقىيەتتىن ئۈستۈن قويمەن. نېمىشقا ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلىقىمنى ئېنىق بىلگەنلىكىم ۋە ئىزچىل ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەنلىكىمنى ئەڭ چوڭ مۇۋەپپەقىيەت دەپ ئويلايمەن.

ئۆگىنىش ۋە پىكىر قىلىشنى ئادەمنىڭ بىر ئۆمۈرلۈك ئىشى دەپ قارايمەن. شۇڭا ھازىرغا قەدەر ئۆزۈمنى مۇكەممەللىككە يېقىنلاشتىم دەپ قاراپ باقمىدىم. ئۆزۈمدە تولۇقلاشقا تېگىشلىك

ژانىرلارنىڭ قۇلغا ئايلىنىپ قالمىدىم، ئەدەبىياتتىكى شەكىل ۋە تۈرلەر بىر قورالدىن ئىبارەت. ئىنسان مەڭگۈ قورالنىڭ خوجايىنى بولۇشى كېرەككى قورالغا قۇل بولۇپ قالماستىن كېرەك.

توختىقارى نۇر: سىز ئەدەبىياتقا قاچاندىن باشلاپ ئىشتىياق باغلىغان؟ ھازىرغىچە ئىجادىيەتتە قايسى جەھەتلەردە مۇۋەپپەقىيەت قازاندىم، قايسى جەھەتلەردە ئۆزۈمنى تېخىمۇ تولۇقلاشقا تېگىشلىك دەپ قارايسىز؟

بەرقىي: ئەدەبىياتقا بولغان ئىشتىياقم بەكمۇ كىچىك ۋاقىتلىرىمدىن باشلانغان بولسا كېرەك. كىچىك ۋاقىتىدا (بەلكىم ئۈچ ياكى تۆت ياش ۋاقىتلىرىم بولسا كېرەك) رەھمەتلىك ئانام بىكار قالغان چاغلىرىدا دەپتەرگە كۆچۈرۈپ قويۇلغان ئەسەرلەرنى ئوقۇپ بېرىتتى. شۇ ئەسەرلەر ئارىسىدا « مىڭ بىر كېچە » نىڭ ئايرىم بۆلەكلىرىنىڭ بارلىقى ھېلىمۇ ئېسىمدە. مەن مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىنىڭ نەق ئوتتۇرىسىدا تۇغۇلدۇم. ماددىي، مەنىۋى ئاچارچىلىق ھۆكۈم سۈرگەن، ئىجادىيەت ۋە ئىجادىي پىكىر قىلىش چەكلەنگەن ئاشۇ كۈنلەردە كىشىلەر ئۆزىنىڭ ئىنسانغا خاس بولغان تۇيغۇلىرىنى ھەرخىل شەكىللەردە ئىپادىلەپ بېرىشكە ئۇرۇناتتى. شۇ خىل ئىپادىلەش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ نارازىلىقىنى ئىپادە قىلاتتى. « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » نىڭ دىكتاتورىسى ھەرقانچە كۈچلۈك بولغان تەقدىردىمۇ ئادەملەرنىڭ قەلبىدىكى ئىنسانغا خاس تۇيغۇ، ئەركىنلىك ۋە نورمال تۇرمۇشقا بولغان تەلپۈنۈشلەرنى يوقىتىپ تاشلىيالمىغان ئىدى. كىشىلەر ئۆزىنىڭ بۇ خىل ھېسسىياتىنى چۆچەك سۆزلەش، قوشاق ئېيتىش، تېپىشماق تېپىش قاتارلىق شەكىللەردە يوشۇرۇن ئىپادە قىلاتتى. مەن ئەقلىمگە كەلگەندە ئەتراپىمدا ئاشۇنداق بىر مۇھىت مەۋجۇت ئىكەن. كىشىلەر ئەدەبىياتقا شۇنچىلىك مۇھەببەت بىلەن بېرىلىدىكەن. ئۆزىدىكى مەنىۋى قۇرغاقلىقنى ئامال قىلىپ ھۆللەشكە تىرىشىدىكەن. ئۆيىمىزدە بىر رادىيو بار ئىدى. رادىيونىڭ ئەدەبىي ئاڭلىتىش پروگراممىسى ۋە ناخشىلار ھەممىمىز تالىشىپ ئاڭلايدىغان قىزىق نۇقتا ئىدى. بەزىدە رادىيونىڭ مېيى تۈگەپ قالسا يېڭى ماي ئېلىش ئۈچۈن قىلمىغىنىمىز قالمايتتى. ھەتتا ئاشۇ چاغلاردا كونا مايىنى

ئۆزىگە جەڭ ئېلان قىلىپ نادىر ئەسەرلەرنى بارلىققا كەلتۈرۈۋاتىدۇ.

ئايقۇت: فاكۇلتېتىمىزدىكى بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلار يېزىقچىلىق قىلمايدۇ، بۇ تولىمۇ ئەپسۇسلىنارلىق ئىش. سىز بۇ ئەھۋالغا قانداق قارايسىز؟

بەرقىي: ئۇيغۇر تىلى - ئەدەبىياتى فاكۇلتېتىدىكى نۇرغۇن ئوقۇغۇچىلارنىڭ يېزىقچىلىق قىلماسلىقىنى بىر نورمال ئىش دەپ قارايمەن. يېزىقچىلىق جەريانى مەلۇم ئادەملەرنىڭ مەجبۇرلىشى ئارقىلىق بارلىققا كەلسە بەكمۇ ئەپسۇسلىنارلىق ئىش بولىدۇ. لېكىن مەن ئۇلارنىڭ يېزىقچىلىق قىلمىغان تەقدىردىمۇ، « تىل - ئەدەبىيات كەسپىدە ئوقۇغانلىقىم ئۈچۈن يېزىقچىلىق ماھارىتىگە ئىگە بولۇشۇم ئۆزۈمنىڭ بۇرچى » دەپ قارايدىغان ھالغا كېلىشىنى ئارزۇ قىلىمەن. يېزىقچىلىقىمۇ ئىگەللەپ قويۇشقا تېگىشلىك بىر ماھارەت. ئەمما، ئۇلارنىڭ يازغۇچى، شائىر بولۇشىنى ئۈمىد قىلىش باشقا بىر ئىش بولسا كېرەك. چۈنكى، يازغۇچى، شائىرلىق مەكتەپتە تەربىيەلەپ يېتىشتۈرمەك ناھايىتى تەس بولغان بىر خىل ئىقتىداردۇر. ئۇ ئۆزىنى يېزىق ئارقىلىق ئىپادىلەشكە مايىل بولۇش ۋە مۇشۇنداق قىلىشقا چەكسىز ئاشىق بولۇشنىڭ نەتىجىسىدۇر. ئەلۋەتتە، ئالىي مەكتەپنىڭ تىل - ئەدەبىيات كەسپىدە ئوقۇغانلار ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانسا نەتىجىسىنىڭ ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغانلارغا قارىغاندا ياخشى بولىدىغانلىقى ئېنىق. چۈنكى سىستېمىلىق ئەدەبىيات تەربىيەسى كۆرۈش سىزنىڭ ئەدەبىيات كۆپچىسىدا ئۇزاق مەزگىل تەمتەرەپ يۈرۈش جەريانىڭىزنى ئازايتىدۇ.

ئايقۇت: گەرچە فاكۇلتېتىمىز « ئۇيغۇر تىلى - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى » دېيىلسىمۇ، دەرسلىرىمىزنىڭ كۆپىنچىسى تىلشۇناسلىققا ئائىت، ئەدەبىياتقا ئائىت دەرسلىرىمىز ئاز. دېمەك، بىزگە ئەدەبىي مۇھىت كەمچىل. سىزچە بىز قانداق قىلىپ مەسىلىنى ياخشى ھەل قىلالايمىز؟

بەرقىي: ئۇيغۇر تىلى - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدىكى تىلشۇناسلىققا مايىللىق مەسىلىسىنى مەن بىر ئەۋزەللىك دەپ قارايمەن. چۈنكى، ئەدەبىيات تىلى سەنئىتىدۇر. تىلنىڭ بۇ سەنئىتىنى تىلشۇناسلىق بىلىملىرى ئارقىلىق

ئامىللار ناھايىتى كۆپ دەپ ئويلايمەن. شۇڭا ئۇنى ئىزچىل تولۇقلاشقا ئۇرۇنۇپ كەلدىم. 39 ياشقا كىرگەندە دوكتورلۇققا ئىمتىھان بېرىپ مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇغۇچىسىغا ئايلىنىشىم ئەمەلىيەتتە مانا مۇشۇنداق بىر تولۇقلاش تەقەززاسىنىڭ نەتىجىسىدۇر.

مەن ئۆزلۈكىسىز ئۆگىنىش قىلىشنى ئادىتىمگە ئايلاندۇردۇم. مەن ھەركۈنى مەلۇم مىقداردا كىتاب ئوقۇيمەن. كىتاب ئوقۇش مېنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ئۆگىنىش شەكلىم. ئاندىن تەپەككۈر قىلىمەن، نۇرغۇن مەسىلىلەرنى كالامدە مۇلاھىزە قىلىمەن. بۇ مېنىڭ كىتابتىن ئېرىشكەن ئۇچۇرلارنى ھەزىم قىلىش جەريانىمىدۇر.

روزىگۈل ئابدۇشۈكۈر: ھازىرقى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا قانداق باھا بېرىسىز؟

بەرقىي: ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئىنتايىن ئۆزگىچە بولغان بىر ئەدەبىيات. مەن بۇ ئەدەبىياتنىڭ مۇساپىسىنى دارۋازىنىڭ دار ئۈستىدە مېڭىش مۇساپىسىگە ئوخشىتىمەن. بۇ ئەدەبىياتنى كۆزىتىدىغان، باشقۇرۇشقا ئۇرىنىدىغان ۋە ئۆز ئارزۇسى بويىچە مەلۇم نىشانغا يېتەكلەيدىغانلار ناھايىتى كۆپ.

بىر پارچە ئەسەر ئالدىڭىزغا كەلگۈچە نۇرغۇن جەريانلارنى بېسىپ ئۆتكەن بولىدۇ. نۇرغۇن ئەلگەك - ئۆتكەرمىلەردىن ئۆتكۈزۈلىدۇ. ئۆزلۈكىسىز ھالدا ئۆزىنى تاسقۇمىدىن ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن تاسقۇمنىڭ تۆشۈكىگە مۇۋاپىقلاشتۇرۇشقا ئۇرۇنىدۇ. ئارتۇق يەرلىرى كېسىپ تاشلانسا، كەم جايلىرى تولۇقلىنىدۇ.

مۇنداق بىر ھالەتتە يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىش ۋە ئوقۇرمەنلەرنى ئەسەر بىلەن تەمىنلەش ئادەمنى ھاياجانغا سالدى. شۇڭا، مەن خەلقىمىز ئىچىدە ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ئادەتتىكى يازغۇچىدىن تارتىپ ئەڭ ياخشى يازغۇچىغا قەدەر ھەممىسىگە ھۆرمەت بىلدۈرىمەن.

دەۋرىمىزدە ئۇلۇغ بىر ئەدەبىيات بارلىققا كېلىۋاتىدۇ. يازارلىرىمىز ئەسەرلىرى ئۆتكۈزۈلىدىغان ئەلگەك - ئۆتكەرمىلەرنىڭ بىر تەلەپچان يازغۇچى ئالدىدا ھېچقانداق قىيىنچىلىق ئەمەسلىكىنى ھېس قىلىپ ئۆز -

ئەدەبىياتقا ئائىت بىلىملەرنى ئۆگىنىش پۇرسىتى كۆپ، ياندىكى بېيجىڭ چەتئەل تىلى ئۇنىۋېرسىتېتىدا ھەر ھەپتىدە نەچچە قېتىم چەتئەل ئەدەبىياتىغا ئائىت لېكسىيەلەر بولۇپ تۇرىدۇ. ھەتتا چەتئەل ئەدەبىياتىدىكى بەزى تەسىرى بار شەخسلەر كېلىپ لېكسىيە سۆزلەيدۇ. مەكتىپىمىزدىن بەك يىراق بولمىغان جۇڭگو خەلق ئۇنىۋېرسىتېتى جۇڭگودىكى ئەدەبىيات تەتقىقاتىدا تەسىرى بار مەكتەپلەرنىڭ بىرى. بۇ مەكتەپتىكى لېكسىيەلەرمۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ دىققىتىنى تارتىشى كېرەك. ئەدەبىيات ھەققىدە ياخشى ساۋاتقا ئىگە بولمىغان دېگەنلەر ئاشۇ مەكتەپلەرنىڭ ئەدەبىي مۇھىتى بىلەن ئۇچراشسا نۇرغۇن ھاسىلاتلارغا ئىگە بولىدۇ.

مەن فاكۇلتېت ئوقۇتقۇچىلىرىدىن ئابدۇرەئۇپ پولات تەكلىماكانىنى بىر ئەدەبىي سۈپىتىدە تونۇيمەن. ئۇنىڭ ھېكايىلەر توپلىمى نەشر قىلىنغان. نۇرغۇن يازمىسى ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا زىلزىلە قوزغىغان. ئۇنىڭدىن سىرت، يەنە نۇرغۇن ئوقۇتقۇچىلاردا ئوقۇغۇچىلار قېزىشقا تېگىشلىك نۇرغۇن ئەدەبىيات بىلىملىرى تولۇپ يېتىپتۇ. ناۋادا ئوقۇغۇچىلار مەندىنمۇ ئۆگىنىشكە ئەرزىيدىغان نەرسىلەر بار دەپ قارىسا، مەن ھەر ۋاقىت ئۇلارنىڭ خىزمىتىدە بولۇشقا تەييار. چۈنكى بىلىم بىرسىدىن قىزغىنىدىغان نەرسە ئەمەس. قانچە كۆپ ئادەم بۇ بىلىملەردىن خەۋەر تاپسا، ئەتراپىمىزدا بىلىملىك ئادەملەر كۆپەيسە بىزگە پايدىسى تەگسە تېگىدۇكى زىيىنى يوق. مەن شىنجاڭ مائارىپ ئىنىستىتۇتى فىلولوگىيە تارمىقىدا ئون نەچچە يىل خىزمەت قىلدىم. بۇ جەرياندا مەن ئەڭ كۆپ ئېرىشكەن ھاسىلاتلارنىڭ بىرى ئاكام ئورنىدىكى ئۇستاز ئابدۇقادىر جالالىدىن بىلەن ئېلىپ بارغان ئىلمىي سۆھبەت ۋە كىتاب ئالماشتۇرۇشتۇر. بىز خىزمەت ئېھتىياجى تۈپەيلىدىن داۋاملىق كۆرۈشۈپ تۇراتتۇق. ھەر ھەپتىدە بىرەر قېتىملىق ئۇچرىشىشتىن قۇرۇق قالمايتتۇق. ئەنە شۇ ئۇچرىشىشتا بىر ھەپتىدىن بۇيان ئوقۇغان كىتابلار، يېڭى نەشر قىلغان كىتابلار ھەققىدە پىكىر ئالماشتۇراتتۇق. بۇ خىل مۇھىت ماڭا ناھايىتى نەپ بەرگەن ئىدى. كېيىن ئابدۇقادىر جالالىدىن ئەپەندى شىنجاڭ پىداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىغا يۆتكىلىپ كەتتى. مەن بىر

تېخىمۇ ئىلمىي كۆزەتكىلى بولىدۇ. تىل سەنئەتكارلىرى بولغان يازغۇچى - شائىرلار ئۆز ئەسەرلىرى ئارقىلىق شۇ تىلنى بېيىتىدۇ، شۇ تىلنىڭ ئىپادىلەش ئىقتىدارىنى كۈچەيتىدۇ، سۆزلەرنىڭ مەنە دائىرىسىنى كېڭەيتىدۇ. سۆزلەرگە شېئىرىي مەنە ئاتا قىلىدۇ. ئەڭ يېڭى ئىستىلىسىتىكىلىق ئامىللارنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدۇ. ناۋادا ئۇلار تىل ھەققىدىكى ئىلىملەردىن خەۋەردار بولسا بۇ خىل ھالەت تېخىمۇ مۇكەممەللىشىدۇ. ئەدەبىيات ۋە تىلچىلىق تىلنىڭ ئىككى قاننىدۇر.

فاكۇلتېتتا تىلشۇناسلار جىق، بۇ بىر ئەۋزەللىك. مېنىڭچە فاكۇلتېت رەھبەرلىرى بۇ يەرگە ئەدەبىيات كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئوقۇتقۇچىلارنى سەپلەشنىڭ زۆرۈر ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ بولدى. بىر كۈنلىرى بۇ فاكۇلتېتتا ئەدەبىيات ۋە تىلشۇناسلىق ئىلمىدىن ئىبارەت ئىككى قانات ئوتتۇرىسىدا تەڭپۇڭلۇق پەيدا بولىدۇ. فاكۇلتېت زور دەرىجىدە كۈچىيىدۇ. بۇ ۋاقىت مەسىلىسى خالاس.

فاكۇلتېتتىكى قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى، چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىغا ئائىت دەرسلەر جۇڭگودىكى ئالىي مەكتەپلەر ئىچىدىكى بۇ كەسپكە دائىر ئەڭ سەرخىل دەرسلەردۇر. لېتىپ توختى، مۇھەممەت تېرىپەم سايت، ئابدۇرەئۇپ پولات تەكلىماكانى، ئابدۇرىشىت ياقۇپ، مۇنەۋۋەر ھەبىبۇللا، ئەركىن ئارنىز قاتارلىق ئۇستازلار جۇڭگودىلا ئەمەس پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدا ئۆز كەسپى بويىچە كەم تېپىلىدىغان ئىقتىساس ئىگىلىرىدۇر. ئوقۇغۇچىلار بۇ ئۇستازلارنىڭ دەرسىنى ئاڭلىغاندىن باشقا كىتابلىرىنى كۆرۈپ باقسا، تەرجىمىھالىرىدىكى يارقىن نۇقتىلارنى سېلىشتۇرۇپ باقسا، مېنىڭ گېپىمنىڭ ئاساسسىز ئەمەسلىكىنى ھېس قىلىۋالالايدۇ. ئۇندىن باشقا مەن ئوقۇشقا كىرگەندىن بۇيان دېسموند دوركىن، مەھمەت ئۆلمەز، شوگايتو، مارسال ئەردال قاتارلىق چەتئەللىك تۈركولوگ ۋە ئۇيغۇر شۇناسلارنىڭ دەرسلىرىنى ئاڭلاش پۇرسىتىگە ئىگە بولدۇم. بۇ خىل ھالەتمۇ جۇڭگونىڭ باشقا جايلىرىدا كەم تېپىلىدۇ. شۇڭا ئوقۇغۇچىلار بۇ پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىشى، ئۆزىنىڭ ئەۋزەللىكلەرنى تونۇپ يېتىشى كېرەك.

ئالىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان بىر ئوقۇغۇچىنىڭ ئۆگىنىش ئىرادىسى ۋە قوللانغان تاكتىكىسىنىڭ قانداق بولۇشى بىۋاسىتە ھالدا مىللەتنىڭ تەقدىرىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. شۇڭا ساۋاقداشلار ئۆزىنىڭ قىلىۋاتقان ئىشنىڭ ئەمەلىيەتتە ئۆز خەلقىنىڭ تەقدىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بىر ئىش ئىكەنلىكىنى تونۇپ يېتەلگەن ۋە مۇشۇ تونۇشنىڭ تۈرتكىسىدە ئۆزىنى باشقا مىللەت بالىلىرىغا سېلىشتۇرۇپ، باشقىلار بىر ھەسسە قۇربانلىق بەرسە ئۆزلىرى ئون ھەسسە قۇربانلىق بېرىپ، يۈكسەك غايىنىڭ لەززىتى ئىچىدە ئۆزىنىڭ مۇۋەپپەقىيەت نەتىجىلىرىدىن بەھرىمەن بولغان بولسا بەكمۇ ياخشى بولاتتى. مېنىڭچە بۇندىن كېيىن ئۆز نەتىجىسى ئارقىلىق مىللەتنىڭ قۇدرەت تېپىشى ئۈچۈن كۈرەش قىلىدىغان ياشلار بارغانسېرى كۆپىيىدۇ، دەپ ئويلايمەن.

ئايغۇت: رەھمەت مۇئەللىم! بۈگۈن ناھايىتى كۆڭۈللۈك سۆھبەتلەشتۈق. قىممەتلىك تەكلىپ - پىكىرلىرىڭىزنى ئاڭلاپ، ئەھمىيەتلىك بىر سائەتلىك دەرس ئاڭلىغاندەك بولدۇق. ئىشىنىمىزكى، زىيارەت خاتىرىمىزنى ئوقۇغان ھەربىر ئوقۇرمەن بۇنىڭدىن كېيىنكى ئۆگىنىش، تۇرمۇش، ئىجادىيەت مۇساپىسىدە بەلگىلىك نەپكە ئېرىشەلەيدۇ. ئاخىرىدا قىممەتلىك ۋاقتىڭىزنى ئاجرىتىپ بۈگۈنكى سۆھبىتىمىزگە قاتنىشىپ بەرگىنىڭىزگە يەنە بىر قېتىم رەھمەت ئېيتىش بىلەن بىر ۋاقىتتا تېنىڭىزگە سالامەتلىك، ئائىلىڭىزگە بەخت، قەللىمىڭىزگە بەرىكەت تىلەيمىز!

بەرقىي: سىلەرگىمۇ كۆپ رەھمەت! ئۆگىنىشىڭلار تېخىمۇ ئۇتۇقلۇق بولسۇن!

قاننىمدىن ئايرىلغاندەك بولۇپ قالدىم. ئىككىمىزنىڭ خىزمەت ئورنى ئىككى يەردە، ئۇچرىشىش پۇرسىتىمىز ناھايىتى ئازلاپ كەتتى. كېيىن ئوقۇش پۇرسىتى بىلەن بېيجىڭغا كەلدىم. بېيجىڭدا ھەرمىللەتتىن بولغان نۇرغۇن كىشىلەر بىلەن دوست بولدۇم. مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئەتراپىدىكى ئىلمىي مۇھىت، بىر - بىرىدىن داڭلىق ئالىي مەكتەپلەر ئېسىل كىتابخانىلار مېنى چەكسىز مەنىۋى ئوزۇق ۋە ئۆزۈمنى مۇكەممەللەشتۈرۈش پۇرسىتى بىلەن تەمىنلىدى. ئەپسۇس، بۇ ۋاقىت ناھايىتى تېز ئۆتۈپ كېتىۋاتىدۇ.

توختىقارى نۇر: سىز ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىيات فاكولتېتى ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئۆگىنىش ئۇسۇلى ۋە ئۆگىنىش كەيپىياتى توغرىسىدا كۆزىتىش ئېلىپ بېرىپ باققانمۇ؟ سىزنى خۇشال قىلغان ۋە ئۈمىدسىزلەندۈرگەن تەرەپلەر قايسى؟

بەرقىي: مەن ئۆزۈم بىر ئالىي مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى بولۇش سۈپىتىم بىلەن ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىيات فاكولتېتىدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆگىنىش ئۇسۇلىغا ۋە ئۆگىنىش كەيپىياتىغا دىققەت قىلىمىدىم دېيەلمەيمەن.

مېنى ئېچىندۇرغان ئەڭ مۇھىم نۇقتا نۇرغۇن ساۋاقداشلارنىڭ ئۆزىنىڭ تۆت - بەش يىللىق ئالىي مەكتەپ ھاياتىنى پىلانسىز ۋە نىشانسىز ئۆتكۈزۈۋاتقانلىقى، مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ دۆلەت كۈتۈپخانىسى ۋە بېيجىڭ چەتئەل تىلى ئۇنىۋېرسىتېتىغا بەكمۇ يېقىن بولۇشتەك ئەۋزەللىكىدىن تۈزۈك پايدىلانغانلىقى بولدى. بىر مىللەتنىڭ قەد كۆتۈرۈشى ۋە قۇدرەت تېپىشى قۇربان بېرىش روھىغا ئىگە ئىرادىلىك بىر نەچچە ئەۋلاد ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشىدۇ.

مۇھەررىرى: ئابدۇخالىق ئۇيغۇرى (2009) كوررېكتورى: خەلچىئاي ئىسھاق (2008)



ھىجرەت ۋە نۇسرەت (6)

ئابدۇرەئوپ تەكلىماكانى

ھىجرەتتە بىباھا ئىمكان

مۇنداق چاغلاردا، دەرس ئوقۇتقۇچىلىرىمىز نۆۋەتلىشىپ سىنىپىمىزغا كېلىپ، ئىختىيارى ھەمسۆھبەتتە بولاتتى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىر ئاخشىمى ئىدى، ئەدەبىي تەرجىمە ئوقۇتقۇچىمىز ماشۇجىن مۇئەللىمنىڭ بىزگە بايان قىلغان سۆھبىتى ھېلىھەم ئېسىمدە: - مەن لۇتپۇللاھ مۇئەللىپنىڭ شېئىرلىرىنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان ماشۇجىن بولمەن، - دېدى ئۇ ھەر قايسىمىز بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ چىققاندىن كېيىن، - سىلەر ل. مۇئەللىپنىڭ مىللەتداشلىرى، يۇرتداشلىرى. سىلەرنى كۆرۈپ، بەك خۇش بولدۇم. پايتەختكە ئۆگىنىش ئۈچۈن كەلگىنىڭلەرگە قۇتلۇق بولسۇن!

ئۇ ئۇيغۇرچىنى خۇددى بىراۋغا كىتاب ئوقۇپ بېرىۋاتقاندەك، ھەر بىر كەلىمىنى ئايرىم - ئايرىم قىلىپ، ئۆزىگە خاس بولغان بىر خىل تاڭسۇق تەلەپپۇزدا سۆزلەيتتى. ئەمما، چىراي ئىپادىسى ۋە سۆز - جۈملىلەرنى مارجاندەك تىزىپ ئېيتىشتىكى ئەستايىدىللىقى ئۇنىڭ سەمىمىيلىك بىلەن تويۇنغان قەلب - يۈرىكىنى تەرجىمان بولۇپ چۈشەندۈرۈپ تۇراتتى گویا. ھەممىمىز ئۇنىڭ سۆزلىرىگە ھەيران - ھەس بولغان ھالدا، خۇددى ماگنىت تېشىغا تارتىلىپ چاپلىشىپ قالغان تۆمۈر پارچىلىرىدەك قېتىپ ئولتۇرۇپلا قالدۇق. ئەمىسچۇ؟ بىر خەنزۇ ئادەم سېنىڭ ئۇيغۇر مىللىتىڭدىن بولغان بىر ئىلىمپەرۋەر ئوتتۇرەك ئىنساننى شۇ قەدەر سۆيسە، ئۇنىڭ ھايات پائالىيەتلىرىنى سەندىنمۇ بەكرەك بىلسە، ئۇ يازغان شېئىرلارنى شۇ قەدەر ئەزىزلىسە ۋە ئۇلارنىڭ مەزمۇنىغا ئەدەبلەرگە خاس ئىلمىيلىك بىلەن چوڭقۇر چۆكسە، ئاندىن ئۇلارنى دۆلەت تىلى بولغان خەنزۇ تىلىغا ئۆزۈسە، سەن تەسىرلەنمەي تۇرالامسەن ئەجەبا!!

- باشقىسىنى قويۇپ تۇرايلى، - دېگەن

مەن ھېلىقىدەك ئۆز ئۆمۈر ياشامى ئۈچۈن باشتىلا بىر ئۇلۇغۋار پىلاننى تۈزۈۋېلىپ، شۇ پىلان بويىچىلا ئىش قىلسام دەيدىغان ۋە «قىلىمەن» دېگەن ئىشنى روياپقا چىقارمىسا، زادىلا ئۇنىمايدىغان قالىتس جاسارەتلىك ئىنسان قاتارىغا كىرەلمىسەم كېرەك. ئەمما، مۇھىت ئىمكانى، ھاياتلىق مۇمكىنچىلىكى يار بەرسىلا، ئۆمۈرنى ئاشۇ ئىمكانلار دائىرىسىدە قەدەرلەپ ۋە گەۋدىلەندۈرۈپ ياشاشقا يېتەرلىك شىجائەت كۆرسىتەلەيدىغانلاردىنمەن دەيمەن ئۆزۈمچە. مۇشۇنداق خۇي - تەبىئەت ۋە خاراكىتېر بىلەن ياشاپ كەلگەن مۇھاجىرەتلىك ھاياتىمدا، ھىجرەتنىڭ ئىنسانغا ئاتا قىلىدىغان ئىمكانى ئۆز يۇرتىدىكى ئىمكانلاردىن سېلىشتۇرغۇسىز دەرىجىدە مول ۋە كەڭ، ئۆز نۆۋىتىدە يەنە، تەڭداشسىز دەرىجىدە قىممەتلىك بولىدىكەن، دەپ قالدۇم.

« لۇتپۇللاھ مۇئەللىپ مەڭگۈ

ئۆگىنىش ئۈلگەڭلەر بولسۇن! »

باشتا تاپشۇرما قىلغىنىمدەك، 1972 - يىلى، يىگىرمە ئىككى ياشلىق مەن بېيجىڭغا ھىجرەت قىلىپ، مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئوقۇشقا كىردىم. « ئوقۇشقا كىرىش تەربىيەسى » دېگەندەك رەتتىكى زۆرۈر پائالىيەتلەرنى ئاخىرلاشتۇرغاندىن كېيىن، رەسمىي دەرسكە چۈشۈپ كەتتۇق. كەچقۇرۇن كەچلىك تاماقنى يەپ بولۇپ بىردەم ئارام ئالغاندىن كېيىن، سائەت يەتتىدىن توققۇزغىچە ئۆزىمىزگە تەئەللۇق سىنىپىمىزغا بېرىپ، كولىپكتىپ ھالدا، « كەچلىك ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش » قىلاتتۇق.

بولغان ما شۇجېن مۇئەللىم مۇئەللىم بىزنىڭ يۈرىكىمىزدىكى گەپلەرنى دېدى، دېگەندىمۇ چىن دىلدىن پۇخادىن چىققۇدەك قىلىپ دېدىكى، بېيجىڭ دېگەن بولىدىغان يەر ئىكەن جۇمۇ؟!

مانا بۇ بىزنىڭ پايتەخت بېيجىڭدىكى تۇنجى تەسىراتىمىز - شۇ قەدەر تەبىئىي، شۇ قەدەر نەق. بولۇپمۇ كىچىكىمىزدىن لۇتپۇللاھ مۇتەللىپ ھەيرانىسى بولغان مەن بېيجىڭدا، پىكىر - تەپەككۈر ۋە ئىلمىي پائالىيەت قىلىش جەھەتتە شۇ قەدەر كەڭ ئىمكانلار ساھىبى بولىدىغانلىقىمىزدىن سۆيۈنۈپ، تېرەمگە پاتماي قالغاندەك بولۇپ كەتتىم. شۇ كېچىسى، ئون يىللار ئىلگىرى مەن ئوقۇغان قەشقەر 1 - ئوتتۇرا مەكتەپنى چۈشەپتىمەن. ئەنە، مەكتەپنىڭ چوڭ دەۋازىسىدىن كىرىشكەلا پىششىق خىشلىق، ئىككى تەرىپى ئاكتاسىيەلىك خېلى كەڭ مەيدان، مەيداندىن ئۆتۈپ، چىرايلىق پەلەمپەيلەر بىلەن يۇقىرىغا كۆتۈرۈلۈۋاتىمىز. ئالدىمىزدا، ئالدىغا يارىشىملىق ئۇيغۇرچە پېشايۋان چىقىرىلغان ئوقۇتۇش بىناسى. ئۇنىڭ قوش قاناتلىق كەڭ كىرىش ئىشىكىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە، بادام دوپپىلىق لۇتپۇللاھ مۇتەللىپنىڭ قولىدا بىر كىتاب بار پۈتۈن بەدەن ھەيكىلى غەيۇر ۋە جاسارەتلىك تۇرۇق بىلەن قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ. بويىنۇمدا قىزىل گالسىتۇك. ھەيكەلنىڭ ئالدىدىن پىئونىرلارچە سالام بېرىپ ئۆتۈۋاتىمىشەن، ... ھەي، ... قانداق گۈزەل چاغلار ئىدى - ھە ئۇ!

شۇنداق قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئەمەلىيەتچان گەپ - سۆزلىرى ۋە ھوسۇللۇق ئىلمىي ئەمگەكلىرى ئارقىلىق يېتەكلەپ، بىزنىڭ پىكىر - تەپەككۈر ئۇيۇقىمىزنى كەڭ ئاچقان ما شۇجېن مۇئەللىم بىلەن ئېجىل - ئىناق ئۇستاز - شاگىرت بولۇپ قالدۇق. ئۇنىڭ ھەيدەكچىلىكى ۋە رىغبەتلەندۈرۈشى بىلەن سىنىپىمىزدا، « ل. مۇتەللىپ ئەدەبىيات كۇرژۇكى » قۇرۇۋالدۇق. كۇرژۇك ئەزالىرى قەرەللىك سۆھبەت يىغىنلىرى ئۇيۇشتۇراتتۇق. بەزى شەنبە - يەكشەنبە ۋە بايرام كۈنلىرى تەكلىپ بىلەن ما شۇجېن مۇئەللىمنىڭ ئۆيىگە باراتتۇق. ئۇ ئۆزىنىڭ ل. مۇتەللىپ شېئىرلىرىنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىش جەريانىنى زوق - شوق بىلەن سۆزلەپ

ئىدى ماشۇجېن مۇئەللىم شۇ كۈنى يارىشىملىق قول ھەرىكىتى بىلەن جىددىي قىياپەتتە، - ل. مۇتەللىپ ھەممىدىن تولا ئۆگىنىش - ئوقۇشنىڭ ئىنسان ھاياتىدىكى ئەڭ زۆرۈر ۋە ئەڭ مۇقەددەس پائالىيەت ئىكەنلىكىنى؛ ئىنساننىڭ ياشلىق مەزگىلىنىڭ بولسا، ئۆگىنىش - ئوقۇشنىڭ تېپىلماس ۋە بىباھا پۇرسەت چېغى ئىكەنلىكىنى ئەڭ چوڭقۇر چۈشەنگەن ۋە بۇ چۈشەنچىنى زامانداشلىرىغا، ئەۋلادلارغا تولۇق بىلەن چۈشەندۈرۈشكە سەمىمىيەت ۋە جىددىيەت بىلەن تىرىشقان ئىنسان ئىدى. ئۇنىڭ بۇخىل ئالتۇندەك ئېسىل ئىدىيەسى ۋە ئالماستەك قىممەتلىك ئېڭى ئۆزىنىڭ « يىللارغا جاۋاب »، « ياشلىق ئۆگەن »، « بىز شىنجاڭ ئوغۇل - قىزلىرى »، « بۇ مېنىڭ ياش غۇنچە گۈلۈم ئېچىلاتتى » قاتارلىق نادىر شېئىرلىرىدا ئۆز ئىپادىسىنى تاپقاندۇر. ھالبۇكى، سىلەر لۇتپۇللاھ مۇتەللىپنىڭ روھىدىن ئوبدان ئۆگىنىشىڭلار، ئەلا ئۆگىنىش نەتىجەگەر ئارقىلىق، ئۇ ئوتتۇرىك ئەجدادىڭلارنىڭ ئىزىنى بېسىشىڭلار ۋە ئەمەلىي تۆھپەگەر ئارقىلىق، ئۇنىڭ ياش غۇنچە گۈلىنى ئېچىلدۈرۈشۈڭلار كېرەككى، ل. مۇتەللىپ سىلەرنىڭ ئەبەدىيلىك ئۆگىنىش ئۈلگەگەر بولسۇن!

ما شۇجېن مۇئەللىمنىڭ خىتابنامە خاراكتېرىدىكى بۇ تەۋسىيەسىنى ئاڭلاپ ھەممىمىز بەك خۇش بولدۇق، بەكمۇ ھاياجانلاندىق. ھاياجانلاندىقلا ئەمەس، بەلكى ھەيرانۇھەس قالدۇق. ئەمىسچۇ؟ 1966 - يىلى باشلانغان ئاتالمىش « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » ئانا يۇرتىمىزدا، لۇتپۇللاھ مۇتەللىپلەرنىڭ ھەيكەللىرىنى چېقىپ، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى تەتقىق قىلغان، پائالىيەتلىرىنى كىنو سېنارىيەلەشتۈرگەنلەرنى ھەممىسىنى « ئەكسىيەتچى ئىلىم نوپۇزلۇق قارا يىپىلار » قىلىپ ئايرىپ، كوچىلاردا سازايى قىلدۇرۇپ، ئاممىۋى كۈرەشكە تارتىپ مۇستلاپ - ئۇرۇپ، قەددىنى كۆتۈرەلمەس قىلىۋەتكەن تۇرسا، ئۇ يەردە، « ل. مۇتەللىپنىڭ « ياشلىق ئۆگەن » دېگەن شېئىرى ياخشى. ئۇ بىزنىڭ ئۈلگىمىز » دېيىش ئىمكانىمىز يوق بولدى - دە! ئەمما، مانا بۈگۈن بۇ يەردە - پايتەخت بېيجىڭدا، سىنىپ تەربىيەچىلىرىمىزدىن بىرى

مۇتەللىپ ۋاپاتىنىڭ 50 يىللىقىنى خاتىرىلەش ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى « بولۇپتۇ. كېلەر يىلى، يەنى 2012 - يىلى، مەكتىپىمىزدە، » لۇتپۇللاھ مۇتەللىپ تۇغۇلغانلىقىنىڭ 90 يىللىقىنى خاتىرىلەش ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى « ئۆتكۈزۈشنى پىلانلاۋاتىمىز. زامان ياخشى، نىيەت خالىس، ئىمكانلىرىمىز تەل. ھالبۇكى، تىرىشساڭلا، ھەر قانداق ئىشنى قىلالايمىز بۇ يەردە.

بېيجىڭدا ئەلىشىر نەۋائىي تەنتەنسى

2011 - يىلى 2 - ئاينىڭ 9 - كۈنى، پايتەخت بېيجىڭدىكى مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىدا، ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىيات فاكولتېتى باشچىلىقىدا ئۇيۇشتۇرۇلغان « بۈيۈك ئۇيغۇر مۇتەپەككۈر شائىرى ئەلىشىر نەۋائىي تۇغۇلغانلىقىنىڭ 570 يىللىقىنى غۇرۇر بىلەن خاتىرىلەيمىز » ماۋزۇلۇق بىر ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى داغدۇغىلىق ۋە تەنتەنلىك ئۆتكۈزۈلدى.

يىغىنغا مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى ئۇيغۇر ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلاردىن باشقا، بېيجىڭدىكى مۇناسىۋەتلىك ئىدارە ئورگانلاردا ئىشلەۋاتقان كادىرلار، ھەر قايسى ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلار ۋە ئانا يۇرتىمىزدىن بېيجىڭغا خىزمەت بىلەن كەلگەن يۇرتداشلىرىمىز ۋەكىللىرىدىن بولۇپ، جەمئىي 200 گە يېقىن كىشى ئىشتىراك قىلدى.

بۇ نۆۋەت بېيجىڭدا ئېچىلغان بۇ ئەلىشىر نەۋائىي تەنتەنسى يىغىنىنىڭ مەكتەپلەر تەتىل قىلغان بىر چاغ بولۇشىغا قارىماي، بۇ قەدەر داغدۇغىلىق قىلىپ ئۆتكۈزۈلۈشى مۇنداق بىر ئارقا كۆرۈنۈشنىڭ ھەيدەكچىلىكى بىلەن بولغانىدى.

بۇلتۇر، يەنى 2010 - يىلى 9 - ئايدا، جۇڭگو ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام ئىلمىي جەمئىيىتى ئۈرۈمچىدە ھەيئەتلەر يىغىنى چاقىرىپ، بۇ يىلى، يەنى 2011 - يىلى 10 - ئايدا، بېيجىڭدا، ئەلىشىر نەۋائىي تۇغۇلغانلىقىنىڭ 570 يىللىقىنى خاتىرىلەش خەلقئارالىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى

بېرەتتى. ھەممىشە بىزنى ل. مۇتەللىپنىڭ يىرتىلسا كالىپدارنىڭ بىر ۋارىقى، تۆكۈلىدۇ ياشلىقتىن بىر تال يوپۇرماق « دېگەن ئۆلۈمىسىز بېيىتى بىلەن ئاگاھلاندىرۇپ، ئويۇنپەرەسلىك قىلماي، ھەر بىر مىنۇت - سېكۇنتنىمۇ ئىسراپ قىلماي، جان - جەھلىمىز بىلەن تىرىشىپ ئۆگىنىشكە رىغبەتلەندۈرەتتى.

ئىمكانىيەت قوينى جۇڭگودىكى ھەر قانداق يەردىن سېلىشتۇرغۇسىز دەرىجىدە كەڭ بولغان بېيجىڭ مۇھىتى بىزنى ئاقىۋەتتە، بىلىم قۇرۇلمىسى نىسبەتەن كەڭ ۋە پىششىق، پىكىر - تەپەككۈرى نىسبەتەن ئەركىن، ئويغاق ۋە ئويناق قىلىپ تەربىيەلەپ چىقتى. 1975 - يىلى ئوقۇش پۈتتۈرگىنىمىزدە، مەن ئوقۇغان ئون ئۈچ ئوقۇغۇچىلىق 72 - يىللىق يۈكسەك سىنىپتىن ئون نەپىرىمىزنى مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى، مەركىزىي تەرجىمە ئىدارىسى، مىللەتلەر نەشرىياتى ۋە شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسى قاتارلىق نوپۇزلۇق ئىلىم ئورگانلىرىغا تەقسىم قىلدى. شىنجاڭ گېزىتى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىنىڭ پېنسىيونېرى خالىدە ئىسرائىل، شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىنىڭ سابىق باشلىقى قۇربان ياسىن ۋە « جۇڭگو مىللەتلىرى » ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرى تۇرۇپ بارات قاتارلىقلار مېنىڭ شۇ زاماندىكى ئىپتىخارلىق ساۋاقداشلىرىم بولىدۇ.

ئوقۇش پۈتتۈرۈپ، ئۆز مەكتەپ، ئۆز فاكولتېتىمغا ئېلىپ قېلىنغاندىن كېيىنمۇ، ما شۇجېن مۇتەللىپنىڭ « ل. مۇتەللىپ سىلەرنىڭ ئەبەدىلىك ئۆگىنىش ئۈلگەڭلار بولسۇن! » خىتابىنى ئۇنتۇپ قالمىدىم. ئوقۇغۇچى ئەۋلادلارنى ل. مۇتەللىپنىڭ « ئىجاد - يىللارنى قېرىتىدۇ، دەپ بېرىمىز جاۋاب » روھى بويىچە يېتەكلەپ، تىل، ئەدەبىيات ۋە تەرجىمىچىلىك ئوقۇ - ئوقۇتۇشى ساھەسىدە، بىر قەدەمدە بىر ئىز چىقىرىپ، بىجانبىل ئىشلەپ كەلدىم. ئەدەبىيات ۋە يېزىقچىلىققا ئاشىق ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىللە ل. مۇتەللىپ تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان كۈنلەرنى ئاساسەن ئەس - يادىمىز ئۆتكۈزۈۋەتمىدۇق. چوڭراق قىلغىنىمىز 1995 - يىلى، مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئورنىنىڭ تەشكىللىشىدە ئۆتكۈزۈلگەن « لۇتپۇللاھ

قىلايلى! « دەپ بەك ۋارقىراپ قوبۇپ، ۋاقتى كەلگەندە، تەتىل قىلىپ ئانا يۇرتقا قايتىۋاتقانلارنى كۆرۈپ، ئاتا - ئانا، ئۇرۇق - تۇغقانلارنى سېغىنىش ئوتىنىنىڭ كۆيدۈرۈشىگە بەرداشلىق بېرەلمەي: « دادامدىن تېلېفون كېلىپ قالدى. ئانامنىڭ مىجەزى يوق بولۇپ قاپتۇ » دەپ ئۆيگە تىكىۋېتىپ، قاننىشىدىغان ئادەم ئاز، پائالىيىتىمىز چۆچۈل بولۇپ قالارمۇ؟

ئۇنداق بولمىدى. دەل ئەكسىچە، « ئەللىشىر نەۋائىي بوۋىمىزنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى ئۆتكۈزۈمىز » دەپ، ھەتتا 2010 - يىل 9 - ئايدا ئوقۇشقا كىرگەن ۋە يېڭى، ماكان، يېڭى مۇھىت تۈپەيلى ئانا يۇرت ۋە ئاتا - ئانىسىنى ئەڭ سېغىنىپ كېتىدىغان 2010 - يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان نۇرغۇن قىز - يىگىتلەر تەتىلدە ئۆيلىرىگە قايتىمىدى. بەزىلىرى 9 - فېۋرال ئەللىشىر نەۋائىي تۇغۇلغان كۈنى تەنتەنىسىنى قىلىۋېتىپ، ئاندىن قايتىدىغان بولۇشتى. يەنە بىر مۇنچە يەنە، تەتىل قىلىپ دەسلەپ ئۆيگە كېتىپ، 9 - فېۋرال كۈنىگە ئۆلگۈرۈپ قايتىپ كەلدى. باق، قېرىندىشىم ۋە پەخىرلىكى، مانا بۇ بىزنىڭ بېيجىڭدا ئوقۇۋاتقان ئۇيغۇر پەرزەنتلىرىمىز!

ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى بولغانىكەن، ئۇنىڭدا ئەللىشىر بوۋىمىزنىڭ ھاياتى ۋە ئەمگەكلىرىگە تالىق مەسىلىلەر مۇھاكىمە قىلىنغان ۋە ئالىي بىلىم يۇرتىدىكى ئىلىم ئىگىلىرىنىڭ يارىتىشىغا ۋە ئۇلارنىڭ قايىللىقىغا مۇيەسسەر بولغۇدەك ئىلمىي ماقالىلەر ئوقۇلۇشى كېرەك. بىز بۇنىڭغا ئەستايىدىل تەييارلىق قىلىدۇق: ئوقۇتقۇچىلارمۇ، ئوقۇغۇچىلارمۇ بەس - بەستە ماقالە ماۋزۇلىرىنى بېكىتىشتى، ئەستايىدىل ئىزدىنىپ تەتقىقات ماقالىلىرى يېزىشتى.

ئاندىن، بىز بۇ پائالىيەتنى ئانا يۇرتىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان كەڭ جەمئىيەتكە ئىشكى داغدام ئېچىۋېتىلگەن ئومۇمخەلق پائالىيىتى قىلماقچى بولىدۇق. چۈنكى، ئەللىشىر ئىبنى غىياسىدىن نەۋائىي ھەممە ئۇيغۇرنىڭ بوۋىسى. شۇنداق ئىكەن، ھەممە ئۇيغۇر بۇ يىلنىڭ بوۋىمىز ئەللىشىر نەۋائىي 570 ياشقا كىرگەن قۇتلۇق يىلى ئىكەنلىكىنى بىلسۇن

ئاچىدىغانلىقىنى ۋە شۇ مۇناسىۋەت بىلەن، ئوتتۇز توملۇق ئەللىشىر نەۋائىي ئەسەرلىرى نەشىر قىلماقچى بولغانلىقىنى ئېلان قىلدى. ھاياجان ئىچىدە، بېيجىڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، بۇ قۇتلۇق خۇشخەۋەرنى مەكتىپىمىزدىكى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارغا يەتكۈزدۈك. ھەممەيلىن بىزگە ئوخشاشلا شادلىنىپ، قاينام تاشقىنلىققا چۆمدى. شۇ ئارىلىقتا، مەن « ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى تېكىستلىرى تەتقىقاتى » دەرسىنى سۆزلەۋاتقان ئۇيغۇر تىل ئەدەبىيات فاكۇلتېتى 2007 - يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى:

« مۇئەللىم، بىز بېيجىڭدا ئېچىلىدىغان ئاشۇ خەلقئارالىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا جۇر بولۇپ، سىنىپ بويىچە بىر خاتىرىلەش پائالىيىتى قىلساق قانداق؟، - دەپ مەسلىھەت سورىدى.

« ياخشى گەپ، بىزمۇ ئۇ مۇھتەرەم بوۋىمىزنىڭ 570 ياشقا كىرگەنلىكىنى خاتىرىلەيلى، ئەمىسە،

« قاچان خاتىرىلىسەك بولۇر؟
« نەۋائىي بوۋىمىز بۇ دۇنياغا كۆز ئاچقان ئاشۇ 2-ئاينىڭ 9-كۈنى خاتىرىلىسەك، قانداق؟
« بولىدۇ. ئەمىسە، پۈتۈشتۈك.

بولۇنغان گەپ شۇ. ئوتتەك قىزغىن پىكىرلىك ۋە چەيدەس ئىنكاسلىق ياش ئەۋلادلىرىمىز ئۇيغۇر فاكۇلتېتى رەھبەرلىكىگە دەرھال دوكلات يازدى. توغرا ئىشنى، ياخشى پائالىيەتنى پائال قوللاشنى ئۆزلىرىگە بۇرچ بىلىدىغان فاكۇلتېت رەھبەرلىكى: « ياخشى ئويلاپسىلەر، بۇ پائالىيەتنى بىر سىنىپ نامىدىن ئەمەس، پۈتۈن فاكۇلتېت نامىدىن قىلايلى. ياخشى تەييارلىق قىلىڭلار » دەپ يوليورۇق بەردى ۋە ئۆزلىرى باش بولۇپ، مەكتەپ مەمۇرىيىتىگە دوكلات يېزىپ، ئىزىن - ئىجازەت ۋە پائالىيەت مەيدانى ئېلىپ بەردى.

ئىككى يۈز كىشىلىك كۆلەمدىكى بىر ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتكۈزۈش دېگەننى ئاسان دېسە ئاسان، تەس دېسە، تولىمۇ بەسى مۇشكۈل بىر ئىش. ئۇنىڭ ئۈستىگە 2 - ئاينىڭ 9 - كۈنى دېگەن قىشلىق تەتىلنىڭ دەل كىندىكى. قىزغىنلىقتا « ھە، شۇنداق

دېدۇق. شۇ مۇددىئادا، بىر تەكلىپنامە ئىشلىدۇقكى، شۇ خىلدىكى تەكلىپ - دەۋەتنامىلارغا ئۆرنەك بولغۇدەك. بىز بۇ تەكلىپنامىنى جۇڭگو ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام جەمئىيىتى رىياسىتىدىكى ئەمەلدارلاردىن تارتىپ، ھەر قايسى چوڭ گېزىت - ژۇرناللار تەرىپى بۆلۈمىدىكى ئىلمىدارلارغىچە تارقىتىتۇق: « ئىمكانىيەتلەر بولسا، كېلىڭلار، ئۇيغۇر نەۋائىينىڭ بەش يۈز يەتمىش يېشىغا بىرلىكتە تەنتەنە قىلايلى » دېدۇق.

مەزكۇر ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئۈچۈن تارقاتقان تەكلىپنامىنىڭ باش بېتىگە ئەلىشىر نەۋائىينىڭ ھايات ۋاقتىدا سىزىلغان سىزما رەسىمىنىڭ باش قىسمى چۈشۈرۈلدى. ئۇنىڭ ئاستىغا « بۈيۈك ئۇيغۇر مۇتەپەككۇر شائىرى ئەلىشىر نەۋائىي تۇغۇلغانلىقىنىڭ 570 يىللىقىنى غۇرۇر بىلەن خاتىرىلەيمىز » دېگەن خاتىرىلەش كۈنى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ ماۋزۇسى ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە ۋە ئىنگلىزچە يېزىق بىلەن دۇرۇس ئىملالىق قىلىپ بېرىلدى. ئۇنىڭ ئاستىغا تەكلىپ سۆز تېكىستى يېزىلدى. تەكلىپنامەنىڭ ئارقا يۈزىگە بولسا، ئاتاقلىق ئۇيغۇر تارىخچىسى مىرزى مۇھەممەد ھەيدەر كوراگان مىلادىيە 1551 - يىلى، ئۆزىنىڭ « تارىخى رەشىدىي » ناملىق مەشھۇر تارىخ كىتابىغا تاشقا مۆھۈر باسقاندەك قىلىپ يېزىۋەتكەن « نەۋائىينىڭ ئاتاسى ئۇيغۇر باخشىلاردىن ئەردى، ئاتىنى «غىياسۇددىن كىچىكىنە» دەر ئەردىلەر - يەنى ئەلىشىر نەۋائىينىڭ دادىسى ئۇيغۇر زىيالىيلاردىن بولۇپ، ئىسمى غىياسۇددىن كىچىكىنە ئىدى » دېگەن ھۆججەت ئۇزۇندىسى يۇقىرىقى ئۈچ خىل يېزىقتا بېرىلدى. ئۇنىڭ ئاستىغا بولسا، « بۈيۈك ئۇيغۇر مۇتەپەككۇر شائىرى ئەلىشىر نەۋائىي مىلادىيە 1441 - يىلى 2 - ئاينىڭ 9 - كۈنى، قەدىمىي خۇراسان دۆلىتىنىڭ پايتەختى ھىرات شەھرىدە، غىياسۇددىن كىچىكىنە ئىسىملىك بىر ئۇيغۇر زىيالىيسى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ ئۆزىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى « مۇھاكىمە تۇل لۇغەتەين » دە: «

تور» - « تورغا چۈشمەك » تىكى تور؛ « تور» - تەلەپپۇزى يۇقىرىقىدىن تارراق بولۇپ، قۇش ئولتۇرىدىغان ياغاچنى

ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، بىزنىڭ بۇ تەكلىپنامىمىزدا، قىلماقچى بولغان ئىشىمىز، يەتمەكچى بولغان مۇددىئايىمىز بىر قاراشتىلا بىلىنگىدەك بولدىكى، ئەلىشىر نەۋائىي مىللىي كىملىكى جەھەتتە، ھېچقانداق بىر ئىنتايىنلىقتىن ئىز - ئەسەر يوق، ھەر قانداق بىر غۇدۇق - بۇدۇق قۇسۇرغا يول يوق بولغان مۇبارەك ئۇيغۇر ئىنسانىدۇر. ئۇنى تونۇش، ئۇنىڭدىن تانماسلىق بىزنىڭ پەرزىمىزدۇر. ئۇنىڭ ئىشلىرىغا ۋارىسلىق قىلىش بولسا، بىزنىڭ مۇقەددەس بۇرچىمىز ۋە باش تارتىپ بولماس قەرزىمىزدۇر. شۇنداق قىلىپ، ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىمىز تەكلىپنامىدا دېيىلگەن بويىچە، 9 - فېۋرال كۈنى چۈشتىن كېيىن بېيجىڭ ۋاقتى دەل ئۈچتە باشلاندى. ئالدى بىلەن، ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى، پىروفېسسور، دوكتور لېتىپ توختى ئەپەندى دۆلەت رەھبەرلىرىمىزدىن بولغان مۇھەممەد ئىسمائىل تىلىۋالدى ئەپەندىم مەزكۇر ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئۈچۈن ئەۋەتكەن تەبرىك خېتىنى يۇقىرى ئىنتوناتسىيە بىلەن ئوقۇپ ئۆتتى. تەبرىك خېتىنىڭ تولۇق تېكىستى مۇنداق: « مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى 9 - فېۋرال ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى رىياسىتىگە: بۈيۈك مۇتەپەككۇر ئۇيغۇر شائىرى ئەلىشىر نەۋائىي تۇغۇلغانلىقىنىڭ 570 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنى قىزغىن تەبرىكلەيمەن! بۈيۈك مۇتەپەككۇر ئۇيغۇر شائىرى ئەلىشىر نەۋائىي ئۆزىنىڭ ھايات مۇساپىسىدە، بارلىق

بېيجىڭدىكى باشقا ئىدارىدا ئىشلەۋاتقانلارنىڭ ۋەكىللىرىدىن بولۇپ ئون نەپەر تەتقىقاتچى ئۆزلىرىنىڭ كۆپ تەرەپلىملىك قېتىرقىنىپ ئىزدىنىش ئاساسىدا تەييارلىغان « ئەلىشىر نەۋائىينىڭ ئۇيغۇر مائارىپى - مەرىپەتچىلىكىگە قوشقان تۆھپىسى ھەققىدە » ، « بابۇر نەزەرىدىكى ئەلىشىر نەۋائىي » ، « ئەلىشىر نەۋائىينىڭ ئانا تىلىنى ئۇلۇغلىشى ھەققىدە » ، « ئەلىشىر نەۋائىينىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا قوشقان بۈيۈك تۆھپىسى » ، « ئەلىشىر نەۋائىينىڭ <فەرھاد ۋە شېرىن> داستانى ۋە ئۇنىڭ تەتقىق قىلىنىش ئەھۋالى ھەققىدە » ، « نەۋائىي ۋە ئۇنىڭ <مەجالسۇن نەفايىس> ناملىق ئەسىرى ھەققىدە » ، « ئەلىشىر نەۋائىي ئەسەرلىرىدىكى ئاسترونومىيەلىك بىلىملەر توغرىسىدا » قاتارلىق ماۋزۇلار بىلەن يېزىلغان ئون پارچە ئىلمىي ماقالە ۋە شېئىر - غەزەللىرىنى ئوقۇپ ئۆتتى. بېيجىڭدىكى دۆلەتلىك كۇتۇپخانا خادىمى، تەتقىقاتچى گۈلنىگار ئەسقىر خانىم « دۆلەتلىك كۇتۇپخانىدا ساقلانغان ئەلىشىر نەۋائىي ئەسەرلىرى ۋە ئۇلارنىڭ قىممىتى » ماۋزۇسىدىكى ئىلمىي ماقالىسىنى ئوقۇپ كېلىپ، ئەلىشىر نەۋائىينىڭ « غەرايىبۇس سىغەر » ، « نەۋادىرۇش شەباب » ، « بەدىئۇل ۋەسەت » ۋە « فەۋائىدۇل كىبەر » تۆت چوڭ دىۋانىدىن تەركىب تاپقان « خەزائىنۇل مەئانى » ناملىق شاھ ئەسىرىنىڭ بۈيۈك بوۋىمىز مەھمۇد كاشغەرىينىڭ « دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك » (تۈركىي تىللار دىۋانى) ناملىق شاھ ئەسىرى قاتارىدا « دۆلەتلىك بىرىنچى دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان ئەسەر » بولۇپ باھالانغانلىقىنى ئېيتقىنىدا، يىغىن ئەھلى غۇرۇر ئىلكىدە قىزغىن ئالاقىسى يىلگىراتتى. يېقىن ئابدۇرەئوپ پولات تەكلىماكانىينىڭ « قوش تىلچىلىق تەتقىقاتىنىڭ سەركەردىسى ئۇيغۇر نەۋائىي » ماۋزۇلۇق ئىلمىي ماقالىسىمۇ، پات - پات يىلگىرىغان گۈلدۈراس ئالاقىلار بىلەن ئۇزۇلۇپ تۇردى...

مانا بۇ - بۇ يىل باش باھاردىلا بېيجىڭدا يىلگىرىغان ئەلىشىر نەۋائىي تەنتەنىسى. بۈيۈك تۆھپىكار ئەجدادلارنى ھەمىشە ئەسلەش خەلقىمىزنىڭ ئۇدۇم ئەنئەنىسى!

يۈرەك قېنىنى ئۇيغۇر شېئىرىيىتى ئۈچۈن بېغىشلىغان. بىز ئۇنىڭدىن ئىپتىخارلانماي تۇرالمايمىز. ئەلىشىر نەۋائىي شېئىرلىرى ئەينى چاغدىلا دۇنيادا شۆھرەت قازانغان بولۇپلا قالماستىن، بۈگۈنكى دەۋرىمىزدە تېخىمۇ نۇرلىنىپ، شېئىرىيەت ئاسمىنىدا چولپان دەك پارلاپ تۇرماقتا. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى خەلقىمىز قەلبىگە ئورناپ كەتكەن. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ ئۇيغۇر شېئىرىيەتنىڭ بايراقدارى. شۇڭا، يىغىن قاتناشچىلىرى ۋە بارلىق دوستلارنىڭ ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى تېخىمۇ چوڭقۇر تەتقىق قىلىپ ۋە ئۇنى ئۆرنەك قىلىپ، نەۋائىيدەك ئۆلمەس ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلىپ، خەلقىمىزنى ياخشى مەنىۋىي ئوزۇق بىلەن تەمىنلىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن.

ئاخىرىدا، بۈيۈك مۇتەپەككۇر ئۇيغۇر شائىرى ئەلىشىر نەۋائىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشىغا، مەدەنىيەت ئىشلىرىمىزنىڭ تېخىمۇ گۈللىنىشىگە تىلەكداشمەن. يولداشلارنىڭ تېنىگە سالامەتلىك، ئۆگىنىش ۋە خىزمەتلىرىگە ئۇتۇقلۇق تىلەيمەن. ئىسمائىل تىلىۋالدى.

2011 - يىل 2 - ئاينىڭ 5 - كۈنى»

تەبرىك خەت ئوقۇپ بولۇنغاندا، يىغىن قاتناشچىلىرى ئۇزۇنغا سوزۇلغان گۈلدۈراس ئالاقىلىرى بىلەن سۆيۈملۈك رەھبىرىمىز ئىسمائىل تىلىۋالدى ئەپەندىمىزنىڭ ئۆزلىرى بىلەن ھەممەنەپەس بولغانلىقىغا قارىتا چىن يۈرىكىدىن ئۇرغۇغان ھاياجانلىق سۆيۈنۈشىنى ۋە سەمىمىي رەھمىتىنى بىلدۈرۈشتى. ئارقىدىن، يىغىن رىياسىتى تەرىپىدىن تەييارلانغان، بۈيۈك ئۇيغۇر شائىرى ئەلىشىر نەۋائىينىڭ ھايات پائالىيىتى ۋە ئىلمىي ئەمگەكلىرى ۋە ئۇ ئىلمىي ئەمگەكلەرنىڭ مەملىكىتىمىزدە تەتقىق قىلىنىش ئەھۋالىنى سۈرەتلىك پاكىتلار بىلەن جانلىق تەسۋىرلەيدىغان ئون مىنۇتلۇق مەخسۇس فىلىم يىغىن ئەھلىنىڭ ھۇزۇرىغا سۇنۇلدى. ئاندىن، ئىلمىي ماقالە ئوقۇش باشلاندى.

چۈشتىن كېيىن سائەت ئۈچتىن بەش يېرىمغىچە ساق ئىككى يېرىم سائەت داۋاملاشقان بۇ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىدا، مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇۋاتقان دوكتور، ماگىستىر ئاسپىرانتلىرى ۋە تولۇق كۇرس ئوقۇغۇچىلىرى، شۇنداقلا

تارىخ كىتابى « تارىخى رەشىدى » نىڭ ئاپتورى مىرزا ھەيدەر كوراگان كاشغەرىي شۇنداق دېگەن، بەش ئەسىردىن بۇيان پۈتكۈل جاھاندىكى ئىلىم ئەھلى « ھەق راس » دېگەن. ھالبۇكى، مېنىڭچە، بۈگۈنكى مەدەنىيەت دۇنياسىدا، ھەر قانداق بىر مىللەت ۋە بىر قەۋم خەلقى ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئۆزىنىڭ بوۋىسىنى « بوۋام » دېيەلمەسلىك ياكى دېمەسلىك ھېچقانداق بىر ئىمكان مەسلىسى ئەمەس، بەلكى ئىنسانىي ۋىجدان مەسلىسى، خالاس!

بىزنىڭ ئەقىدىمىزچە، ھەقىقەت بەزىدە ئېگىلىپ، پۈكلۈنۈپ، بىزە - پىشكە خارلىنىپ قالىشىمۇ، ھەرگىزمۇ سۇنۇپ كەتمەيدۇ ئاداقىي جەھەتتە. شۇڭا، قېيىداپ ئولتۇرمىدۇق. بار ئىمكانلىرىمىزدىن تۈزۈتسىز پايدىلىنىپ، يەنە ئۆز پائالىيەتلىرىمىزنى قىلىپ تۇردۇق. مۇشۇ 4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى، ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىياتى فاكولتېتى ئوقۇغۇچىلار ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان « بۈيۈك ئۇيغۇر مۇتەپەككۈر شائىرى ئەلىشىر نەۋائىي تۇغۇلغانلىقىنىڭ 570 يىللىقىنى قۇتلۇقلاش شېئىرى - نەسىر دېكلاماتسىيە قىلىش مۇسابىقىسى » ئۆتكۈزۈلدى. بۇ پائالىيەتتە، ئاساسى پەن سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى ئىچىدىكى ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرىغا نۇقتىلىق سەھنە - مەيدان بېرىلدى. ئىككى يېرىم سائەت داۋاملاشقان بۇ خاتىرىلەش پائالىيەتتە، ئەۋلادلىرىمىز ئۆزلىرىنىڭ بوۋىمىز ئەلىشىر نەۋائىينىڭ ئۆرنەك ھاياتى ۋە ئۆلمەس ئەمگەكلىرىنى قايىللىق بىلەن مەدھىيەلەپ يازغان بىر - بىرىدىن رەڭدار ۋە بىر - بىرىدىن مەنىدار شېئىر ۋە نەسىرلىرىنى مەغرۇر ئىنتوناتسىيە بىلەن ئوقۇپ، ئاق بالداق ئېتىلغاندەك قويۇۋەتتىلەر!

مەن بۇ يەرگە، شۇ قېتىملىق پائالىيەتتە، فاكولتېتىمىز 2009 - يىللىق سىنىپنىڭ ئوقۇغۇچىسى ئالىمجان توختى ئۆزى ئاھاڭغا سېلىپ، دۇتار بىلەن ئوقۇغان بىر لەۋەن ناخشىنىڭ تېكىستىنى ئەينەن كۆچۈرۈپ قويدۇم. ھۇزۇرلانغايىسىزىلەر، دىلكەش قېرىنداشلىرىم،

ئۇيغۇر نەۋائىي

ئۆزىنىڭ بوۋىسىنى « بوۋام » دېيەلمەسلىك ئىمكان مەسلىسىمۇ ياكى...

ئىنسان ئۆز كۆڭلىگە پۈككەن بىر ئىشنى ئاشۇ ئارمان قىلغىنىدەك پىچىمدە ئەمەلىيەشتۈرۈۋالسا، بەكلا خۇش بولۇپ قالدىغان گەپكەن. مەزكۇر 9 - فېۋرال « بۈيۈك ئۇيغۇر مۇتەپەككۈر شائىرى ئەلىشىر نەۋائىي تۇغۇلغانلىقىنىڭ 570 يىللىقىنى غۇرۇر بىلەن خاتىرىلەيمىز » ماۋزۇلۇق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنى چەندىكىدەك ئۆتكۈزۈپ، ئالدى بىلەن، ئۆزىمىز كۆپ خۇشال بولدۇق، خۇشال بولدۇقلا ئەمەس، مەمنۇنلۇق قايىنىمغا چۆمۈلدۈق گويما. « ئۆزىمىزلا خۇشال بولۇپ ئولتۇرمايلى، خۇشاللىقىمىزنى، شادلىقىمىزنى قېرىنداشلىرىمىز بىلەنمۇ ئورتاقلىشايلى » دەپ ئويلىدۇق ۋە ئۇ پائالىيەتمىزنىڭ جەريانىنى رەسىملىك قىسقا خەۋەر، ئومۇمىيەتلىك تونۇشتۇرما ۋە ئەدەبىي ئاخبارات شەكىللىرىدە يېزىپ، ئانا يۇرتىمىزدىكى بىر قانچە تور بېكەتلىرى ۋە گېزىت - ژۇرناللارغا ئەۋەتتۇق. نەتىجىدە، بىر قانچە خەلق باشقۇرغان تور بېكەتلىرى ئېلان قىلىپ بەردى، سۆيۈندۈق. ھۆكۈمەت دائىرىلىرى باشقۇرغان ئاساسلىق گېزىتلەردىن پەقەت بىرسىلا بىر قىسقا خەۋىرىمىزنى ئېلان قىلىپ بەردى، شۇنىڭغىمۇ شۈكرى قىلدۇق. ئەمما، خەۋەرنىڭ ماۋزۇسى ۋە تېكىستى ئىچىدىكى « ئۇيغۇر مۇتەپەككۈر شائىرى ئەلىشىر نەۋائىي » دېگەن بىرىكمە تەركىبىدىن « ئۇيغۇر » دېگەن ئېنىقلىغۇچى سۆزنى چىقىرىۋېتىپ، ئەلىشىر نەۋائىينى مىللەت تەۋەلىك يوق ناچىنىسى قىلىپ قويغانلىقىغا بەكلا خاپا بولدۇق، ئۆكۈندۈق.

ئاڭلىساق، 10 - ئايدا ئېچىلىدىغان خەلقئارالىق يىغىنىمۇ ئەلىشىر نەۋائىينى « ئۇيغۇر » دېمەيدىغانلارنى قاتناشتۇرۇپ، « ئۇيغۇر » دېگۈزمەي ئاچارمىش. نېمە دەيلى ئەمدى؟ ئەلىشىر نەۋائىينى بىز بۈگۈنكى ئۇيغۇرلار ئۆزىمىزچە تالىشىپ ياكى ھەۋىسىمىز كېلىپ « ئۇيغۇر » دەۋالمىدۇق. بەلكى، مۇندىن 510 يىل بۇرۇن يېزىلغان مەشھۇر

بۈيۈك مىراس ئەمگەكلىرى ئالەمشۇمۇل .
خەزىنىسى جەسۇر روھى ئەۋلادلارنىڭ .

(ناخشا تېكىستى)

نەقرات:

نەۋائىي، نەۋائىي، نى، ئۇيغۇر نەۋائىي،
ساڭا دىلدىن مۇجەسسەم ئەلنىڭ دۇئايى!

ئىزاھات:

(1) مىلادىيە 1551 - يىلى، مىرزا ھەيدەر
كوراگان تەرىپىدىن يېزىلغان مەشھۇر تارىخ
كىتابى. ئۇنىڭدا: « ئەلىشىر نەۋائىينىڭ
دادىسى ئۇيغۇر زىيالىلىرىدىن بولۇپ،
ئىسمىنى «غىياسۇددىن كىچىكىنە» دەر
ئەردىلەر » دېيىلگەن .

(2) بۈيۈك ئۇيغۇر مۇتەپەككۇر شائىرى
ئەلىشىر نەۋائىي تەرىپىدىن 1499 - يىلى
يېزىلغان مەشھۇر تىلشۇناسلىق ئەسىرى .
ئۇنىڭدا، ئەلىشىر نەۋائىي تىلىنىڭ پەقەت «
ئو، ئۇ» ئىككىلا لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇشى
بار ئۆزبېك تىلى ئەمەس، بەلكى « ئو، ئۇ
ئۇ، ئۇ» بولۇپ ساق تۆت لەۋلەشكەن سوزۇق
تاۋۇشى بولغان ئۇيغۇر تىلى ئىكەنلىكى ئېنىق
قەيت قىلىنغاندۇر .

2011 - يىلى 9 - ئاپرېل، بېيجىڭ .

كوررېكتورى: خانقىز مەتتوخى (2007)

(ئەلىشىر نەۋائىي تەۋەللۇتىنىڭ 570
يىللىقىغا ئاتاپ)

مىلادىيە بىر مىڭ تۆت يۈز قىرىق بىردە،
خۇراساننىڭ پايتەختى ھىرات شەھرىدە .
كۆز ئاچتى دۇنياغا ئەلىشىر نەۋائىي،
غىياسۇددىن ئىسىملىك ئۇيغۇر ئۆيىدە .

لاپ گەپ ئەمەس بۇ ئۆزىمىزچە دەۋالغان،
جاھان تونۇق ئېنىق ھۆججەت ئاساسى بار،
دەيدۇ « تارىخى رەشىدىي » (1) زەر نامىنى،
« مىرزا ھەيدەر كوراگان » دەپ ئىمزاسى بار .

نەقرات:

نەۋائىي، نەۋائىي، نى، ئۇيغۇر نەۋائىي،
باشقىلارنىڭ بولماي ساڭا دەۋايى!

ئۇنىڭسىزمۇ « مۇھاكەمەتۇل لۇغەتەين » (2) ،
شاھىدلىقتا بەجايىكى ئابدە تاش .
شەرھلەنگەن تۆت لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇش،
نەۋائىينىڭ كىملىكىگە بولۇپ قانداش .

ئەلىشىر ئىبنى غىياسۇددىن نەۋائىي،
ئىپتىخارلىق بوۋىسىدۇر ئۇيغۇرلارنىڭ ،



غەزەل

ئابدۇخالق ئابدۇۋاپىت ئۇيغۇرىي (2009)

نادامەت چەكمىگىن يارىم، سەن ئۈچۈن سازلىنار تارىم،
يازىمدا ياغسىمۇ قارىم، پىدادۇر ھەممە جان بارىم.
گۇمان قىلما سۆيگۈنۈمدىن، قۇياش يالقۇن كۆيگۈنۈمدىن،
ئۆلگىنىم خوپ ئۆچكىنىمدىن، « ئۆچەرمىكىن... » يېمە ۋايىم.
پىغان چېكىپ « ئاھ... » ئۇرغاندا، چاقماقدا تۇن يورۇغاندا،
تىلىكىمنى سورىغاندا، « يۇتما بېلىق، تۇتما ئاھىم... »
« چۆلدە گۈل ئۈنمەس » دەپ، كىم دەيدىكىن خام - خىيال يەپ،
دېسەڭ ئەگەر « تەرىڭنى سەپ »، سۇغۇرىمەن سېپىپ قانىم.
چۈمبەللىرىڭ قاتمۇ - قاتتۇر، يەنە ئاچسام، يەنە ياپتۇر،
دېدى « شامال تىلەپ ئاچتۇر »، تىلەمچىگە تەڭداش نامىم.
ناگان ئۇخلاپ چۈشۈم كىرسەڭ، نازىڭ بىلەن ماڭا كۈلسەڭ،
دېسەڭ « مېنىڭ ئۈچۈن ئۆلسەڭ »، كۆكسۈمدە قول قىلىپ تازىم.
كەچتە تەنھا يۈرەر سايەم، ھېچ بولمىدى ماڭا ئايەم،
قىلىپ قويدۇڭ دەردلىك ئادەم، ئالماستىنلا مېنىڭ رازىم.
چۆرگىلەيمەن مەن ئۆيۈڭنى، ئېيتىپ ئوتلۇق شۇ كۈيۈمنى،
سەن بەرمىگەچ، يا ئۇنۇڭنى، كەتمەي چېلىپ يۈردۈم سازىم.
سەنچۈن كەلگەن بولسام كېرەك، ئىشقىڭ بىلەن سوقار يۈرەك،
سەن ئارمانىم، مەنچۈك تېرەك، سەنسىز ماڭا نېمە لازىم؟
كۆرۈپ كۈلۈپ سەن ھالىمغا، بولۇشقانچە ھەم زالىمغا،
سېپىپ كەلدىڭ تۇز يارامغا، ئەلەم، خىيال، غەمدۇر باشىم.
قاچان كۆردۈم شۇندىن تارتىپ، بۇ يەلكەمگە تاغنى ئارتىپ،
چۆلدە قويدۇڭ، لەۋ يالىتىپ، نەدە قويدۇڭ، ئەسۇ يادىم.
كەلمەي كەتتىڭ نەگە يەتتىڭ، نە ئۇچۇنكىن مەندىن كەچتىڭ؟
ئۇيغۇرۇڭنى نېمە قىلغىن، كۆرۈم يولدا، بەلدە ساچىم.

مۇھەررىرى: توختىقارى نۇر (2008)

كوررېكتورى: شەمشەقەمەر نىياز (2009)



ئامېرىكىلىق نەزىرىيە: ئۇيغۇر تىياتىرى



(زىيارەت خاتىرىسى)

زۇلخۇمار تۇردى (2008) ئايگۈزەل شاھىئومەر (2008)

مول مەزمۇنغا ئىگە، تۇرمۇش چىنىملىقى ۋە تارىخىيلىقى كۈچلۈك، گۈزەل ئانا تىلىمىزنىڭ نەرسى ئۇچىملىرى بىلەن بېزەلگەن كۆھەر — ئۇيغۇر دراممىلىرىنى تەتقىق قىلىۋاتقان مەكتىپىمىزدىكى بىر چەتئەللىك دوكتور ئاسپىرانت بىلەن ئاسادىيىي يۈرۈشتە تونۇشۇپ قالدۇق. ئۇنىڭ ئۇيغۇر دراممىلىرىنى تەتقىق قىلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، بەكمۇ ھەيران قالدۇق. چۈنكى، ئۇيغۇر دراممىلىرى ھەققىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىۋاتقان ئۆز مىللىتىمىز تەتقىقاتچىلىرىمىز يوق دېيەرلىك بولغاچقا، چەتئەللىكلەرنىڭ بارلىقىنى ئويلايمۇ باقمىغان ئىدۇق. بىز مۇشۇ چاغغىچە ئۇيغۇرلارنىڭ سەھنە ئىسسىقلىقىنى مەخسۇس تەتقىق قىلىۋاتقان بەرەرسىنى بىلمەيتتۇق. بىزدە دراماتورگلار بار بولسىمۇ، لېكىن، تەتقىق قىلىدىغانلار كۆپ بولمىغاچقا، ئۇيغۇر تىياتىرلىرى ھەققىدە تەتقىق ئېلىپ بېرىۋاتقان بۇ تەتقىقاتچى بىزنى بەكلا قىزىقتۇردى. « نېمە ئۈچۈن ئۇيغۇر تىياتىرىغا قىزىقىپ قالدىكىن؟ » بىز مۇشۇ نۇقتىغا يولغان قىزىقىش ھەمدە، كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن تىياتىرلارنى يەنە بىر قېتىم ئىسلىتىش مەقسىتىدە بۇ تەتقىقاتچىنى زىيارەت قىلدۇق. زىيارەت ئۆيىبېكىتىمىز — رەسۇل، ئىسلى ئىسمى روناڭ گىلىيام بولۇپ، ئامېرىكىنىڭ ھاۋاي شىتاتىدىن، ھاۋاي شىتاتى ئىندىئانا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ دوكتور ئاسپىرانتى. ئۇنىڭ تىلى بىلەن سۆھبەت ئۇيغۇر تىلىدا، بەزىدە ئۆزئارا چۈشىنىشىمىگەن ئەھۋالدا ئىنگلىز تىلىدا ئېلىپ بېرىلدى.

سۆزلەش ئىقتىدارىم سەل تۆۋەن، شۇڭا مەخسۇس ئۇيغۇر تىلى گىرامماتىكىسى دەرسىنى ئۆگىنىۋاتىمەن.

سوئال: شۇ تاپتا بىز قىزىقىۋاتقان بىر مەسىلە، يەنى « سىز نېمىشقا ئۇيغۇر تىياتىرىنى تاللاپ ئۆگەندىڭىز؟ » دېگەن تېما ئۈستىدە سۆزلەپ بەرسىڭىز قانداق؟

رەسۇل: ئامېرىكىدا « ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقات ئورنى » بار. بۇ تەتقىقات ئورنىدا تۈركىي مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتى تەتقىق قىلىنىدۇ. بۇ تەتقىقات ماتېرىياللىرى ئىچىدە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مىللەتلەرنىڭ تىياتىرى ھەققىدە يېزىلغان ماتېرىيال بەك ئاز، شۇڭا ئامېرىكىدىكى نۇرغۇن ئالىملارنىڭ ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقى ھەققىدە بىلىدىغىنىمۇ ئاز. مەسىلەن، ئوتتۇرا ئاسىيادا ئۆزبېك دراممىلىرى، ئۇيغۇر دراممىلىرى بار. مەن بۇلاردىن ئۇيغۇر تىياتىرىنى، بولۇپمۇ ئۇيغۇر دراممىلىرىنى ئۆگىنىشنى تاللىدىم. چۈنكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى رۇس ئەدەبىياتى ۋە ياۋروپا ئەدەبىياتلىرىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ھەم ئۆزىگە خاس مىللىي ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە. ئۇيغۇرلاردا نۇرغۇن نادىر تىياتىرلار بار ئىكەن، چوقۇم تەتقىق قىلىش كېرەك، دەپ

زىيارەت قىلغۇچىلار: ئەسسالامۇئەلەيكمۇ، رەسۇل، ئالدى بىلەن سىز بىلەن تونۇشقانلىقىمىزدىن ناھايىتى خۇشالمىز. سىزنىڭ مەكتىپىمىزدە ئۇيغۇر تىياتىرى ئۆگىنىۋاتقانلىقىڭىزنى ئاڭلاپ، قىزىقىش ئىلكىدە سىزنى بۇ قېتىمقى زىيارەتكە تەكلىپ قىلدۇق. زىيارىتىمىزنى قوبۇل قىلغىنىڭىزغا رەھمەت.

رەسۇل: ۋەئەلەيكمۇ ئەسسالام، مەنمۇ سىلەر بىلەن تونۇشقانلىقىمدىن ناھايىتى خۇشال، شۇنداق، مەن ئۇيغۇر تىياتىرى ئۆگىنىۋاتىمەن.

سوئال: ئەمەس سۆھبىتىمىزنى باشلاپ كەتسەك، ئاڭلىشىمىزچە، ئۇيغۇرچىنى ياخشى سۆزلەيدىكەنسىز، ئوقۇشنى ھەم يېزىشنىمۇ بىلىدىكەنسىز، سىز قاچاندىن باشلاپ ئۇيغۇرچە ئۆگىنىشنى باشلىغان؟

رەسۇل: مەن ئۇيغۇرچە ئۆگىنىشنى باشلىغىلى ئۈچ يىل بولدى، بىرىنچى يىلى ئامېرىكىنىڭ ھاۋايدا بىر ئۇيغۇر دوستۇمدىن ئۆگەندىم، ئىككىنچى يىلى ئۈرۈمچىدە ئۆگەندىم، ئۈچىنچى يىلى بېيجىڭدا ئۆگىنىۋاتىمەن. ھازىر ئوقۇشنى، يېزىشنى بىلىمەن، ئاڭلاپ چۈشىنەلەيمەن، لېكىن

چەتئەلدە بۇنداق ئېنىق ئايرىلمىغان. دراما بارلىق سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ ئومۇملاشتۇرۇلۇپ ئاتىلىشىدىن ئىبارەت. مەن ئەڭ ئاساسلىقى ئۇيغۇر درامىلىرىنى تەتقىق قىلىشنى مەقسەت قىلدىم. بۇ ساھە پۈتكەندىن كېيىن ئاندىن باشقا تېمىلارنى تۇتۇپ، ئاخىرىدا بىر پۈتۈن ئۇيغۇر سەھنە ئەسەرلىرىنى تەتقىق قىلماقچىمەن.

سوئال: سىز ئۇيغۇر تىياتىرلىرىنى قانداق ئالاھىدىلىككە ئىگە، دەپ قارايسىز؟

رەسۇل: تىياتىر — سەھنەدە ئوينىلىدىغان، ئۇسسۇل، ناخشا، ھەرىكەت بىرلەشتۈرۈلگەن ئۈنۈپرساللىققا ئىگە سەھنەت بولۇپ، ئۇيغۇر تىياتىرىدا سۆزلىنىۋاتقان ۋە قەلىب ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىدا بولۇپ ئۆتكەن تارىخىي ۋە قەلەردىن ئىبارەت. دراما ئارتىسلىرىدىكى ئۇسسۇل، ناخشا، ھەرىكەت، جانلىق چىراي ئىپادىسى قاتارلىقلار شۇ مىللەت كىشىلىرىگە ۋەكىللىك قىلسا، يۈرۈش - تۇرۇش، كىيىم - كېچەك قاتارلىقلار شۇ مىللەتنىڭ ئۆرپ - ئادىتى ۋە مەدەنىيىتىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئۇ سەھنەت، تارىخ، مەدەنىيەتنىڭ يۈكسەك دەرىجىدە ئىخچام ۋە ئەڭ مەركەزلىك ئىپادىلىنىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇلار ئۇيغۇر تىياتىرلىرىدا كۆرۈنەرلىك ھالدا ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان.

سوئال: سىز ئۇيغۇر دراماتورگلاردىن كىملىرىنى بىلىسىز؟

رەسۇل: دراما يازغۇچىلىرىدىن زۇنۇن قادىرى، لۇتپۇللا مۇتەللىپ، تۇرسۇن يۇنۇس قاتارلىقلارنى بىلىمەن. ئارتىسلاردىن گۈلباھار ھامۇتنى بىلىمەن، رەھبەرلەردىن ئابەلەت ئابدۇرېشىت (ئاپتونۇم رايونىنىڭ سابىق رەئىسى، تىياتىرنى يىغىش، توپلاش، ئىشلەش خىزمەتلىرىنى تەشكىللىگەن) نىڭ ئۇيغۇر تىياتىرلىرىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلگەنلىكىنى بىلىمەن.

سوئال: ھازىرغا قەدەر قايسى تىياتىرلارنى كۆردىڭىز؟

رەسۇل: « نەسىردىن ئەپەندى قەيەردە » ناملىق سېرىك تىياتىرنى كۆردۈم. ئەمما، تىلى خەنزۇچە بولغاچقا، بۇ تىياتىردا ئۇيغۇر تىياتىرلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى ئىپادىلەنمەي قاپتۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، مەندە يەنە « غېرىپ - سەنەم »، « گۈلەمخان » قاتارلىق

قارىدىم. ئامېرىكىدىكى ئالىملار ئۇيغۇرلارنىڭ مەشرەپ، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقام دېگەندەك سەنئەت دۇراندلىرىنى بىلىدۇ. لېكىن ئۇيغۇر درامىلىرىنى بىلمەيدۇ، گەرچە خېلى كۆپ ئۇيغۇر دراماتورگلار ۋە ئۇيغۇر درامىلىرى ھەققىدە يېزىلغان ماتېرىياللار بولسىمۇ، لېكىن، بۇلاردىن ئىنگىلىزچىغا تەرجىمە قىلىنغانلىرى بەك ئاز، ئۇيغۇرلارنىڭ تىياتىرى ھەققىدە يېزىلغان سىستېمىلىق بىر ئىنگىلىزچە كىتابىمۇ يوق. مەن ئۇيغۇر تىلىنى ئۇيغۇر تىياتىرلىرىنى ئۆگىنىش، شۇنداقلا ئۇيغۇر تىلىدىكى ئۇيغۇر تىياتىرلىرىغا دائىر كىتابلارنى ئىنگىلىزچىغا تەرجىمە قىلىپ، چەتئەل تەتقىقاتچىلىرىغا بۇ گۆھەرنى تونۇشتۇرسام، دېگەن ئۈمىد تە ئۆگىنىۋاتىمەن.

سوئال: سىز ئىلگىرى قايسى كەسىپنى ئۆگەنگەن؟

رەسۇل: مەن ئىلگىرى چەتئەل تىياتىرلىرىنى ئۆگەنگەن، كېيىن شىياڭگاڭدا خەنزۇ تىلى ئۆگەنگەندىن كېيىن، جۇڭگو تىياتىرلىرىنى ئۆگەندىم. ماگىستىرلىق ماقالىمىنى ئىنگىلىز تىلى ۋە خەنزۇ تىلىدا يازغان ئىدىم. ھازىر ئۇيغۇر تىياتىرلىرىنى ئۆگىنىۋاتىمەن. شۇڭا مەن ئۆگەنگەندە ھەممىنى سېلىشتۇرۇپ ئۆگىنىمەن. مەن ئۆگىنىش بىلەنلا قالماي، يەنە تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ قازماقچىمەن.

سوئال: بىزدە تىياتىر، دراما، ئوپېرالار ئېنىق ئايرىلغان، ھەممىسى ئايرىم تۈر دەپ قارىلىدۇ، چەتئەلدە بۇ تۈرلەر ئايرىلغانمۇ؟ بۇ ھەقتە ئازراق سۆزلەپ بەرسىڭىز؟

رەسۇل: شۇنداق، ئۇيغۇرلاردا تىياتىر، دراما، ئوپېرا دېگەندەك سەھنە ئەسەرلىرى ئايرىلغان ئىكەن. تىياتىر — بارلىق سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ ئومۇملاشتۇرۇلۇپ ئاتىلىشى، ئوپېرا — مۇزىكىلىق سەھنە ئەسىرى بولۇپ، ئۇسسۇل ۋە ھەرىكەت، شۇنداقلا كۆپرەك ناخشا ئارقىلىق ئىدىيەۋى مەزمۇننى ئىپادىلەيدۇ. ئۇيغۇر تىياتىرلىرىدىن ئەڭ ياقتۇرىدىغىنىم « گۈلەمخان » ئوپېراسى. بۇ ئوپېرا ھەقىقەتەن مۇۋەپپەقىيەتلىك ئوينالغان. دراما — ئۇسسۇل، ھەرىكەت ۋە ناخشا ئورگانىك بىرلەشتۈرۈلگەن سەھنە ئەسىرى. بۇجەھەتتە ھەممىزگە تونۇشلۇق بولغان « غۇنچەم » درامىسى ئەڭ داڭلىق، لېكىن،

بىلەن كۆپرەك پاراڭلاشسام، دەپ ئويلايمەن. يەنە مېنىڭ ئۇيغۇر تارىخىنى ئۆگەنگۈم بار، شۇڭا مەن تارىخىي كىتابلارغا ئېھتىياجلىق. يەنە بىرى، 1930 - يىللار ئەتراپىدا ئۇيغۇر تىياتىرى ھەققىدە بىر كىتاب يېزىلغان بولۇپ، مەن شۇ كىتابنى ئىزدەۋاتىمەن، لېكىن، ھازىرغىچە تاپالمىدىم. نۆۋەتتىكى ئەڭ چوڭ قىيىنچىلىق مۇشۇ ئىككى ئىش بولۇۋاتىدۇ.

سوئال: بىزدىن كۈتىدىغان قانداق ئۈمىدىڭىز بار؟

رەسۇل: تىياتىر بىر مىللەت تارىخىنىڭ سەھنىدە ئىپادىلىنىشى بولۇپ، ئۇ جانلىق تارىخىي پاكىتتىن ئىبارەت. تىياتىرغا كۆڭۈل بۆلگەنلىك بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيىتىگە كۆڭۈل بۆلگەنلىك بولۇپ ھىسابلىنىدۇ. ئۇيغۇرلاردا تىياتىر بۇرۇن خېلى تەرەققىي قىلغان ھەم خېلى كۆپ ئەسەرلەر يېزىلغان، ھازىر بۇ زانىر تاشلىنىپ قېلىۋاتىدۇ. ئەگەر دراممىنى تاشلىۋەتسەك، مىللەتنىڭ تارىخ ۋە مەدەنىيىتىنى تاشلىۋەتكەن بولىمىز. مېنىڭ ئۈمىدىم ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ تارىخىنى تاشلىۋەتمەسلىكىنى، بۇ ھەقتە تېخىمۇ كۆپ تەتقىقاتلارنىڭ مەيدانغا كېلىشىنى ھەم كۆپلىگەن ئۇيغۇر تىياتىرى ۋارىسلىرىنىڭ، تەتقىقاتچىلىرىنىڭ چىقىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

سۆھبەت ئاخىرىدا، بىز رەسۇلنىڭ قىممەتلىك ۋاقتىنى چىقىرىپ سۆھبىتىمىزگە قاتنىشىپ بەرگىنىگە يەنە بىر قېتىم رەھمەت ئېيتتۇق. ئۇنىڭ بۇندىن كېيىنكى تەتقىقات ئىشلىرىغا ئۇتۇق، تۇرمۇشىغا خۇشاللىق تىلەپ، ئۇنىڭ بىلەن خوشلاشتۇق.

كىچىك ۋاقىتلىرىمىزدا ئاتا - ئانىمىز بىزنى تىياتىرخانىلارغا « گۈلەمخان »، « غۈنچەم »، « غېرىب - سەنەم » قاتارلىق تىياتىرلارنى كۆرۈشكە ئېلىپ باراتتى، ھەتتا تېلېۋىزورلاردىمۇ قويايتتى. ھەممىمىز قىزىقىپ كۆرەتتۇق. لېكىن، ھازىر تۇرمۇش بېسىمىنىڭ ئېغىرلىشىشى، تۇرمۇش رېتىمىنىڭ تېزلىشىشى بىلەن تىياتىرخانىغا بارىدىغان ۋاقتىمىز بارا - بارا ئازىيىپ كەتتى، ھەتتا بارماسلا بولدى. بۇ يالغۇز بىر ئائىلىدە كۆرۈلۈۋاتقان ھادىسە بولماستىن، پۈتكۈل ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە ئورتاق بىر ئەھۋال. كىشىلەرنىڭ

تىياتىرلارنىڭ پىلاستىنكىلىرى بار.

سوئال: سىزنىڭچە ھازىر ئۇيغۇر تىياتىرىنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالى قانداق؟

رەسۇل: بۇرۇن ئۇيغۇرلاردا تىياتىر خېلى تەرەققىي قىلغان بولۇپ، خېلى كۆپ ئەسەرلەر بارلىققا كەلگەن ۋە تىياتىر ئارتىستلىرىمۇ خېلى كۆپ بولغان ئىكەن. لېكىن، ھازىر تىياتىرغا كۆڭۈل بۆلۈش يېتەرلىك بولمايۋاتىدۇ، ئۇيغۇرلار گەرچە تىياتىرنى ياقتۇرسىمۇ، لېكىن كۆپ سانلىق ئۇيغۇرلارنىڭ ئىقتىسادىي شارائىتىنىڭ يار بەرمەسلىكى، تىياتىرنىڭ بېلەت باھاسىنىڭ ناھايىتى قىممەت بولغانلىقى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن تىياتىرنى كۆرىدىغان ئادەم قالمايۋاتىدۇ. ھۆكۈمەت تەرەپتىنمۇ بۇ تېمىغا بولغان كۆڭۈل بۆلۈش دېگەندەك يېتەرلىك ئەمەس. شۇڭلاشقا، ھازىرقى ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقى خەتەرلىك بىر باسقۇچتا تۇرۇۋاتىدۇ، دەپ قارايمەن.

سوئال: ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقىنىڭ تەرەققىيات ئىستىقبالىغا قانداق قارايسىز؟

رەسۇل: بىر مىللەتنىڭ يوقاتقىنى قانچە كۆپ بولسا، ئۇنى قوغداشقا ئىنتىلىشىمۇ شۇنچە كۈچلۈك بولىدۇ. مەن ئاتاقلىق ئارتىس گۈلباھار ھامۇنى زىيارەت قىلغاندا، ئۇ ماڭا: « گەرچە ھازىر بۇ ساھەدىكى تەتقىقات ۋە تەتقىقاتچىلار ئاز بولمىسىمۇ، لېكىن بەش يىلدىن كېيىن بۇ ھەقتە تەتقىقات ئېلىپ بارىدىغان تەتقىقاتچىلار ۋە ئارتىستلارنىڭ كۆپىيىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن » دېگەندى، ئۇنىڭ سۆزى ھەقىقەتەن ئادەمنى ئۈمىدلىنىدۇ، مەنمۇ شۇنداق قارايمەن. گەرچە، بۇ ساھە بىر مەزگىل يېتەرلىك كۆڭۈل بۆلۈشكە ئېرىشەلمىگەن بولسىمۇ، خەلق چوقۇم بۇ سەنئەتنىڭ قەدىرىگە يېتىدۇ، ھەم قايتىدىن قىزىقىش كەيپىياتى كۆتۈرۈلىدۇ، دەپ قارايمەن.

سوئال: سىز ئۇيغۇر تىياتىرىنى ئۆگىنىش جەريانىدا قانداق مەسىلىلەرگە يولۇقتىڭىز؟

رەسۇل: مەن ھازىر بېيجىڭدا تۇرۇۋاتقان بولغاچقا، خەنزۇچىنى ئىشلىتىمەن. ئۇيغۇرلار بىلەن ئۇچرىشىشىم بەك ئاز. شۇڭا، مېنىڭ ئۇيغۇر تىلى سەۋىيەم بارغانسېرى تۆۋەنلەۋاتىدۇ. كۆپ ھاللاردا ئۇيغۇرچە سۆزلەشنى مەشىق قىلىمەن. شۇڭا، ئۇيغۇرلار

ئۈمىدۋارلىق روھى بىزنى ئويلاندۇرماي قالمايدۇ.

ئاخىرىدا ئۇيغۇر تىياتىر سەنئىتىمىزنىڭ داڭلىق درامما ئاكتىيورى گۈلباھار ھامۇت ئېيتقاندا، يېڭى گۈللىنىش دەۋرىگە قەدەم قويۇشنى، بۇ نۇرلۇق گۆھەرنىڭ ئۇيغۇرلارنى دۇنياغا تونۇتۇشتىكى يېڭى بىر يورۇق يۇلتۇزغا ئايلىنىشىنى تىلەيمىز.

مۇھەررىرى: روزىھاجى ئىمام (2008)
 كوررېكتورى: خەلىپى ئىسھاق (2008)

تىياتىرغا بولغان ئېھتىياجىنىڭ كېمىيىشى سەۋەبلىك، يېڭى تىياتىرلارمۇ يېزىلمىدى، ھەم ئىشلەنمىدى. ھازىرقى كىچىك بالىلار ھەتتا تىياتىر دېگەن ئۇقۇمنى چۈشەنمەيدىغان ھالەت شەكىللەندى. مانا مۇشۇنداق ۋاقىتتا، بىر چەتئەللىكنىڭ دۆلەت ئاتلاپ بىزنىڭ يوقىلىش گىردابىغا بېرىپ قالغان قىممەتلىك مىراسىمىزنى تەتقىق قىلىشى، بۇ جەرياندا نۇرغۇن جاپالارنى تارتقان بولسىمۇ، بوشاشماي ئىزدىنىشى، شۇنداقلا ئۇيغۇر تىياتىرىغا بولغان



بۇلبۇلغا خىتاب



مەمەت راخمان (2009)

مۇڭلىنىپ كۆككە قاراپ سازلار چېلىپ،
 كۈتۈپ ۋىسال پەيتىنى كۆزلەر تېلىپ،
 تاڭ سەھەر گۈل ئاچىلۇر رەھمى كېلىپ،
 بىراق شۇ دەقىقە سەن بىچارە ئۇخلاپ قېلىپ،
 ھەي ئىست، ھالىڭغا ۋاي بۇلبۇل سېنىڭ!

نېمە دەيمەن، تەقدىرنىڭ بەك كاج چېغى،
 تەقدىرداش مەن، يۈرەكلەردە قان دېغى،
 ھىماتسىز مەن، باستىغۇ ھىجران تېغى،
 سايرا بۇلبۇل تاپقىچە ۋىسال بېغى،
 ھەي ئىست، ھالىڭغا ۋاي بۇلبۇل سېنىڭ!

تۇرمۇشۇمدا ئىككى دوست قالغاچ ياراپ،
 شۇڭا ئۆزگە، دەردمەن دېمەس ماڭا قاراپ،
 بىلىمەن كەتتى زەھەر تەنگە تاراپ،
 بىراق بۇلبۇل سەن ئۆزۈڭنى قىلما خاراب،
 ھەي ئىست، ھالىڭغا ۋاي بۇلبۇل سېنىڭ!

مۇھەررىرى: توختىقارى نۇر (2008)
 كوررېكتورى: شەمشەق مەر نىياز (2009)

سەن تۇغۇلغاندا « گۈلۈم » دەپ چىققان تىلىڭ،
 ئەمدى يېتەلمەي گۈل ۋەسلىگە سۇندى دىلىڭ،
 ئازلا قالدى ئىشقى - پىراقتا بۇ جېنىڭ،
 ساڭا ئوخشاش كەچمىشىم كۆپتۇر مېنىڭ.
 ھەي ئىست، ھالىڭغا ۋاي بۇلبۇل سېنىڭ!

گۈل دېدىڭ ياشلار تۆكۈپ، قانلار يۇتۇپ،
 خەندان ئۇردۇڭ قالغۇچە ئاۋاز پۈتۈپ،
 ئاق كېچە ئايغا قاراپ گۈلنى كۈتۈپ،
 نى ئەسرلەر كەتتىغۇ گۈلسىز ئۆتۈپ،
 ھەي ئىست، ھالىڭغا ۋاي بۇلبۇل سېنىڭ!

ئاڭلىنىدۇ ھەر كېچە مۇڭلۇق ئاۋاز،
 چۈنكى سەن گۈلنى ماختاپ چالغاچقا ساز،
 بىراق گۈلۈڭ قىلىپ يۈرگەچ ئۆزىڭگە ناز،
 سۆيۈپ يۈرەر گۈللىرىڭنى قۇرت - قوڭغۇز،
 ھەي ئىست، ھالىڭغا ۋاي بۇلبۇل سېنىڭ!



ئالدامچى، سۇخەنچىلەرنى بېشىدا كۆتۈرۈپ، قەھرىمانلىرىنى ئۆلۈم گىردابىغا ئىتتىرگەن شۇنداق كۈنلەرمۇ ئۆتكەن. ئەنە شۇ كۈنلەرنىڭ شاراپىتىدە يوقسۇزلۇق چۆللىرىدە تېنەپ يۈرگەن، قاراڭغۇلۇق كوچىلىرىدا ئېزىپ بېشىنى ئۈسكەن ئەنە شۇنداق كۈنلەرمۇ ھەم ئۆتكەن. يەنە شۇنىڭدەك ئۇيغۇرنىڭ بېشىدىن شۇنداق كۈنلەرمۇ ئۆتكەنكى، دۈشمەن قىسماقتا قىسقاندەك قاتتىق مۇھاسىرىگە ئېلىپ ئۇيغۇرنى باش كۆتۈرۈشتىن مەھرۇم قىلىشقا ئۇرۇنغان، ئەڭ زور دەرىجىدە تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن ئۇيغۇر ئۆزىنىڭ يۈكسەك مەدەنىيەت ئاساسى بىلەن زور قىيىنچىلىق كۈنلىرىنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ يەنىلا ئۇيغۇرلۇقنى كەلگۈسىگە ئۇلىغان. شۇنداق كۈنلەرمۇ ئۆتكەن. شۇنداق كۈنلەردە ئۇيغۇرنىڭ بېشىغا كەلگەن دەرت - ئەلەم تۈپەيلى تالاي ئاۋات شەھەرلەر خارابىگە، تالاي بوستانلىقلار ئەرۋاھلار ئۇۋىسىغا ئايلىنىپ كەتكەن بولسىمۇ، « ئۇيغۇر » دېگەن بۇ قەۋم مەۋجۇتلىقىنىڭ ھايات - ماماتلىق كۈرىشىدە قانچىلىك دەرد - ئەلەم تارتىمىسۇن، يەنىلا غەلبە قىلىپ كەلگەن.

ئۇيغۇرلار تۆت ئەتراپتىكى خەلقلەرنىڭ بارچىسىنى ئۆز ئەمرى ئاستىغا ئالغان شۇنداق كۈنلەردە، ئۇلارغا دۈشمەن بولغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى يىغىلىپ ئۇيغۇرغا قارشى ئۇرۇشقا ئاتلانغان. ئۇلار قانچىلىغان قانلىق جەڭلەرنى قىلىپ، پۈتۈن كۈچى بىلەن ئۇرۇشقان بولسىمۇ، ھامان ئۇيغۇر تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنغان. ئۇرۇشۇشتىن ھېچ غەلبە قىلىشقا كۆزى يەتمىگەن دۈشمەنلەر ئۇيغۇرلارغا ھىيلە بىلەن تاقابىل تۇرماقچى بولۇشقان ۋە ئۇيغۇرلارغا قارشى ئۇرۇشقا ئاتلىنىپ بېرىپ، ئۇرۇشقا - ئۇرۇشمايلا كەينىگە چېكىنگەن.

شۇنداق بىر كۈنلەرمۇ ئۆتكەن، ئۇيغۇرلار ئات ئۈستىدە يۈرۈپ جاھاننى تىترەتكەن. ئات ئۇيغۇرنىڭ قاننىتى، ئۇيغۇرنىڭ بەخت قۇشى بولغان شۇ چاغلاردا، كۆك يايلىق كۆك بۆرىنىڭ يول باشلىشىدا ئۇيغۇر دېگەن بۇ قەۋم ئۆزىنىڭ شۇ قاننىتىغا تايىنىپ ئۆز ئەتراپىغا قاراپ ھۆركىرىگەن، تىزلىقلارنى تىزلاندۇرغان، باشلىقلارنى باش ئەگدۈرگەن، جاھاننىڭ تۆت ئەتراپىنى ئىلكىگە ئالغان. شۇنداق بىر كۈنلەرمۇ ئۆتكەن، ئۇيغۇرلار « بىلىك » دەپ ئاتالغان بۇ ئۇقۇم بىلەن ھەقىقىي رەۋىشتە ئۇچرىشىپ، ئۆز يېزىقلىرى بىلەن ئۆزلىرى ئىگىلىگەن شۇ بىلىكلەرنى ئەۋلادلارغا قالدۇرۇش يولىدا تىنىمسىز ھەرىكەت قىلغان، شۇ ھەرىكەتلىرى بىلەن مەدەنىيەت دۇنياسىنىڭ سەركىلىرى ئاتالغان، ئۇيغۇر نامىنى ئالغان يېزىق، ئۇيغۇر دەپ ئاتالغان خەلقلەر ئالەمگە « بىلىك » نىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە تونۇلغان، بىلىنگەنلەر بولۇپ جاھان ئەھلى ئۈچۈن خىزمەت قىلغان، بىلىم ئالىمىنىڭ سۇلتانلىرى ئاتالغان. شۇنداق بىر كۈنلەر بولغان، ئۇيغۇر ھاياتىدا، بىر قولىدا قەلەم، بىر قولىدا ئەلەم ئوينىتىپ جاھانغا خوجىدارلىق قىلغان، ئالەمگە ئۇيغۇر دېگەن « ئۇيۇغۇر » دەپ خىتاب قىلالىغان. شۇنداق، شۇنداق كۈنلەر ئۆتكەن جاھاننىڭ شانلىق تارىخى ئۇيغۇرنىڭ نامى بىلەن يېزىلغان.

يەنە خۇددى شۇنىڭدەك، شۇنداق كۈنلەرمۇ ئۇيغۇرنىڭ بېشىدىن ئۆتكەن، كىچىككىنە نام - مەنپەئەتنى قوغلاپ، ئۆز ئەھلىگە قارشى قوپقان، خىيانەتكارلىق بايرىقىنى لەپىلدەتتىپ، ئۆز ئېلىگە دۈشمەن چىللىغان ئەنە شۇنداق نومۇسلۇق كۈنلەر ئۆتكەن. ھەق بىلەن ناھەقنىڭ پەرقىنى ئايرىيالماي، بىكار تەلەپ

ھەربىي ۋە سىياسىي ئورنىنى تىكلەپ قامچى (سېرىق ئۇيغۇرلار بۈگۈن گامسى دەپ ئاتايدىغان بۇ شەھەر جاڭجې شەھىرىدۇر) شەھىرىنى پايتەخت قىلغان قامچى ئۇيغۇر خانلىقىنى قۇردى. تاڭ سۇلالىسىنىڭ پارچىلىنىشى بىلەن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە قۇدرەتلىك بىرەر ھاكىمىيەتنىڭ ئوتتۇرىغا چىقماستىن بۇ قالدۇق ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ئۆمرىنى ئۇزارتقان بولسىمۇ، بىراق تاڭغۇتلارنىڭ غەربىي شيا سۇلالىسىنى قۇرۇپ قۇدرەت تاپقاندىن كېيىن بىر قانچە قېتىملىق شىددەتلىك ئۇرۇش ئېلىپ بېرىپ، قامچۇ ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ياغلاقلاردىن بولغان خانلىرىنى مەغلۇب قىلدى. بۇ جايدىكى ئۇيغۇرلار يەنە بىر قېتىم تۈزۈپ كەتتى، بىر قىسمى تاغ - تۇمانلارغا چىقىۋالدى، بىر قىسمى شاجۇ ئەتراپىغا كۆچۈپ كەتكەن بولسا يەنە بىر قىسمى قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقىدىكى قېرىنداشلىرىنىڭ قېشىغا كەتتى.

ئۇيغۇرلارنىڭ 13 - ئەسىردىكى قەھرىمانى قوچقار تېكىن. ئەڭ ئاخىرقى بۇ ئۇيغۇر ئىدىقۇتى قۇبلاي خان بىلەن ئوگداي ئەۋلادى بولغان قايدۇ خاننىڭ خانلىق تالىشىش ئۇرۇشلىرىدا دەسلەپ خانلىق تەختىگە ئولتۇرغان قۇبلاي تەرەپتە تۇرغانلىقتىن قايدۇ خان ۋە ئۇنىڭ قوللىغۇچىسى دوۋا قوچو خانلىقىنىڭ پايتەختى قوچۇغا 120 مىڭ كىشىلىك زور قوشۇن بىلەن باستۇرۇپ كەلگەن ۋە ئالتە ئاي مۇھاسىرىگە ئېلىۋالغان. قوچقار تېكىن باشچىلىقىدىكى ئۇيغۇر قەۋمى قاتتىق تىرىكەشكەن، ئەڭ ئاخىرى دوۋاننىڭ قوچقار تېكىننىڭ موڭغۇل خانىستىن بولغان مەلىكىنى چىقارتىپ بېرىش شەرتى ئاستىدا قورشىۋېتىپ قۇتۇلغان. 120 مىڭ كىشىدىن تەركىب تاپقان موڭغۇل قوشۇنى قوچۇ شەھىرى ئەتراپىدىكى خەلقنى بۇلاپ تالاپ ئىگىلىكىنى پالەچ ھالغا چۈشۈرۈپ قويغان، شۇنىڭ بىلەن بىرگە قايدۇنىڭ تەھدىتى تۈگىمىگەن، بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا قوچقار تېكىن ئۆز خەلقىگە باشچىلىق قىلىپ پايتەختنى قومۇلغا كۆچۈرگەن. قومۇلغا قايدۇنىڭ پاراكەندىچىلىكىگە ئۇچرىغاندىن كېيىن، بىر بۆلۈك ئۇيغۇرلار ئىدىقۇتنىڭ رەھبەرلىكىدە بۈگۈنكى ۋۇبېي ئەتراپىغا كۆچكەن ۋە شۇ جايدا تۇرۇپ قالغان. بۇ بۆلەك ئۇيغۇرلار

ئۇلارنى قورقۇنچىتىن قاچتى، دەپ چۈشەنگەن ئۇيغۇرلار ئۇلارنى قوغلاپ بارغىنىدا دۈشمەن تەرىپىدىن قويۇلغان پىستىرمىغا چۈشۈپ قوشۇنى قاتتىق قىرغىنچىلىققا ئۇچرىغان. دۈشمەنلەر ئۇيغۇر ئەسكەرلىرىنى يوقىتىپ بولغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ تۇرالغۇسىغا بۆسۈپ كىرىپ، قېرى - ياش، ئاجىز - ئورۇق دېمەستىن بۆشۈكتىكى بالىلىرىغا قەدەر قىرغىن قىلىشقان. بۇ چاغدا يايلاققا چىقىپ كەتكەن ئىككى ئۇيغۇر يىگىتلا ئائىلىسى بىلەن ساق قالغان بولۇپ، ئۇلار ماكانغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بۇ قىرغىنچىلىقنى كۆرۈپ، قالدى - قاتتى مال - بىساتلىرىنى يىغىشتۇرۇپ، تاغنىڭ ئىچكىرىلىكىگە كىرىپ پاناھلىنىشقا مەجبۇر بولغان. ئۇلار بۇغىنىڭ يول باشلىشىدا ناھايىتى تىك تاغلار ئارىسىدىن ئۆتۈپ تۆت ئەتراپى شۇنداق قىلچەك تاغلار بىلەن قورشالغان گۈزەل بىر بوستانلىققا چىققان. بۇ ماكاننىڭ ئېتى ئەرگەنە قون بولۇپ، بۇ يەردە ئۇلار ئەۋلادىمۇ ئەۋلاد كۆپىيىپ تۆت يۈز يىل ياشىغان. بۇ يۇرت ئۇلارغا تارلىق كەلگەن دەملەردە ئۇلار تۆمۈر رۇدىسىدىن تۈزۈلگەن تاغقا ئوت يېقىپ ئېرىتىپ تۆت يۈز يىل پاناھدىغان بۇ ماكاندىن ئايرىلغان. ئۇلار ئەرگەنە قوندىن چىققاندىن كېيىن ئەجدادلىرىنىڭ زېمىنىغا بېرىپ دۈشمەنلەرنى بويسۇندۇرۇپ دوستلار بىلەن ئەپ ئۆتكەن. ئۇيغۇر مانا شۇنداق قىلىپ ھالاكەتتىن قۇتۇلۇپ قالغان. ئۇيغۇر تارىخىدا خۇددى ئەرگەنە قونغا كىرىش ۋە چىقىشقا ئوخشاش ھايات - ماماتلىق پەيتتە توغرا ئىستراتېگىيە بىلەن ئۇيغۇرنى ئۆلۈم گىردابىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغان قەھرىمانلار ئۇيغۇر تارىخىنىڭ شانلىق سەھىپىسىگە يېزىلغان.

ئۇيغۇرلار ئورخۇن بويلىرىدا قۇرغان ئۇيغۇر خانلىقى ئىچكى مالىمانچىلىق، ساتقىنلىق ۋە قىرغىزلارنىڭ تاجاۋۇزى تۈپەيلى يىمىرىلگەندىن كېيىن، ئۇيغۇرلار جەنۇبقا ۋە غەربكە قاراپ كۆچتى. غەربكە كۆچكەنلىرىدىن بىر قىسمى تۇرپان، بېشبالىقلارنى مەركەز قىلىپ ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقىنى قۇرغان بولسا، يەنە بىر بۆلۈكى يەنىمۇ غەربكە سۈرۈلۈپ پامىر تاغلىرى ئەتراپىدا قارا خانلار خانلىقىنى قۇردى. جەنۇبقا كۆچكەنلىرى بولسا تىبەتلەر كونتىروللىقىدىكى گەنسۇ رايونىدا ئۆزىنىڭ

قىسمى بولسا ئىلاجىسىز جىايۇگۈنەنگە كىرىپ، بۇرۇندىن تەڭرىداۋان تاغلىرىنىڭ كەڭرى قۇچىقىدا تارىخنىڭ ئۇپرىغان سەھىپىلىرىدىن ئېشىپ قالغان، قامچى (گەنجۇ) ئۇيغۇر خانلىقىنى قۇرۇپ بىر مەزگىل شۇ دىيارلاردا ھاكىم بولغان قېرىنداشلىرى يېنىغا پاناھداپ بېرىشقا مەجبۇر بولغان. ئورخۇن ئۇيغۇر خان جەمەتىنىڭ قەبىلىسى بولغان ياغلاقلار ۋە قوچقار تېكىن باشچىلىقىدا كۆچكەن قەۋم بۇ رايوندا يەنىلا ئۆزلىرىنىڭ ئۇيغۇرلۇق كىملىكى بىلەن موڭغۇل خانلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا تۇرۇۋاتاتتى. بۇ چاغدا قومۇل، تۇرپان، لوپنور شەرقىي ئۇيغۇر يۇرتلىرىدىن كەلگەن ئۇيغۇرلار ئۇلارغا كۈچ ۋە روھىي مەدەت بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئۆزلىشىپ قالغان. شۇ ۋاقىتلاردا موڭغۇللارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا تۇرغان بۇ ئۇيغۇر قەۋمى موڭغۇللار بىلەن بولغان قويۇق ئالاقىلار داۋامىدا ئۆزلىرىگە زور بىر تۈركۈم موڭغۇل تائىپىلىرىنى قوشۇشقان، بۇلار ھۆكۈمران بولغاچقا ئۇلار گەرچە ئۆزلىرىنى ئۇيغۇرنىڭ خانى دەپ ئاتاشسىمۇ، موڭغۇل تىلىنى ئۇيغۇر تىلى بىلەن تەڭ قوللىنىشقان. گەپنى قومۇل، تۇرپان، لوپنور رايونلىرىغا يۆتكەسەك، بۇ رايونلار ئەھمەدخاننىڭ بۇ قېتىملىق قاتتىق غازات ھەرىكىتىدىن كېيىنمۇ تولۇق مۇسۇلمان بولۇپ بولالمىغان. بەلكى 16 - ئەسىردە قومۇلغا كەلگەن ياۋروپا سەيياھلىرىمۇ چوڭ جۈمە مەسچىتنىڭ ئۇدۇلىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان ھەيۋەتلىك بۇتخانىنى كۆرۈشكەن. 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدىمۇ قومۇل ۋاڭلىرى بۇددا مىڭئۆيلىرىنى بۇزماقچى بولغاندا يەرلىك خەلق، ئۇ جايلارنى ئۇلۇغلارنىڭ يېرى دەپ ئەزىزەپ چاقتۇرمىغان. لوپنور خەلقىنى بولسا ئۇيغۇر تارىخچىسى موللا مۇسا سايرامى 19 - ئەسىردىمۇ «مۇسۇلمان دېسە مەسچىتى يوق، كاپىر دېسە بۇتخانىسى يوق» دەپ تەسۋىرلىگەن. دېمەك ئەھمەدخاننىڭ دەۋرىدە ئادەمسىز جەزىرە - تاغلارغا كىرىپ كەتكەن ئۇيغۇرلار، ئەھمەدخان ئۆلگەندىن كېيىن ئۆز شەھەرلىرىگە قايتىپ كەلگەن. چۈنكى ئەھمەدخاننىڭ ماۋارا ئۇنەھرىگە، ئاكىسى قېشىغا ھەمدەمگە بېرىپ، مەغلۇبىيەت بىلەن قايتىپ كېلىپ، ئاقسۇدا ئولۇشى چاغاتاي خانلىقى ھۆكۈمرانلىقىنى ئاجىزلىتىپ قويغانىدى. ئەھمەدخاننىڭ چوڭ

موڭغۇل ئىستېلاسىدىن بۇرۇن قامچۇ ۋە شاجۇ دىيارلىرىدا خانلىق قۇرۇپ دەۋر سۈرگەن ئۇيغۇر قېرىنداشلىرى بىلەن قوشۇلۇپ، شۇ يەردىكى سېرىقباش ئۇيغۇرلار دېگەن خەلقنى تەشكىل قىلغان.

بۈگۈنكى كۈندە ھەسرەتلىك تارىخىمىزنىڭ يەنە شۇنداق سەھىپىلىرىنى ۋارقىلاپ باقساق، ئىسلامغا مۇشەررەپ بولغان ئۇيغۇرنىڭ ئۆز مەدەنىيەت ئابىدىلىرىنى دىنىي سەۋەب قىلىپ، بۇزۇپ - چېقىۋاتقانلىقىنى ئۇچرىتىمىز. 14 - ئەسىردە ئىسلامغا كىرگەن چاغاتاي ئەۋلادىدىن بولغان ئۇيغۇر دىيارى خاقانى تۇغلۇق تۆمۈرخان ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ئىسلامغا كىرگەندىن كېيىن قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ مول مەدەنىيەت خەزىنىسىنى ئۆزىدە جۇغلانغان شەرقىي ئۇيغۇر يۇرتلىرىنى ئىسلامغا كىرگۈزۈش يولىدا بىر قاتار غازاتلارنى ئېلىپ بارغان. بۇ غازاتلار غەيرى ئىسلام مىراسلىرىنى نىسبەتەن بەلگىلىك بۇزغۇنچىلىقلارغا ئۇچراتقان بولسىمۇ، تەلتۆكۈس يوقىتىش خاراكتېرلىك زىيان ئېلىپ كەلمىگەن، بەلكى قەدىمىي مەدەنىيەت ئىزلىرى، بۇددا مۇنارلىرى يەنىلا ئۇلۇغ جايلار دەپ قارىلىپ، ساقلىنىپ قېلىنغان، بەك ئېشىپ كەتسە بۇتلار ۋە رەسىملەرنىڭ چىرايىنى جىجىۋېتىش، بېشىنى بۇزۇۋېتىش بىلەنلا چەكلەنگەن. تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ ئەۋلادى ئەھمەدخاننىڭ كاپىر ئۇيغۇرلارغا قارشى ئېلىپ بارغان قاتتىق ئۇرۇشلىرى مىڭ سۇلالىسىنى چېگرادىكى مۇداپىئە قاراۋۇلخانىلىرىنى تاقاپ، جىايۇگۈنەن قوۋۇقىنى ئېتىۋېلىشقا مەجبۇر قىلغان. ئەھمەدخاننىڭ غازات ئۇرۇشى كەڭرى كەتكەن لوپنور سەھەرلىرى، تۇرپان يېزىلىرى، قومۇل تاغلىرى ۋە باغلىرى ھەتتا ئارا يۇلتۇزنىڭ شەرقىدىكى ئۇيغۇر يۇرتلىرىغا قەدەر سوزۇلغان. ئىسلامغا كىرمىگەن ئۇيغۇرلار ئۆزلىرى بىلەن ئېتىقادداش بولغان موڭغۇللار ۋە مىڭ سۇلالىسى بىلەن بىرلىشىپ قارشىلىق كۆرسەتكەن بولسىمۇ، بىراق ھەمراھلىرىنىڭمۇ كۈچىنىڭ زەئىپلىكىدىن مەغلۇبىيەتنىڭ ئاچچىق شارابىغا مۇيەسسەر بولغان. بۇنىڭ بىلەن ئەھمەدخاننىڭ غازات ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىلغان قومۇل، تۇرپان، لوپنور رايونلىرىنىڭ ئاھالىلىرىدىن بىر قىسمى مەجبۇرەن ئىسلامنى قوبۇل قىلغان، بىر قىسمى چەت، ئادەمسىز تاغ - جەزىرلەرگە كىرىپ پاناھلىغان، يەنە بىر

رايونلىرىدىن ۋە بۇ قاراۋۇلخانلاردىن كۆچۈپ كەلگەنلەر شۇ ئاچچىق تارىخى قىسمەتلىرىنى مەشھۇر « شىجى خاجى داستانى » ئارقىلىق ئىپادە قىلىشقان.

يۇقىرىدا تىلغا ئېلىپ ئۆتكىنىدەك، موڭغۇل ئاقسۆڭەكلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ۋە ئۇلارنىڭ ھامىيلىقى ئاستىدا بىر بۆلۈك سېرىق ئۇيغۇرلار موڭغۇل تىلىنىڭ ئىنگۇر دىيالېكتىدا سۆزلىشىدىغان بولۇپ قالغانىكەن. بۇلار سېرىق ئۇيغۇر رايونىنىڭ شەرقىدە ئولتۇراقلاشقانلىقتىن شەرقىي سېرىق ئۇيغۇرلار ياكى شىرا يۇغۇر دەپ ئاتىلىدىكەن. بۇمۇ ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ تىلىدا سېرىق دېگەن مەنىنى ئاڭلىتىدىكەن. سېرىق ئۇيغۇر دېگەن بۇ نام « تارىخى رەشىدى » دە، خوتەن بىلەن خىتاي ئارىسىدىكى خەلقلەرنى كۆرسىتىدۇ، دېيىلگەن ۋە سەئىدخاننىڭ ئۇلارغا قارشى غازات ئۈچۈن لەشكەر ئەۋەتىپ، ئۇلارنى تاپالمىغانلىقى قەيد قىلىنىدۇ. « كاشغەر تارىخى » (« چىڭگىزنامە » دېگەن نامدا نەشر قىلىنغان) دا ئۇلارنىڭ 17 - ئەسىردە كېرىيە رايونىغا ھۇجۇم قىلىپ پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرغانلىقى، سەئىدىيە ھۆكۈمرانلىرىنىڭ ئۇلارغا قارشى يۈرۈش قىلغانلىقىدەك ۋەقەلەر بايان قىلىنىدۇ. دېمەك، ئۇيغۇر تارىخنامىلىرىدە سېرىق ئۇيغۇر چەرچەندىن تارتىپ مىڭ سۇلالىسى چېگرىلىرىغىچە بولغان تېررىتورىيەدە ياشىغان خەلقلەرنىڭ نامى سۈپىتىدە چېلىقىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن قايتا چېلىقمايدىغان سېرىق ئۇيغۇرلار مانا بۈگۈنلۈكتە گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ سۈنەن يۇغۇر ئاپتونوم ناھىيەسىدە بىر يېرىم تۈمەن نوپۇستا چارۋىچىلىق بىلەن كۈن كەچۈرۈپ ياشىماقتا. ئۇلارنىڭ يېرىمى ئېيتقىنىمىزدەك موڭغۇل تىلىدا سۆزلىشىدىغان شەرقىي سېرىق ئۇيغۇرلار بولۇپ، ئۇلار ئۇيغۇرچە سۆزلىشىدىغان سېرىق ئۇيغۇرلارنى « قارا يۇغۇر » دەپ ئاتىشىدىكەن. بۇ ئۇزۇن مۇددەت ھۆكۈمران بولغان شەرقىي سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ غەربىي سېرىق ئۇيغۇرلارنى كەمسىتىپ ئېيتقىنى بولسا كېرەك. ئەجدادلىرىمىزغا بولغان كۈچلۈك سېغىنىش، ئۆتمۈشۈمىزگە بولغان يۈكسەك قىزىقىش، ئۇيغۇرلۇقىمىزغا بولغان چەكسىز پەخىرلىنىشنىڭ تۈرتكىسىدە 2011 - يىلى 22 - ئاۋغۇستتىن 25 - ئاۋغۇستقىچە تونۇلغان تارىخچى ئابلىز

ئوغلى مەنسۇرخان تۇرپان تەختىگە چىققان بولسىمۇ، بەك قۇدرەتلىك كۈچكە ئىگە ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن سەئىدىيە سەلتەنتىنىڭ سۇيۇرغال زېمىنى بولغان قومۇل، تۇرپان رايونلىرىدا ئاستا - ئاستا تەسىرلەر نەتىجىسىدە ئىسلامنىڭ ئاساسىي مۇستەھكەملەنگەن. قومۇل تارىخ ماتېرىياللىرىدا دائىم تىلغا ئېلىنىدىغان قومۇل ۋاڭلىرىنىڭ بوۋىسى مۇھەممەد شاھ غازىبەگ قومۇلغا تەيىنلەنگەن سۇيۇرغال بەگلىرىدىن بولسا كېرەك. ئۇ كاپىرلارغا قارشى ئۈزۈل - كېسىل غازات ئۇرۇشى قوزغىغان ۋە قومۇلنىڭ تولۇق ئىسلاملىشىشىنى ئەمەلگە ئاشۇرغان كىشى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭغا دائىر مەلۇماتلاردا ئۇنىڭ قالماقلار بىلەن ئۇرۇشقانلىقى ۋە شۇ جەرياندا غازى ئاتىقىنى ئالغانلىقى كۆپ تىلغا ئېلىنىدۇ. بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان قالماقلار موڭغۇللارمۇ ياكى كاپىر ئۇيغۇرلارمۇ بۇ ئېنىق ئەمەس. بەلكى ئىككىسىنىڭ ئىتتىپاقى بولسا كېرەك. چۈنكى تاغ - تۇمان، سەھرا - ئېدىرلارغا كىرىپ كەتكەن بۇددىست ئۇيغۇرلار، مۇسۇلمان بولغان ئۇيغۇرلارغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن، ئېتىقادداش بولغان موڭغۇللاردىن ياردەم تەلەپ قىلغانلىق ئېھتىمالىنى چەتكە قاققىلى بولمايدۇ. بۇنىڭغا تا يېقىنقى زامانلاردىمۇ قومۇل، تۇرپان خەلقلىرى ئارىسىدا ئېيتىلىپ كېلىنىۋاتقان چۆللەردىن چىققان قالماق قەۋملىرىنىڭ ھېكايىلىرى ۋە خەلق ئاغزىدا قالماقلارغا تەۋە قىلىنغان ئۇيغۇر يادىكارلىقلىرى مىسال بولالايدۇ. لوپنورنىڭ شەرقىي قىسمىدا مىڭ سۇلالىسىنىڭ چېگرا مۇداپىئە قاراۋۇلخانلىرىنى تاقىۋېلىشى، پۈتۈنلەي مىڭ سۇلالىسىنىڭ تەمىناتى ئارقىلىق كۈن كەچۈرگەن بۇ قاراۋۇلخانلاردىكى خەلقلەرنى كۆچۈشكە مەجبۇر قىلغان. بۇ قاراۋۇلخانلاردىمۇ يەنە ئۇيغۇرلار ئاساسى قىسمىنى تەشكىل قىلغان بولۇپ، مۇسۇلمانلارغا قارشى مۇداپىئە سېپى شەكىللەندۈرگەنىدى. مىڭ سۇلالىسى غەربىي يۇرتتىن ۋاز كېچىپ، جيا يۇگۈەننىڭ ئىچىگە بېكىنىۋالغاندىن كېيىن، بۇ خەلقلەرمۇ يەنە شۇ قامچى ئۇيغۇر خانلىقىدىن قالغان تەڭرىداۋاندىكى ئۇيغۇرلار قېشىغا بارغان. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ يەردە ياشاپ كەلگەن ئۇيغۇر قەۋمى ئۆزلىرىنى سېرىق ئۇيغۇر دەپ ئاتا كېلىشكەن. قومۇل، تۇرپان، لوپنور

تۇرۇپ قومۇل مۇقاملىرىنىڭ سېھىرىگە غەرق بولغانىدى. سورۇندىكى ھەممەيلەن يۈكسەك ھاياجان ئىلكىدە ئىدى. ئەن يۈلنىڭ ئاچا ۋە ئۇنىڭ ئانىسى، كىچىك ئانىسى، ئۇلارنىڭ قوشنىلىرى ئۆزلىرى، ئەجدادلىرى يىللاردىن بېرى ئىنتىزار بولغان بۇ كۈيلەردىن قانغۇچە ھۇزۇرلىنىۋالايلى، دەۋاتقاندا قىلاتتى. ئۇلار بۇ كۈيلەردىن ئەجدادلىرىدىن قالغان گۈزەل سىمفونىيەنى ئاڭلاۋاتقاندا، ئۆزلىرى ئامالسىزلىقتىن يۈتتۈرۈپ قويۇۋاتقان روھىنى تېپىۋالغاندەك قىلاتتى. ئۇلار بۇ كۈيلەردىن بىز بىلەن ئۇلانغان شۇ مۇقەددەس رىشتىنى تېپىۋالغاندەك خۇشال ئىدى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىن خۇشاللىق ياشلىرى تامچىلىماقتا ئىدى. پاراڭلىرىمىز ئەسناسدا ئوخشىشىدىغان سۆزلەر، ئوخشىشىدىغان ئادەتلەر چىقىپ قالسا، ئىككىلەر تەرەپ شۇنچىلىك خۇش بولۇپ كېتەتتۇقكى، خۇددى روھىمىز تۇتۇشۇپ كېتىۋاتقاندا. شۇنداق بىزمۇ تەڭرىنىڭ ئىرادىسى بىلەن ئۇزۇن يىللار ئايرىلىپ قالغان قېرىنداشلىرىمىز بىلەن ئەسراشسىپ، تەڭرىنىڭ روزى ھېيتقا ئاز قالغان مۇشۇ دەملەردە بىزگە بەرگەن بۇ كاتتا ھېيتلىقنى بۈيۈك قىزغىنلىق ۋە قاتتىق ھاياجان ئىلكىدە قوبۇل قىلىۋاتاتتۇق.

قومۇل، تۇرپان، لوپنور شېۋىلىرى بىلەن خېلى زور ئورتاقلىقلارغا ئىگە بولغان غەربىي سېرىق ئۇيغۇر تىلى مېنىڭ قىزىقىشىمنى ئۇزۇندىن بېرى قوزغاپ كەلگەن جەلپكار تېمىلاردىن ئىدى. بىز بارغاندا « چوقى، چوقى » دەپ بىزگە تۆردىن ئورۇن بېرىلگەن شۇ دەملەردە، چۈمۈتار مومىمىزغا « سەن بىزگە يۇغۇر ئېر ئېرلا، سەن بىزگە يۇغۇر لوماق لارلا » دەپ تەلەپ قىلغان شۇ دەملەردە، بىزمۇ ئۇلارنىڭ بىزگە كۆرسەتكەن قىزغىن دوستانە مۇئامىلىرىنى كۆرۈپ « جوۋاتتى، جوۋاتتى » دەپ رەھىمەت سۆزلىرىمىزنى ئىزھار قىلغىنىمىزدا، خۇددى ئۇزۇن يىل ئايرىلىپ كۆرۈشەلمەي قالغان قېرىنداشلار قايتا كۆرۈشكەندەك تاتلىق سېزىملارغا تۇتۇلدۇق. بىراق، يېقىنقى يىللاردىن بېرى ئۇلارنىڭ ئانا تىلىنىڭ ئىشلىتىلىش نىسبىتىنىڭ زور دەرىجىدە ئازىيىپ كەتكەنلىكى، چوڭلارمۇ ئۆز ئارا ئاساسەن خەنزۇ تىلىنىڭ ياردىمى بىلەن سۆزلىشىشىدىغانلىقى، يەر شارلىشىشى

ئورخۇن ئاكام، تالانتلىق ناخشىچى غالىب ئەرشىدىن ئاكام، مەشھۇر مۇقامچى ۋە داستانچى ئىبراھىمگاڭ ئاكام، قومۇل تىل - يېزىق خىزمىتى سېپىدىكى ياش تۇلپار مۇجىبۇل راخمان ئاكام ۋە مەن بەشەيلەن بۈگۈنكى كۈندىمۇ سېرىق ئۇيغۇر ئىسمى بىلەن ئاتىلىپ كېلىۋاتقان، بىز بىلەن قانداش، قېرىنداش ھېسابلىنىدىغان، ئىسلامدىن بۇرۇنقى ئۇيغۇر ئادەتلىرى ۋە تىلىنى بىر قەدەر مۇكەممەل ساقلاپ قالغان قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ بۈگۈنكى قالدۇقى بولغان سېرىق ئۇيغۇر يۇرتلىرىنى زىيارەت قىلدۇق. ئۇلارنىڭ تىلى ۋە مەدەنىيىتىنى ئۆگەندۇق. شۇ تەسىراتلىرىمىزنىڭ ھاسىلى سۈپىتىدە بۇ يازما مەيدانغا چىقتى.

قاتمۇ قات يارداڭلىقلارنىڭ، تاغلارنىڭ ئارقىسىغا مۆكۈنگەن بۇ كەڭرى يايلىرىدا، ئېگىز تاغلاردا سىز قومۇل تاغلىرىدىن تاپقان ھېسسىياتلىرىڭىزنى تامامەن تېپىپ ئالالايسىز. چۈنكى بۇ جايلاردىمۇ ئاسمان شۇنچىلىك كۆك. قومۇلدىكىگە ئوخشاشلا تۈرلۈك تاغ گىياھلىرى بىلەن ئورالغان يانباغرىلارنى بويلاپ چۈشىشىڭىز، شىرىلداپ ئېقىۋاتقان سۇپسۇزۈك غول سۇلىرىنى كۆرەلەيسىز. يىراقلارغىچە سوزۇلۇپ ياتقان سېرىق ئۇيغۇرلارغا ماكان بولغان گۈزەل تاغلار بىلەن مۇڭدۇشىپ كۆرسىڭىز، ئۇزۇن يىللىق قان - ياشلىق قىسمەتلەرنى باشتىن كەچۈرگەن، بۇ يىللىكى شورلۇق مىللەت ئۇيغۇرنىڭ، قان - قېنىغا سىڭىپ كەتكەن مۇڭ - ھەسرەتنىڭ سەۋەبىنى بىلگەندەك بولىدىكەنسىز. جۇشقۇن يايلاق پۇرىقى ئۆكسىمەيدىغان سېرىق ئۇيغۇر ناخشىلىرىدىن تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان شۇ مۇڭلۇق مېلودىيە بىزنى ئىختىيارسىز قومۇل مۇقاملىرىنىڭ، لوپنور ناخشىلىرىنىڭ شۇ خىلدىكى گۈزەل دۇنياسىغا باشلاپ كىرمەكتە ئىدى. شۇ گۈزەل دۇنيايىمىزنى بىزمۇ سېرىق ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىمىزغا ئاڭلىتىش مەقسىتىدە، ئۇستا مۇقامچى ئىبراھىمگاڭ ئاكامنىڭ غىرىچكىسى، غالىپ ئەرشىدىن ئاكامنىڭ ناخشىلىرى، ئابلىز ئورخۇن ئاكامنىڭ دېپى بىلەن ئورۇندالغان قومۇل مۇقاملىرىنى ئورۇنلاپ بەرگىنىمىزدە، قاتىرىغا تىزىلىپ ئولتۇرۇشقان سېرىق ئۇيغۇر مومىلارنىڭ كۆزلىرىدىن ئىختىيارسىز ياش تامچىلىرى پەيدا بولۇشقا باشلىدى. ئۇلار كۆز ياشلىرىنى ئېرتىپ

تونۇشتۇرغىنىدا، شەرقىي سېرىق ئۇيغۇر زىيالىيسى تۆمۈر ئاكا ئەزىزلەرگە تەقدىم قىلىنىدىغان كۆك رەڭلىك خادانى بوينىمىزغا ئارتقىنىدا، سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزىنى ساقلاپ قېلىش يولىدا كۆرسىتىۋاتقان بۇ تىرىشچانلىقلىرىدىن چەكسىز سۆيۈندۈك. بىراق، سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ بۈگۈنكى خەتەرلىك ھالىتىنى ئوڭشاشقا ئۇلارنىڭ بۇ ئەمگەكلىرى يەنىلا كەملىك قىلاتتى. چۈنكى بۈگۈنكى كۈندە قاتناش ئالاقىسىنىڭ راۋانلىشىشى، كۆچمەنلەرنىڭ كۆپىيىشى، ئىستېمال سەۋىيەسىنىڭ كۈنسېرى ئۆسۈشى بۇ چارۋىچى مىللەتنى تاغدىن چۈشۈشكە مەجبۇر قىلىۋاتاتتى. تاغدىن چۈشكەنلىرى بولسا، كۆپىنچە تىرىكچىلىكنىڭ غېمىدە باشقا يۇرتلارغا چىقىپ ئىشلەش يولىدا ماڭاتتى. بۇنىڭ بىلەن ئۆز مەدەنىيەت چەمبىرىكىدىن ئۇزاقلىشاتتى. بۇنىڭ بىلەن سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى ئازلايتتى، خاس مەدەنىيىتى بارا - بارا ھالاكەتكە يۈز تۇتاتتى.

سېرىق ئۇيغۇرلار بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە تىبەت بۇددا دىنىغا - لاما دىنىغا ئېتىقاد قىلىناتتى. ئۇلارنىڭ يېڭىدىن سېلىنغان ھەيۋەت بۇددا ئىبادەتخانىسىغا باردۇق، يوغان - يوغان بۇتلار، ياندىكى تەكچىلەرگە يۈزلىگەن ئۇششاق بۇتلار قويۇلغانىدى. ئارىلان ناھايىتى ئىخلاس بىلەن قولىنىڭ كۆيۈشىگە قارىماي، كىچىك چۇچۇلا بىلەن ئوتنى ئېلىپ، بۇتنىڭ ئالدىدىكى چىراقلارنى يېقىپ قويدى. ئارىلان ۋە تۆمۈرلەر بۇتقا ئۈچ قېتىم تىزلىنىپ، باش ئۇرۇپ چىقتى. بۇت ئۇلارنىڭ تەڭرىسى ئىدى. تۆمۈر بۇنى خەنزۇ مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، ئۇيغۇرلار تىبەت بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىش يولىنى تاللىۋالغان دەپ چۈشەندۈردى. بۇ ئۇلارغا ئۇزۇن مەزگىل ھاكىم بولغان موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ دىنىي ئېتىقادى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا كېرەك. يەنە بىر جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، تۆمۈرنىڭ ئېتىقادلىرىمۇ ئورۇنسىز ئەمەس ئىدى. ئۇيغۇرلارنىڭ تىبەتلەر بىلەن دىنىي جەھەتتە باغلىنىشى خېلى ئۇزۇن زامانلاردىن باشلاپلا مەۋجۇت ئىدى. 1350 - يىلى تىبەت تىلىدىن تەرجىمە قىلىنغان ۋاجرايانا مەزھىپىدىكى مەشھۇر ئەسەر « سىررى سىكراسامۋارا » ناملىق

دولقۇننىڭ مانا بۇ چەت تاغلىق ناھىيىدىمۇ نېپسۇسىز قالماي، ئەنئەنىۋىي مىللىي ئادەتلەرنىڭ بارغانسېرى سۇسلىشىۋاتقانلىقى، ئۇيغۇرلۇق كىملىكىدىكى نوپۇسنىڭ بارغانسېرى ئازىيىپ كېتىۋاتقانلىقى، مېنى چوڭقۇر ئوي - خىياللارغا، ئازابلىق پىكىرلەر قاينىمىغا تاشلىدى. سېرىق ئۇيغۇر زىيالىيلىرى بۈگۈنكى كۈندە پۈتۈن كۈچى بىلەن سېرىق ئۇيغۇر تىلى ۋە مەدەنىيىتىنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ئاخىرقى تىرىشچانلىقلىرىنى كۆرسىتىۋاتقان بولسىمۇ، سۇنەن كوچىلىرىدىن يۈرۈپ بىرەر ئېغىز سېرىق ئۇيغۇرچە گەپ ئاڭلاش ناھايىتى قىيىن ئىدى. ئابلىز ئورخۇن ئاكام ئۇلارنىڭ جامائەت ئېڭىنىڭ سۇسلىقى بۇ تىرىشچانلىقلارنىڭ ئەڭ زور دۈشمىنى بولۇپ، سېرىق ئۇيغۇرلار ھالاكىتىنى تېزلىتىۋاتقانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ ھەقىقەتەنمۇ ئويلىنىشقا تېگىشلىك بىر مەسىلە ئىدى. چوڭ ياشلىق سېرىق ئۇيغۇرلار بىلەن بولغاندىكى قىزغىن كەيپىيات، ئۇلارنىڭ بىزگە كۆرسىتىۋاتقان ئىللىق مۇئامىلىلىرى ئۇلاردىكى جامائەت ئېڭىنىڭ ھېلىمە مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ تۇرسىمۇ، بىراق ياشلاردا ئاشۇ خىل ھېسسىياتنىڭ سۇسلىشىشى، سېرىق ئۇيغۇر جامائەتچىلىكىنىڭ ئۇيۇشۇشىغا تەسىر كۆرسىتەتتى. شۇنىڭدەك شەرقىي ۋە غەربىي دەپ بۆلۈنۈپ، ئىككى خىل تىلدا سۆزلىشىدىغان ئىككى توپقا ئايرىلىشىمۇ سېرىق ئۇيغۇر جامائەتچىلىكىنىڭ بىرلىكىنى شەكىللەندۈرۈشتىكى ئاساسىي توسالغۇلاردىن ئىدى. ئەنە شۇنداق كۆپ خىل ئامىللار سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي كىملىكىنىڭ مەۋجۇدلۇقىغا خىرىس ئېلىپ كېلىۋاتاتتى. غەربىي ئۇيغۇر تىلىدا سۆزلەشكۈچى ئارىلان ئاكىمىز مەكتەپلەردە سېرىق ئۇيغۇر تىلىنى دەرسلىك قاتارىغا كىرگۈزگەنلىكىنى ئېيتقىنىدا، بىزگە ئۆزلىرى چىقىرىۋاتقان « يۇغۇر پۇچىگ » (ئۇيغۇر پۈتۈك، يۇغۇر مەدەنىيىتى) ژۇرنىلى تەقدىم قىلىنغاندا، لاڭمۇ سېرىق مومىمىز شەرقىي، غەربىي ئىككى تىلدا يېزىلغان سېرىق ئۇيغۇر مەدەنىيىتىگە ئائىت رەسىملەر توپلىمىنى ئېيتىخار بىلەن كۆرسەتكەندە، ئەن يۇلىڭ ئاچا سېرىق ئۇيغۇر سەنئەتكارلىرى تەرىپىدىن ئورۇنلانغان « سېرىق ئۇيغۇر خەلق ناخشىلىرى » دېگەن پىلاستىكىسىنى خۇشاللىق ئىلگىدە

يۇرتىغا قىلغان سەپىرىمىز ئۇلارنىڭ مىڭ يىللار مابەينىدە قەلبىنىڭ چوڭقۇرلۇقلىرىغا كۆمۈلۈپ قالغان روھىنى قايتا جانلاندۇرۇش مەقسىتىدە قىلىنغان ناھايىتى ئەھمىيەتلىك سەپەر بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۇلار ھەققىدىكى تونۇشلىرىمىزنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، ئۈزۈلگەن تارىخى قېرىنداشلىق رىشتىمىزنى ئۇلاش يولىدىكى ئۈنۈملۈك پائالىيەت بولدى.

بۇ پائالىيەت داۋامىدا بىز سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ مەيلى قەبىلىۋىي ھاياتىدا بولسۇن، مەيلى چارۋىچىلىق تۇرمۇشىدا بولسۇن، قەدىمكى ئۇيغۇر ئادەتلىرى ۋە مەدەنىيىتىنى ناھايىتى ياخشى ساقلاپ كەلگەنلىكىنى بايقىدۇق. تۆۋەندە ئاساسلىق قىلىپ، سېرىق ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ھەققىدە دەسلەپكى بايانلارنى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ھوزۇرىغا سۈنمەن.

سېرىق ئۇيغۇرلاردىكى قەبىلىلەر ھەققىدە سېرىق ئۇيغۇر تارىخچىسى تۆمۈر ئەپەندى يەتتە ئوتۇقنى تەشكىل قىلغان جامائەت قۇرۇلمىسىدىكى تۈرلۈك ئۇرۇق - قەبىلە ناملىرىنى تۆۋەندىكىدەك بايان قىلىدۇ. (تۆمۈر ئەپەندىنىڭ « سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ مىڭ يىللىق تارىخى » ناملىق كىتابىدىن ئېلىندى.)

ئەسەر تىبەتلەر بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنە شۇ دىنىي ئالاقىلىرىنىڭ مەھسۇلى ئىدى. تىبەتلەردە ئالاھىدە مەزھەپ لاما دىنىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە ئۇنىڭ سېرىق ئۇيغۇرلارغا تارقىلىشىمۇ يۇقىرىقىدەك تارىخى سەۋەبلەردىن خالىي ئەمەس ئىدى. كۈنچىقىش ئۇيغۇر يۇرتلىرىدىن ئۆز ئېتىقادىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن كۆچكەن بۇ ئۇيغۇر قەۋمى بۇ يەردە بۇددا ئەقىدىلىرىدە يىللاردىن بېرى سادىقلىق بىلەن تەۋرەنمەي كېلىۋاتاتتى.

سېرىق ئۇيغۇرلار ھەقىقەتەنمۇ ئۇيغۇر ئۈچۈن تېپىلغۇسىز قېرىنداشلاردىن ئىدى. ئۇلارنىڭ تىلى ئۇزۇن يىللىق مەدەنىيەت ۋە يۇرت پەرقلىرى سەۋەبلىك بىزگە چۈشىنىكسىز بىلىنىۋاتقان بولسىمۇ، ئەجدادلىرىمىزنىڭ تىلى بىلەن ناھايىتى يېقىنلىققا ئىگە ئىدى. بۇ تىلنىڭ ھالاكىتى تۈركىي تىللار تارىخىدىكى تېخىمۇ زور بىر قېتىملىق يوقىتىش ھېسابلىناتتى. بۇ پاجىئەگە بۈگۈنكى كۈندە سېرىق ئۇيغۇر زىيالىيلىرىلا ئەمەس، ئۇلارنىڭ قانداش قېرىنداشلىرى بولغان بىزلەرمۇ ئىگە چىقىشىمىز، پۈتۈن كۈچىمىز بىلەن بۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشىمىز كېرەك. بىزنىڭ بۇ قېتىملىق سېرىق ئۇيغۇرلار

غەربىي سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ قەبىلە

ناملىرى ۋە فامىلىلىرى

خەنزۇچە فامىلە	ئۇيغۇرچىسى	سېرىق ئۇيغۇرچىسى	خەنزۇچىسى
安	ئەنجاڭ	anzhang	安江
妥	توخسى	tovhoshi	妥鄂什
索	سوغال	soyal	索格勒
杨	ياغلاقار	javhlakhər	亚拉格
白	سنا	sina	斯那
白	ئاقتاتار	akhətatar	阿克塔塔尔
巴	باسۇد ياكى بۇخسى	basoud bukhis	巴斯
贺	خوراڭغىت	hhorangγəd	呼郎格
贺、郎	خارالىغ(قارلۇق بولۇشى مۇمكىن)	hharaləγ	霍尔勒
钟	جۇڭال(چوڭۇل)	zhungal	钟鄂勒
潘	پالداغ ياكى پالدان	paldavh paldan	帕勒坦
郑	چىڭگىز	zhəngγəs	增斯恩(增柯斯)
郭	قوڭغىرات	γongərad	巩鄂拉提

柯勒克尔	khalkha	خالخا	柯、哈
克孜勒	ɣəzəlləvh	قىزىللىغ	洪、黄
阿郎 (阿兰)	əɣlanياكىvhləŋ	غلاڭ ياكى ئېغلان	郎
杜曼	duman	دۈمەن	杜

شەرقىي سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ فامىلىلىرى

خەنزۇچىسى	سېرىق ئۇيغۇرچىسى	ئۇيغۇرچىسى	خەنزۇچە فامىلە
安江	anzhang	ئەنجاڭ	安
巩鄂拉提	ɣongərad	قوڭغىرات	郭
巴岳特	bayad	بايات	白、吴
克烈	kered	كېرەد(كېرەي)	贺
阿郎 (阿兰)	ɣlanياكىvhləŋ	ئۇلاڭ ياكى ئېغلان	郎
鄂盖尔 (或“戈尔恰合”)	khəqakhياكىvħəker	غېكېر ياكى غېقاغ	高、李
喀勒喀	hhalkha	خالخا	葛
苏勒杜斯	sultus	سۇلتۇس	苏
顾林那合首	ياكىkulingnakhshou kuling	كۈلىڭتاخشو ياكى كۈلىڭ	顾
常曼	changman	چاڭمان(چۆمەن)	常
兰恰合	lanqakh	لانچاخ	兰
柯尔克孜	khərvhəz	قىرغىز	耿
蒙古勒	angkuraياكىmongɣol	موڭغۇل ياكى ئېنگىر	孟
冲萨	chongsa	چوڭسا	孔
浑	hhun	خۇن	黄、安
贾鲁格	jalugə	جالۇگى(چارۇق)	贾
绰罗斯	qaoros	چاروس(چوروس)	左
卫拉特	ɤrt	ئويرات	艾、安
齐鲁	chilu	چىلۇ	石
帖木儿钦	[t'emurtʃ'in]	تېمۇرچىن	铁
克丹	[kədən]	كېدېن	朵
杜曼	[toman]	تۈمەن	杜
吐尔古斯	[turgush]	تۇرغۇش	?

مەۋجۇت .

غەربىي سېرىق ئۇيغۇر تىلى

« سېرىق ئۇيغۇر تىلى سېرىق ئۇيغۇر مىللىي مەدەنىيىتىنىڭ ئەڭ ئاساسى ئىپادىسى » (دۈمەن يېرجان) بولغاچقا، غەربىي سېرىق ئۇيغۇر تىلىنىڭ گەۋدىلىك ئالاھىدىلىكلىرىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتەي. (سېرىق ئۇيغۇر ئالىمى ياكېر «چوڭ جىڭخۇېن» نىڭ «غەربىي سېرىق ئۇيغۇر تىلىنى تەسۋىرلەش تەتقىقاتى» ناملىق كىتابىدىكى بەلگىلەر

بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، تۈركىي تىلدا سۆزلەشكۈچى سېرىق ئۇيغۇرلاردا ياغلاقار، چوڭۇل، توخسى قاتارلىق قەدىمكى تۈركىي قەبىلىلەر ساقلانغاندىن باشقا، موڭغۇل تىلىدا سۆزلىشىدىغان شەرقىي سېرىق ئۇيغۇرلاردىمۇ قىرغىز، بايات، چۆمەن قاتارلىق قەدىمكى تۈركىي قەبىلىلەر ساقلانغان، شۇنىڭدەك ھەر ئىككىسىدىلا ئاز ساندا موڭغۇل ياكى تىبەت قەبىلە تەركىبلىرى

تۆۋەندىكى بىر قانچە سۆزنىڭ ھەر قايسى تۈركىي تىللاردىكى ۋارىيانتلىرىنى كۆرۈپ ئۆتەيلى:

ئاساس قىلىندى):
تۈركىي تىللار ئۆز ئالاھىدىلىكلىرىگە ئاساسەن بىر قانچە تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ. كۆپىنچە بۇ خىل بۆلۈشكە ئۆلچەم بولىدىغان

ئاپاق	تاغ	سېرىق	تىللار		
ayak	daɣ	sar i	تۈرك تىلى	ئوغۇز تىللىرى گۇرۇپپىسى ياكى غەربىي جەنۇب گۇرۇپپىسى	
ayak	daɣ	sar i	گاگانۇز تىلى		
ayag	daɣ	sar i	ئازەربەيجان تىلى		
ayak	daaɣ	saar i	تۈركمەن تىلى	قىپچاق تىللىرى گۇرۇپپىسى ياكى غەربىي شىمال گۇرۇپپىسى	
ayah	taɣ	sar i	سالار تىلى		
ayaq	tau	sar i	قازاق تىلى		
ayaq	tau	sar i	قاراقالپاق تىلى		
ayak	taw	sar i	نوغاي تىلى		
ayaq	taw	sari	قۇمۇق تىلى		
ayaq	tau	sar i	قارا چاي - بالقار تىلى		
ayaq	tau	sar i	قارايم تىلى		
ayaq	tau	sar i	تاتار تىلى		
ayaq	tau	har i	باشقۇرت تىلى		
ayak	too	sar i	قىرغىز تىلى		
ayaq	taɣ	seriq	ئۇيغۇر تىلى		ئۇيغۇر - قارلۇق تىللىرى گۇرۇپپىسى ياكى شەرقىي جەنۇب گۇرۇپپىسى
oyoq	taɣ	sariq	ئۆزبېك تىلى		
atax	t ʰ	ar ii	ياقۇت تىلى	سىبىرىيە تىللىرى گۇرۇپپىسى ياكى شەرقىي شىمال گۇرۇپپىسى	
atak	t ʰ	ar ii	دولگان تىلى		
adak	daɣ	sar ʷ	تۇۋا تىلى		
adak	daɣ	sar ʷ	توفا تىلى		
azax	taɣ	sar ʷ	خاكاس تىلى		
azax	taɣ	sar ʷ	شور تىلى		
azaq	thaɣ	sar ʷ	غەربىي سېرىق ئۇيغۇر تىلى		
hadaq	taag	saaruɣ	خالاچ تىلى		
ura	tu	s'ur â	چۇۋاش تىلى		

نۇقتىدىن تۈركولوگىلار سېرىق ئۇيغۇر تىلىنى تۈركىي تىللارنىڭ شەرقىي شىمال گۇرۇپپىسىغا تەۋە قىلىشىدۇ.

سېرىق ئۇيغۇر تىلى ھەققىدە تۇنجى قېتىم سىستېمىلىق تىل تەكشۈرۈشى قىلىپ، چوڭقۇر تەتقىقات ئېلىپ بارغان تۈركولوگ مالوق بولسا، سېرىق ئۇيغۇر تىلىنى قەدىمكى ئۇيغۇر يادىكارلىقلىرىنىڭ ئەۋلاد تىلى دەپ ئاتىغان بولۇپ، بۇنىڭدا قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى كۆپرەك ساقلاپ قالغانلىقى

بۈگۈنكى تۈركىي تىللار بۇ خىل پەرقلەندۈرگۈچى ماھىيەتلىك پەرقلەرگە ئاساسەن يۇقىرىقىدەك تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ. جۈملىدىن سېرىق ئۇيغۇر تىلىمۇ سىبىرىيەدىكى تۈركىي تىللار بىلەن نۇرغۇن ئورتاقلىقلارغا ئىگە، بۇ خىل ئورتاقلىق ئاساسلىق ئوتتۇرا ئەسىر تۈركىي تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكى بولغان « z » لىق ئالاھىدىلىكىگە ئىگە ئىكەنلىكىدە كۆرۈلىدۇ. بۇ

غەربىي سېرىق ئۇيغۇر تىلىدا خەنزۇ تىلىنىڭ تەسىرى بىلەن قوشما سوزۇق تاۋۇشلار شەكىللەنگەن. ئۇلار: io, ia, ue, ...ua, iu, uo, ou, iē, u

غەربىي سېرىق ئۇيغۇر تىلىنىڭ رەسمىي ئۆلچەملىك تىلى بولمىغانلىقتىن، ئۇ پۈتۈنلەي ئاغزاكى تىل سۈپىتىدە بىزگە بىلىنگەن. شۇڭا بۇ تىلدا ئۇيغۇر تىلىنىڭ شېۋە - دىيالېكتلىرىغا ئوخشاشلا تاۋۇشلارنىڭ ئالمىشىش، چۈشۈپ قېلىش ھادىسىلىرى بىر قەدەر كۆپ.

غەربىي سېرىق ئۇيغۇر تىلىدا 28 ئۈزۈك تاۋۇش بار. ئۇلار:

b, p, d, t, g, k, G, q, f, w, zh,
ch, sh, ž, j, č, š, z, s, x, γ, h, m,
n, ŋ, l, r, y

سېرىق ئۇيغۇرلار ئۆزلىرىنىڭ ئۇزۇن سۈرەلىك قان - ياشلىق تارىخىدا موڭغۇل، تىبەت، خەنزۇ قاتارلىق مىللەتلەر بىلەن تۈرلۈك ئالاقىلەردە بولۇپ كەلگەنلىكتىن بۇ تىللاردىن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەر بىر قەدەر كۆپ، ئەكسىچە ئەرەب - پارس تىلىدىن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەر ناھايىتى ئاز.

سېرىق ئۇيغۇر تىلى ئوغۇز تىللىرى گۇرۇپپىسىغا تەۋە بەزى ئالاھىدىلىكلەرنى ئۆزىدە ھازىرلىغان. مەسىلەن: b/p, k/g, d/ t نۆۋەتلىشىش ھادىسىلىرى. مەسىلەن: das (تاش)، don (تون)، dik (تىك)، (كۆز) gel, gəz (كەل)، peγ (بەگ)، perik (بۆرك) ...

ئەمما يۆنىلىش كېلىش قوشۇمچىسى « - a » ئوغۇز تىللىرىدىكى « - a » غا ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇر تىلىدىكى « - a » غا ئوخشايدۇ. سۈپەتداش قوشۇمچىلىرى « - an, - qan, - gen, - ken » بولۇپ، بۇ جەھەتتىنمۇ ئۇيغۇر تىلىغا ئوخشايدۇ، تۈرك تىلىدىكى « - en, - an » قوشۇمچىلىرى بىلەن پەرقلىنىدۇ. ئۇندىن باشقا « b » تاۋۇشىنىڭ « m » تاۋۇشى بىلەن نۆۋەتلىشىش نۇقتىسىدىنمۇ ئوغۇز تىللىرىغا ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇر تىلىغا ئوخشىشىدۇ، بەلكى ئۇيغۇر تىلىدا « b » بىلەن ئىپادە قىلىنىدىغان تاۋۇشلارمۇ سېرىق ئۇيغۇر تىلىدا

كۆزدە تۇتۇلغان. مالوفنىڭ كۆرسىتىشىدە، سېرىق ئۇيغۇر تىلى ئۇزۇن يىللىق تارىخى ئايرىلىق تۈپەيلى، ئۆزىنىڭ ئانا ئۇيغۇر تىلىنىڭ غول تارمىقىدىن ئايرىلىپ قالغان ۋە بۇ تۈپەيلى شىنجاڭ ئۇيغۇر تىلى بىلەن خېلى زور پەرق شەكىللەندۈرگەن. شۇنىڭغا قارىماي نۇرغۇن تۈركولوگىلار سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخى كېلىپ چىقىشىغا ئاساسەن، ئۇلارنىڭ تىلىنى ئۇيغۇر قارلۇق تىلى گۇرۇپپىسىغا تەۋە دەپ ھېسابلايدۇ.

سېرىق ئۇيغۇر تىلى لۇغەت تەركىبىگە قارىساق ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى بىلەن، بولۇپمۇ قومۇل، تۇرپان، لوپنور شېۋىلىرىگە ئوخشىشىدىغان نۇرغۇن تىل ھادىسىلىرىنى بايقايمىز. بۇلاردىن بىر قىسىم سۆزلەرنىلا مىسال قىلىپ كۆرسەتسەك: كىچىك بالىلارنى سۆيگەندە ئىشلىتىلىدىغان ھېس - تۇيغۇ ئىملىقى « ھۇبىا »، ھەيران قالغانلىقىنى بىلدۈرىدىغان ھېس - تۇيغۇ ئىملىقى « ئاتتام »، « مەندىر - مەندىر » (مۆلدۈر)، « غۇن - غون » (قوغۇن)، « تورغاق - تورغوق، توراق » (توغراق)، « مىش - مىش » (مۇشۇك)، « ئۆكبە: ئۆكبە » (ئۆپكە)، « جۈن - چۈن » (پاشا)، « مويۇن - مويۇن » (بويۇن)، « مىنجا - مىنجا » (ئازراق)، « قۇرۇتقا - قۇرۇتقا » (قېرى ئايال).... بۇ بىرى، سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ بىر تەركىبىنىڭ قومۇل، تۇرپان، لوپنور رايونلىرىدىن كۆچۈپ بارغانلىقىدىن بولسا، يەنە بىرى قومۇل، تۇرپان، لوپنور رايونلىرى تىلىدا سېرىق ئۇيغۇر تىلىدىكىگە ئوخشاش قەدىمكى تەركىبلەرنىڭ نىسبەتەن كۆپ ساقلىنىپ قالغانلىقىدىن بولغان.

غەربىي سېرىق ئۇيغۇر تىلىدا سەككىز سوزۇق تاۋۇش بار: a, e, i, o, u, ü, ö, ɨ. غەربىي سېرىق ئۇيغۇر تىلىدا بۇ سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ سىيرىلاڭغۇ تاۋۇشلىرى مەۋجۇت بولۇپ بۇ خىل ئالاھىدىلىك بارغانسېرى ئاجىزلاشقا ۋە ئازلاشقا قاراپ يۈز تۇتماقتا. سېيرىلاڭغۇ تاۋۇشلار تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت: ah, ah, eh, eh, oh, uh, مەسىلەن: aht (ئات)، eht (ئەت)، oht (ئوت)، uhkgus (ئۆكۈز)، økbe (ئۆپكە) ...

، yaq, _yek: oyna yaq (ئويۇنچۇق)
، işyek (دائىم ئىچىلىدىغان ئىچىملىك)
، gez yek (كېچەك)
پېئىل ياسىغۇچى ۋە رەۋىش ياسىغۇچى
ئايرىم قوشۇمچىلارمۇ بار .

سېرىق ئۇيغۇر تىلىدا ئەڭ قىزىقارلىق
ھادىسە شۇكى، بىرىنچى ۋە ئىككىنچى
شەخس ۋە ئۇلارنىڭ بىرلىك كۆپلۈك
شەكىللىرى ئۈچۈن ئوخشاش بىر قوشۇمچە
ئىشلىتىلىدۇ. بۇ سېرىق ئۇيغۇر تىلىنىڭ بىر
قەدەر ئىپتىدائىي ۋە تەرەققىي قىلمىغان تىل
ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

سۆز ئاخىرى	سوزۇق تاۋۇش	ئۈزۈك تاۋۇش
بىرىنچى شەخس	_ŋ	_iŋ
ئىككىنچى شەخس	_ŋ	_iŋ
ئۈچىنچى شەخس	_s i	_i

Men iŋ anaŋ : مېنىڭ (بىزنىڭ) ئانىم
(ئانىمىز)

sen iŋ aq iŋ : سېنىڭ (سىلەرنىڭ) ئاغاڭ
(ئاغالار)

gon iŋ gus i : ئۇنىڭ (ئۇلارنىڭ) كالىسى
سېرىق ئۇيغۇرچە سانلار:

bir 1, ši gi 2 , u ş 3, diort 4, bes 5,
aldi 6, yid i 7, saG ş 8, doG ş 9, on
10, b r y r m i 11, shige y i r m i 12,
u j y r m i 13, b rod ş 21, shigiod ş 22,
diordon bes 45, beson ši gi 52, aldon u ş
63, y i z, m i ŋ, ayaq, y i

11 دىن باشلاپ ئوتتۇزغىچە بولغان سانلار
قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا ئوخشاش قۇرۇلمىنى
ساقلاپ قالغان بولۇپ، سېرىق ئۇيغۇر تىلى بۇ
جەھەتتە ھازىرقى زامان تۈركىي تىللىرىنىڭ
ئىچىدە بىردىنبىر ھېسابلىنىدۇ.

سېرىق ئۇيغۇرچە جۈملە شەكىللىرىمۇ
ناھايىتى ئىپتىدائىي بىر تۈركىي تىلنىڭ
ئالاھىدىلىكلىرىگە ئىگە بولۇپ، پېئىللارنىڭ
ئاددىي ئۆتكەن زامان شەكلى ئۈچۈن -p~
dro - قوشۇلىدۇ، مەسىلەن: bar p dro ;
پېئىللارنىڭ ئېنىق ھازىرقى زامان شەكلى
ئۈچۈن -p~
bar p - قوشۇلىدۇ، مەسىلەن:
yip bar ; پېئىللارنىڭ ئاددىي ھازىرقى زامان
شەكلى ئۈچۈن dro - v~
ov - v~

« m » بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن: «
m ş - بىز » ، « moyun - بويۇن » .

سېرىق ئۇيغۇر تىلى تارىخى ئورۇن
جەھەتتىن « z » تىلى گۇرۇپپىسىغا تەۋە
دەپ قارىلىدۇ. يەنى سېرىق ئۇيغۇر تىلىدا «
دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك » تە ياغما، توخسى،
قىپچاق، ياباقۇ، ناتار، قاي، چومۇل ۋە
ئوغۇزلاردىن باشقا تۈرك قەبىلىلىرىنىڭ تىل
ئالاھىدىلىكىگە ئوخشاش ھالدا (ئاياق) aza y
(ياياق) yaza y, (تويماق) todmaq - jaz
(ياي-) biz a g, (بۈيۈك) شەكىلدە كېلىدۇ.

سېرىق ئۇيغۇر تىلىدا قەدىمكى ئۇيغۇر
تىلىغا خاس سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچىلار
ئارقىلىق سۆز ياساش ئەنئەنىسى داۋام قىلىپ
كېلىۋاتقان بولۇپ، ياسالما سۆزلەردىن ئىسىم،
سۈپەت ۋە پېئىللار كۆپ ئۇچرايدۇ.
ئىسىم، سۈپەت ياسىغۇچى قوشۇمچىلاردىن
تۆۋەندىكىلەر بار.

mal ç i, yer ç i : (ناخشىچى)، pude y ç i
(پۈتۈكچى) ara ç i, (مەلۇم بىرى)

yul y i n n i y : (يۇلغۇنلۇق) l i y _ de y _ ne y
tigenn i y (تىكەنلىك) sa ž de y (چاچلىق)
_ d r ŋ : moyind r ŋ (بويۇنتۇرۇق)

dartqa : qa, _ ya, _ qa ş, _ ya ş : (چاچ
قىسقۇچ) gez y i (كېيىم) , yi ye ş (يېمەك)
yu ye ş (يۇغۇچ)

ula y, sade y : _ q, _ y, _ ŋ, _ i y, _ k
eme y (سېتىق) , d ž i y (ئەمچەك) , (تىزىق)
uhqa y (ئۇخلاق) yama y, (ياماق)
ahsaq (ئاقساق) bezik, (بۈيۈك)
bozi y (بوياق) d i sek, (چۈشەك)
y i dirik (يۆتەل ئاغرىقى) yimisik, (ئېمىزىك)
_ ma, _ me, _ ba, _ be:

ç oq ma (ئورۇندۇق) i i y
ä y en me (شاگىرت) uzuma y i i (ئۇخلايدىغان
ياتاق) yatma, (كارىۋات)
satba (پىراكازچىك) dikbe, (تىككۈچى)
jaq: y asdan jaq (ياستۇق قېپى)

_ m: y i l m (تۆلۈم)

imek : _ maq, _ mek (ئىلمەك)
_ q i g i q ş q i (قىسقىدىغان نەرسە)
nar ŋ i (نېرىقى)

قىسىم دەل - دەرەخ ئۆسۈملۈك ناملىرى
 ھەققىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتەيلى:
 سېرىق ئۇيغۇر تىلىدا ئۇرۇق -
 تۇغقاندارچىلىققا ئائىت ئاتالمايلار ھازىرقى
 زامان ئۇيغۇر تىلىغا قارىغاندا بىر قەدەر مول.
 (ئەسكەرتىش: تۆۋەندىكى جەدۋەللەردە
 بېرىلگەن ئاتالمايلارنىڭ ئۇدۇلمۇ - ئۇدۇللىرى
 ئەر - ئاياللىق مۇناسىۋەتكە ئىگە .

قوشۇلدى، مەسلەن: yiv dro ؛ پېئىللارنىڭ
 ئېنىق كەلگۈسى زامان شەكلى ئۈچۈن -
 Gĩš~γĩš قوشۇلدى، مەسلەن: gelγĩš ؛
 پېئىللارنىڭ ئاددىي كەلگۈسى زامان شەكلى
 ئۈچۈن dro - Gĩš~γĩš - قوشۇلدى،
 مەسلەن: gelγĩš dro .
 ئەمدى سېرىق ئۇيغۇر تىلىدىكى ئۇرۇق -
 تۇغقانچىلىق ئاتالمايلىرى، كىشى ئىسىملىرى،
 ۋاقت، يىل، ئاي، كۈن ناملىرى ۋە بىر

سېرىق ئۇيغۇر تىلىدا ئاتا - ئانا، بوۋا - موما ئاتالمايلىرى			
ئۇلۇغ موما	thethe anika	ئۇلۇغ بوۋا	thethe awaka
موما	anika	بوۋا	awaka (ǝka)
ئاپا	ana	دادا	a ɟa

سېرىق ئۇيغۇر تىلىدا قېرىنداش ئاتالمايلىرى			
يەڭگە ياكى يېزىنە	Iñke	ئاكا	aqa
	in ÿ kheln	ئۇكا، ئىنى	in ÿ
	aqa	ئاچا	q ʒaqa
		سىڭىل	s ïñ ÿ
		نەۋرە ئاكا	çh ɟan aqa
		نەۋرە ئۇكا	çh ɟan in ÿ
		نەۋرە ئاچا	çh ɟan q ʒaqa
		نەۋرە	çh ɟan s ïñ ÿ

سېرىق ئۇيغۇر تىلىدا تاغا - ھامما ئاتالمايلىرى			
ھامما، چوڭ ئانا	pez k ana	تاغا، چوڭ دادا (دادىسىنىڭ ئاكىسى)	ahka, pez k a ɟa
ھامما، كىچىك ئانا	iji	تاغا، كىچىك دادا (دادىسىنىڭ ئۇكىسى)	papa, k h ɟi ɣ a ɟa
تاغا، چوڭ دادا	k i ɟi	ھامما، چوڭ ئانا (دادىسىنىڭ ئاچىسى ياكى سىڭىلىسى)	kuna
ھامما	ta ɣ i ni	تاغا، (ئاپىسىنىڭ ئاكىسى ياكى ئۇكىسى)	taqa
تاغا	k i ɟ i	ھامما، كىچىك ئاپا (ئاپىسىنىڭ سىڭىلىسى ياكى ئاچىسى)	ku ɣ i

(ئەسكەرتىش: تۆۋەندىكىلىرىدە ئەر - ئاياللىق مۇناسىۋىتى يوق)

سېرىق ئۇيغۇر تىلىدا ئەۋلاد ئاتالمايلىرى							
جىيەن	ĩ ɣ in	جىيەن	ha ɟ i	ئوغۇل	sunz i	ئوغۇل	o ɣ
ئوغۇل (قىز قېرىندىشىنىڭ ئوغلى)	o ɣ il	ئوغۇل (ئوغۇل قېرىندىشىنىڭ ئوغلى)	o ɣ il	نەۋرە	o ɣ il		il
جىيەن قىز	ĩ ɣ in	جىيەن قىز	ha ɟ i	قىز	sunz i	قىز	q i

q̣ẓ	(ق-ز قېرىندىشىنىڭ قىزى)	q̣ẓ	(ئوغ-ۇل قېرىندىشىنىڭ قىزى)	q̣ẓ	نەۋرە	z
------	-------------------------	------	----------------------------	------	-------	---

سېرىق ئۇيغۇر تىلىدا قېيىن ئاتالمىلىرى							
		قېيىنئاچا (ئېرىنىڭ)	kunas̄i	قېيىنئىنى (ئېرىنىڭ)	yohr̄ç̄i	قېيىن ئاكا	qaz̄ in̄ aqa
قېيىن سىڭىل (ئايالنىڭ)	k̄h̄j̄īȳi kūȳi	قېيىنئاچا (ئايالنىڭ)	pez̄ik̄ kūȳi	قېيىنئىنى (ئايالنىڭ)	qaz̄ in̄ in̄i		

سېرىق ئۇيغۇرلاردا كىشى ئىسىملىرى: سېرىق ئۇيغۇرلاردا ئۇيغۇرچە ئىسىملار قويۇلۇش بىلەن بىرگە تىبەتچە، خەنزۇچە ۋە موڭغۇلچە كىشى ئىسىملىرىمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ. ئۇيغۇرچە ئىسىملاردىن sutq̣z̄ ، yakhr̄ يايغ دېغى suth̄r̄ سۈت دېغى (، arslan ، ay qatun ، marjan ، yakhp̄aqa ، sutpaqa ، t̄öm̄ür (pat̄r̄) باتۇر قاتارلىق ئىسىملار كۆپ ئۇچرايدۇ. دىنىي سەۋەب تۈپەيلى، ئۇلاردا تىبەتچە ئىسىملارنى قويۇش خېلى كۆپ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە كۆپىنچىسى خەنزۇچە فامىلە ۋە ئىسىم قوللىنىدۇ. ئۇلارنىڭ فامىلىلىرى قەبىلە ناملىرىغا ئاساسەن بېكىتىلگەن بولۇپ يۇقىرىدا كۆرسىتىلدى. سېرىق ئۇيغۇرلاردا ۋاقت ئاتالمىلىرى:

ئون ئىككى مۆچەل بىلەن يىل خاتىرىلەش سېرىق ئۇيغۇرلاردا ئومۇملاشقان ۋە بىزگە ئوخشاشلا « men̄ ȳit̄ ȳill̄īȳ » دېگەندەك تىل ئادەتلىرى بار.

سېرىق ئۇيغۇرچە	دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك	ھازىرقى زامان ئۇيغۇرتىلى
sh̄ ȳan̄ ȳil̄	s̄ īç̄yan̄ ȳili	چاشقان يىلى
kus̄ ȳil̄, uzh̄ ȳil̄	ud̄ ȳili	كالا يىلى
pahrs̄ īȳil̄	bars̄ ȳili	بولۇاس يىلى
tusqan̄ ȳil̄	tav̄īş̄gan̄ ȳili	توشقان يىلى
ul̄ īȳil̄	nek̄ ȳili	ئەجدىھا يىلى
yilan̄ ȳil̄	ȳil̄an̄ ȳili	يىلان يىلى
aht̄ ȳil̄, ȳit̄ ȳil̄	yund̄ ȳili	ئات يىلى
qoȳ ȳil̄	qoȳ ȳili	قوي يىلى
pejin̄ ȳil̄	bī ç̄in̄ ȳili	مايمۇن يىلى
tahqaγ̄ īȳil̄	takagū ȳili	توخو يىلى
ş̄ht̄ ȳil̄	it̄ ȳili	ئىت يىلى
toŋ̄ ş̄ ȳil̄	toŋuz̄ ȳili	توڭگۇز يىلى

سېرىق ئۇيغۇرلار ئون ئىككى ئاينى ئاتاش ئادىتى ئۇيغۇرلارنىڭكىگە ئوخشايدۇ.

سېرىق ئۇيغۇر تىلى	ئاغزاكى ئۇيغۇر تىلى	ئۆلچەملىك ئۇيغۇر تىلى
p̄ r̄ n̄ ç̄īaȳ	بىرىنچى ئاي	يانۋار
ş̄hk̄ n̄ ç̄īaȳ	ئىككىنچى ئاي	فېۋرال
ǖh̄jin̄ ç̄īaȳ	ئۈچىنچى ئاي	مارت
t̄ört̄ n̄ ç̄īaȳ	تۆتىنچى ئاي	ئاپرىل
pis̄ n̄ ç̄īaȳ	بەشىنچى ئاي	ماي
ahlt̄ n̄ ç̄īaȳ	ئالتىنچى ئاي	ئىيۇن

yit n ɕi ay	يەتتىنچى ئاي	ئىيۇل
saq ʂ n ɕi ay	سەككىزىنچى ئاي	ئاۋغۇست
tohq ʂ n ɕi ay	توققۇزىنچى ئاي	سېنتەبىر
on n ɕi ay	ئونىنچى ئاي	ئۆكتەبىر
p r - yi yirm n ɕi ay	ئون بىرىنچى ئاي	نويابىر
ʂhk i - yi yirm n ɕi ay	ئون ئىككىنچى ئاي	دېكابىر

سېرىق ئۇيغۇرلار بىر ھەپتىنى yit i khun بويىچە بىرلىك قىلىپ بىر ھەپتىدىكى يەتتە كۈننى تۆۋەندىكىدەك ئاتايدۇ.

سېرىق ئۇيغۇر تىلى	ئاغزاكى ئۇيغۇر تىلى	تۆلچەملىك ئۇيغۇر تىلى
p r n ɕi yit i	ھەپتىنىڭ بىرى	دۈشەنبە
ʂhk n ɕi yit i	ھەپتىنىڭ ئىككىسى	سەيشەنبە
ihjin ɕi yit i	ھەپتىنىڭ ئۈچى	چارشەنبە
t ɔ t n ɕi yit i	ھەپتىنىڭ تۆتى	پەيشەنبە
pis n ɕi yit i	ھەپتىنىڭ بەشى	جۈمە (ئازنا)
ahlt n ɕi yit i	ھەپتىنىڭ ئالتىسى	شەنبە
yit n ɕi yit i	ھەپتىنىڭ يەتتىسى	يەكشەنبە

سېرىق ئۇيغۇر تىلىدا يەنە باشقا ۋاقىت ئاتالمىلىرى تۆۋەندىكىدەك:

سېرىق ئۇيغۇرچە	ئۇيغۇرچە
khunt ʂ	كۈندۈز
th i ni	تۈن ، كېچە
ta n qar	ئەتىگەن
ta n qar ehrti	كۈن سۈزۈلۈشتىن بۇرۇن
khort (< khunohrt)	چۈش
khuni n ker	چۈشتىن كېيىن
k hji y khuni n ker	دەسلەپكى چۈشتىن كېيىن
pez k khuni n ker	كېيىنكى چۈشتىن كېيىن
yi n rta	كەچ
th ɔ n	تەڭ كېچە
kiji th i ni	ئەتە ئاخشام

سېرىق ئۇيغۇرچە	ئۇيغۇرچە
tahq i orihk n	بۇرناكۈن
orihk n	ئۆزۈكۈن ، ئۈلۈشكۈن
tho y in	تۆنۈگۈن
pu y in	بۈگۈن
ta y in	ئەتە
He y in	ئۆگۈن
S rahk n	ئىندىن
unt h rk n	چىندىن (ئىندىنىڭ ئەتىسى)

سېرىق ئۇيغۇرچە	ئۇيغۇرچە
tahq i orihkel	ئۈچ يىل ئاۋۋال
orihkel	ئۈزاقى يىل
p ht r	بۆلتۈر
p ɔ yl i	بۇ يىل
thurti, yar n	كېلەر يىل
t ɔ m	ئىككى يىل كېيىن

at ungen şaramaq atdıy irne moya

qol : غول ، دەريا

yas : يوشۇرۇنماق ، كۆمۈلمەك

pel n : p ĩme ، توپتىن ئايرىلماق

m na : مانا

d gu : دېدىغۇ

say : جىلغا

şad : موزاي ، تورپاق

yud : ئات

o peryim o peryim orlanmawa moya

o y pdiñ çiyiG n minjar bosat moya

qar pıym qar pıym qarlanmawa moya

qar yipdiñ çiyiG n minjar bosat moya

şaramaq şaramaq bolt ĩna moya

at ungen şaramaq atdıy irne moya

pery : بەگ

orlan- : ئاچچىقلان-

y p- : ئاغامچا

çiyiG : چىگىش

minjar : ئازراق

qar : قارا

belegden qalyanan pelek dorj ĩmoya

perk q ž n birerji bolt m ken moya

çay nda Galyan Gara G ž n moya

qan oyl qol rja bolt m ken moya

dey Gasqa moya bayından qalyan ĩbay

qanqa k ölyö bolt m ken moya

g ökenden qalyan ĩg öz ĩ doqd ĩmoya

g ök ĩçi manjıya dutd m ken moya

şaramaq şaramaq bolt ĩna moya

at ungen şaramaq atdıy irne moya

peleg : قول

pelek dorj ĩ : تىبەتچە كىشى ئىسمى ، سېرىق

ئۇيغۇرلاردا تىبەتچە ئىسىملار كۆپ ئۇچرايدۇ

perk : كۆزگە كۆرۈنگەن ، ئالاھىدە ياخشى

birerji : bir + er+ ji ، بېرەنچى ، بېرىدىغان ،

بۇ يەردە ياتلىق قىلىنىدىغان ۋاقىتنى

كۆرسىتىدۇ

çay : ئوچاق بېشى

qan : قاغان ، خان

qol rja : qol + rja (تىلىمەك ، تەلەپ قىلماق)

تەلەپ قويدىغان ۋاقىتنى كۆرسىتىدۇ

bay : ئاتنى قوزۇققا باغلايدىغان ئارغامچا ، باغ

dey : ئىككى ئۈچ ياشلىق ئەركەك ئات

تۆۋەندە سېرىق ئۇيغۇر تىلىدىكى بىر قىسىم

دەل - دەرەخ ئىسىملىرى ئۇيغۇر تىلىغا

ئوخشاپ كېتىدۇ. مەسىلەن: Terek (تېرەك)،

aq yighash (ئاق ياغاچ)، qara yighash (قارا

ياغاچ)، sar gh yighash (سېرىق ياغاچ)،

terek (ئاق تېرەك)، k ök terek (كۆكتېرەك)،

çhaghaan thuuraq (ئاق توغراق)، k ĩk seg ĩ

(كۆك سۆگەت)، tal Y ĩlgh n (يۇلغۇن)،

Jighti (جىگىدە)، Ahr ça (ئارچىغا)،

Tihkin (تىكەن)، Lamthaq (يانتاق) ...

سېرىق ئۇيغۇر تىلىنى تېخىمۇ ئەتراپلىق

تونۇش ئۈچۈن سېرىق ئۇيغۇر خەلق ناخشىسى

« شاراماق » بىلەن تونۇشۇپ

ئۆتەيلى(ئەسكەرتىش: بۇ ناخشا تېكىستى «

裕固族原生态民歌» دا خاتىرىلەنگەن

ناخشا ۋە بېرىلگەن مەتىن ئاساسىدا

تۇرغۇزۇلدى):

şaramaq şaramaq bolt ĩna moya

at ungen şaramaq atdıy r n ĩmoya

qara tay g ök k ögme duyr ĩna moya

d ĩmayan şaramaq bu bolt ĩna moya

g ök deñir Gara qus duyr t ĩna moya

d ĩmayan şaramaq bu bolt ĩna moya

şaramaq şaramaq atdıy irne moya

at ungen şaramaq bolt ĩna moya

şaramaq : بىرىمىللى قەھرىماننىڭ ئېتى

at ungen : ئېتى چىققان ، نامى تارالغان

atdıy : ئاتلىق ، نامدار

g ök : كۆك

k ögme : ئۆچكە

duyr ĩ : ئۇچرىدى ، كۆچمە مەنىسى ئەسكەرتتى

deñir : تەڭرى

d ĩmayan : تۇيىمىغان

qus : قۇش

qol yuzu yas şa qoyçi g ĩrti moya

qoy p ĩme şaramaq m na dıyu moya

say yuzu yas şa şadçi g ĩrti moya

şad p ĩme şaramaq m na dıyu moya

qol yuzu yas şa yudçi g ĩrti moya

yud p ĩem ĩşaramaq m na dıyu moya

şaramaq şaramaq bolt ĩna moya

دۆۋىسىنى كۆرسىتىدىغان بولۇپ، ئۇيغۇرلار تاش ئارقىلىق يوللارغا بەلگە قويۇپ تاغ، يول تەڭرىلىرىگە سېغىنغان. مەھمۇد كاشغەرىي بۇ سۆز ھەققىدە ئۆز ئەسىرىدە « چۆلدە يول كۆرسىتىدىغان بەلگە. ماقالدا مۇنداق كەلگەن: ئۇلا بولسا يول ئازماس بىلىك بولسا سۆز يازماس _ بەلگە بولسا، يولدىن ئازماس، بىلىم بولسا، سۆزدىن قايماس. چۆللەردە يول كۆرسىتىدىغان بەلگە بولسا، يولدىن ئېزىپ كەتمەيدۇ، كىشىدە بىلىم بولسا، سۆزدە يېڭىلىشىمايدۇ.» دەپ يازغان.

dag i : دۇئا تىلاۋەت

urγi : olγi ، بولماق مەنىسىدە

al n : پېشانە

qos : قوش

Garaq : قاراق، كۆز قارىچۇقى

marm i : بۇددا چىرىقى

ard : ئارقىدا

ger : بۇددا چىرىقى

p r n : ئالدىدا، دەسلەپتە

qezeγi : قىزارغاي

dumsγy : تۇمشۇق

تەرجىمىسى:

شاراماقنىڭ ھېكايىسى ئەنە شۇنداق (مويا)

داڭقى چىققان شاراماقنىڭ ناخشىسى بۇ (مويا)

قارا تاغدا كۆك ئۆچكە يولۇققاندى (مويا)

بۇنى تۇيماي شاراماق شۇنداق بولدى (مويا)

كۆك ئاسماندا ياۋا قۇش ئەسكەرتكەنتى (مويا)

بۇنى تۇيماي شاراماق شۇنداق بولدى (مويا)

ھەي، شاراماق، شاراماق، داڭقى چىققان

شاراماق،

نامى چىققان شاراماق شۇنداق بولدى (مويا)

يوشۇرۇنسا دەرياغا قويىچى كۆردى (مويا)

قوي ئۆركۈدى، شاراماق مانا دېدى (مويا)

يوشۇرۇنسا جىلغىغا كۆرۈپ قالدى كالىچى،

موزاي ئۆركۈپ شاراماق مانا دېدى (مويا)

يوشۇرۇنسا غول ساپان كۆرۈپ قالدى يىلقىچى

ئات ئۆركۈدى، شاراماق مانا دېدى (مويا)

ھەي، شاراماق، شاراماق، ئېتى چىققان

شاراماق،

نامى چىققان شاراماق شۇنداق بولدى (مويا)

Gasqa : قاشقا، ھايۋانلارنىڭ پېشانىسىدىكى

ئاق تۈك ئۈنگەن يېرى

kölγö : مېنمەك

gōken : ئارغامچا

gōz i : كۆز ئەتراپىدا بولىدىغان رەڭلىك

چەمبەر، ھايۋانلارنىڭ كۆزەينىكى

doq : قوزا

içi : ئەلچى

manja : سەدىقە تاماق

o p rγim o p rγim minjar orlan moya

o y p d i η ç i γ i G n minjar γatq d moya

qar p i γ i m qar p i γ i m minjar qarlan moya

qar y p d i η ç i γ i G n minjar γatq d moya

şaramaq şaramaq bolt i na moya

at ungen şaramaq at d i γ irne moya

γat+ q d : γatq d ، چىڭىت

qarlan : ئاچچىقلانماق

baç i m n i η Gara saž j i m ken b t g i moya

or u g u s y o m d o j i m q a w a r γ i moya

q o G a n i η q o η i r q a n d a l y b i t g i moya

o u l ş y o m d o d a t i u r γ i moya

q o G a n i η a q s o η o g u l e b t g e moya

o u l ş y o m d o d a g i u r γ i moya

a l n n i η q o s G a r a q m a r m i b i t g i moya

a r d q a l γ a n y o m d o g e r i e t g i moya

p r n i η γ a g i r g e n e η g ö z i q e z e γ i moya

p r n i η γ a d a t q a n i η d u m s i γ i q e z e γ i moya.

baç : باش

saž : ساچ، چاچ

j i m ken : ئوت

b t : پۈتمەك، ئايلانماق

or : oγur ، ئۇيۇر، توپ

ugus : ئۆكۈز

yom d : چۆرىسىگە ئېلىۋالماق، ئارىغا

ئېلىۋالماق

ji+m+qa : j i m q a (يېمەك)

war : بار

qoGa : كۆكرەك بوشلۇقى

qoηir : قوڭۇر

dal y : دالاي، تالوي، دېڭىز

oul ş : ئۇلۇس، ئادەملەر

dat i : تېتىش

soηog : سۆڭەك

ule : يولغا قويۇلغان تاش، توپا، ياغاچ

سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ يېزىقى

سېرىق ئۇيغۇرلار قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنى تاكى 18 - ئەسىرگىچە ئىشلەتكەن بولۇپ، بۇنىڭغا مالوف سېرىق ئۇيغۇر رايونىدىن تاپقان مەشھۇر « ئالتۇن يارۇق » نىڭ سىڭقۇ سەلى تۇتۇك تەرىپىدىن تەرجىمە قىلىنىپ، كاڭشى يىللىرى كۆچۈرۈلگەن نۇسخىسى ئىسپات بولالايدۇ. يەنە بەزى مەنبەلەرگە كۆرە سېرىق ئۇيغۇرلار 20 - ئەسىرگە قەدەر قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنى قوللانغان. ئۇنىڭدىن كېيىن سېرىق ئۇيغۇرلاردىمۇ يېزىق بىلىش پەقەتلا دىنىي ساھەدىكىلەرنىڭ ئىشى بولۇپ قالغاچقا، كېيىنچە تىبەت لاماسى دىنىي ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلىگەن شارائىتتا تىبەت تىلى دىنىي ئۆلىمالارنىڭ تىلى بولۇپ قالغان. بۈگۈنكى كۈندىمۇ سېرىق ئۇيغۇرلاردىن دىنىي ساھەدىكىلەر ياكى تەقۋادارلار تىبەت تىلى - يېزىقىدىن خەۋەردار ئىكەن. بۇ خۇددى بۇندىن يۈز يىل بۇرۇن ئۇيغۇر ئۆلىمالىرىنىڭ ئەرەبچە ئۇققانلىقىدەكلا ئىش ئىدى.

يېزىقنىڭ بىر مىللەت ئۈچۈن نەقەدەر مۇھىم ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەن سېرىق ئۇيغۇر زىيالىيلىرى « بىز سېرىق ئۇيغۇر زىيالىيلىرىنىڭ چوقۇم تارىخى مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى، تەخىرىسىزلىك تۇيغۇسى بولۇشى كېرەك، ئۇنداق بولمايدىكەن بىز تارىخنىڭ جىنايەتچىلىرىگە ئايلىنىمىز » (تۈمەن ئېرجان) دېگەن يۈكسەك مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى بىلەن شەرقىي ۋە غەربىي سېرىق ئۇيغۇر تىللىرىنى ئىپادە قىلىش ئۈچۈن ئورتاق لاتىن ھەرپلىرى مەيدانغا كەلگەن بولۇپ، بۇ ھەرپلەردىن تۈزۈلگەن يېزىق بىلەن ئۆز تىلىنى خاتىرىگە ئېلىش ۋە ئەۋلادلارغا ئۆگىتىش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلماقتا. نۆۋەتتە بۇ تۈردىكى ئىشلار سۇنەن سېرىق ئۇيغۇر ئاپتونوم ناھىيەسى سېرىق ئۇيغۇر مەدەنىيىتى تەتقىقات ئورنى تەرىپىدىن ئىشلىنىۋاتقان بولۇپ، ئۇلار « ئۇيغۇر پۇچىگ » ژۇرنىلىنى ۋە « ئۇيغۇر سۆز پۈتۈك » ئاتلىق سېرىق ئۇيغۇرچە ئۆگىتىش قوللانمىسىنى مۇشۇ يېزىق بىلەن ئىشلەپ چىققان. گەرچە بۇ يېزىقتا قوشما ھەرپلەر زىيادە كۆپ ئىشلىتىلگەن ۋە تاۋۇشلار بەك مۇرەككەپ بولسىمۇ بىراق يەنىلا سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ بۈگۈنكى يېزىق ئېھتىياجى ئۈچۈن

ھاي ھاي بېگىم، ھاي بېگىم، ئاچچىقلانما (مويى)
ئارغامچىنىڭ چىگىكىنى ئازراق بوшат (مويى)
زالىم بېگىم، قارا بېگىم، غەزەپلەنمە (مويى)
ئاۋۇ قەبىم ئارغامچىنى ئازراق بوшат (مويى)
ھەي، شاراماق، شاراماق، ئېتى چىققان
شاراماق،
نامى چىققان شاراماق شۇنداق بولدى. (مويى)

قولدا قالغان پېلىك دورجى (مويى)
ياخشى قىزغا ئۆيلىنەرمۇ (مويى)
ئوچاق بېشىدا قالغان بۇ قىز مويى
خان ئوغلىغا ياقارمىكىن (مويى)
باغدا قالغان شاش تايچاققا (مويى)
خان مەنەر چاغ بولدىمىكىن (مويى)
باغلاقتىكى قارا كۆزلۈك قوزنى (مويى)
نەزىر قىلار چاغ بولدىمىكىن (مويى)
ھەي، شاراماق، شاراماق، ئېتى چىققان
شاراماق،
نامى چىققان شاراماق شۇنداق بولدى. (مويى)

ھاي ھاي بېگىم، ھاي بېگىم، ئاچچىقلانما (مويى)
ئارغامچىنىڭ چىگىكىنى ئازراق چىڭىت (مويى)
زالىم بېگىم، قارا بېگىم، ئاز غەزەپلەن (مويى)
ئاۋۇ قەبىم ئارغامچىنى ئازراق چىڭىت مويى
ھەي، شاراماق، شاراماق، ئېتى چىققان
شاراماق،
نامى چىققان شاراماق شۇنداق بولدى. (مويى)

بېشىمدىكى قارا چاچ ئوت - چۆپ بولدى (مويى)
يەپ تويغاي بو چۆپلەرنى كالا قويلار (مويى)
كۆكرەكتىكى قىزىل قان دېڭىز بولدى (مويى)
تېتىپ بۇنى ئۇلۇسلار بەھرە ئالغاي (مويى)
بەددىنىمدىكى سۆڭەكلەردىن ئۇلى پۈتسۇن (مويى)
ئەتراپتىكى خەلقلەر تاۋاپ قىلسۇن (مويى)
بۇ كۆزلىرىم بۇددىغا چىراق بولسۇن (مويى)
بۇددا قىلىپ ئەۋلاتلار تاۋاپ قىلسۇن مويى
مېنى دەسلەپ كۆرگەنلەرنىڭ كۆزى قىزارسۇن (مويى)
مېنى دەسلەپ تېتىسا ئاغزى قىزارسۇن (مويى)
[تىلماچ: نۇرئەخمەت مەخمۇت (2008)]

ئىشلىتىلمەكتە.

شەرقىي ۋە غەربىي سېرىق ئۇيغۇر تىللىرىنى ئىپادىلەيدىغان لاتىن ھەرپلىرى جەدۋىلى

سېرىق ئۇيغۇر ھەرپلىرى	خەلقئارالىق تىرانسكرىپسىيە	سېرىق ئۇيغۇر ھەرپلىرى	خەلقئارالىق تىرانسكرىپسىيە
a	a	ng	ŋ
ə	ə	hh	x
e	e	gh	g
i	i	kh	q
o	o	v	ʏ
u	u	h	h
ø	ø	j	dʒ
ü	y	q	tʃ
b	b	x	ʃ
p	p	y	j
m	m	zh	dʒ
f	f	ch	tʃ
d	d	sh	ʃ
t	t	rh	ʒ
n	n	w	v
l	l	s	s
g	g	z	z
k	k	r	r
vh	ʁ	lh	l
غەربىي سېرىق ئۇيغۇرچىدىكى سېرىلاڭغۇ تاۋۇش ھەرپلىرى			
ah	ah	oh	oh
əh	əh	uh	uh
eh	eh	øh	øh

بىر مىڭ توققۇز يۈز ئون ئىككىنچى يىل،
لېنىن موسكۋانىڭ يېنىدىكى كىچىك بىر تاغ
چوققىسىدا ئولتۇراتتى.
ol yerde b ɾ zona asiramazhi bar
er, liening nemen kəsi mangdirvh ane
kegerip gelvh səz mang`γarasip, B ɾ
kaatda, liening ol kəsine deleivh zona
navhp asirama yadalne mang`γarasin
sayenep dro.
ئۇ يەردە بىر ھەسەل ھەرىسى باققۇچى بار
ئىدى، لېنىن دائىم كىشى ماڭدۇرۇپ ئۇنى
چاقىرىپ گەپلىشەتتى، بىر قېتىم لېنىن ئۇ

تۆۋەندە بۇ يېزىق بىلەن تۈزۈلگەن «
يۇغۇر سۆز تۈپلىك» ئاتلىق يۇغۇر تىلى
ئۆگىتىش قوللانمىسىدىن بىر تېكىستنى كۆرۈپ
ئۆتەيلى:

«yovhər səz duplik» putək 《裕固
语基础》例文
ZONA YOLVHZ İRTE
B ɾ meng togus yüz shige yevhərnu
yil, liening moskawa gazivhning b ɾ
kəqivh tavhbashda olurp ol.

udurv h etep, peirpde sik b r, sik ashma
kəsilə zhou ol zona asirama, ol lieningne
bur gərvhandan alikəp dro,

يولنىڭ بويىدا بىر كىچىك ئۆي بار ئىدى،
لېنىن مېڭىپ ئۇ ئۆينىڭ ئۇدۇلىغا يېتىپ،
ئىشىكنى چەكتى، ئىشىك ئاچقان كىشى
ھەسەل ھەرە باققۇچىنىڭ نەق ئۆزى ئىدى،
ئۇ لېنىننى كۆرۈپ ھەيران بولۇپ:

__yahshmu sen ?dep dro, liening
kulup__bu yol gezdan b r zona asrima
bar mu dide, __menla ere, navho muda
deleivh gelde sen, ol deip. __Sening
zona mene munda əzirdep gelde, liening
kulum jirevh bolup dep.

— ياخشىمۇ سەن، دېدى. لېنىن كۈلۈپ:
بۇ يول بويىدا بىر ھەرە باققۇچى
بارمۇ؟ دېدى. مەن شۇغۇ، بۇ يەرنى
قانداق تېپىپ كەلدىڭ، دېدى ئۇ.
سېنىڭ ھەربىلىرىڭ مېنى باشلاپ
كەلدى، لېنىن كۈلۈمسىرەپ شۇنداق
دېدى.

كىشىنى چاقىرىپ قانداق ھەرە بېقىش
ھەققىدە پاراڭلىشىشنى ئىستىدى.

nemen ane delemi kəsi mundavh
deip_ol moskwavh baripdə, dovħə
kəsilə hos ol kayda olurvhn yerne
bulmis er dide, liening uzu ane deleivh
barp diro.

دائىم ئۇنى ئىزدەپ بارىدىغان كىشى
مۇنداق دېدى: ئۇ موسكۋاغا كېتىپتۇ، باشقا
كىشىلەرنىڭ ھېچقايسىسى ئۇنىڭ قەيەردە
ئولتۇرىدىغانلىقىنى بىلمەيمىز دېدى، لېنىن
ئۆزى ئۇنى ئىزدەشكە باردى.

Liening b ryakda mang p , b r yakda
yarap dro, yol yəzvħning meidok əshide
zona kəprik gəzdep dro, ol gəng`ulvh
ane salvh yarap, zonalər mi savħəp
meikdi ur dro.

لېنىن ماڭغىچ ئەتراپقا قاراپ ماڭدى، يول
بويىدا ئېچىلىپ كەتكەن گۈللەردە نۇرغۇن
ھەسەل ھەربىلىرىنى كۆردى، لېنىن ھەسەل
ھەربىلىرىنىڭ ھەسەل يىغىۋاتقىنىغا قاراپ،

yolning gezvħmda b r kəqivh yū
bardide, liening mang p ol yūning

yəngyas səzlar

سېرىق ئۇيغۇرچىسى	ئوقۇلىشى	مەنىسى
Zona	[zona]	ھەرە
yol	[yol]	يول
b r	[b r]	بىر
meng	[meŋ]	ماڭ
yiz	[yiz]	يۈز
togus	[togus]	توققۇز
shige	[shige]	ئىككى
yevħərmu	[yevħərmu]	يىگىرمە
yil	[yil]	يىل
liening	[lieniŋ]	لېنىن
moskowa	[moskowa]	موسكۋا
yazivh	[yaziγ]:	ياقا، چەت
kəqivh	[kəqiγ]:	كىچىك
tavħbashda	[tavħbashda]	تاغ بېشى، چوققىسى
olur	[olur]	ئولتۇرماق
ol	[ol]	ئۇ

yer	[yer]	يەر
asiramazhi	[asiramazhi]	هەرە باققۇچى
bar	[bar]	بار
er	[er]	مۇتلەقلىقنى بىلدۈرىدىغان ياردەمچى سۆز
nemen	[nemen]	دائىم
kəsi	[kəsi]	كشى
mang	[maŋ]	ماڭ
ane	[ane]	ئۇنى
kəger	[kəger]	تەكلىپ قىلماق
gel	[gel]	كەل
mang`yara	[maŋ`yara]	پاراڭلاشماق
kəatda	[kəatda]	قېتىم
delei	[delei]	ئىزدەش
navhp	[naɣp]	قانداق
yaldal	[yaldal]	ئىش
saɣen	[saɣen]	سېغىن
mundavh	[mundaɣ]	مۇنداق
deip	[deip]	دەپ
dovhəp	[doɣəp]	باشقا
hos	[hos]	ھەممە
kayda	[kaida]	قايدا
bul	[bul]	بىل
uzu	[uzu]	ئۆزى
b ryak	[buryak]	بىر ياقىتىن
ɣarap	[ɣarap]	قاراپ
ɣazvh	[ɣazɣ]	ياق
kəp	[kəp]	كۆپ
gəzdep	[gəzdep]	كۆرۈپ
gəng`ul	[gəng`ul]	كۆڭۈل
salvh	[salɣ]	قويماق
savhəp	[saɣəp]	يىغىش
meidok	[meidok]	گۈل
y ü	[y ü]	ئۆي
udur	[udur]	ئۇدۇل
etep	[etep]	يېتىپ
peirp	[peirp]	چېكىش
sik	[sik]	ئىشك
ash	[ash]	ئاش
zhou	[zhou]	نەق
aliKap	[aliKap]	ھەيران قالماق
yavhsh	[yaɣsh]	ياخشى

kulup	[kulup]	كۈلۈپ
kulum jirevh	[kulum jirev]	كۈلۈمسىرەش

پايدىلانمىلار:

5. 西部裕固语描写研究，钟进文，民族出版社，2007年

6. 裕固民族尧熬尔千年史，铁穆尔，民族出版社，2005

7. 尧熬尔文化，2010年1期

8. 肃南裕固族自治县裕固族文化研究室网站：<http://www.yovhur.com/>

9. The western yugur Steooc <http://members.home.nl/marcmarti/yugur/>

10. 突厥学导论，买提热依木·沙依提，民族出版社，2004年

1. ئابلز ئورخۇن: « روھ يىلتىزىنى ئىزلەپ »، « مىراس » ژۇرنىلى 2004 - يىلى 6 - سان

2. ئابدۇرەشىد جەلىل قارلۇق: « سېرىق ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ بۈگۈنى ھەققىدە »، « مىراس » ژۇرنىلى 2003 - يىلى 5 - سان

3. مەھمۇد كاشغەرىي: « دىۋانۇ لۇغەتت تۈرك » 1 - توم، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1982 - يىلى

4. 裕固族原生态民歌，中国国际广播音像出版社

مۇھەررىرى: تۈركىزات ئابدۇبەسىر (2009) كوررېكتورى: خانقىز مەتتوختى (2007)





روزىھاجى ئىمام (2008)

بىزنىڭ مەھەللىكىدىكى كۆلنىڭ سۇ تولۇپ تۇرغان ھالىتىنى كىچىكتىن - چوڭغىچە ئۆز دەۋرىگە شاھىد بولغۇچىلار سۆيۈنۈپ ھېكايە قىلىشاتتى. بۇ كۆل تالاي كىشىگە سۇ بەرگەن. تىرىكچىلىككە يول بەرگەن. ھەتتا مەنبۇيى جەھەتتىن كىشلەرگە ئاجايىپ بىر روھ بەرگەن.

— مۇشۇ يوغان - يوغان ئۆيلەرنى بىز ئۈچ كېلىن كۆل سۈيىنى چىلەكلەپ ئەكېلىپ لاي ئېتىپ سېلىپ چىققانمىز... ھەي، شۇ ۋاقىتلاردا ياش ۋاقىتلىرىمىز ئىدى، بىلەكنىڭ كۈچى بار چاغلار ئىكەنتۇق، — دېدى ئىككىنچى كېلىن ئىپى - يەڭگىلەرنىڭ ئۆيىدىكى بالىلار بىلەن چۇرقىرىشىپ ئوينىشۋاتقان بالىلىرىغا قارىغىچ، كۆك پاختا گۈللۈك پىيالىدىكى چايدىن بىر يۇتۇم ئوتلاپ.

— ھازىر ھەممە ئىش ئاسان بولۇپ كەتتى جۇما! — كەنجى كېلىنچەكنىڭ قارشىسىدا ئولتۇرغان چوڭ كېلىن ئىران نۇسخىسىدىكى ياغلىقنى چىڭ چىگكەندىن كېيىن گەپ قاتتى، — كېلىن بولماقمۇ بەك ئاسان بولۇپ كەتتى.

— « ھاي، نېمىگۈل ... پالانى ئىشنى پوكۇنى قىلىدىڭلارما؟ » ... دەيدىغان ئالماس دېھقان تۇمىقىنىڭ بىر بۇرجىكىدىكى ئەستىرىنى ئۆرۈپ كىيىۋېلىپ ھېچكىمنى ئىشقا بۇيرۇماس بولدى - دە! - دېدى يەنە كېلىنلەرنىڭ ئىككىنچىسى كۈلۈمسىرىگەن ھالدا.

— ھەجەپ، دەۋىرىشتىلە جۇمۇ يەڭگە مۇشۇ گەپنى ... ئۇ چاغدا بالا - چاقىلىرى، ئەر - خوتۇن ئىككىلىرى ئاش - نان يەپ، يېتىپ - قوپىدىغان ئۆي بولغاندىكىن

ئىلگىرى بىزنىڭ مەھەللىمىزگە كېلىدىغانلارنىڭ مەھەللىمىزنى بازارغا تۇتاشتۇرىدىغان ئوڭغۇل - دوڭغۇل تاشلىق يولدا مېڭىشىغا توغرا كېلەتتى. ئىككى قاسنىقىدا قېرى جىگدىلەر سايە تاشلاپ تۇرغان يوللار مەھەللىمىزنى تولمۇ سىرلىق كۆرسىتەتتى. مەھەللىلەر ئارىسىدا زەيكەشلىكلەر بولاتتى. بۇ يۇرتلاردا ھەر يازلىقى نۆۋەت بىلەن بېرىلىدىغان سۇدا ئېتىزلار سۇغۇرۇلغاندىن كېيىن، پۈتۈن مەھەللىلەردىن كەلگەن ئاشقان - تاشقان سۇلار ئەنە شۇ زەيكەشلىكلەرنى تولدۇراتتى. كەڭرى چېپىلغان زەيكەشلەرنىڭ ئىچىدە ئاندا - ساندا ئوتلار ئۆسۈپ قالاتتى.

مەھەللىدە سۇ قىس ئىدى. ئۇششاق - ئۇششاق، دانچە - دانچە قۇم ئارىلاشقان قىزىل سۇ يەنە ھەر تەرەپكە سوزۇلغان چوڭ - كىچىك ئېرىقلارغا، ئېتىزلارغا قۇيۇلمىسا بولمايتتى. سېغىز توپىسى ۋە قۇم ئارىلاش قىزىل سۇ بولسا بۇ مەھەللىلەرگە ئاساسەن نۆۋەت بىلەن ھەپتىدە بىر قېتىم كېلەتتى. بەزىدە تېخى ۋاقتى - قەرەلىدە كەلمەي قېلىپ، ئېرىقلار قۇرۇپمۇ كىتەتتى. بۇنداق چاغلاردا، مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىغا توغرا كېلىدىغان مەسچىتنىڭ يېنىدىكى كۆلنىڭ سۈيى خېلىلا پەسلەپ كېتەتتى. بۇ يەردىكى مەھەللىلەردە كۆللەر سۇ مەنبەسى ھېسابلىناتتى. شۇڭلاشقىمىكىن، كۆل ۋە مەسچىت ئەتراپلىرى ھەر ۋاقىت ئاۋات بولاتتى. بۇ كۆللەرنىڭ ئورنىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى، سۈيىنىڭ ئاز كۆپلىكى ۋە سۈزۈك ياكى لاتقىلىقىغا قاراپ بۇ كۆل تەۋە يەردىكى ئادەملەرنىڭ ئەھۋالىغا باھا بېرىشكىمۇ بولاتتى.

مەھەللىدىكى يېشى ئەڭ چوڭ سانلىدىغانلاردىن ئىدى. بۇ مەھەللىدە كۆلنىڭ سۈيىنى ئەڭ كۆپ ئىچكەن كۈنلەر بىر - بىرلەپ، ئارقا - ئارقىدىنلا دېگۈدەك يورۇق ئالەمدىن ۋىدالاشماقتا ئىدى. ئېغىر - ئېغىر مۇڭلارغا چۆمگەن مېھرىبان قەدىمىي كۆل ئەڭ كۆپ ئەجرى سىڭگەن، ئۆزىگە ئەڭ ئۇزۇن ھەمراھ بولغان قەدىناس بالىلىرىدىن كۈنلەرنىڭ توختاۋسىز ئۆتۈشى بىلەن يۈرىكى قىيالمىغان ھالدا ئايرىلىپ قالماقتا ئىدى. سۇلايمان قاسساپ ئۆيگە ئالدىرايتتى. دوختۇرخانىدىن ئۆيگە ئەكىۋىلىنغان بۇ بىر ھەپتىدىن بۇيان سائادەتخان ئاچىنىڭ چىرايىغا قان يۈگۈرۈپ، پۈت قولىغا ماغدۇر كىرىشكە باشلىدى. تېلىۋالدى تۆمۈرچى ئۆيىدە ئاغرىق بار ئادەمنى ئۇزۇن پاراڭغا تۇتۇپ تۇرۇۋېلىشتىن ئەيب ھېس قىلدى بولغاچ، سۆزىنى كېسىپ، سۇلايمان قاسساپ بىلەن خوشلىشىپ، ئەپكىشىنى كۆتۈرۈپ ئۆيىگە مېڭىۋىدى قوشنىسى ئۇچراپ قالدى.

— ھازىر ھەممە ئادەم تۇرۇبا سۈيى ئېچىدىغان بولۇپ كەتتى. تۇرۇبا سۈيى ئەرزان ھەم قولاي ئەمەسمۇ؟ — دېدى تېلىۋالدى تۆمۈرچىنىڭ قوشنىسى ئەركىن بورداقچى ئۇنىڭغا قاراپ كېلىۋېتىپ. ھازىر بۇ كۆلدىن سۇ ئېچىدىغان يالغۇز تېلىۋالدى تۆمۈرچىلا قالغان ئىدى. تېلىۋالدى تۆمۈرچى يازلىقى مۇشۇ ئۆيىدە تۇراتتى، قىشلىقى شەھەرگە كېرىپ كېتەتتى. ئۇ بۇ كۆل بويىدىكى ئۆيىدە ياز كۈنلىرى تۆمۈرچىلىك ھۈنرىنىمۇ قىلىپ قويايتتى. بەزىدە مەھەللىدىكىلەرنىڭ ئۆي ئىشلىرى ۋە ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرىغا ئىشلىتىدىغان تۆمۈر ئەسۋابلىرىنى پارچە - پۇرات سوقۇش، تۈزلەش، چارقىلاش دېگەندەك ئىشلىرىنىمۇ قىلىپ بىرەتتى. شۇڭا ئۇ مەھەللىمىزدىكى ھەممەيلەن بىلەن ھال - ئەھۋال سورىشىپ، پاراڭلىشىپ ئۆتەتتى.

— تۇرۇبا سۈيىنى سۈزۈك، تەمىمۇ ياخشى بولىدۇ دېشىدىكەن. ئاڭلىسام قويلار بۇ تۇرۇبا سۈيى دېگەننى بەك ئىچەرمىشكۇ؟ — دەپ سورىدى تېلىۋالدى تۆمۈرچىمۇ قوشنىسىغا يېقىنلاپ كېلىۋېتىپ.

— ھەئە، قوي - كالا، ئات - ئۇلاغنىڭ ھەممىسى غۇرتۇلدىنتىپ ئىچىشىدۇ. شۇڭا ھەممەيلەن تۇرۇبا سۈيىگە كۆنۈشىۋاتىدۇ.

ئىشلەشكەن بولغىتتىلە؟ مەنمۇ يېڭى كېلىپلا يوغان چېلەكتە سۇ تۇشۇغان... — بۇ سۆزلەرنى ئىككىنچى كېلىنگە دوق قىلىپ ئۇنلۇك دەۋەتكەن كېلىنچەك قېيناتىسى تەرەپكە بويىنى سوزۇپقىنا قارىۋەتتى.

ئۇ چاغلاردا، كۆل سۈيىنىڭ ئىشلىتىش دائىرىسى ناھايىتى كەڭ ئىدى. بۇ كۆلدە سۇ بولمىسا زادى بولمايتتى. مەھەللىمىزدىكىلەر تۇرۇبا سۈيى ئېچمەيدىغان بۇرۇنقى ۋاقىتلاردا مۇشۇنداق سۇ كۆپ كېتىدىغان قۇرۇلۇش ئىشلىرىغىمۇ كۆلنى يىراق كۆرمەي سۇنى توشۇپ ئەكىرىدىغان گەپ ئىدى. ياز كۈنلىرى كۆل بويىدىكى پور سۆڭەتلەرنىڭ ئاستىدا سايىداپ پاراڭغا كېتىشكەن كىشىلەر، قايسىدۇر بىرىلىرىنىڭ غەيۋەتلىرىنى قىلىشىپ، پىخىلداپ كۈلۈشۋاتقان خوتۇنلار... شۇنداق، بۇ كۆل تالاي ۋەقەلەرگە، تالاي پاراڭلارغا شاھىد بولغان.

— سۇغا چىقىلمۇ سۇلايمان ئاكا، قانداقراق ئەھۋاللىرى؟ تېنچلىقمۇ؟ تىنچ - ئامان تۇرۇپلىمۇ؟ — دەپ ئەھۋال سورىدى تېلىۋالدى تۆمۈرچى سېپايلىك بىلەن كۆلدىن سۇ ئېلىپ قايتماقچى بولۇپ تۇرغان، ئارقا كۈچىنىڭ ئەڭ ئىچكىرىسىدە ئولتۇرىدىغان سۇلايمان قاسساپنى كۆرۈپ. تېلىۋالدى تۆمۈرچى مۇڭداشقا ئادەم ئىدى، ئۇ مەھەللىدىكىلەر بىلەن پات - پاتلا ئۇزۇن - ئۇزۇن مۇڭدىشىپ قالاتتى. شۇڭا بۇ ئادەمنىڭ ئۆيى كۆل بويىدىلا بولسىمۇ، سۇ ئالغىلى چىققاندا راۋرۇسلا ھايال بولۇپ قالاتتى.

— تىنچلىق، خۇداغا شۈكرى. ئۆزلىرىمۇ تىنچ - ئامان تۇرۇپلىمۇ، سىلىمۇ سۇغا چىققانمىتىلە؟ — سۇلايمان قاسساپ سۆزلىگەچ چېلەكلىرىنى ئەپكەشنىڭ ئىككى ئۇچىغا ئېلىپ مېڭىشقا تەمىشەلدى. گەرچە شام نامىزىغا يەنە خېلى ۋاقىت بار بولسىمۇ، لېكىن بۇ رامىزان مەزگىلى بولغاچقا سۇلايمان قاسساپ ئۆيىگە بەك ئالدىراۋاتاتتى.

— سائادەتخان ئاچام قانداقراق تۇرىدۇ؟ يوقلاپ كىرمەكچى ئىدىم، يېقىنىدىن بۇيان بىر ئاز ئالدىراش بولۇپ قالدىم، — دەپ يەنە گەپ سورىدى تېلىۋالدى تۆمۈرچى.

— ھەئە، ئانامنىڭ ئەھۋالىمۇ خېلى ياخشى، خۇداغا شۈكرى، — دېدى سۇلايمان قاسساپ جىلمىيىپ. سائادەتخان ئاچا بۇ

كۈن بۇرۇن تۇرۇبىدىن ئەكىرىپ قويغان سۇ ئىكەنتۇق. گۈلىستان پىيالىدىكى سۇنى كۆتۈرۈپ كېلىۋېتىپ، ئەجەپ بۈگۈن تۇرۇبىدا سۇ يوقكەن؟ ھەرنېمە بولسا كۈپكە سۇ ئېلىپ قويغان ئىكەنمىز. ھە راست، سۇلايمان قاسساپ ئەتىگەن بامدات نامىزىدىن قايتىپ كىرگەندە ئۆيىدىكىلەرگە « يۇقارقى مەھەللىدە يولنى كولاپ سۇ تۇرۇبىسىنى ئوڭشاۋېتىپتۇ » دېگەن ئەمەسمىدى؟ دېگەنلەرنى ئېسىگە ئاپتۇ. ئەسلىدە كۈپتىن ئالغان بۇ سۇ ھازىرلا تۇرۇبىدىن ئالغان سۇدەك سۇغۇق بولمىغاچقا، گۈلىستان بۇ سۇنى سائادەتخان ئاچامغا سوغۇق كەلمەيدۇ دەپ بىلىپ، كۆتۈرۈپلا سائادەتخان ئاچامنىڭ ئالدىغا ئەكەپتۇ. سۇلايمان قاسساپ بىلەن گۈلىستان سائادەتخان ئاچامنى ئاۋايلاپ يۆلەپ سۇنى ئېچكۈزمەكچى بولۇپتۇ. لېكىن ئۇلار سۇنى نەچچە قېتىم سائادەتخان ئاچامنىڭ لىۋىگە يېقىن ئەكەلگەن بولسىمۇ، سائادەتخان ئاچام ئىچكىلى ئۇنىماپتۇ. پەرزەنتلەر خېلى زورلاپمۇ بېقىپتۇ. ئاخىرى سائادەتخان ئاچام « ماڭا كۆلنىڭ سۈيىنى ئەكىرىپ بېرىڭلار، ئاشۇ سۇنى ئېچكۈم كەلدى » دەپتۇ. بۇنىڭ بىلەن سۇلايمان قاسساپ ئەپكىشىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ كۆلدىن ئىككى چىلەك سۇ ئەكىرىپتۇ. سائادەتخان ئاچام كۆلدىن ئەكىرگەن سۇدىن ئاز - ئازدىن يۇتۇپ بىر پىيالىدەك ئېچىپتۇدەك. شۇڭا بىر نەچچە كۈندىن بۇيان سائادەتخان ئاچامنىڭ يۈزىگە قان يۈگۈرۈپ، خېلى ماغدۇرغا كەپتۇمىش..

— سائادەتخان ئاچام نېمىشقا كۈپتىكى تۇرۇبا سۈيىنى ئىچمىدىكەن؟ — تېلىۋالدى تۆمۈرچى ئالدىراپلا ئەركىن بورداقچىنىڭ گېپىنى بۆلۈۋەتتى.

— شۇ، مەھەللىدىكى چوڭلارنىڭ دېيىشىچە، سائادەتخان ئاچام كۈپتىن ئالغان سۇنىڭ پۇرىقىنى پۇراپلا ئېچمىگەنمىش. تۇرۇبا سۈيى دېگەن پۇرىمايدىغان بولمىسا، چوقۇم كۆل سۈيىنىڭ پۇرىقى ئېسىدىن چىقىمىغان گەپ. كۆل سۈيىنىڭ تەمىنى كۆڭلى تارتقان ئوخشايدۇ. زادىچۇ، بۇ كۆلنىڭ سۈيى خۇدانىڭ ئاپتېپىنى كۆرگەن، ئەركەك سۇ جۇمۇ.

— توغرا، ھەقىقىي ئەركەك سۇ - دە بۇ. بىزدەك دېھقان خەققە زەرەرى يوق. ھەي،

ئەمدى يوغان بىر كۆلنىڭ سۈيى سىلىگە ئوڭچىلا قالدى - دە، ئۇستام - ئەركىن بورداقچىنىڭ تېلىۋالدى تۆمۈرچى بىلەن گەپتە چىقىشىپ قويدىغان خۇيى بار ئىدى. ئۇ ھەييارلىق بىلەن كۆزىنى بىر ئويىنىتىپ قويدى.

— ھەئە، تۇغۇلغىنىمىدىن تارتىپ مۇشۇ يېشىمغا كەلگۈچە ئېچىپ قانغىنىم يوق، رىسقىم بولسا يەنە ئېچمەن، — تېلىۋالدى تۆمۈرچىنىڭ قوشنىسىنىڭ گېپىگە يارىشا گەپ ياندۇرۇپ قويغۇسى كەلمىدى، ئۇنىڭ ئېسىگە ئەركىن بورداقچىدىن بىر ئىشنى سوراپ بىلىۋالغۇسى كەلدى، — ھە راست، سائادەتخان ئاچامنىڭ كېسىلىگە دوختۇرلارنىڭ ئاسما ئوكۇلى پايدا قىلماي، مۇشۇ كۆلنىڭ بىر پىيالىە سۈيى پايدا قىلدى دەيدىغۇ؟

— سائادەتخان ئاچام تازا قاتتىق ئاغرىپ يېتىپ قالغان كۈنلەرنىڭ بىر ئاخشىمى ئىكەن، — ئەركىن بورداقچى ھېجىيىپ تۇرغان چېرايىنى ئاستا - ئاستا ئۆزگەرتىپ، تەمكىنلىك بىلەن سۆزىنى باشلىدى، — ئەھۋالى ناچارلىشىپ قالغان سائادەتخان ئاچام بالىلىرىغا ئۇزۇن - ئۇزۇن گەپلەرنى قىپتۇ. ئۇ بالىلىرىغا دەيدىغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى دەپ، پەرزەنتلىرىنىڭ رازىلىقىنىمۇ ئاپتۇ. ئۆيىدىكى ھەممەيلەننىڭ كۆزلىرىگە ياش تولغان ھالدا سائادەتخان ئاچامنىڭ ئەتراپىغا ئولشىپ ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ گەپلىرىنى تىڭشايتۇ. سائادەتخان ئاچامنىڭ بالىلىرى كۆڭلىدە « ئەمدى ئانىمىزدىن ئايرىلىپ قالىدىغىنىمىزغا بەكمۇ ئاز ۋاقىت قالدى » دەپ ئويلاپتۇ. لېكىن سائادەتخان ئاچا شۇنچە ئېغىر ئەھۋالدا تۇرۇپمۇ يەنىلا بەك سەگەك ئىكەن. بالىلىرىنىڭ قىلغان گەپ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ چۈشىنىدىكەن، نەۋرىلەر يېنىغا كېلىپ « چوڭ ئانا » دەپ قوللىرىنى تۇتقىنىدا، سائادەتخان ئاچام نەۋرىلىرىنىمۇ بىرمۇ - بىر تونۇپ ئايرىيالايدىكەن. بىر چاغدا سائادەتخان ئاچامنىڭ سۇ ئىچكۈسى كېلىپ، كېلىنى گۈلىستانغا سوغۇق سۇ بېرىشنى ئېيتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن گۈلىستان پىيالىنى كۆتۈرۈپ بېرىپ كۈپتىن بىر پىيالىە سۇ ئاپتۇ. ئۇ كۈنى تۇرۇبا سۈيى توختاپ قالغان بولۇپ، كۈپتىكى سۇ بولسا ئىككى

گەپنى تۈگەللىشىدۇ. مەھەللىمىز « ئايكۆل مەھەللىسى » دەپ ئاتىلىدۇ. مەھەللىمىز يىراق - يېقىندىكى ھەممىگە تونۇشلۇق بولغان مەنزىرىسى گۈزەل، كوچا - كويلىرى پاكىزە، گۈلدەك چىرايلىق بىر مەھەللە ئىدى. كۆپىنچە گەپلەر ئاشۇنداق ئۇ - بۇ ھەققىدە بولۇنۇپ، بەزىدە مەھەللىمىزدە غەيرى ۋەقەلەرنىڭ كۆپىيىپ كەتكەنلىكىگە مەركەزلىشەتتى. چوڭلار بارغانسېرى يەر - زېمىننىڭ قىستىلىشىپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلىشىپ، بۇرۇنقىلارنىڭ « زامان ئاخىرىغا بارغاندا ئات تۇپىقى دەسسگۈدەك يەرمۇ بىكار قالمايدۇ » دېگىنى راست ئوخشىمامدۇ؟ - دېيىشىپ قالاتتى.

يېقىنقى يىللاردىن بېرى نۇرغۇن مەھەللىلەردە يېڭى - يېڭى ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى. تېرىلغۇ يەرلەر ئازلاشقا باشلىدى. ئەمدى ئادەملەر دېھقانچىلىقنى قىلمىسىمۇ، جېنىنى جان ئېتىپ كېتەلەيتتى. قانداقلا بولمىسۇن، ھەممە ئادەمنىڭ ئۆزىگە خاس ۋە ئۆزىنىڭ كۆزى يېتىدىغان جان بېقىش ئۇسۇللىرى بار - دە! بۇرۇنلاردا، مەھەللىمىزدىكىلەر مۇشۇ يۇرتتا ياشاپ، سىرتلارغا بەكمۇ ئاز دېگۈدەك چىقاتتى. ھازىر مەھەللىمىزدە ئۇ يەر - بۇ يەرلەردىن كەلگەن ھەرخىل تەرەپ ئادەملەر ئاۋۇشقا باشلىدى. شۇنداقلا بۇ يەردە ھاياتنىڭ يەنە بىر خىل رېتىمىدا داۋام ئېتىشى باشلانغان بولدى. مەھەللىدە كۆل سۈيىنى ئەمدى سائادەتخان ئاچىدىن باشقا ھېچكىم ئىچمەيتتى. سۇلايمان قاسساپ ئانىسىنىڭ ئىچىشى ئۈچۈن كۈندە كۆلدىن ئىككى چىلەك سۇ ئەكىرەتتى. سۇلايمان قاسساپنىڭ ئۆيىدە سائادەتخان ئاچامدىن باشقىلار تۇرۇپنىڭ سۈيىنى ئىچىدىغان بولغاچقا، ئۇلار بازاردىن بىر يېڭى تۈنكە تۇڭنى سېتىۋېلىپ، كۈپنى سائادەتخان ئاچامنىڭ ئىچىدىغان سۈيىنى ساقلاش ئۈچۈن ئىشلەتتى.

« كۆلنىڭ بويى » دېگەن بۇ سۆز كۆلگە مۇناسىۋەتلىك بولغان بىر ياخشى ئاتاش ئۇسۇلى ئىدى. كۆلنىڭ بويى دېگەن گەپ مەھەللىمىزدىكى ھەممىمىزنىڭ ئاغزىغا ناھايىتى يۇمشاق، تولىمۇ چاققانلا كېلەتتى. كۆلنىڭ بويى مەھەللىمىزدىكى ئەڭ ياخشى جاي بولۇپ، بىرەر جاينىڭ ئورنىمۇ كۆلنىڭ

ئادەم ياشقا چوڭ بولۇپ قالغاندىكىنە ئاغرىق - سىلاقتىن ساقلانمىقى تەس... خۇدايىم ھەممىمىزنىڭ تېنىنى سالامەت قىلسۇن، مەھەللىمىزدىكى چوڭلارنىڭ ئۆمۈرىنى ئۇزۇن قىلسۇن!

— راست، دەيلا بۇ مەھەللىمىزدە كۈنلارمۇ كۈندىن - كۈنگە ئاز قېلىۋاتىدۇ، ياراتقۇچى ئۇلۇغ ئىگىمىز ئۇلارغا ساقلىقنى ئاتا قىلسۇن. مەھەللىمىزنىڭ ئەل - جامائىتى بارغانسېرى ئاۋۇپ تۇرسۇن!

ئۇلار يەنە بىر قانچە ئېغىزدىن مەھەللىدىكىلەرگە ياخشى تىلەكلىرىنى تېلەشتى. قۇياش نۇرى ئاستا - ئاستا ئاجىزلاپ قىزغۇچ رەڭگە كىرىشكە باشلىدى. بۇ ئىككى قەدىناس قوشنىلارمۇ ئەمدى ئۆيلىرىگە قايتىپ ئېپتارغا تەييارلىق قىلىشى كېرەك ئىدى. شۇڭا ئۇلار بىر - بىرىنى ئۆيلىرىگە تەكلىپ قىلىپ، ئېپتارلاپ چىقىپ كېتىشكە زورلاشتى. قۇياش بارا - بارا تاغ چوققىسىغا قوندى. تۆت ئەتراپىنى ياپىيىشىل سۆڭەكلەر قاپلىغان، ئۇنىڭدىن سەل نېرىراقتا تېرەكلەر رەت - رەت قىلىپ تىكىلگەن كۆل بۇ ۋاقىتتا ئادەتتىكىدىن بەكرىك گۈزەللىشىپ كېتەتتى. زۇمرەتتەك كۆل سۈيى شەپەق نۇرىدا جىمىرلايتتى.

* * *

ۋاقىت توختىماستىن ئۆتۈۋېرىدۇ، ئادەملەر كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن نۇرغۇن نەرسىلەرگە ئېرىشىدۇ ۋە يەنە نۇرغۇن نەرسىلەردىن مەھرۇم بولىدۇ. قۇياشنىڭ كۈندە شەرقىدىن پارلاپ چىقىشى ئوخشاش بولسىمۇ، لېكىن ئادەملەرنىڭ ياشاش شەكلى ئوخشاشمايدۇ. نۇرغۇن نەرسە يەنىلا مۇقەررەر بىر تۇرغۇنلۇق ئىچىدە ئەمەس، بەلكى توختاۋسىز ئۆزگىرىشچانلىق ئىچىدەدۇر.

مەھەللىمىز كۆلنى چۆرىدەپ جايلاشقان ئىدى. مەھەللىمىزدىكى چوڭلار يول بويلىرىدا ئولتۇرۇپ، ياكى كۆل بويلىرىدا تۇرۇپ بىر دەم - يىرىم دەم دەم ھال - مۇڭ ئېيتىشىپ پاراڭلاشقىنىدا، بۇ ئەزىز كۆلىمىزنى مەھەللىمىز بىلەن تەڭ ياشتا دېيىشىدۇ. مەھەللىمىز قاچانلاردا مەھەللە بولۇپ شەكىللەنگەنلىكىنى ھېچكىم ئېنىق بىلمەيدۇ. ئۇلارمۇ چوڭ دادامدىن شۇنداق ئاڭلىغانمەن، ياكى بوۋىمىز شۇنداق دېگەنمەن، دەپ

ئۆيىدىن كۆچۈپ، شەھەرگە كىرىپ كېتىدىغان چاغدا كۆڭلى بەكلا يېرىم بولغانىمىش. ئۇ شەھەردىكى چېغدا بىر تونۇشىدىن بىزنىڭ مەھەللە ۋە ئەتراپتىكى قوشنا مەھەللىلەردىكى ھەممەيلەننىڭ ئۆيىنىڭ يۆتكەپ ئەكىتىلىدىغانلىقىنى ئاڭلىغانىمىش. تېلىۋالدى تۆمۈرچى كۆچۈپ كېتىشتىن بىر نەچچە كۈن ئىلگىرى بۇ گەپلەرنى مەھەللىدىكىلەرگە يىغلىغۇدەك بولۇپ، خېلى ئۇزۇن دەرد تۆككەنىمىش.

مول ھوسۇللۇق كۈزنىڭ بۇ ئاخشىمى تېلىۋالدى تۆمۈرچىگە بەكلا تەستە ئۆتتى. ئۇ بۇندىن بۇرۇن نەچچە قېتىم شەھەرگە كىرىپ كېتىپ، يەنە بۇ مەھەللىگە قايتىپ كەلدى. لېكىن بۇ قېتىملىقى زادىلا ئوخشىمايدىغاندەك قىلاتتى. بۇ قېتىم شەھەرگە كۆچۈپ كەتسە، بۇ مەھەللىنى ئەمدى قايتا كۆرەلمەيدىغاندەك ھېس قىلماقتا ئىدى. يۇرت سۆيگۈسى دېگەن ئاجايىپ نەرسە ئىكەن. سىزىپ ياكى يېزىپ، سۆزلەپ ياكى پاراڭ قىلىپ ئىپادىلەش مۇمكىن بولمايدىغان، پەقەت قەلبىڭىزنىڭ چوڭقۇر-چوڭقۇر بىر قاتلىرىلا ئۇنى قۇچاقلاپ، تۇيۇپ ياتىدىغان...

تېلىۋالدى تۆمۈرچى ئۇزۇنغىچە كۆل بويىنى بويلاپ ئالدى - كەينى مېڭىپ يۈردى. نېمىشقىدۇر، كۈندە كۆرۈپ تۇرىۋاتقان كۆلنىڭ كېچىلىك مەنزىرىسى بۈگۈن ئۇنىڭغا باشقىچىلا گۈزەل كۆرۈنمەكتە ئىدى. ئەتسى سەھەر، ئۇ كۆزى قىيمىغان ھالدا شەھەرگە قاراپ يول ئالدى.

بۇ ئىشلار مۇشۇنداق بولدىمۇ ياكى مەنمۇ بىلمەيدىغان، ۋە ياكى باشقىلارمۇ ماڭا دېمىگەن بۇ ئىشلارنىڭ باشقا سەۋەبى بارمۇ؟ ئويلاپ چۈشۈنەلمەي ھېچ ئەقىلىم يەتمىدى. لېكىن كۆزۈمنىڭ كۆرۈپ تۇرغىنى كۆل ئەمدى پۈتۈنلەي قۇرۇپ كەتكەنىدى. قۇرۇغان كۆل يىراقتىن قارىسا يۇپۇمىلاق چوڭ بىر ئازگالغا ئوخشاپ قالغانىدى. كۆلدە سۇ قالمىۋىدى، كۆل ئەمدى كىشىنىڭ كۆزىگە سوغۇقلا كۆرۈنىدىغان بولۇپ قالدى. كۆلنىڭ بويىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان يولۇچىلار كۆلگە قاراپمۇ قويمىدىغان بولدى. كۆلنىڭ بويى ھەقىقەتەن چۆلدەرەپ قالغان ئىدىكى، ئەتراپتىكى ھەممە نەرسە ئادەمنىڭ كۆزىگە غەربانە كۆرۈنىدىغان بولۇپ قالدى.

پالانى تەرىپىدىكى پالانى جاي، ياكى كۆلنىڭ پالانى تەرىپىدىن پالانچى يىراقلىقتىكى جاي دەپ تەرىپ قىلىناتتى. بۇ مەھەللىمىزدىكىلەرنىڭ كۆلگە بولغان چوڭقۇر مېھرىدىن ۋە سۆيگۈسىدىن بولسا كېرەك.

بىر كۈنى سائادەتخان ئاچا ھويلىغا خاپا چىراي كىرىپ كەلدى. ئۇ بالىسى سۇلايمان قاسساپنى كۆرۈپلا سۆزلەپ كەتتى:

- بالام، بۇ جاھان نېمە بولۇپ كېتىۋاتىدۇ - ھە؟ ئەجەپ بىر غەلىتە سېزىمىنا؟ ئادەملەر نېمىشقىكىن بىر قىسىملا كۆرۈنىدىغان بولۇپ قالدى؟
- ئانا، نېمە ئىش بولدى؟ نېمىگە بۇنداق گەپلەرنى دەپقاللا؟

- ئېيىم، كۆل بويىغا چىقىپ بىردەم ئولتۇرۇپ كىرگەندىم، مەھەللىمىزدىكى نۇرغۇن ئىشلار قالايمىقانلا بىلىنىپ كەتتى. قارىساغۇ ھەممە يەر ئاۋاتتەك تۇرىدۇ، لېكىن بەكلا قالايمىقان بولۇپ كېتىپتۇ.

- ئانا، ھازىر ھەممە خەق ئۆي سېلىپ، قۇرۇلۇش قىلىۋاتىدۇ. شۇڭا مەھەللىلە كوچىلىرىنىڭ ئۇ يەر - بۇ يەرلىرىدە ھېلى بىر كۈنى پېشىق خىشلار دۆۋە - دۆۋە تىزىقلىق تۇرسا، يەنە بىر كۈنى چۆللۈكتىكى قۇم بارخانلىرىدەك دۆۋلەنگەن كۆك قۇم كوچىنى بىر ئېلىپ تۇرغاندىكىن سىلىگە قالايمىقان، رەتسىز تۇيۇلغاندۇ، بەلكىم. بۇ كۈنلەردە مەھەللىمىزگە تامچى - ياغاچچى، ماشىنا - تىراكتور دېگەندەكلەر كېلىپ - كېتىپ تۇرىدۇ، شۇڭا كۆزلىرىگە ناتونۇش غەيرى ئادەملەر كۆپتەك كۆرۈنگەن گەپ.

- تۆنۈگۈنلا مۇشۇ كۆلنىڭ سۈيىنى ئىچىشكەنلەر، ئەتە بەش كۈن بىر تەستىق سېلىنىپ كۆلنىڭ سۈيى تىندۇرۇلۇپ مەيدان قىلىندۇ، دېسىمۇ قاراپ تۇرىدىغاندەكلا.

- ئۇنداق ئىشلار بىلەن نېمە كارىلىرى؟ ھازىر ھەممە ئادەم ئۆزىنىڭ ئىشى بىلەن ئالدىراش، كۆلنىڭ ئىشلىرىنىڭ ئويلاشقا خەقنىڭ چولىسى يوق.

- بۇ ئەڭ مۇھىم ئىش. ساڭا نېمىلا دېگەن بىلەن چۈشەنمەيدىكەنسىن، بۇ زاماننىڭ بالىلىرىغۇ...

بۇنداق پاراڭلار يەنە قانچە ئائىلىدە بولۇندى، بۇنىسى نامەلۇم ئىدى. مەلۇمى شۇكى، تېلىۋالدى تۆمۈرچى بۇ مەھەللىدىكى

ئاچا كۆل بويىدا يۈز بەرگەن ئىشلارنى بىر- بىرلەپ ئەسلىشىشكە باشلىدى. ئۇ چاغلاردا ئۇ تېخى كىچىك قىز ئىدى. بىر كۈنى ئۇ ئىشىكى ئالدىدا ئويناۋېتىپ، بارا - بارا ئۆيىدىن يىراقلاپ كەتتى. ئۇ بىر دەمدە بىلىپ - بىلمەيلا بىر - ئىككى كۈچىدىن ئۆتۈپ، چوڭ يولغا چىقىپ قالدى. چوڭ يولدا بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن، ئۇ ياپىشىل كۆلنىڭ يېنىغا كېلىپ قالدى. ئۇنىڭغا يىراقتىنلا جىمىرلاپ تۇرغان ئاجايىپ نۇرلار كۆرۈنىدى. ئۇ سەبىيلەرچە قىزىقىش ئىلكىدە، ئاشۇ نۇرلار كۆرۈنگەن تەرەپكە يېقىنلاپ باردى. بىردىنلا ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا دولقۇنلاپ تۇرغان سۇلار كۆرۈنىدى. سۇ يۈزىدە ياپىشىل سۆڭەكلەر ۋە تېرەكلەرنىڭ شولىسى لىپىلداپ تۇراتتى. ئۇ بۇ مەنزىرىلەرگە بەكمۇ ھەيران قالدى، ھەمدە بۇ يەردىن كەتكۈسى كەلمەي، ئۇزۇن ئايلاندى. كۆلنىڭ مەنزىسى ئۇنى مەپتۇن قىلىۋالغانىدى. بۇ يەرگە پات - پاتلا ئادەملەر كېلىپ - كېتىپ تۇراتتى. يەنە بەزىلىرى كۆل بويىدا ئولتۇرۇپ ئۇزۇن - ئۇزۇن مۇڭدشاتتى. شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇ كۆلنىڭ بويىغا كېلىشكە ئامراق بولۇپ قالغانىدى.

بىر دەمدىن كېيىن سا ئادەتتە ئاچا كىچىك ۋاقتىدا ئېسىدە ساقلىنىپ قالغان مۇنداق بىر ۋەقەنى يەنە ئەسلىشىشكە باشلىدى. ئۇ كۈنى مەھەللىدىكى ھەممە ئادەم كۆلگە جەم بولغان ئىدى. ئەتىگەندىلا مەھەللىدىكى چوڭ - كىچىك ھەممەيلەن بىرلىكتە چىقىپ قۇم - لايىلار تىنىپ، دۆڭلىشىپ كەتكەن كۆلنى كولاشقا باشلىدى. بۇ كۈنى ھاۋامۇ ئوچۇق بولۇپ، بارغانسېرى كۈچىيىۋاتقان قۇياشنىڭ نۇرلىرى تال سۆڭەكلەر ئارىسىدىن كۆلگە چۈشۈپ تۇراتتى. چوڭ - كىچىك، ئەر - ئايال بولۇپ، مەھەللىدىكى ھەممەيلەن كۆلدە جاپالىق ئىشلىدى. بەستىلىك ئەرلەر يوغان - يوغان كەتمەنلەر بىلەن كۆلنى ئويۇپ چېپىپ، چىققان توپىلارنى زەمبىللەرگە ئۇسۇپ توشماقتا ئىدى. چۈش بولاي دېگەندە كۆل خېلى چوڭقۇر كولىنىپ بولغان ئىدى. گەرچە ئۇ كۈنى كۆپچىلىكنىڭ ھەممىسى چارچىغان بولسىمۇ، لېكىن ھەممەيلەن بەكمۇ خۇشال، روھى تولمۇ كۆتۈرەڭگۈ كۆرۈنەتتى. بىر دەمدىن كېيىن

تېلىۋالدى تۆمۈرچىنىڭ كۆلنىڭ بويىدىكى ئۆيى چېقىۋېتىلگەندىن كېيىن، يەنە بىر يېقىدا مەسچىت قالغاندىن باشقا، ئالدى تەرىپىدە مەھەللىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتكەن يول، كەينى تەرىپىدە بولسا سەل يىراقلىقتىكى بىر قانچە كىشىنىڭ ئۆيىلا قالغانىدى.

ۋاقت ئۆز ئىزىدا داۋام ئەتمەكتە. سا ئادەتتە ئاچا ئۆزى يالغۇز مەشىنىڭ تۈۋىدە ئولتۇرۇپ، يېڭىنە ئىشى قىلغۇچ خىيالغا چۆكتى. ئۇنىڭ ھاياتىدا قانچىلىغان قىش پەسلى ئۆتتى. ئەمما ئۇ ئەتىياز كېلەي دەپ قالغاندا ئىككى كۈننىڭ ئىچىدىلا بۇنداق كۆپ قار ياغقان مەنزىرىنى كۆرۈپ باقمىغان ئىدى. ئاپئاق قار، خۇددى سا ئادەتتە ئاچىنىڭ كۆمۈش چاچلىرىدەك ئاق...

بىردىنلا ئۇنىڭ كۆل بويىغا بىرىپ باققۇسى كېلىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ قىلىۋاتقان ئىشىنى چاققانلىق بىلەن يىغىشتۇرۇپ يەرگە چۈشتى. سا ئادەتتە ئاچا خۇددى بىر ئىشقا ئالدىراۋاتقاندا پارا قىراپ تۇرغان مەسە ئۈستىگە كالاچ كىيىمەستىنلا ئۆيىدىن چىقتى. كوچا ئاپپاق قارنىڭ ئاستىغا كۆمۈلگەن ئىدى. ئاپپاق قارلارغا پۈركەنگەن تار كوچا ئۇنىڭغا دەل ساماغا تۇتىشىدىغان ئۇلۇغ يولدەك، گۈزەل پەرىشتىلەر ماڭىدىغان مۇقەددەس رەستىدەك سېزىلمەكتە ئىدى. سا ئادەتتە ئاچا بىر - بىرلەپ بۇ بىر نەچچە كۈچىدىن يەڭگىل قەدەملەر بىلەن مېڭىپ ئۆتۈپ، چوڭ يولغا چىقتى. بۈگۈن پاك - پاكىز، بۇلۇتتەك ئاق قار باسقان چوڭ يولدا بىرمۇ ئادەم كۆرۈنمەيتتى. ھەممە ياق تىمتاس ئىدى. ئۇنىڭغا قار ئۇچقۇنلىرىنىڭ يۈزلىرىگە ۋە جىلتىكىسىگە تىرىق - تىرىق قىلىپ يەڭگىل ئۇرۇلۇشلىرى ھېچ ئاڭلانمايتتى. ئۇ خۇددى كۆلنىڭ بويىدا بىرى ئۇنى كۈتۈپ تۇرغاندەك، ئۇدۇلا كۆل تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

ئۇ بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن كۆلنىڭ بويىغا يېتىپ كەلدى. قار بارغانسېرى قاتتىق يېغىشقا باشلىدى. دانە - دانە يېغىۋاتقان قارلار ئۇنىڭ قاش - كۆزلىرىگە قونۇشقا باشلىدى. سا ئادەتتە ئاچا خۇددى چوڭ يول بويىدا تۇرغۇزۇلغان ھەيكەلدەك قېتىپ، كۆلگە جىمجىت قاراپ تۇراتتى. سا ئادەتتە ئاچا

كۆرۈنۈپ كەتتى...»

ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا كۆل قايتىدىن كولىنىۋاتاتتى. بۇ ۋاقىتتا سائادەتخان ئاچىنىڭ ئېسىگە كۆلنى كولىغا ئاشۇ كۈنى بىرەيلەننىڭ كۆلنىڭ كىندىكى بولۇپ قالسۇن دەپ، بەش - ئالتە زەمبىلچە كېلىدىغان سېغىز توپىنى كۆلنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا دۆۋىلەپ قويغانلىقى كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كۆلنىڭ ئوتتۇرىسىغا قاراپ ماڭدى. قار قاتتىق يېغىۋاتاتتى، ياغقان قارنىڭ قېلىنلىقى ئادەمنىڭ تىزىغا كېلەتتى. سائادەتخان ئاچا قېلىن قارلانى يېرىپ ئالدىغا سۈرۈلەتتى. ئۇ يىگىرمە نەچچە قەدەم مېڭىپ، بېشىنى ئىگىپ يەرگە قارىغىنچە بىر نۇقتىغا تىكىلىپ قېتىپ قالدى. ئۇنىڭدىن كېيىن سائادەتخان ئاچا ئاستا - ئاستا يەر يۈزىگە قاراپ قىيىلىدى، ئۇ كۆلنىڭ كىندىكىنى قۇچاقلاپ، قىيىپاش ياتقىنچە مەڭگۈلۈك ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. پاختەكتەك - تورغايدەك يېغىۋاتقان قار بىر دەمدىلا ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاپپاق لىباسىنى ياپتى.

سۇلايمان قاسساپ ئانىسىنىڭ ئۆيىدە يوقلىقىنى كۆرۈپ، بىردىنلا كۆڭلى ئېغىپ كەتتى. ئۇ: « ئانا!... ئانا!...» دەپ توۋلىغاچ ھەر بىر ئېغىز ئۆيگە بىردىن كىرىپ چىقىپ باقتى. لېكىن سائادەتخان ئاچا ھېچ يەردە كۆرۈنمەيتتى. سۇلايمان قاسساپنىڭ بېشى پىرىرىدە قايىدى. ئۇ ھويلىنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدا تۇرۇپ بار ئاۋازى بىلەن: « ئانا...» دەپ بىر قانچىنى ۋارقىرىدى، لېكىن ھېچ بىر سادا يوق ئىدى. سۇلايمان قاسساپقا بىردىنلا بۇ دۇنيادا ئۆزى يالغۇز قالغاندەكلا تۇيۇلۇپ كەتتى.

— كۆل، توغرا كۆلنىڭ بويى... ئانام ئاشۇ يەرگە... — سۇلايمان قاسساپ ئايالى گۈلىستان بىلەن ئۈچ ئوغلىنىڭ « نېمە ئىش بولدى » دەپ سوراشلىرىغا پەرۋا قىلماي، ھويلىدىن ئۇچقان دەك يۈگۈرۈپ چىقىپ كەتتى. ئۇ ئەتراپقا ئالاقزادىلىك بىلەن كۆز يۈگۈرتۈشكە باشلىدى. لېكىن كۆلنىڭ بويىدا ئادەمنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. ھەممە يەرنى قېلىن قار باسقانىدى. بۇ كۈنلەردە كۆلنى كۆلنىڭ ئورنى دېسە توغرا بولاتتى. چۈنكى بۇ يەر ئەمدى ئەخلەتخانغا ئايلىنىپ قالغانىدى. ئۈچ ئاي بۇرۇن مەسچىت يۆتكەپ

كۆلنىڭ بويىدىكى بىر نەچچە ئائىلە سۇيۇقئاش ئېتىپ چىقتى. چىلەكلەرگە ئۇسۇلغان بۇ سۇيۇقئاشنىڭ سۈيى پارقىراق بولۇپ، كۈچلۈك ھور توختىماي ئاسمانغا كۆتۈرۈلەتتى. ئىسسىق ھورى چىقىپ تۇرغان بۇ سۇيۇقئاش ھەممەيلەننىڭ ئاغزىغا شۇنداق تېتىپ كەتتى. « كۈچ بىرلىكتە، ئىش ئۆملۈكتە » دېگەندەك، مەھەللىنىڭ مۇھىم بىر ئىشى بۈگۈن ناھايىتى جايىدا تاماملانغانىدى. كۆل مەھەللىدىكى ھەممەيلەننى بېقىپ كەلگەن ۋە مۇشۇنداق پائالىيەتلەر بىلەن مەھەللىدىكىلەرنى جەم قىلىپ، ئۇيۇشتۇرۇپ تۇراتتى.

يەنە يېقىندىن بۇيان تولا ئەسەلەپ قالدىغان شۇ ئىشۇمۇ ئۇنىڭ خىيالىدىن قايتا كەچتى. سائادەتخان ئاچىنىڭ سادىق رەۋەندىچى بىلەن تۇرمۇش قۇرۇپ، يېڭىدىن بۆلەك بولغان چاغلىرى ئىدى. بىر بازار كۈنى كەچلىك تاماق ئېتىشكە تۇتۇش قىلغان سائادەتخان ئاچا كۈپتىكى سۇنىڭ ئاز قالغانلىقىنى كۆرۈپ، كۆلگە چىقىپ سۇ ئەكىرگۈسى كېلىپ قالدى. سۇ ئەكەشكە قوشنىسى ئاسمىگۈلنىمۇ چاقىرىۋالدى.

لىق تولدۇرۇلغان چېلەكلەرنى كۆتۈرۈپ مېڭىش ئىككى قىزغا سەل جاپالىقتەك تۇراتتى. سائادەتخان چېلەكلەرنى توشقۇزۇپ ئەپكەشكە ئېلىپ ئەمدى بىر قانچە قەدەم مېڭىپ تۇرىۋىدى، ئارقىسىدىن ئۇنى چاقىرىغان تونۇش بىر ئاۋاز ئاڭلاندى.

— سائادەتخان، توختىغىنە! ...

— سىلى بازاردىن قايتىپ چىققانمىتە؟ مەن ئاسمىگۈل بىلەن بىللە ئۆيگە سۇ ئەكىرەي دەپ چىققانم...

— بۈگۈن ئانچە بازار يوق، — سادىق رەۋەندىچى شۇنداق دېدى - دە، ئەپكەشنى لىككىدە كۆتۈرۈپ مۇرىسىگە ئالدى. سائادەتخان ئاچا ئاستا بېرىپ قوشنىسىنىڭ چېلىكىنى كۆتۈرۈشۈپ بەردى. سادىق رەۋەندىچى ئالدىدا ماڭدى، ئىككى چوكان ئۇنىڭ كەينىدىن ئەپكەشنىڭ سېپىغا چېلەكنى ئۆتكۈزۈپ كۆتۈرۈپ ماڭدى.

بىردىنلا سائادەتخان ئاچىنىڭ كۆزلىرىگە سادىق رەۋەندىچى كۆلنىڭ قارشى قىرغىقىدا ئەپكەشنى دولىسىغا سالغىنچە، كۈلۈمسىرىگەن ھالدا ئۇنىڭغا قاراپ تۇرغاندەك

كەلدى. بۈگۈن ھاۋا ناھايىتى ئوچۇق بولۇپ، تۈنۈگۈن ياغقان قېلىن قارمۇ ئاز - ئازدىن ئېرىپ يەرگە سېڭىپ كېتىۋاتتى. تېلۋالدى تۆمۈرچى ئېغىر مۇڭغا چۆمگەن ھالدا، بېشىنى ئەگىنىپ كۆزىنى يەردىن ئۈزۈپ خۇددى بىر نەرسىنى ئىزدەۋاتقاندەك كۆلنىڭ ئورنىنى چۆرگىلەپ ئۇياندىن - بۇيانغا ماڭاتتى. ئۇ پات - پاتلا: - ئايكۆل تىنىپ كەتتى... سائادەتخان ئاچا كەتتى... - دەپ قوياتتى. قېلىن قار باھارنىڭ ئىللىق ئاپتېپىدا ئېرىپ كەتتى. لېكىن مەھەللىدە بۇ يىل باھارنىڭ ئالامەتلىرى كۆرۈنمەيتتى. بۇرۇنقىدەك ھەممىدىن بۇرۇن كۆكۈرۈپ مەھەللىگە ھۆسن قوشىدىغان كۆل بويىدىكى سۆڭەكلەر غېرىپسىنىپ قالغانىدى. گەرچە بۇ يىل يىلان يىلى بولمىسىمۇ، ھەر يىلى بالدۇرلا كېلىدىغان قارلىغاچلارنىڭ بىرەرسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. ئانىلار بالىلىرىغا باھار مەزگىلىدە كۆل بويىدا ئوينىيدىغان ئويۇنلارنى ھېكايە قىلىپ بېرەتتى. بالىلار ئىشەنمىگەندەك: « راسسىتمۇ؟ » دەپ سورىشاتتى. چوڭلار ئۇچرىشىپ قالغاندا بولسا « بۇ يىل مەھەللە غەلىتىلا بولۇپ قالدى - ھە! » دەپ قويۇشاتتى.

مۇھەررىرى: تۈكىزات ئابدۇبەسىر (2009)
 كوررېكتورى: ماھىرەم تۇرسۇنتوختى (2007)

كېتىلگەندى، شۇڭا كۆلنىڭ يېنىدا ھازىر مەسچىتنىڭ كونا، سۇنۇق - پۇچۇق خىش پارچىلىرى قالغان ئىدى. شۇڭا بۇ يەرلەرگە بارغانسېرى ئەخلەتلەر توشۇپ، بەكمۇ قالايمىقان بولۇپ كەتكەندى.

سۇلايمان قاسساپ قېلىن ئاپپاق توننى يېپىپ قويغاندەك كۆرۈنىدىغان دۈمچەك - دۈمچەكلەرگە قاراپ، كۆڭلى تېخىمۇ ئازابلىنىپ كەتتى. ئۇ ئەتراپقا سىنىچىلاپ قارىغانىدى، كۆزىگە بىرسىنىڭ كۆلنىڭ ئوتتۇرىسىغا قار كېچىپ كىرگەندىكى ئاياغ ئىزلىرى كۆرۈندى. ئاياغ ئىزى كۆلنىڭ ئوتتۇرىسىغا بېرىپ توختىغانىدى. سۇلايمان قاسساپمۇ ئاشۇ ئىزنى بويلاپ ماڭدى. ئوڭغۇل - دوڭغۇل بولۇپ كەتكەن كۆلنىڭ ئىچى قېلىن ياغقان ئاپپاق قاردا خۇددى قۇم بارخانلىرىدەك كۆرۈنەتتى.

ئەتىسى ئايكۆل مەھەللىسىدىكى جامائەت سائادەتخان ئاچىنىڭ نامىزىنى چۈشۈردى. تېلۋالدى تۆمۈرچىمۇ سائادەتخان ئاچىنىڭ تۈگەپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئاتايتەن شەھەردىن بۇ مەھەللىگە قايتىپ چىققانىدى. ئۇمۇ جىنازىنىڭ ئارقىسىدىن توپ - توپ كېتىۋاتقان كىشلەرنىڭ ئارىسىدا كېتىپ باراتتى.

تېلۋالدى تۆمۈرچى قەبرىستانلىقتىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن كۆل بويىغا

يۇرتۇمنىڭ تۈنى

سەردار ئۆمەر (2011)

ئويناقلاپ تۆركەش ياسار زەم - زەم سۈيۈك،
 دىللارنى يايىرتىدۇ كاككۇك ئۈنى.
 ھەر مەھەل ياڭراپ تۇرار سۆيگۈ كۈيۈك،
 شۇ سەۋەب ئەستىن چىقماس يۇرتۇم تۈنى.

ئاھ كېچە، سەن گۈزەللىك ئەندىزىسى،
 ھەركىمگە ئۆزگىچە زوق بېغىشلايسەن.
 تولۇن ئاي، كۆز قىسىشقان يۇلتۇزلىرىڭ،
 سەرۋىناز گۈزەل قىزدىن قېلىشمايسەن.

مەنمۇ ھەم تۇن قوينىدا كۆككە بېقىپ،
 پىراقتا ئەزىز يۇرتنى ئەسكە ئېلىپ.
 ئاڭلىنار يىراقلاردىن تونۇش كۈيلىر،
 ھاياتلىق ئۈچۈن كۈرەش داۋام قىلىپ.

شۇڭىمۇ باردۇر ساڭا مۇھەببىتىم،
 ئويلىسام، ئۆركەشلەيدۇ دىلدار بېتىم.
 باغرىڭغا كەتكۈم كېلۇر نۇر بوپ سېڭىپ،
 ئېسىمگە ئالسام سېنى ھەر بىر قېتىم.

مۇھەررىرى: تۈركىزات ئابدۇبەسىر (2009) كوررېكتورى: نۇربىگۈل ئەھمەت (2009)



ماھىرەم تۇرسۇنتوختى (2007)

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە كۆل تىگىن مەڭگۈ تېشىدا كۆپ ئۇچرايدىغان پۈتكەن سۈپەتداشلار، ئۇلارنىڭ ياسىلىش ۋە قوللىنىش ئەھۋالى مۇلاھىزە قىلىنىدۇ. ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: كۆل تىگىن مەڭگۈ تېشى، پۈتكەن سۈپەتداش، قوشۇمچە. ماقالىدە ئۇچرايدىغان قىسقارتىمىلار: G جەنۇب يۈزى؛ D شەرق يۈزى؛ K شىمال يۈزى.

پۈتكەن سۈپەتداش ياسىغۇچى قوشۇمچىلارنى تەھلىل قىلىپ، ئۇلارنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى پۈتكەن سۈپەتداشلار بىلەن بولغان پەرقى ۋە ئوخشاشلىقىنى كۆرسىتىپ ئۆتمەكچىمەن.

سۈپەتداشلار پېئىلنىڭ تۈرلىنىش ئارقىلىق سۈپەت ئىقتىدارىغا ئېرىشىپ، جۈملىدە سۈپەتكە ئوخشاش قوللىنىلىدىغان گىرامماتىكىلىق شەكىللىرى بولۇپ، ھەرىكەتنى بەلگە سۈپىتىدە ئىپادىلەيدۇ. مەسىلەن: « ئېچىلغان گۈل » دېگەن بىرىكمىدە « ئېچىل- » پېئىلى بىر خىل سۈپەتداش شەكىلدە « گۈل » دېگەن شەيئىنىڭ شۇ ھەرىكەتنى ئورۇنلىغان ھالەتتىكى بەلگىسىنى بىلدۈرۈپ كەلگەن.

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى سۈپەتداشلار ھال جەھەتتىن پەرقلىنىپ، پۈتكەن ھاللىق سۈپەتداش، ئىزچىل ھاللىق سۈپەتداش ۋە پۈتمىگەن ھاللىق سۈپەتداش دەپ ئۈچ تۈرگە بۆلىنىدۇ. پۈتكەن ھاللىق سۈپەتداش ئۆزى ئىپادىلىگەن ھەرىكەتنى بارلىققا كەلگەن بەلگە سۈپىتىدە كۆرسىتىدۇ. بۇ تۈرى پېئىل ئۆزىگە « -غان -قان -گەن -كەن » قوشۇمچىسىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ياسىلىدۇ. مەسىلەن:

ياز + غان = يازغان؛ قاچ + قان =

ئورخۇن ئابدېلىرى تۈركىي تىللارنىڭ، جۈملىدىن ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئەڭ قەدىمكى يازما ھۆججەتلىرىدۇر. بۇ مەڭگۈ تاشلار كۆك تۈرك خانلىقى ۋە قەدىمكى ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەت، ياشىغان زېمىنلىرى، شۇ دەۋردىكى سىياسەتلىرى قاتارلىق جەھەتلەردە بىزنى مۇھىم ماتېرىيالغا ئىگە قىلىدىغان تارىخى ھۆججەت بولۇپلا قالماستىن، يەنە قىممەتلىك ئەدەبىي ئەسەردۇر.

تۈرك تىلىنىڭ ئەڭ قەدىمكى يازما ھۆججەتلىرى بولغان كۆل تىگىن ۋە بىلگە خاقان ئابدېلىرى ئادەتتە « ئورخۇن ئابدېلىرى » دېگەن نام بىلەن ئاتىلىدۇ. ئورخۇن يادىكارلىقلىرىنىڭ تىلى تىل قۇرۇلۇشى جەھەتتە تەرتىپلىك بىر سىستېمىغا چۈشكەن ۋە ئۆزىنىڭ تىل قانۇنىيەتلىرى بويىچە باشقۇرۇلىدىغان تىلدۇر. بۇ يادىكارلىقلارنىڭ تىلىدا ھازىرقى تىلىمىزدا بار بولغان گىرامماتىكىلىق شەكىللەر بار بولغاندىن سىرت، يەنە ھازىر ئىستېمالدىن چۈشۈپ قالغان، لېكىن شۇ دەۋردە ناھايىتى كەڭ قوللىنىلغان ۋە مۇھىم رول ئوينىغان گىرامماتىكىلىق شەكىللەر بار. مەن بۇ ماقالىمدە ئاساسلىق قىلىپ « كۆل تىگىن مەڭگۈ تېشى » دىكى پۈتكەن سۈپەتداشلار ۋە

قەدىمدە بولسا پېئىللارغا -duq\ -d ük\ -
tuq\ -t ük ۋە -miş\ -miş\ قاتارلىق ئىككى
يۈرۈش قوشۇمچىلارنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن
ياسىلىدۇ. مەسلەن:

قاچقان؛ كۆر + گەن = كۆرگەن؛ پۈت +
كەن = پۈتكەن. (خەمەت تۆمۈر: « ھازىرقى
زامان ئۇيغۇر تىلى گىرامماتىكىسى » ،
مىللەتلەر نەشرىياتى، 2011 - يىل - 2 -
نەشرى، 228 - بەت.)

بارغان يېرىڭلاردا Bar-duq yird ä (D24)
يەر يارىتىلغاندا Yer qıl-m-tuq-ta (D1)
تەڭرى كۈچ بەرگەنلىكى Tenrı küç bir-t ük (D12)
بىلىمگەنلىكى ئۈچۈن Bilme-d ük-in üçin (D19)

تۆۋەندە « كۆل تىگىن » مەڭگۈ تېشىدىكى پۈتكەن سۈپەتداشلار ۋە ئۇلارنىڭ ياسىلىش
ئەھۋالىنى كۆرۈپ باقايلى: « كۆل تىگىن » ئابدىسىدىكى -duq\ -d ük\ -tuq\ -t ük قوشۇمچىلىرى بىلەن
ياسالغان پۈتكەن سۈپەتداشلار

№	تېكىستتىكى پۈتكەن سۈپەتداشلار	مەنبەسى	سۆز تومۇرى	يەشمىسى	پۈتكەن سۈپەتداش قوشۇمچىسى	باشقا قوشۇمچى چىلار
1	barduq	D24	bar-	مەۋجۇت، بار، كەت -	-duq	
2	bilmed ük bilmed ükin	D24 D18	bil-	بىل - ، بايقا	-d ük -d ük	-in
3	birt ük	D12	bir-	بەر -	-t ük	
4	boltukında	G1	bol-	بول - ، بار بول، مەۋجۇت بول	-tuk	-da
5	illed ük	D3	ille-	دۆلەت قۇر -	-d ük	
6	olurtuqda olurtuqma	D17 D27	olur-	ئولتۇر - ، ياشا، ھۆكۈم سۈر	tuq	-da -ma
7	kiks irt ükin	D6	kiks irt-	ئىسقىرت - ، كۈشكۈرت	-t ük	-in
8	qağanladuq	D7	qağanla	قاغان قىل -	-duq	
9	qılınmaduq qılintuqda	D5 D1	qıl	قىل - ، ئەت، ياسا -	-duq	-da
10	teğdükde teğdükin	D36 D34	teğ	ھۇجۇم قىل - ، ئېتىل - ؛ تەگ - ، بار - ، ئېرىش -	-d ük -d ük	-de -in
11	u çduqda	D30	u ç	ئۈچ - ، ۋاپات بول -	-duq	-da
12	umaduq	D10	u	كۈچى يەت - ، مۇمكىن بول - ، قىلالا - ، ئېتەلە -	-duq	
13	yañiltuqın	D19	yañıl	خاتالاش - ، خاتا قىل - ، يېڭىل -	-tuq	-in
14	yarlıquduqın yarlıquduq	G9 D15	yarlıqa	بۇيرۇ - ، قوغدا - ، ھىمايە قىل -	-duq	-in
15	yoñaşurtuqın	D6	yoñaşur	كۈشكۈرت - ، قارا چاپلا -	-tuq	-in

« كۆل تىگىن » ئابدىسىدىكى -miş\ -miş\ قوشۇمچىلىرى بىلەن ياسالغان پۈتكەن سۈپەتداشلار

№	تېكىستتىكى پۈتكەن سۈپەتداشلار	مەنبە	سۆز تومۇرى	يەشمىسى	پۈتكەن سۈپەتداش قوشۇمچىسى	باشقا قوشۇمچىلار
1	almış	D2	al-	ئال - ، بېسىۋال	-miş	
2	barmış	D23	bar-	مەۋجۇت ، بار - ، كەت -	-miş	
3	bermiş	D14	ber	بەر -	miş	
4	birmiş	D1	bir-	بەر -	-miş	
5	bolmuş	D5	bol-	بول - ، بار بول ، مەۋجۇت بول	-miş	
6	boşgurmuş	D13	boşgur-	ئۆگەت - ، ئەقىل بەر - ، قىل - ، رەتلە -	-miş	
7	elsiretmış	D15	elsire-	دۆلەتسىز قال -	-miş	
8	ermiş	G4	er-	بول - ، مەۋجۇت بول -	-miş	
9	etmiş	D13	et-	(1) مۆرە ، ئاۋاز چىقار - ، گۈمبۈرلە (2) تىز - ، تۈزە -	-miş	
10	ıdılmış	D7	Id-	ئەۋەت - ، يوللا	-miş	
11	içginmiş	D13	içgin-	يوقات - ، تاشلا - ، قولىدىن چىقار -	-miş	
12	içikmiş	D10	i çik-	باغلىق بول - ، تەۋە بول -	-miş	
13	iğidmiş	G9	iğid-	باق - ، توپىغۇز -	-miş	
14	inmiş	D12	in-	چۈش -	-miş	
15	itmiş	D3	it-	رەتلە ، تۈز ، تۈزەشتۈر	-miş	
16	olurmuş	D17	olur-	ئولتۇر - ، ياشا ، ھۆكۈم سۈر	-miş	
17	qılmış qılınmış	D2 D1	qıl-	قىل - ، ئەت - ، ياسا -	-miş	
18	körmüş	D8	k ör-	كۆر - ، باغلىق بول ، تەۋە بول -	-miş	
19	kötürmüş	D11	k ötür-	كۆتۈر - ، ئېگىزەت	-miş	
20	olurmuş	D1	ol-	باغلامچى پېئىل	-miş	
21	qağansıramı şqağansırat mış	D13 D15	qağansıra	قاغانسىز قال - ، قاغانسىز بول -	-miş	
22	qazganmış	D22	qazgan	قازان - ، قولغا كەلتۈر - ، بېسىۋال -	-miş	
23	qılınmış qılmış	D1 D15	qıl	قىل - ، ئەت - ، ياسا -	-miş	
24	qonturmuş	G5 D2	qon	قون - ، يەرلەش	-miş	
25	qubratmış	D12	qubrat	يىغىپ توپلا -	-miş	
26	quladmış	D13	qulad	قۇل بول -	-miş	
27	q üjedmiş	D13	q üjed	قۇل بول -	-miş	
28	sıgtamış	D4	sığta	ماتەم تۇت - ، ھازا تۇت - ، يىغلا -	-miş	
29	sökürmüş	D2	S ökür	چۆكتۈر - ، باغلىق قىل -	-miş	

-miş	قوشۇن ئەۋەت - ، سەپەر قىل -	s üle	D15	sülemiş	30
-miş	ئۇرۇش ، جەڭ	s üñüş	D15	s üñüşmiş	31
-miş	تاغقا چىق -	tağıq	D12	tağıqmiş	32
-miş	چىق - ، سەپەرگە چىق -	taşık	D11	taşıkmiş	33
-miş	تىك -	tik	D16	tikmiş	34
-miş	دە - ، سۆزلە	ti	D9	timiş	35
-miş	يارىتىل -	t öri	K10	törimiş	36
-miş	تۇت - ، قولغا چۈشۈر - ، قوغدا - ، مۇھاپىزەت قىل -	tut	D19	tutmiş	37
-miş	قىل - ، يارات - ، تۈزە -	yarat	D13	yaratmış	38
-miş	يەت - ، زاپاس ئېلىپ بار -	yet	D6	yetmiş	39
miş		yoğla	D4	yoğlamış	40
-miş	باش ئەگ - ، بويۇن ئەگ -	y ük üm	D2	y ük ümt ürmi ş	41

Tengri küç birtük için,qangım qağan süsi böri teğ ermiş,yağısı qony teğ ermiş. تەڭرى كۈچ - قۇۋۋەت بەرگەنلىكى ئۈچۈن ، ئاتام خاقاننىڭ ئەسكەرلىرى بۆرىدەك ، دۈشمەنلىرى قويدەك ئىكەن. (D12)

Bilmedük için,yablaqingin için,eçim qağan uça bardı. نادانلىقنىڭلار ، ئەسكى قىلىقنىڭلار تۈپەيلىدىن تاغام خاقان ۋاپات بولدى. (D24)

2. duq\-d ük\ -tuq\ -t ük - قوشۇمچىلىرى بىلەن ياسالغان سۈپەتداشلارغا ئورۇن كېلىش قوشۇمچىسى da قوشۇلۇپ ، ۋاقىت ھالىتىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن:

Eçim qağan olurtuqda özüm Tarduş bodun üze Şad ertim. تاغام خاقان تەختتە ئولتۇرغاندا مەن تاردۇش خەلقىگە شاد ئىدىم. (D17)

qangım qağan uçduqda inim Küil Tigin yiti yaşda qaltı. ئاتام خاقان ۋاپات بولغاندا ئىنىم كۆل تىگىن يەتتە ياشتا ئىدى. (D30)

سۈپەتداشنىڭ بۇ خىل ئالاھىدىلىكى ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كەلگەن بولۇپ ، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىمۇ پۈتكەن ھاللىق سۈپەتداشلار ئورۇن كېلىش قوشۇمچىسى بىلەن بىرىكىپ ، شۇ ھەرىكەتنىڭ بارلىققا كېلىشى بەلگە قىلىنغان ۋاقىتنى بىلدۈرۈپ ، ھالەت بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن:

ئۇلار كەلگەندە ، بىز يىغىن ئېچىۋاتاتتۇق.

يۇقىرىقى جەدۋەلدىن كۆل تىگىن ئابدىسىدە پۈتكەن سۈپەتداش ئۇقۇمىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن -duq\ -d ük\ -tuq\ -t ük - بىلەن -miş\ -miş \ دىن ئىبارەت ئىككى يۈرۈش قوشۇمچىلارنىڭ ئىشلىتىلگەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. -duq\ -d ük\ -tuq\ -t ük - قوشۇمچىلىرى پېئىللارغا قوشۇلۇپ ، ئىش ھەرىكەتنىڭ ئورۇنلىنىپ بولغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ ، ئىسىملارنى ئېنىقلاپ ئېنىقلىغۇچى بولىدۇ. بۇ قوشۇمچىلار كېلىش قوشۇمچىلىرى بىلەن تۇرلىنىپ كېلەلەيدۇ. -miş\ -miş - قوشۇمچىلىرى بىلەن كەلگەن سۈپەتداشلار « كۆل تىگىن » ئابدىسىدە بىرقەدەر كۆپ قوللىنىلغان بولۇپ ، بۇ قوشۇمچىمۇ پېئىللارغا قوشۇلۇپ ، ئىش - ھەرىكەتنىڭ ئورۇنلىنىپ بولغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ، ئىسىملارنى ئېنىقلايدۇ. بۇنىڭدىن باشقا خەۋەر بولۇپ كېلىپ ، بايان قىلغۇچى ئۆزى قاتناشمىغان ۋەقەلەرنى بايان قىلىدۇ. تۆۋەندە بۇ قوشۇمچىلارنىڭ تېكىست ئىچىدىكى قوللىنىش تۈرلىرىنى كۆرۈپ ئۆتەيلى.

1. duq\ -d ük\ -tuq\ -t ük - قوشۇمچىلىرى بىلەن كەلگەن سۈپەتداشلار için بىلەن قوشۇلۇپ كەلگەندە سەۋەب ھالىتىنى بىلدۈرىدۇ ، -miş\ -miş - قوشۇلغان سۈپەتداشلارنىڭ için بىلەن بىرگە كېلىدىغان شەكىللىرى ئاساسەن ئۇچرىمايدۇ. مەسىلەن:

خەلقنى...

بۇ ئىككى يۈرۈش قوشۇمچە ئارقىلىق پۈتكەن سۈپەتداش ياساش شەكلى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا ئىستېمالدىن قالغان بولۇپ، بۇ قوشۇمچىلارنىڭ ئورنىنى qan\ gen\ ken\ ğan\ لىپكىن -miş\ -miş- قوشۇمچىلىرى (i) er ياردەمچى پېئىلىغا قوشۇلۇپ ermiş (imiş) نى ھاسىل قىلىپ، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا بىۋاسىتە ھەرخىل زامان شەكىللىرىگە ئۇلىنىپ كېلىپ، ۋاسىتىلىك بايان ۋە گۇمان تۈسلىرىنى بىلدۈرىدۇ. Miş- ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا ھۆكۈم باغلامچىسى دەپ ئاتىلىدۇ. يۇقىرىقىلاردىن باشقا يەنە پۈتكەن سۈپەتداش قوشۇمچىلىرى بىلەن كەلگەن بىر قانچە خىل شەكىل ئۇچرايدۇ. ئورخۇن يادىكارلىقلىرىدىكى پۈتكەن سۈپەتداشلاردا تۈرلۈك گىرامماتىكىلىق شەكىللەر ئىپادىلەنگەن بولۇپ، بۇ پېئىللارنىڭ تۈرلىنىش شەكىللىرى ئۈچۈن ئاساس بولىدۇ.

شىنجاڭ ئازاد بولغاندا، ئۇ تېخى سەككىز ياشتا ئىدى.

3. miş\ -miş- قوشۇمچىلىرى بەزى پېئىللارغا قوشۇلۇپ، ئاڭلاتما بايان مەيلى، ئۆتكەن زامان شەكلىدە كېلىدۇ ۋە جۈملىدە خەۋەر ۋە زېمىننى ئۆتەيدۇ. مەسىلەن:

Yağğ baz kılmiş, tizliğğ sökümiş, başlığğ yüküntürmiş.

دۈشمەنلەرنى بويسۇندۇرۇپتۇ، تىزلىقلارنى تىز چۆكتۈرۈپتۇ، باشلىقلارنى باش ئەگدۈرۈپتۇ. (D15)

Tabgaç atın tutupan Tabgaç kağanka körmüş, Eliğ yıl işiğ küçüğ birmiş.

تابغاچلارنىڭ خىزمىتىدىكى تۈرك بەگلىرى تابغاچ ئۇنۋانلىرىنى ئېلىپ تابغاچ خاقانغا بېقىنىپتۇ، ئەللىك يىل خىزمەت قىپتۇ. (D8)

4. miş\ -miş- قوشۇمچىلىرى بىلەن كەلگەن بەزى سۈپەتداشلار ئېنىقلىغۇچى بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن:

Yeti yüz er bolup elsiremiş, qağansırmış bodunuğ, küngedmiş, guladmiş bodunuğ...

يەتتە يۈز كىشى بولۇپ دۆلەتسىز قالغان، خاقانسىز قالغان خەلقنى، قۇل بولغان

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

1. تالات تەكىن: « ئورخۇن ئابدېلىرى »، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2009 - يىل 3 - ئاي 1 - نەشرى؛
 2. خەمىت تۆمۈر: « ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى گىرامماتىكىسى »، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2011 - يىل 2 - نەشرى؛
 3. ۋ.م. ناسىلوف: « ئورخۇن - يېنسەي ۋادىلىرىدىن تېپىلغان يادىكارلىقلارنىڭ تىلى »، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2005 - يىل 9 - ئاي.
- مۇھەررىرى: ئابلاجان يۈسۈپ تەھۇر (2008) كوررېكتور: خانقىز مەتتوختى (2007)



يۈسۈپجان مۇھەممەد (2009)

بالىلار شېئىرلىرى



ئاسلانچاق

ئاسلانچىقىم ئاسلانچاق ،
بۇرۇتى ئۇزۇن يۇڭى ئاق .
ئويناپ - ئويناپ قانمايدۇ ،
بىردەممۇ جىم تۇرمايدۇ .
شوخلۇق قىلىپ ئەركىلەپ ،
قۇيرۇقىنى سۈركىلەپ .
تۇتۇۋالار چاشقانى ،
كۆرۈپ قالسا قاچقانى .
ئاسلانچىقىم ، باتۇرۇم ،
مېنىڭ ئوماق جان دوستۇم .

چۈمۈلە

چۈمۈلەلەر ماڭىدۇ ،
تىزىلىشىپ سەپ بىلەن .
ئۆزىدىن چوڭ يۈكلەرنى ،
كۆتۈرىدۇ ئەپ بىلەن .
ھاردىم - تالدىم دېمەيدۇ ،
توختىماستىن ماڭسىمۇ .
تاشلىمايدۇ يۈكلەرنى ،
پۇت - قوللىرى تالسىمۇ .
ئاپىرىدۇ ئۆيىگە ،
بېسىپ ئۇزاق يوللارنى .
قىشتا راھەت ئۇخلايدۇ ،
سۇنۇپ پۇت ۋە قوللارنى .

باشلىماڭلار مېنى ئويۇنغا

سەردار ئۆمەر (2011)



شۇڭا باشلاپ ھازىردىن ،
چىڭ باغلىدىم بېلىمنى .
يورىتاي دەپ پەن بىلەن ،
بۇ قاراڭغۇ دىلىمنى .

باشلىماڭلار ، دوستلۇرۇم ،
شۇڭا مېنى ئويۇنغا .
ئىرادەم چىڭ ئازمايمەن ،
شۇ ئېزىتقۇ قۇيۇنغا .

ئىلىم - پەننى ئۈگۈنۈپ ،
پەن كۆكىدە ئۇچىمەن .
ئانا ۋەتەن ، ئەل ئۈچۈن ،
شان - شەرەپلەر قۇچىمەن .

جان دادامنىڭ سۆزىچە ،
ئەلنىڭ ئوغلى بولىمەن ،
ئىلمۇ ئېرىپان ، پەن بىلەن
چەكسىز كۈچكە تولىمەن .

مۇھەررىرى ۋە كوررېكتورى: مەريەمگۈل تۇرسۇن (2007)





ساڭا نۇرغۇن خۇشاللىق ۋە بەختلەرنى بېرىپ سېنى شادلىق ئىلكىدە كۈلدۈرگەن دۇنيا ئۆز نۆۋىتىدە سېنى قايغۇ - ھەسرەت دەرياسىدا ئاقتۇرۇپ، كۆز ياش دېڭىزغا غەرق قىلىۋېتەلەيدۇ... بەختىڭنى قەدىرلەشنى بىل، سەۋرنى ئۆگىنىپ قوي!! - خاتىرەمدىن

يىغلاپ كەتتىم. مۇئەللىمنىڭ مەندىن ئارتۇق سورىغۇسى كەلمىدىمۇ ياكى مېنىڭ بۇ تۇرقۇمدىن ئەنسىرەپ قالدۇمۇ ماڭا تېزلا رۇخسەت بەردى.

- ماقۇل، يولدا دىققەت قىلىڭ. بىرەر ئىش بولسا بىزگە خەۋەر قىلىۋېتىڭ.

مۇئەللىمگە خوش دېيىشىنىمۇ ئۇنتۇپ، يۈگۈرۈپ چىقىپ كەتتىم. بىر نەرسىلىرىمنى چالا - بۇلا يىغىشتۇرۇپلا، پويىز ئىستانسىسىغا يۈگۈردۈم. بېلەتلەر ئاللىقاچان سېتىلىپ تۈگىگەنكەن. مەن بېلەت ھايانكەشلىرىدىن شۇ كۈنلۈك ئورۇنسىز بېلەتتىن بىرنى يۇقىرى باھادا سېتىۋالدىم - دە، ئۆيگە يۈرۈپ كەتتىم. مەن ئالدىرىغانسىرى ۋاقىت تولىمۇ ئاستا ئۆتۈۋاتاتتى. پويىز ۋاگونىدىكى سانجاق - سانجاق ئادەملەر ئارىسىدا ئۆرە تۇرماقتىمەن. يۈرىكىم خۇددى رېلىس بىلەن پويىز چاقى ئارىسىدا بېسىلىپ كېتىۋاتقان دەك قاتتىق ئاغرىۋاتىدۇ. مېڭىمدا جاپالار بىلەن بۇ سەپىرىمنى تۈگەتتىم.

يۈگۈرۈپ ئۆيگە كىرگەنمىدە، ئۆي ئىچى ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن تولغانىكەن. بىراق ئانام يوق تۇراتتى. يۈرىكىم قارتىدە قىلىپ قالدى. ئۇلار بىلەن سالاملىشىشىمنى ئۇنتۇپ، ئانامنى ئىزدىدىم.

- ئانا! ئانا، سىز نەدە؟ مەن كەلدىم!... ئانامنىڭ يەڭگىسى مېنى يېتىلگىنىچە سىرتقا ئاچىقىپ كەتتى. مەن نېمە بولغانلىقىنى

- جىرىڭ... جىرىڭ... ياتاق تېلېفونىڭ ئەنسىز جىرىڭلىشى مېنى خىياللار قاينىمىدىن سۆرەپ چىقتى. ئېرىنچەكلىك بىلەن تېلېفوننى ئالدىم:

- ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!
- ۋە ئەلەيكۇم ئەسسالام! زىبانۇر بارمىدۇ؟
- ھە مەن شۇ. ئادىل ئاكامما؟

- ھە مەن. سىڭلىم، رۇخسەت سوراڭ ئۆيگە بىر كېلىپ كەت. بۈگۈنلا يولغا چىق، خوش ئەمەس، - قارشى تەرەپ ئارتۇق گەپ قىلمايلا تېلېفوننى قويۋەتتى. يۈرىكىم قارتىدە قىلىپ قالدى. كالىمغا كەلمىگەن خىياللار قالمىدى. ئادەتتە ئائىلەمدىكىلەر ماڭا ھەرگىز بۇنداق دەپ تېلېفون قىلمايتتى. نېمە بولىدىكەن؟! تۇيۇقسىز ئانام ئېسىمگە كېلىپ قالدى: «ئانامغا بىرەر ئىش بولمىغاندۇ - ھە؟!» بۇ خىيالمدىن ئەندىكىپ، نېمە قىلارمىنى بىلمەي قالدۇم. يۈرىكىم ئەنسىز سوقۇپ، پۈتۈن بەدىنىم تىترەپ كەتتى. كۆزلىرىمدە ياش. يۈگۈرگىنىمچە مۇئەللىمنىڭ ئىشخانىسىغا كىردىم. بەك تېز يۈگۈرۈۋەتكەنلىكىمنىمۇ ھاسىراپ كەتكەندىم. مۇئەللىم مېنىڭ بۇ تۇرقۇمنى كۆرۈپ، سەل ھەيران بولدى.

- زىبانۇر، نېمە بولىدىڭىز؟
- مۇئەللىم... مەن... مەن رۇخسەت سورايدىگەن. ئۆيگە بېرىپ كېلىمەن.

- ئۆيىڭىزدە بىرەر ئىش بولمىغاندۇ؟
مۇئەللىمنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرەلمەي

قالغانىدىڭىزغۇ؟ مەن ئۈچۈن بولسىمۇ ساق تۇرىشىڭىز كېرەكتىغۇ ئانا! — ئانام قولى بىلەن ئېغىزىمنى توسىۋالدى:

— بۇنداق دېمەك بالام! ئاللاھ ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىن بەندىلىرىنى ئەڭ ئېغىر كېسەللەر بىلەن سىنايدۇ. مېنىڭمۇ ئاللاھنىڭ سىنىقىدىن ئۆتىدىغان چاغلىرىم كەلگەن ئوخشايدۇ بالام، شۇكرى دەڭ، — دەپ مېنىڭ گېپىمنى ئۈزۈپ قويدى.

— لېكىن، ئانا بۇ ئالەمنى « سەۋەبىنىڭ ئالىمى » دەپتىكەن، سەۋەب قىلايلى ئانا، دوختۇرغا بېرىپ باقايلىچۇ؟! — دېدىم ئانامغا ئىلتىجا بىلەن.

— دوختۇرغا باردۇق قىزىم، لېكىن قىلغان دورىلىرى ھېچ پايدا قىلماي دېمىدى. شۇڭا يېنىپ چىقتىم، ئەمدى بارماي.

— بارايلىچۇ ئانا! ماقۇل دەڭا، ئامال بولۇپ قالار... — مەن ئۆز گېپىمدە چىڭ تۇرىۋالدىم. ئانام ئەزەلدىن مېنىڭ گېپىمنى يىرمىتتى. بۇ قېتىممۇ شۇنداق بولدى.

بىز دوختۇرخانىغا كەلدۇق. دوختۇرلار ئانامنى ھەر خىل تەكشۈرۈش ئەسۋاپلىرىدا تەكشۈرۈپ چىقىپ، ياتاققا ئېلىشتى. ئانامنى ئورۇنلاشتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، دوختۇرنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ دوختۇردىن ئانامنىڭ نېمە كېسەل ئىكەنلىكىنى سورىدىم.

— ئۆزىڭىزنى تۇتۇپلىپ ئاڭلاڭ ئەمسە، — دەپ گېپىنى باشلىدى دوختۇر، — ئانىڭىزنىڭ كېسەلى خېلى ئېغىر، يۈرەك كېسەلى ئەڭ خەتەرلىك باسقۇچقا بېرىپ قاپتۇ، ھازىر يۈرەك چوڭىيىپ، ئۆپكەگە تەسىر كۆرسىتىپ، نەپەس ئېلىشنى قىيىنلاشتۇرۇۋېتىپتۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە قورساققا سۇ پەيدا بولۇپ قاپتۇ. بۇ بەك خەتەرلىك ئەھۋال، سۇ كۆپىيىپ كېتىۋەرسە، ھاياتىغا خەۋپ ئېلىپ كېلىشى مۇمكىن، بۇنىڭغا بىزنىڭمۇ ئاماللىرىمىز يوق.

دوختۇرنىڭ بۇ گەپلىرىدىن خۇددى ئاسماندىن تاشلىۋېتىلگەندەك بولۇپ، ئورنۇمدا لاسسىدە ئولتۇرۇپ قالدىم.

— بىرەر ئامالى بولماسمۇ، دوختۇر؟ ياخشىراق داۋالاش ئۇسۇللىرىڭلار يوقمۇ؟ — دەپ سورىدىم دوختۇردىن، — ئۆتۈنۈپ قالاي دوختۇر، تىرىشىپ باققان بولسىڭىز.

مېنىڭ ئەلەملىك، بىچارىلىك چىقىپ تۇرغان چىرايىم ئۇنىڭمۇ ئىچىنى ئېچىشتۇردى بولغاي:

بىلەلمەي ھەيرانلىق بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلدىم. — ئۆزىڭىزنى بېسىۋېلىڭ، ئاچامغا ھېچ ئىش بولمىدى، ئۇنىڭ يېنىغا كىرگەندە پەس ئاۋازدا، يىغلىماي گەپ قىلىڭ ماقۇلمۇ؟ — مەن ئانامغا بىر ئىش بولغانلىقىنى بىلىپ، ئۆزۈمنى تۇتالماي قالدىم. لېكىن ئانامنى كۆرۈشنىڭ تەقەززاسىدا دەرھال ئۆزۈمنى بېسىۋالدىم:

— مەن ئانامنى كۆرەيچۇ؟ گېپىڭىزنى ئاڭلايمەن، — دېدىم بىچارىلەرچە تەلەپپۇزدا. — ئاچام ئىچىدىكى ئۆيدە، — دەپ مېنى ئانامنىڭ يېنىغا باشلاپ كىردى. ئانامنى كۆرۈپ ھەيران قالدىم.

ئانام قاتمۇ قات كۆرىپلەر ئۈستىدە كۆزىنى يۇمۇپ ئوڭدا ياتاتتى. چىرايى سارغىيىپ، مەڭز سۆڭەكلىرى مانا مەن دەپلا چىقىپ قالغانىدى. ئەمما پۇت - قوللىرى توپتەك ئىششىق ئىدى. ئانامنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، قوللىرىنى ئاۋايلاپ قوللىرىم ئارىسىغا ئالدىم ۋە مەڭزىگە ئاستا سۆيۈدۈم. ئانامنىڭ يۈزىكى تۇيىدىمۇ ياكى مېنىڭ ھىدىمنى بىلىۋالدىمۇ، ئاستا كۆزىنى ئاچتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى گەرچە بۇرۇنقى نۇرلۇقلىقىدىن قالغان بولسىمۇ، ئەمما يەنىلا ئانىلىق مېھرى يېلىنچاپ تۇراتتى. ئانامنىڭ بۇ ھالىتى ئىچىمنى سىيرىپ، كۆزلىرىمگە يىغا ياماشتۇردى، ئانامنىڭ ئالدىدا يىغلىۋەتمەسلىك ئۈچۈن كۆزلىرىمنى يۇمۇۋالدىم.

— كەلدىڭىزمۇ، گۈلۈم بالام؟ مەن تېخى سىزنى كۆرەلمەي قالارمەنمۇ دەپ ئەنسىرىگەندىم، خۇداغا شۇكرى...، — ئانامنىڭ ئاۋازى تولىمۇ پەس ئىدى. ھاسىراپ - ھاسىراپ سۆزلەۋاتاتتى. ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرىدىن پەقەت ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالدىم. ئانامنى قۇچاقلاپ يىغلاپ كەتتىم. تىلىمغا گەپ كەلمەي قالغانىدى. پەقەت كۆزۈمدىن تارام- تاراملاپ ياش تۆكۈلەتتى. ئانامنىڭ مېھرىبانلىق بىلەن بېشىمنى سىلىشى يىغامنى تېخىمۇ ئەدىتتۈرتتى.

— گۈلۈم! يىغلىماڭ، مەن ھېچنېمە بولمىدىم. ماڭا گەپ قىلىپ بېرىڭە قىزىم، — ئانامنىڭ بۇ گېپى بىلەن بېشىمنى ئاستا كۆتۈرۈپ ئانامغا قارىدىم، — ماڭا قىزىق گەپلىرىڭىزدىن قىلىپ بېرىڭە قىزىم.

— ئانا! قانداق بولۇپ بۇنداق يېتىپ قالدىڭىز؟ مەن ماڭغاندا ساپساقلا

ھەممىسىنى سىناپ باقتۇق. كۈن ئۆتكەنسېرى ئانامنىڭ نەپەس ئېلىشى قىيىنلىشىپ، قورسقى يوغىنىغىلى تۇردى. ئانام پەقەت ياتالمايدىغان بولۇپ قالدى. كېچە - كۈندۈز ئولتۇراتتى. ئانام ياتىغاندىن كېيىن مەنمۇ ياتماي ئانامغا ھەمراھ بولاتتىم. بىردەم يەلپۈسەم، بىردەم قوللىرىنى يېنىڭ ئۇۋۇلايتتىم، بەزىدە ئانامنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ مۇگدەپ قالاتتىم. ئانامنىڭ يېنىدا بولسام ئۆزۈمنى شۇنداق خۇشال سېزەتتىم.

دۇنيا ئاجايىپ. ۋىسال دەملىرىدە، بىر يىل بىر سائەتچىلىكمۇ بىلىنمەيدۇ. ھىجران دەملىرىدە بولسا، مىنۇتلىرى يىلدىنمۇ ئۇزاق بىلىنىدۇ. ئادەم ئەڭ قەدىرلەيدىغان، ئايرىلىپ قېلىشتىن قورقىدىغان قەدىرلىك ئادەملىرىنىڭ يېنىغا كەلگەندە، ئۆزىنىڭ بارلىق غەم - غۇسسلىرىنى ئۇنتۇپ، بەخت دۇنياسىغا چۆمدۇ. مەنمۇ ھازىر دەل شۇنداق ئىدىم. ئەمما ۋاقىت تولىمۇ تېز ئۆتۈپ كېتىپ باراتتى. ئانام بولغاچقا تارتقان جاپالىرىم پەقەت بىلىنمىدى.

ھەش - پەش دېگۈچە بىر ئاي ئۆتۈپ كەتتى. ئاناممۇ كۈندىن كۈنگە ئاجىزلاپ كېتىۋاتاتتى. مەنمۇ ئامالسىز ئىدىم. قانداق قىلاي؟ يا ئاغرىق ئازابىنى تارتىشىپ بەرگىلى بولمايدىكەن. بۈگۈن ئانام ھېچنېمە يېمىگىلى بىر ھەپتە بولدى. كۈندە گېلىدىن ئۆتىدىغىنى پەقەتلا ئىككى يۇتۇم دېمىدە سۈيى ئىدى. بارغانسېرى ئانامنىڭ نەپەس ئېلىشى قىيىنلىشىپ، پۇت - قوللىرى ئېچىشىپ ئاغرىدىغان بولۇپ قالغانىدى. گەپ - سۆزلىرى ئازلاپ، ماڭا قاراپلا ئولتۇرىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئانامنى كۆرگىلى كىرگەنلەرنىڭ ھەممىسى « بىر تال قىزىغا چىدىمايۋاتىدۇ » دېيىشتى. ئانام كىرگەنلەرنىڭ ھەممىسى بىلەن رازىلىشىپ چىقاتتى.

رامزاننىڭ 10 - كۈنى كەچ. مەن ئۈچۈن ئەڭ مۇدھىش، ئەڭ ئازابلىق بىر كېچە. مېنىڭ قان ياشلىق ھاياتىمنىڭ باشلىنىشى بولغان ئاشۇ كېچە. ئىپتىرادىن كېيىن ئانام پەقەت چىدىمىدى. بىر دەم قىزىيىتى، بىردەم توڭلايتتى. ئۆيدە ئىككىمىز يالغۇز قالدۇق. ئانام مېنى ئالدىغا ئولتۇرغۇزۇپ، ماڭا تويماي - تويماي قارىدى. قوللىرىمنى مېھرى بىلەن سىلاپ تۇرۇپ گەپ باشلىدى:

— بىز تىرىشىپ باقايلى، سىزمۇ ئانىڭىزغا ئوبدان قاراڭ، ئۇنى خۇشال قىلىشقا تىرىشىڭ، — دېدى. مەن ماقۇل بولۇپ ئىشخانىدىن چىقىپ كەتتىم.

ئانام كۈندىن - كۈنگە ئاجىزلاپ كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ قىيىنلىشىلىرى مېنى بەك ئازابلايتتى. ئۇنى خۇشال قىلىش ئۈچۈن، ھەر كۈنى يېڭى - يېڭى قىزىق گەپلەرنى تاپاتتىم. مېنىڭ قىزىق گەپلىرىمگە ئانام مېنىڭدا كۈلۈپ قويۇپ، ماڭا مېھىر بىلەن تىكىلەتتى. مېھرىبانلىق بىلەن باشلىرىمنى، قوللىرىمنى سىلايتتى، پېشانەمگە سۆيەتتى.

ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتتى. بىر كۈنى دوختۇر مېنى ئىشخانىسىغا چاقىرىپ قالدى. ئەنسىرەش ئىچىدە دوختۇرنىڭ ئىشخانىسىغا كىردىم. دوختۇر ماڭا قاراپ، « ئولتۇرۇڭ » دېگەن مەنىدە ئورۇندۇقنى ئىشارە قىلدى. مەن دوختۇرنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئولتۇردۇم ۋە « نېمە ئىش » دېگەندەك دوختۇرغا تىكىلدىم. دوختۇر ماڭا قاراپ بىر پەس تۇرۇپ كەتتى ۋە خېلىدىن كېيىن:

— بىز كۆپ تىرىشتۇق، لېكىن ئانىڭىزنىڭ كېسىلىگە ئامال قىلالىمىدۇق. مېنىڭچە بۇ يەردە تۇرۇپ ئانىڭىزنى ئۈكۈل يىڭىنىسى بىلەن قىيىنغاندىن كۆرە، ئۆيگە ئاچىقىپ ئوبدان باقسىڭىز ياخشىمىكىن. پەقەت كۆڭلىنى ئاغرىتماڭ. ئۇ ئۇزۇنغىچە بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ. مەسلىھەتلىشىپ يېنىمغا كىرىڭ. دوختۇردىن چىقىش رەسمىيىتىنى بېجىرىپ بېرەي، — دەپ گېپىنى تۈگەتتى.

ئاھ خۇدا! ئىنسان ئۈچۈن بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق ئازاب بارمىدۇ؟ « ئانىڭىز ئۇزۇنغا بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ » دېگەن بۇ سۆز مەن ئۈچۈن ئەڭ ئېغىر تۇيۇلدى. قورقۇشقا باشلىدىم. قورقمايمۇ تۇرالمايتتىم. « ئەگەر راستىنلا ئاشۇنداق بولۇپ قالسا... » ئاخىرىنى ئويلىشقا جۈرئىتىم قالمىدى. بېشىمنى سالغىنىمچە ئېغىر قەدەملەر بىلەن ئىشخانىدىن چىقىپ كەتتىم.

شۇنداق قىلىپ توققۇز كۈن بولغاندا دوختۇرخانىدىن يېنىپ چىقتۇق. شۇنىڭدىن كېيىن ئانامنىڭ كېسىلىگە ئۆزىمىز سەۋەب قىلىشقا كىرىشتۇق. باشقىلاردىن ئاڭلىغاننىڭ ھەممىسىنى سىناپ كۆرەتتۇق، ئەمما ئۈنۈمنى كۆرەلمەيتتۇق. شۇنداقلا ئاڭلىغاننىڭ

توڭلاتقۇدىن ئىككى پارچە مۇز ئېلىپ چىقىپ ئانامنىڭ ئاغزىغا سالدىم، (ئانام ئاغرىپ قالغاندىن بېرى توڭلاتقۇدىن مۇز ئۈزۈمەيتتۇق)، ئانام خۇش بولۇپ كەتتى.

— رەھمەت بالام، چاڭقىغان يېرىمگە باردى. خۇدايىم قوللىرىغا دەرت بەرمىسۇن.

ئانام شۇنداق ئىدى. مەن كىچىككەنە بىر ئىشنى قىلىپ بەرسەم، ماڭا رەھمەت ئېيتىپ بەخت تىلەشنى ئۇنتۇپ قالمايتتى.

سائەت ئونلاردىن ئاشقاندا ئانامنىڭ ئىنىسى ۋە ھاممام كىرىپ كەلدى. ئۇلارمۇ ئانامدىن ئەنسىرەپ كىرگەنكەن. ئانام ئۇلارنى كۆرۈپ يېنىغا چاقىردى:

— ئۇكام، مەن بولالمايدىغان ئوخشايەن، مۇشۇ ئەتىۋارلىق قىزىم يالغۇز قالدىغان بولدى.

بېشىنى سىلاپ قويۇڭلار، ئۇ يېتىملىكتە قالمىسۇن. كۆز قارىچۇغۇم ئىدى، ئەمدى ئايرىلىدىغان بولدۇم، دەپ ئىنىسىگە ئىلتىجا بىلەن تىكىلدى. ئۇلار كۆزلىرىگە ياش ئالدى.

— خاتىرجەم بولغىن ئاچا، سېنىڭ قىزىڭ مېنىڭ قىزىم. ھېچكىمگە « تاك » قىلىپ چەكتۈرمەيمەن، — دېدى ئانامنىڭ ئىنىسى.

— خاتىرجەم بولسىلا، زىبانۇر مېنىڭ ئۆز قىزىمدەكلا، — دېدى ئانامنىڭ يەڭگىسىمۇ مەيۈس ئاھاڭدا.

ئانام ئۇلار بىلەن رازىلاشتى. ئاندىن يەنە مېنى چاقىردى:

— مایاقتا كېلىڭە گۈلۈم بالام! — مەن ئاستاغىنا ئانامنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئولتۇردۇم، ئانام ئاستا گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — مېنى باقمەن دەپ جىق جاپا تارتتىڭىز، قىزىم، مەن سىزنى باققان ئەجرىمگە رازى، سىزمۇ مەندىن رازى بولۇڭ، قىزىم!

ئانامنىڭ سۆزلىرىدىن ئۆزۈمنى تۇتالمىدىم. ئېسەدەپ تۇرۇپ:

— مەندىن رازى بولۇڭ، ئانا! سىزگە كۆپ جاپا سالغانىكەنمەن، مەندىن رازى بولۇڭ، ماڭا بەرگەن سۈتىڭىزگە، باققان ئەجرىڭىزگە رازى بولۇڭ ئانا! — دېيەلىدىم ئارانلا.

— مەن مىڭ مەرتەم رازى قىلىم، ئۇز خېنىم، گۈلۈم بالام، مېنىڭ زىبانۇرۇم، كۆز نۇرۇم....

ئانام شۇنداق دەپلا سۆزدىن قالدى. ئۇ شۇنچە سۆزلەشكە تىرىشىمۇ، ئاۋازى چىقمايۋاتاتتى.

— گۈلۈم بالام! مەن كېتىپ قالدىغان

ئوخشايەن. يالغۇز قالدىغان بولىدىڭىز، ئۆزىڭىزگە پۇختا بولۇڭ قىزىم. ئۆزىڭىزگە يۈز كېلەلىگۈدەك ياشاڭ! مېنىڭ قىزىمدەك ياشاڭ!

بۇ دۇنيادىكى ئادەملەر بەك مۇرەككەپ بالام، ئالدىراپ باشقا بىرسىگە سىرىڭىزنى بەرمەڭ!

— ئانام توختاپ قالدى، ئۇنىڭ كۆزلىرى ئەلەملىك تۈس ئالغانىدى. مەن ئانامنىڭ

سۆزلىرىگە بېشىمنى لىڭشىتىپ ئولتۇردۇم، كۆزلىرىمدە ياشلار ئويناپ قالغانىدى. ئانام گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — مەن بۇ ئۆمرۈمدە جاپا - مۇشەققەت ئىچىدىلا ئۆتۈپ كەتتىم.

لېكىن، سىزنىڭ جاپا تارتىپ قېلىشىڭىزنى خالىمايمەن. شۇڭا، ياخشى ئوقۇڭ قىزىم! كەلگۈسىدە باشقىلارغا تايىنىپ قالدىغان

ئىشنى قىلماڭ! مەن ئۆلۈپ كېتىپ قالسام، مەن ئۈچۈن ئارتۇقچە يىغلاپ يۈرمەڭ! ئازابلانماي مەكتىپىڭىزگە كېتىۋېرىڭ! — ئانام يەنە توختاپ

قالدى. مەن ئېسەدەپ ئولتۇراتتىم، ئانام قولى بىلەن كۆز يېشىمنى سۈرتىۋېتىپ يەنە سۆزلىدى، — يىغلىماڭ ئۇز خېنىم! مەن

چىدىماي قالدىكىنەنمەن. گەپلىرىمنى ئېسىڭىزدە تۇتۇڭ! تەنىللەردە كەلگۈڭىز كەلسە، قايتىپ كېلەرسىز، بولمىسا مەكتەپتە قېلىپ

قالسىڭىزمۇ ئىختىيارىڭىز. ئەمدى ھەممە ئىشقا ئۆزىڭىز مۇستەققىل قارار چىقىرىشىڭىز زۆرۈر بولىدۇ. ھەرگىز ئالدىراپ قارار چىقارماڭ! ھەر

بىر قەدەمنى ئاۋايلاپ بېسىڭ! ھەي! شور پېشانە قىلىم، بۇ ئۆمرىڭىزدە ئاتا - ئانا مېھرىگە قانمايلا ئۆتۈپ كېتىدىغان بولىدىڭىز.

ئاللاھ ئىشلىرىڭىزغا ئاسانلىق بەرسۇن قىزىم. بىر ئۆمۈر ئەقىدە، ئېتىقاد ۋە ئىمان بىلەن ياشاڭ!، — ئانام بېشىمنى سىلىغاچ گېپىنى توختاتتى.

— گېپىڭىزنى ئېسىمدە ساقلايمەن، ئانا، — دېدىم مەن يىغلاپ تۇرۇپ. بىز يەنە بىردەم تاغدىن - تاغدىن پاراڭلاشتۇق.

نېمىشقىكىن يۈرىكىم قاتتىق ئاغرىپ كەتتى، خۇددى بىرسى پىچاق تىقىۋەتكەندەك. ئانام ماڭا، مەن ئانامغا تويماي قاراشتۇق.

ئاللىقاچان قاراڭغۇ چۈشۈپ بولغانىدى. ئانام ئۇسساق قالغان بولسا كېرەك، مېنى چاقىردى:

— زىبانۇر! گۈلۈم بالام، ماڭا بىر چىشلەم مۇز بەرسىڭىزچۇ؟! ئىچىم قىزىپ كېتىۋاتىدۇ. — مانا ھازىرلا، — دېدىم - دە،

— سەۋر قىلىڭ!
 — ئاچامنى خاتىرجەم ماڭغىلى قويغىن!
 — مۇشۇنداق ئۇلۇغ ئاي ئۇلۇغ كۈنلەرنى بەرگەنلىكىگە شۈكرى دەيلى!
 شۇ تاپتا بۇ ئىشلارنىڭ ئوڭۇم ئىكەنلىكىگە پەقەت ئىشەنگۈم كەلمەيۋاتاتتى. ھېچكىمنىڭ گېپى قۇلىقىمغا كىرىدىغاندەك ئەمەس. ساراڭدەكلا بولۇپ قالدىم. بەلكىم ساراڭمۇ مېنىڭ بۇ ھالىتىمدىن ياخشىدۇ؟
 شۇنداق قىلىپ ئۇلار ئانامنى يۇيۇپ - تاراپ، كېپەنلىككە ئوراشتى. ئانامنى يۇغان ھېلىقى ئايالغا ئېسىلدىم.
 — ئانامنىڭ يۈزىنى ئاخىرقى بىر رەت كۆرۈۋالايچۇ؟ پەقەت بىر قېتىم... ئېچىپ بېرىڭچۇ؟...
 مېنىڭ نالەمگە چىدىماي، ئانامنىڭ يۈزىنى ئېچىپ بەردى. ئانامغا قارىدىم. ئانام ئاپئاق ياغلىق ۋە ئاپئاق كېپەنلىكلەر ئارىسىدا بەخىرامان ئۇيۇقۇغا كەتكەن ئادەمدەك، يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ ياتاتتى. ئۇنىڭ چىرايى نۇرلىنىپ كەتكەندى. ئۇ كۆزۈمگە تولمۇ گۈزەل كۆرۈنۈپ كەتتى. خۇددى ئانامنى چۆچۈتۈپ قويۇشتىن ئەنسىرىگەندەك ئاستا چاقىردىم:
 — ئانا!... ئاڭلاۋاتامسىز ئانا!... ماڭا قارىڭە ئانا!... — ئانام بىر خىل ياتاتتى.
 مەن كىچىك بالىلارچە ئۈمچىيىپ، يىغلاشقا باشلىدىم. ئۇلار ئانامنىڭ يۈزىنى يۆگەپ، جايىنامازغا ئوراشتى. بۇ ئىشلارغا پەقەت ئىشەنگۈم كەلمەيتتى، ئانامنى ئېلىپ ماڭغاندا يۈگۈرۈپ چىقىپ، جىنازىغا ئېسىلىۋالدىم.
 — ئانا! مېنى تاشلاپ كەتمەڭ ئانا! مەن يېگانە قالدىمغۇ؟! مېنىڭ بېشىمنى كىم سىلايدۇ؟! ئانا!... ئانا!...
 جامائەت ئانامنىڭ جىنازىسىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ كەتتى. مېنىڭ يۈرىكىم، روھىم ئانام بىلەن بىرگە كېتىپ قالغانىدى... ئانام بارغانسېرى مەندىن يىراقلاپ ئاخىرى بىر چېكىتكە ئايلىنىپ كۆزلىرىمدىن يۈتتى...
 مانا شۇنداق قىلىپ رامىزاننىڭ 11 - كۈنى سەھەردە مەن ئانامدىن، دۇنيادىكى بىردىنبىر مېھرىبانىمدىن ئايرىلىپ قالدىم.
 ئانامنىڭ نامىزى چۈشۈرۈلدى. مەن روھى چىقىپ كەتكەن ئادەمدەك بىر بۇلۇڭدا ئولتۇراتتىم. پۈتۈن ۋۇجۇدۇم بىلەن بىرلا ئىسمىنى تەكرارلايمەن: «ئانا!»...

— ئانا! ئانا!... مېنىڭ چاقىرىشلىرىمغا ئانام ئەمدى جاۋاب قايتۇرالمىدى.
 بۇ چاغدا سائەت ئون بىر بولغانىدى. مەن ئانامنىڭ بېشىدا ئانامنىڭ قولىنى تۇتۇپ ئولتۇردۇم. ئانام مېنىڭ قولىمنى چىڭ سىقىۋالغانىدى. كۆزلىرىنى مېنىڭدىن ئۈزۈمەيتتى. ماڭا يەنە نۇرغۇن گېپى باردەك ئېغىزىنى ئۆمەللەيتتى، ئاۋازى سىرتقا چىقمايتتى. ۋاقىت ئۆتمەكتە. سائەتنىڭ يېنىك چىكىلىدىغان ئاۋازى مېنى بىئارام قىلماقتا ئىدى. بۇ ئارىلىقتا تاغام تۇغقانلارنى چاقىرىپ كەلدى. ھەممىسى كۆزلىرىگە ياش ئالغان ھالدا ئانامدىن رازىلىق ئېلىشتى. ئانام ئۇلارغا بېشىنى لىڭشىتىپ رازىلىق بىلدۈردى، كۆزلىرىنى مەندىن ئۈزۈلمەي قالدى. مۇشۇ تەرىقىدە ئۈچ سائەت ئۆتۈپ كەتتى. سائەت ئىككى بولغانىدى. ئانام ئەڭ ئاخىرقى بىر رەت ماڭا تىكىلىپ قارىدى - دە، كۆزلىرى ئارقىغا تارتىشىپ قېتىپ قالدى. ئۇنىڭ قولىرى مېنىڭ قولىمنى چىڭ سىقىۋالغانىدى.
 — ئۆتۈپ كەتتى... داكا بارمۇ؟ ئېڭىكىنى تاڭلىيلى... — دېدى ئانامنىڭ ئاكىسى ۋە ئانامنىڭ ماڭا قاراپ قېتىپ قالغان كۆزلىرىنى قولى بىلەن يۇمدۇرۇپ قويدى.
 مەن نېمە بولغانلىقىنى ئاڭقىرالماي قالدىم. ئۇلار ھە - ھۇ دېيىشىپ ئانامنىڭ ئېڭىكىنى تېڭىپ، ئانامنىڭ قولىرىنى مېنىڭ قولىمدىن ئاچرىتىپ، ئانامنى تۈزلەپ ياتقۇزدى. بىراق مەن شۇ دەقىقىدە ئىنكاسسىز ئادەمدەك قېتىپلا قالغانىدىم، ئۇلار ئانامنى قىبلىگە قاراپ ياتقۇزۇپ، يۈزىنى ئاق داكا بىلەن يېپىپ قويغاندىن كېيىنلا ئۆزۈمگە كەلدىم ۋە ئانامنىڭ ئۈستىگە ئۆزۈمنى ئاتتىم.
 — ئانا!... ئانا!... كۆزىڭىزنى ئېچىڭە ئانا! مېنى تاشلاپ كەتمەڭ!...
 يۈرەكنى ئەزگۈدەك نالىلىرىم ھەممىسىنىڭ كۆڭلىنى بۇزغان بولسا كېرەك، ھەممىسى كۆز يېشى قىلىشماقتا. مەن ئانامنى چىڭ قۇچاقلۋالدىم. خۇددى ئۇنىڭدىن ئايرىلماي باغرىغا سىڭىپ كېتىشنى ئىستىگەندەك. بىراق ئانام ئىلگىرىكىدەك بېشىمنى مېھرىلىك سىلىمىدى، كۆز ياشلىرىمنى سۈرتۈپمۇ قويمىدى. ئۇلار مېنى تارتىپ ئانامدىن مېڭ تەسلىكتە ئاچراتتى. ھەممىسى ماڭا تەسەللىي بەرمەكتە:

باراتتىم، كۆزلىرىم ياش يۇقى، بېشىم سېلىنغانىدى. ئۇزۇندىن بۇيان كۆرۈشمىگەن بىر دوستۇم كېلىپ مەندىن ئەھۋال سورىدى ۋە:

— ئاداش! ئاناڭ كېتىپ قاپتۇ، يېتىم قاپسەن، كۆڭلۈڭنى بۇزما! — دېدى.

ئۇنىڭ سۆزلىرى ماڭا بەك تەسىر قىلدى. ئۇنىڭ، مېنىڭ بىر دوستۇمنىڭ ئاغزىدىن مەن ئاڭلاشتىن ئەڭ قورقىدىغان « يېتىم » دېگەن سۆز چىقىۋاتاتتى. ئۆزەمنى تۇتالمىدىم:

— ياق! مەن يېتىم ئەمەس! مېنىڭ ئانام بار! ئانام قەلبىمدە مەڭگۈ ھايات! — دەپ ئۈنلۈك توۋلىغىنىمچە، يۈگۈرۈپ قاراڭغۇلۇق ئارىسىغا سىڭىپ كەتتىم...

مۇھەررىرى: رۇقىيەگۈل تۇرسۇن ئايقۇت (2010)

كوررېكتورى : ئايجامال ئېزىز (2011)

بۇ كۈنى كەلگەنلەر ھەممىسى ماڭا ھېسداشلىق قىلىشتى. ئانامنىڭ ياخشى سۈپەتلىرىنى تىلغا ئېلىپ كۆز يېشى قىلىشتى. ئەمما مەن ئۈچۈن ھەممىسى بەربىر ئىدى.

دوستلىرىم ، ساۋاقداشلىرىم ھەممىسى كېلىشتى. ئۇلارنىڭمۇ كۆزلىرىدە ياش ئويناپ تۇرۇپتۇ. گەرچە ئۇلارنىڭ كېلىشى يۈرەك يارامغا ئازراق مېھىر ئاتا قىلغان بولسىمۇ، قەلب تۆرەم يەنىلا قوپقۇرۇق ئىدى... چۈنكى ئەمدى مەن تەنھا قالدىم.

ئانامنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، مەكتەپكە قايتىپ كەلدىم. ئەمما بۇرۇنقى شوخلۇقۇم، ئىچ - ئىچىمدىن ئېچىلىپ كۈلۈشلىرىم قاياقلارغىدۇر كېتىپ قالغان. روھىم چۈشكەن، چىرايىم سۇلغۇن، قەلبىم سۇنۇق...

بىر كۈنى كەچ مەكتەپ مەيدانىدا كېتىپ



مەھەتجان ئەمەت (2009)

باھار قىزى، كۆك ئانا ئىزىكەنسەن، مېھىر - ۋاپا ئوچىقىكەن كۆزلىرىڭ، راس ئىكەن، چاقماق ئانا قىزىكەنسەن، يۈرۈكۈمنى كۈل قىلاركەن سۆزلىرىڭ.

باھار قىزى، بولۇپ قالدىم سايەڭ مەن، قوغلىمىغىن، ئاشىقىمەن، چىن يارىڭ. كۈن - تۈنلىرى ناخشام بىلەن چىللايمەن، چىن قەلبىمدىن چېكىپ نازۇك دىل تارىڭ.

باھار قىزى، كەلگىنىڭدە قايتا رەت، ھەسەن - ھۈسەن ئېسىپ قوياي بويىڭغا. كەلگىن چوقۇم كەتمەس بولۇپ تائەبەد، يۈرۈكۈمنى كۆمۈپ قوياي يولۇڭغا!

مۇھەررىرى: زۇلخۇمار تۇردى (2008) كوررېكتورى: نۇرىگۈل ئەھمەت (2009)

باھار قىزى، يېشىللىق ئەلچىسى سەن، تۇنجى چاقماق تۇغقان سېنى باھاردا، كۆز ئاچىدۇ يېڭى ھايات سەن بىلەن. جىسمىڭ نۇردەك ئېقىپ كەلسە دالدا،

باھار قىزى، يېنىك دەسسەپ باغ ئارا، ھىدىلىرىڭنى سوۋغا ئەتتىڭ گۈللەرگە. ئاشۇ باغدىن كېتەلمىدىم، دىل يارا، قاچان كېلەر؟! ئايلا نسامچۇ گۈللەرگە!

باھار قىزى، كەلگىنىڭدە ناز بىلەن شامىلىڭدا ئۇچۇپ كەتتى ھەسرېتىم. تاڭ نۇرىدەك كۈلگىنىڭدە ساز بىلەن، قېتىپ قالدىم، قاچتى پىكىر - گەپلىرىم.



پروفېسسور، دوكتور ئوسمان . ن سەرتقايا (Osman F. Sertkaya) (نۇرغەخمەت مەخمۇت (2008) تەرجىمىسى

يىل بولغان قۇتلۇق كۈنى، تۈرك قاغانلىقىنىڭ قۇرۇلۇشىغا 1450 يىل بولغان دەۋر دەپ ئېلىشنى توغرا كۆردۈم.

ئەمدى بۇنىڭغا قارايدى، ئوخشاش تېررىتورىيەدە بىر ئائىلە، « بوز قۇرت ئوغۇللىرى خاندانلىقى » دېگىنىمىز، « ئاشىنا ئوغۇللىرى » دېگەندەك ئوخشاش بولمىغان ئىسىملار بىلەن ئاتىلىپ كېلىۋاتقان بىر ئائىلە 200 يىل داۋام قىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن باشقا بىر تۈرك قەۋمىدىن، يەنى ئۇيغۇر تۈركلىرىدىن « ياغلاقلار خاندانلىقى » كېلىدۇ. خەلق ئوخشاش بىر خەلق، تېررىتورىيە ئوخشاش بىر تېررىتورىيە، يېزىق ئوخشاش بىر يېزىق، تۇپراق ئوخشاش بىر مەدەنىيەت. بۇ شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى، تۈركلەرنىڭ پۈتۈنلىكى ۋە بىرلىكى ئاساس، ھەرگىزمۇ باشقۇرغان قەبىلىنىڭ ياكى ئائىلىنىڭ ئەمەس. بۈگۈن بىزنىڭ مەكتەپلىرىمىزدە « كۆكتۈرك، ئۇيغۇر، قىرغىز » دەپ سۆزلىنىشى، بىزنىڭ قەدىمكى تۈركلەرنى مۇستەقىل ھالدا تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش ئارزۇيىمىزنىڭ سەۋەبىدىندۇر. ئەمەلىيەتتە، ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىزنىڭ ئەجدادىمىز.

ئەمدى ئۆزىمىزنىڭ گېپىگە كېلەيلى، قەدىمدە ئەجداتلىرىمىزنىڭ بىر يېزىقى بار بولغىمىتى؟ بۇ تېمىنى تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ھازىردىن قەدىمگە قاراپ ماڭايلى.

1928 - يىلى جۇمھۇرىيەت دەۋرىدە لاتىن يېزىقىغا كۆچتۈرۈلگەن، ئەمدى رۇخسەت قىلىساڭلار بۇ ھەرپلەرنى «Alifbe» دېمەي، « a, be, ce » دەپ ئالاي. يەنى، رۇمچىسىنى دېمەي تۈركچىسىنى دەي. تۈرك ئېلىپبەسىنىڭ بىر

يىغىن رىياسەتچىسى، ھۆرمەتلىك ئۇستازىمىز مۇستافا قافالى مېنىڭ نۇتۇق تېمىمى « كۆكتۈرك مەدەنىيىتى ھەققىدە قىسقىچە بايان » دەپ ئېلان قىلدى. ئەمەلىيەتتەمۇ بىز شۇنداق دېيىشكەن ئىدۇق، لېكىن ھازىر ئەسلىدىكى بېرىلگەن بىر سائەت ۋاقىت 20 مىنۇتقا قىسقارغاچقا مەن نۇتۇق تېمىمى ئۆزگەرتتىم. مەن بۇ 20 مىنۇتتا كۆپچىلىك بىلەن « تۈركلەر قەدىمدە ساۋاتلىقمىدى؟ » دېگەن تېمىدا سۆھبەتلەشمەكچى.

27 يىل بۇرۇن مەن نىھال ئاتىسىزغا بېغىشلاپ چىقىرىلغان كىتابقا « ئىنەل قاغانمۇ ياكى ئىنى ئىل قاغان » مۇ؟ دېگەن ماۋزۇدا بىر ماقالە تەييارلىغان ئىدىم. بۇ ماقالەمدە كۆكتۈرك ئىمپېراتورلىقىدىن ئېغىز ئېچىشىمغا ھۆرمەتلىك ئۇستازىمىز مۇستافا قافالى ماڭا ئەسكەرتىپ: « بىز بۈگۈن كۆكتۈرك ئىمپېراتورلىقى دەيمىز ۋە بۇ ئىمپېراتورلۇقنى كۆكتۈرك، ئۇيغۇر، قىرغىز دەپ دەۋرلەرگە بۆلىمىز. بۇنداق ئايرىش ئەينى دەۋردە بارمۇ - يوق بۇنى بىلمەيمىز. سەن خالىساڭ « كۆكتۈرك ئىمپېراتورلىقى » دېمە، « تۈرك قاغانلىقى » دە. چۈنكى، ئۇ چاغدىكى ھاكىمىيەت ئالمىشىش ئوخشاش بىر تېررىتورىيە، ئوخشاش بىر خەلق ئىچىدە بولغان، بۇ خۇددى ھازىرقى زاماندىكى بىر پارتىيەنىڭ ھاكىمىيەتنى ئاخىرلىشىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا بىر پارتىيە چىققانغا ئوخشايدۇ. شۇنداق بولغاندا تۈركلەرنىڭ بىرلىكى، پۈتۈنلىكىنى تېخىمۇ روشەن ئىپادىلەپ بەرگىلى بولىدۇ » دېدى. شۇڭلاشقا مەن بۇ يەردە كۆكتۈرك دۆلىتى قۇرۇلغىنىغا 1450

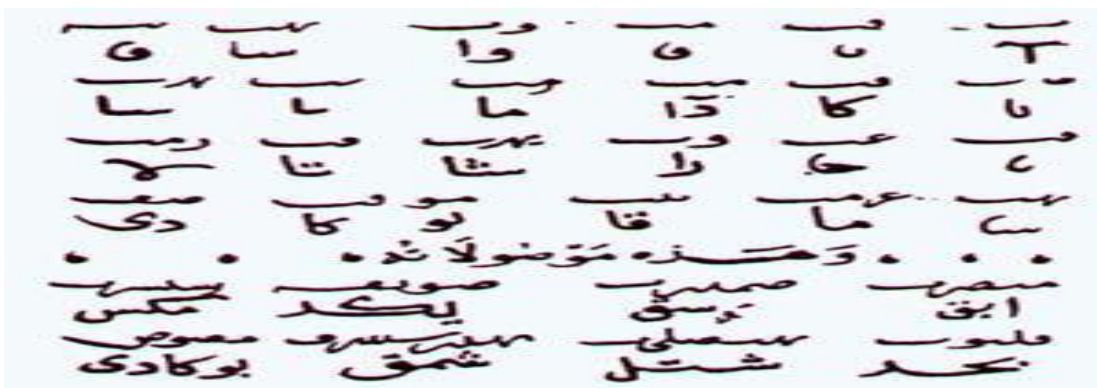
ئەرەب ئېلىپبەسىدىن بۇرۇن، ئەڭ دەسلەپتە ئۇيغۇرلار قوللانغان، كېيىن موڭغۇللار قوللانغان، پارسىيىلاردىن ھېساپلىنىدىغان سوغدىلارمۇ قوللانغان بۇ يېزىقنىڭمۇ بىر تەرتىپى بار، ئۇ ھەرپلەرنىڭ قوللىنىلىشى ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ جەدۋىلىگە ئاساسەن:

“a - ba - qa, va - sa - ۋە ۋa - ma - qa
ka, ya - ka, da, mana - za, pa - ۋa - ra,
ۋa - da - la

شەكلىدە ئۈچ ھەرپلىك تەرتىپتە كەلگىنىنى بىلىۋالالايمىز. ③

تەرتىۋى بار، ئۇ بولسىمۇ « a, be, ce, ۋe, de, e, f, ge, ۋe, he, i, i, je, ke, le, me, ne, o, ö, p, r, s, ۋ, t, u, ü, v, y, z » قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. لېكىن بۇ ھەرپلەردىن 700 يىل بۇرۇن، تېخىمۇ توغرىسى 1000 يىل بۇرۇن بىز ئەرەب ئېلىپبەسىنىمۇ قوللىندۇق. ئەرەب ئېلىپبەسىنىڭمۇ ئۆز ئىچىدە بىر تەرتىپى بار ئۇ بولسىمۇ تۆۋەندىكىچە:

ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، ②



ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ كۆرىنىشى

لېنېنبرگ 1722 - يىلى يىنسەيدىكى بىر چۆلدە ئاتلىق كېزىۋاتقاندا تۇيۇقسىز ئىككى - ئۈچ مېتىر ئېگىزلىكتە تىكىلگەن ئابدىنى كۆرۈپ ھەيران قالدۇ. چۈنكى تاشتىكى بەلگىلەر ئۆزىنىڭ شېۋىتى ھەرپلىرىگە ئوخشايتتى. « بىزنىڭ رۇنىك ھەرپلىرىگە ئوخشايدىكەن » دېيىشتى. چۈنكى، شېۋىتى ھەرپلىرىنىڭ ئىسمى « رۇنىك » ئىدى. كۆكتۈركلەر قوللانغان بۇ يېزىقنىڭ ۋە بەلگىلەرنىڭ ئىسمى شۇ سەۋەبتىن « رۇنىك يېزىقى » دەپ ئاتالغانىدى. ئەمدىكى گەپ بۇ « رۇنىك يېزىقى » ياكى « رۇنىك ئېلىپبەسى » نىڭ بىر تەرتىپى بار بولغىمىتى؟

شۇنىسى ئېنىقكى، 1722 - يىللىرى بۇنىڭ تېخى تۈرك يېزىقى ئىكەنلىكى ئېنىقلانمىغان. بۇ ياۋايى، قالاق تۈركلەرنىڭ بۇنداق بىر ھەرىپى، بۇنداق ئۇلۇغ بىر يېزىقى بولۇشى مۇمكىنمىدى؟ لېكىن ئېنگىلىز تىلى پروفېسسورى بولغان، تۈرك تىلىنى بىلمەيدىغان ۋىليام تومسون (Vilhelm Thomsen)، كۆلتىگىن مەڭگۈ تېشى

دېمەك، تۈرك ئېلىپبەلىرىنى ھازىردىن قەدىمگە قاراپ ماڭساق ھەممىسىنىڭ بىر تەرتىپى بار. ئۇنداقتا، كۆكتۈركلەر قوللانغان يېزىقنىڭمۇ شۇنداق بىر تەرتىپى بار بولغىمىتى؟ بىز قوللانغان بۇ ئۈچ يېزىقنىڭ بىر تەرتىپى بولغاندىكىن مەنچە كۆكتۈرك يېزىقىنىڭمۇ بىر تەرتىپى بار دەپ ئويلايمەن. لېكىن، كۆكتۈرك دەۋرىگە ئائىت ماتېرىياللار ھەممىزگە ئايان بىزنىڭ ئادەملەر تەرىپىدىن تېپىلمىدى. بۇ بىر تاساددىپىي پۇرسەتتە قولغا چۈشتى. پولاتوۋا ئۇرۇشىدا ئەسىرگە چۈشكەن شېۋىتسىيەلىك قوماندان ستىرار لېنېنبرگ (Philipp Johann von Tabbert) چار پادىشاھ پىتر I تەرىپىدىن سىبىرىيەگە سۈرگۈن قىلىنغاندا سىبىرىيەنىڭ خېلى مۇكەممەل بىر خەرىتىسىنى سىزىدۇ، كېيىنچىرەك ئۇنىڭغا ئۇ يەرگە ئەۋەتىلگەن بوتانىكا ئالىمى مېسسېر شىمىت (Daniel Gottlieb Messerschmidt) ئۈچۈن يول باشلىغۇچىلىق قىلىش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلدى. ④ مېسسېر شىمىت بىلەن ستىرار

مىللەتلەرنىڭ ئالاقىشىغا، مەدھىيەسىگە ئېرىشتى. ئەگەر، شۇنداق پەرەز قىپ تۇرايلى: تومسون بۇ يېزىقلارنى ئوقۇمسا بۇ ئىشلار قانداق بولاتتى؟

ھېچ شۈبھىمىز بولمىسۇنكى، 10-15 يىل ئىچىدە بۇ يېزىقلارنىڭ يەنىلا تۈرك يېزىقى ئىكەنلىكى ئاشكارلىناتتى.

ۋە بىلگە قاغان مەڭگۈ تېشىنى خەنزۇچە يۈزىدىكى تېكىستلەرگە ئاساسەن، بۇ يېزىقلارنىڭ تۈركلەرنىڭ ئىكەنلىكىنى تەخمىن قىلدى ۋە 1793 - يىلى كۆكتۈرك ئېلىپبەسىنى ئوقۇدى. بۇ بايقىشنى 1893 - يىلى دانىماركا ئىلمىي ئاكادېمىيەسىنىڭ مۇھىم بىر يىغىنىدا چۈشەندۈردى ھەم تۈرك

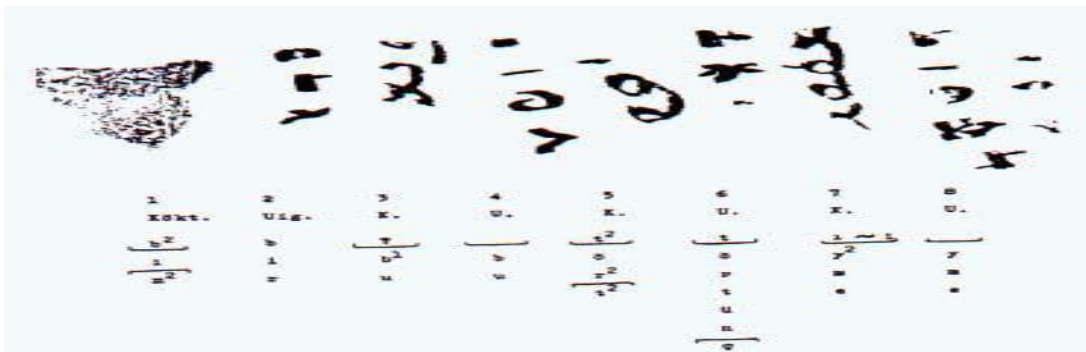


مانى كۆكتۈرك ئېلىپبەسىنىڭ ئۆرنىكى

«en , em , el» شەكىلدە. بۇ پۈتۈن تۈركولوگىلارغا « قەدىمكى تۈركچە ئۈزۈك تاۋۇشلار ئالدى سوزۇق تاۋۇشلار بىلەن دېيىلەتتى » دېگەنگە يول ئاچتى. لېكىن مەن بۇنداق ئويلىمايمەن. مەنچە، بۇ يەردە يېزىلغىنى مانىيلارنىڭ ئۆزىنىڭ تىلى بىلەن تۈركچىنى ترانسكرىپسىيە قىلىشى بولۇپ، تۈركچىنىڭ ئوقۇلۇشىنى كۆرسەتمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە كۆكتۈرك دەۋرىدە ھېچقاچان «el» دېيىلمىگەن، بەلكى «le» دېيىلگەن. ئەمدى باشقا بىر ئېلىپبەنى كۆرەيلى يەنە باشقا بىر ئېلىپبە تېپىلدى. بۇ بېرلىندىن ساقلىنىۋاتقان Mainz 171 (T M 340) نومۇرلۇق، قوش ھەرپلىك بىر سېلىشتۇرما ئېلىپبەدۇر.

چۈنكى، بۇ كۆرگەنلىرىڭىز كۆكتۈرك ئېلىپبەسىنىڭ ئۆرنىكى. تۆت بۈيۈك نېمىس ساياھەتچىنىڭ شىنجاڭدا 1903- يىلىدىن 1914- يىلىغىچە كۆلەنگەن قەبرىلەردىن تاپقىنىنىڭ بىر پارچىسى. بۇ ئېلىپبەنىڭ ئالاھىدىلىكى ھەرپلەرنىڭ ئوقۇلىشىنىڭ ئاستىدا مانى ھەرپلىرى بىلەن قىلىنغان ترانسكرىپسىيە بار.

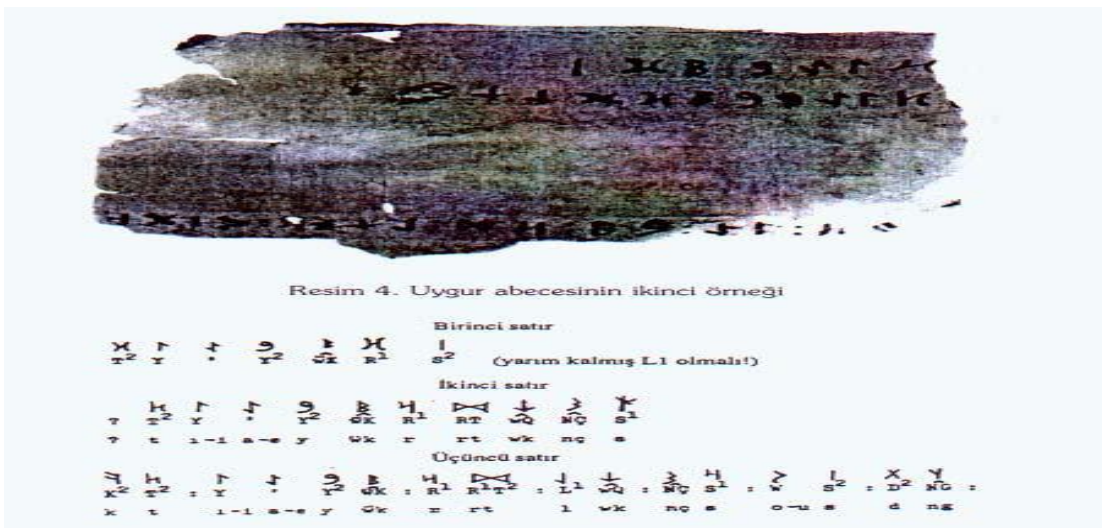
تۈركچىدە ھەرپلەر كۆپىنچە بىر ئۈزۈك تاۋۇشنىڭ كەينىگە بىر سوزۇق تاۋۇش قوشۇلۇپ، يەنى «eb» شەكىلدە ئەمەس «be» شەكىلدە، «em» شەكىلدە ئەمەس «me» شەكىلدە، «el» شەكىلدە ئەمەس، «le» شەكىلدە كېلىدۇ. تۈركچىنىڭ تىل ئادىتى شۇنداق. ئەمما، بۇ ھۆججەتتە ئالدى سوزۇق تاۋۇش بىلەن يېزىلغان. يەنى



كۆكتۈرك ئۇيغۇر ئېلىپبەسى

ياردىمى بىلەن 1910 - يىللىرىدا بۇ تېكىستلەرنى ئوقۇتتۇق ۋە بۇ مەڭگۈ تاشلارنىڭ تۈركلەرگە تەۋە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايتتۇق. بۇ ئىككى ئېلىپبە ئىلىم ساھەسىدە بىلىنىدۇ. بىرىنچىسى تېخىمۇ ئېنىق بىلىنىدۇ. ⑤ ئىككىنچىسى بىلەن جىق ھەپلىشىلمىدى، بىرىسى ئا. فون. لېكوك (A. Von Le Coq)، يەنە بىرىسى مەن تەتقىق قىلدۇق. ⑥ لېكىن ياپونىيەگە ئېلىپ كېتىلگەن ئۇيغۇر تېكىستلىرىدە يەنە باشقا بىر ئېلىپبەنىڭ پارچىسى تېپىلدى.

بۇ يەردە W B1 نىڭ (بۇ) ئوقۇلىشىنى كېيىنكى ئۇيغۇر ھەرپلىرىنىڭ ئوقۇلىشى بىلەن «bu» دەپ ئوقۇياتتى ۋە بىز B1- ۋە (b) B1- ۋە W(u) نىڭ قىممىتىنى تاپاتتۇق. مۇقاۋىسىغا يېزىلغان، باشتىكى «t» بىلەن كەينىدىكى «ç» ئۇ بەلگىدە يىرتىلغان. ئۇنىڭ t[örtün]ç (تۆرتىنچى) بولىدىغىنىنى كېيىنكى ئۇيغۇر ھەرپلىرىنىڭ يېزىلىشىدىن بايقىيالايتتۇق. بۇ يەردە «y، e، m» ھەرپلىرى بىلەن ئۇيغۇرچە yeme دەپ يازىدۇ. قىسقىسى، ئۇيغۇر ھەرپلىرىنىڭ

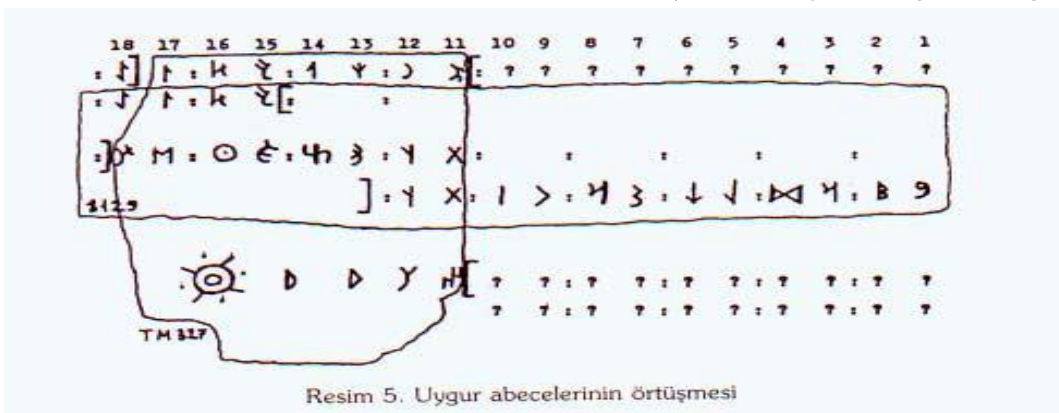


Resim 4. Uyghur abecésinin ikinci örneği

ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ ئىككىنچى ئۆرنىكى

ئورتاق نوقتىلار ئۈستىمۇ ئۈستى كېلىدۇ. يەنى تۈركىستاننىڭ ئوخشاشمىغان ئىككى رايونىدىن ئوخشاشمىغان دەۋردە، يەنە بەلكىم ئارىسىدا يىل پەرقى بولغان ۋاقىتتا يېزىلغان ئېلىپبەلەر بىر- بىرى بىلەن ئوخشاش.

بۇ يېڭى تېپىلغان بىر ئېلىپبەنىڭ پارچىسى، بىر ئېلىپبەنىڭ ئاخىرقى قىسمى، بىر جەدۋەلنىڭ ئاخىرقى قىسمى. ھازىر بۇ جەدۋەلنى بۇ يەرگە يازغان زامان ۋە مانىي ئېلىپبەسى بىلەن يېزىلغان ھەرپلەرنى يازغىنىمىز زامان، بۇ ئىككى ئېلىپبەدىكى



Resim 5. Uyghur abecelerinin örtüşmesi

ئۇيغۇر ھەرپلىرىنىڭ سېلىشتۇرمىسى.

ئەگەر ئۇنداق بولمىسا ھەرپلەر بىر- بىرىگە ئۈستىمۇ- ئۈست چۈشمەيتتى. بىز ئۆزىمىزنىڭ

بىر- بىرى بىلەن ئوخشاسسا، ئۇنداقتا چوقۇم بىر ھەرپ تەرتىپى بار دېگەن گەپ.

ئوقۇدى، لېكىن بۈگۈنگە قەدەر ھېچكىم قارشى پىكىردە بولمىدى.

بىز ئۈچ بۈيۈك مەڭگۈ تاشنى ياخشى بىلىمىز، بۇلار: بىلگە قاغان، كۆلتىگىن ۋە تۇنيۇقۇق مەڭگۈ تاشلىرىدۇر. مەن بۇ يەردە ھازىرلا ھۆرمەتلىك مىنىستىرىمىزغا جاۋاب بېرىمەن؛ بىز موڭغۇلىيەدىكى تېكىستلەرنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاپ چىقتۇق. سىبىرىيەدىكى يىنسەي مەڭگۈ تاشلىرىنىمۇ تەكشۈرۈپ ئېنىقلاپ چىقتۇق. بۇلار 10 يىل بۇرۇنلا تەييارلانغان ئىدى. مەن 1990 - 1991 - يىللىرى سىبىرىيەنى تەكشۈردۈم. مەن بارمىغان جاي، كۆرمىگەن تېكىست قالمايدى. ئۇنىڭدىن كېيىن بايقالغانلىرى يەنە ماڭا بىلدۈرۈلدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھۆرمەتلىك مۇدىرىمىز دەپ ئۆتكەن كەڭ كۆلەملىك تەكشۈرۈش، يەنى مەڭگۈ تاشلىرى، بىناكارلىق ۋە باشقىلار، بۇنىڭ تېكىست قىسمى بىلەن مۇناسىۋەتلىك يەرلىرى ئاللىقاچان تەييارلىنىپ بولغان. 2000 - يىلى 10 - ئايدا ئەڭ ئاخىرقى ماتېرىياللارنىمۇ چۈشتىن بۇرۇن ئاڭلىغۇچىلىرىمىزدىن بېرى، كەسىپدەشمىز ھۆرمەتلىك جەنگىز ئالىيلىماز بىزگە يەتكۈزدى. موڭغۇلىيەدە ھازىر جەمئىي 56 دانە ھۆججەت بار. بۇ نۇقتىدىن قوللىنىدىكى تېكىستلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان بىر تىزىملىك بار. بۇندىن كېيىنكىسى يەنى تارىخى بەلگىلەرنىڭ تەتقىقات ئەھۋالىنىڭ تىزىملىكلىرىنىڭ ئېنىقلىنىشى تۈرك تارىخى قۇرۇمىنىڭ مۇدىرى يۈسۈڧ ھالاجوغلۇغا قالدى. كۆكتۈرك يېزىقلىرى بىزنىڭ ئالدىمىزغا دائىم بۈيۈك خاتىرە بۇيۇملاردا چىقتى. يەنى بىز يېزىق تىپلىرىنى ۋ. ۋ. رادلوڧ (V.V. Radlov) نىڭ تارتقان رەسىملىرىدىن، بىلگە قاغان، تۇنيۇقۇق ۋە كۆلتىگىن مەڭگۈ تاشلىرىدىن، كۈلچۆر، ئونگىن بىلەن باشقا مەڭگۈ تاشلىرىدىكى چوڭ ۋە سىقىلەر ۋە يەنە يىنسەي دالىسىدىكى كىچىك ۋە سىقىلەردىن كۆردۈك.

يېزىق تىپلىرىنىڭ بىرىنچىسى بىلگە قاغان، كۆلتىگىن ۋە تۇنيۇقۇق مەڭگۈ تاشلىرىدىكى ئويۇققا ئوخشاش ئويۇپ يېزىلغان ھۆججەتلەر. بۇنىڭ ئەڭ گۈزەل مىسالى، بۇزۇلۇشقا ئاز ئۇچرىغان ۋە ئەڭ ئاز

بۇرۇنقى يېزىقلىرىمىزنىڭ ئەڭ كونا تۈرك تامغىلىرىدىن چىققىنىنى قوبۇل قىلغىنىمىز، بىزنىڭ قەدىمكى ھەرپلىرىمىزنىڭ تەلەپپۇز تەرتىپىنى بىلمىگىنىمىز ئۈچۈن، ھەم بۇ قەدىمكى ھەرپلىرىمىزنىڭ ياكى ئىشارەتلەرنىڭ تەلەپپۇزى ئەجەب ئىككى - ئىككىدىن تەلەپپۇز قىلىناتتى دەمدۇق. چۈنكى ھەر ئىككى ھەرپتىن كېيىن بىر چېكىت بار. ياكى تۆتتىن - تۆتتىن سۆزلىنەمدۇ بىلەيمىز. بۇ نۇقتا تېخى ئېنىق ئەمەس. بۇ ئىككى ئېلىپبەنىڭ ئۈستىمۇ ئۈستى كېلىشى بىزگە يېڭى يول ئاچىدۇ. بۇ يول قانداق يول؟ ئېلىپبەلەردىكى ھەرپ سانى قانچە؟ بىز ھەرپلەرنى سېلىشتۇرغان ۋاقىتىمىزدا كەم قالغان ھەرپلەرنىمۇ كۆرگىنىمىز ئۈچۈن ئۈچ چوڭ مەڭگۈ تاشتا 38 ئىشارەت بولۇپ قوللىنىلغان يېزىقنىڭ تەركىبىدە 68 دانە ھەرپ بولۇشى كېرەكلىكىنى بىلەيمىز. لېكىن ئېلىپبەلەرنىڭ ئۇ قىسىملىرى يوق بولغانلىقى ئۈچۈن بىز بۇنى ھېساپلىمايمىز. بۇلارمۇ لىگاتور بولۇش ئېھتىماللىقى بەكلا يۇقىرى. يەنى ھەرپلەرنىڭ ئۆزگىچە تىرانسكرىپسىيە قىلىنغانلىقىدۇر. « N1 » ھەرپىنى يەك بىر ئىشارەت بىلەن يازىدۇ. بۇرۇندىن سۆزلىسەك ئاستىغا بىر سىزىق سىزاتتى. يەنى ئىككىنچى بىر ئىشارەت بىلەن ئىككى ياكى ئۈچ خىل ئىشارەتلەرنى بىر بىرلىك قىلىپ بىرلەشكەن تاۋۇشلارنى ئىپادىلەسە بىز بۇنى لىگاتور دەيتتۇق. بۇ بىر تېخنىكىلىق مەسىلە بولغاچقا مۇشۇ يەرگىچە سۆزلەيمىز. مەن بۇ يەردە پەقەت بىزنىڭ قەدىمكى يېزىقلىرىمىزدا 66 ھەرپ چىگراسىنىڭ بولغىنىنى دېمەكچى خالاس.

مەن بۇ پىكىرلىرىمنى 10 يىل بۇرۇن، يەنى 1990 - يىلى 4 - ئاينىڭ 24 - كۈنىدىن 29 - كۈنىگىچە بۇداپىشتا ئېچىلغان خەلقئارا ئالتايشۇناسلىق ئىلمىي قۇرۇلتىيى (Altaistic Parmanent International Conference) دا ئوتتۇرىغا قويغان. بەش يىل بۇرۇن تۈرك مەدەنىيىتى تەتقىقاتى ئىنىستىتۇتى تەرىپىدىن تەييارلانغان كىتابىمدا ھەم تۈركچە ھەم ئېنگىلىزچە چۈشەندۈردۈم. بۇ يازمىلىرىمنى ئىلىم ساھەسىدىكىلەر ھەممىسى دېگۈدەك

تۇيۇقسىزلا يامغۇر يېغىپ كېتىپتۇ، ئۇ پەقەت تاغنىلا كۆرۈپتۇ. تاغ ئاستا - ئاستا رەڭلىنىشكە باشلاپتۇ، يېشىل، كۆل، قىزىل ۋە باشقا مۇرەككەپ رەڭلەردە كۆرۈنمىگەن ۋە سىقىلەر ئاشكارە بولۇشقا باشلاپتۇ، چۈنكى ئادەتتە قۇياش ئۇ رەڭلەرنى ئۆڭدۈرگىنى ئۈچۈن كۆز بىلەن بۇلارنى ئېنىق كۆرۈش مۇمكىن ئەمەس. لېكىن يامغۇر ياققاندا بويىقلار نەمدەلگىنى ئۈچۈن ھارجاباي ئۇ خەتلەرنى كۆرۈپتۇ، ئۇ يەرگە بەلگە قويۇپتۇ، بىرەر سائەت ئۇتۇپ يامغۇر توختاپ قۇياش چىقىپتۇ ۋە يېزىقلار يېڭىدىن يوقاپ كېتىپتۇ، لېكىن يەرلەرگە بەلگە قويۇپ قويغىنى ئۈچۈن ئۇ يەرگە سۇ ئەكەپتۇ ۋە ئۇ يەرلەرنى نەمدەپتۇ، يېڭىدىن ئۇلارنى كۆپىيە قىپتۇ، بۈگۈن بىزنىڭ ھويتو تامىر ۋە رادولوفلارنىڭ (Radlov) نەشر قىلغان ئون مەڭگۈ تاشنى 22 گە كۆتۈرۈشۈمىزگە يەتكۈدەك چوڭ ھەجىملىك يېڭىدىن قوشۇلغان ھۆججەتلىرىمىز بار.

بۇنىڭدىن باشقا يەنە تۈركلەردە قەغەزگە يېزىلغان تېكىستلەرمۇ بار، ھېچكىم بۇنى تۈركىيەدە يازمىدى، ياكى مەدەنىيەت نۇقتىسىدىن توختاپ قالغىنىمۇ يوق. « ئىرق بىتنىك » ئاتلىق بىر پال كىتابى بار، بۇ خەنزۇچە بىر پال كىتابىنىڭ تۈركچە تەرجىمىسى. كۆكتۈرك ھەرىپى بىلەن قەغەزگە يېزىلغان بۇ 110 بەتلەك ئەڭ قەدىمكى كىتابىمىز ئەنگىلىيەدە بېرىتانىيە مۇزىيى (British Museum) دا ساقلانماقتا. يەنى بىزنىڭ ئەڭ بۇرۇنقى، يەنى مىڭ يىل بۇرۇنقى قەغەزگە يېزىلغان ھەرىپلەر سىستېمىمىز چۈشۈرۈلگەن كىتابىمىزدۇر. بۇنىڭدىن باشقا قەغەزگە يېزىلغان ئوخشىمىغان يەرلەردىن تېپىلغان ئورخۇن يېنسەي يېزىقىدىكى تېكىستلەر بار. بېرىلن مۇزىيىدىكى بۇ تېكىستلەردىن سەككىزىنى لېكوك تەييارلىغان. بېرىلنىڭ ۋاقتىدا بۇ تېكىستلەرنى بىر باشتىن ۋاراقلىدىم، 16 دانە قەغەزگە يېزىلغان ھۆججەت تاپتىم. ئىلىملەر ئاكادېمىيەسى بۇ ھۆججەتلەرنى ئاشكارىلاش ھوقوقىنى ماڭا بەردى، مەنمۇ كەسىپداشلىرىم Hans (Edward) ۋە Tryjarski (Wilhelm) ۋە ۋېلېلىم ھاۋسنىڭ (Wilhelm Haussig) لار بىلەن بىرلىكتە بىلگە قاغان

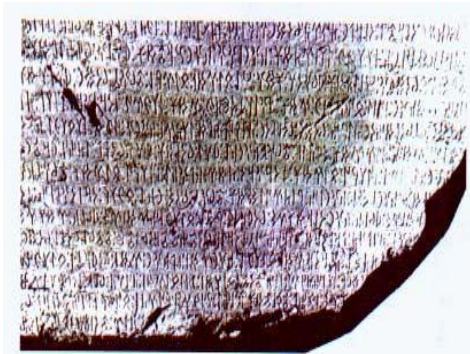
ئۇيىرىغان تۇنيۇقۇق مەڭگۈ تاشلىرىدۇر. لېكىن ۋاقتىنىڭ بۇزغۇنچىلىقى بىلەن بۇمۇ ئۇيىراۋاتىدۇ.

ئىككىنچى يېزىق تىپىغا مىسال بىرەيلى. ئۇرۇشقا كېتىپ بارىسىز، ياكى ئىستانبۇلدىن ئەنقەرەگە قاراپ ئۇزاق بىر يەرگە كېتىپ بارىسىز. ئۆيىڭىزدىن، يۇرتىڭىزغا 400 كىلومېتىر كېلىدىغان يەردە ئۇرۇش قىلىۋاتىسىز. ئۇ تاغلاردىن ئۆلۈكلەرنى قانداق كۆتۈرۈپ ئەكىلىسىز؟

بىر تاشنى تاپىسىز، ئۇ تاشقا خەتلەرنى يازىسىز، ئاندىن ئۇنى كۆمگەن ئادەمنىڭ بېشىغا تىكلەيسىز، يۇرتىڭىزغا قايتقىنىڭىزدا مېيىتىغا ئاتاپ مۇراسىم قىلىسىز. لېكىن تاش تىكلەن ۋاقتىڭىزدا يېنىڭىزدا تاش ئويۇغۇچى يوق، خەتنى كىم ئويالايدۇ؟ ئۇ چاغدا ئويما يېزىق دېگىنىمىز ياكى تەسۋىرىي يېزىق دېگىنىمىز قىلىچىنىڭ ياكى پىچاقنىڭ ئۇچى بىلەن يېزىلغان يېزىقلار بولىدۇ. مەسىلەن 134 - نومۇرلۇق يېنسەي ھۆججىتىگە ئوخشاش ھۆججەتلەر مەيدانغا كېلىدۇ. 134 - نومۇرلۇق يېنسەي ھۆججىتى توغرىسىدا دېمىترىي ۋاسىلىيۇ بىلەن مەن ئايرىم - ئايرىم تەتقىقات ئېلىپ باردۇق. كېيىن تەتقىقاتىمىزنى بىرلەشتۈردۇق. لېكىن بىز پەقەت « تەڭرى » دېگەن بىر سۆزنى ئوخشاش ئوقۇپتۇق. باشقىلىرىنى ئۇ باشقىچە مەن باشقىچە ئوقۇپتۇمىز. سېلىشتۇرۇپ بىر ئاساسىي تېكىست چىقاردۇق. نېمە ئۈچۈن بىر - بىرىمىزدىن پەرقلىق ئوقۇدۇق؟ چۈنكى ئۇ پىچاق بىلەن يېزىلغان يېزىق، 1000 يىلدىن بېرى بۇزۇلغان، ئۇيىرىغان يېزىق ئىدى.

دېمەككى، ئىككى خىل يېزىق، يەنى ئويما يېزىق ۋە تەسۋىرىي يېزىق بار. بىرسى، ئۆزبېكىستان، قازاقىستان، قىرغىزىستان، تاجىكىستاندىكى ئارخېئولوگىيەلىك قېزىشتا تېپىلغان كۈپلەردىكى ئويما يېزىقلاردا بار.

يەنى بىرسى، تاملارغا، تاشلارغا بويىقلار بىلەن يېزىلغان ئېلان قىلىنىمىغان بەزى يېزىقلار بار. يەنى تۈركلەر 1000 يىل بۇرۇن قىزىل ۋە يېشىل بويىقلار بىلەن خەت يازغان، بىر دانىسى ھويۇت تامىر مەڭگۈ تېشىدىكى ھۆججەتلەر. بىر قازاق دوستىمىز بۇ يەردىكى يېڭى ۋەسىقىلەرنى بايقىدى. قازاق تۈركولوگ خارجاۋباي سارتخوجا ئۇنى تەتقىق قىلغاندا



دېيەلمەيسىز، ئۇنى ئالىم دەيسىز. بۇ نۇقتىدىن بىر رۇس ئالىمىنىڭ بۇنى ئوتتۇرىغا قويۇشى بىزنىڭ ئېلىپبە يېمىزنىڭ، يېزىقىمىزنىڭ تارىخى دەۋرلەردىكى تەۋەلىكىنى ئېنىق قىلدى. بۇ تۈرك تارىخىغا نىسبەتەن بىر يېڭىلىق. قاراڭ بۇ بىلگە قاغان مەڭگۈ تېشى. بىلگە قاغان مەڭگۈ تېشى بىزنىڭ ئەڭ چوڭ ھەجىملىك مەڭگۈ تېشىمىز. ئەپسۇس، ئۇ ئۈچكە بۆلۈنگەن ئەھۋالدا تۇرۇپتۇ، بۇ بىزنىڭ ۋاقتىدا قۇتقۇزۇشىمىزنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ، بۇ تېمىدا جەنگىز ئالىيلىماز سىزگە تېخىمۇ كۆپ چۈشەنچە بېرىدۇ. ئۇ ساياھەتچىلەرنىڭ تاشلارنى رەسىمگە تارتىشى بىلەن بۇزۇلۇپ كېتىۋاتقان ئويمان خەتلەرنىڭ ئۆچۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. مېنىڭ 10 يىل بۇرۇن ئىنتايىن ئېھتىياتچانلىق بىلەن تارتقان رەسىملىرىم بىلەن سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق، جەنگىز ئالىيلىمازنىڭ ئەكەلگەن ھۆججەتلىرىدە %50 مەتنىنىڭ ئۇپرىغانلىقىنى بايقىدىم. مەتنىلەرنىڭ بۇزۇلۇپ كېتىشى مەسىلىسىگە تىل قۇرۇمىنىڭ مۇدىرى ئابدۇخالق چاي ئەپەندى دەرھال بىر تەدبىر قوللىنىپ بۇلارنى قۇتقۇزۇپ قىلىشى لازىم.

تۇنيۇقۇق مەڭگۈ تېشىنى كۆرىۋاتىسىز، ھەرپلەر بىر ئاز چوڭ ئويۇلغان، قۇرلار ئالتە ياكى يەتتە قۇر، ساقلىنىشى نىسبەتەن ياخشى بىر مەتن. موڭغۇلىيە ئىلىم - پەن ئاكادېمىيەسى ئەزالىرى شىنە ئۇسۇ مەڭگۈ تېشىنى ئاسانلا ئۆچمەيدىغان رەڭ ۋە بويىقلارنى قوللىنىپ

ۋاپاتىنىڭ 1250 يىللىق مۇناسىۋىتى بىلەن «ئۇرال-ئالتاي جەمئىيىتى» (Societas - Uralo - Altaica) 1952 - يىلى قۇرۇلغان باش شىتابى گېرمانىيە بولغان خەلقئارالىق ئىلمىي تەشكىلات) تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «Runen, Tamgas und Graffiti aus Asien und Osteuropa» ئاتلىق كىتابتا بۇ يېڭى بەلگىلەرنى نېمىس تىلىدا چۈشەندۈردۈم. بىر ئۇرال-ئالتاي جەمئىيىتى دەپ ئاتالغان گېرمان تەتقىقات گۇرۇپپاسى بىلگە قاغان ئۈچۈن 1985 - يىلى بىر كىتاب چىقىرىلمىغان. بۇلارمۇ بىزنىڭ كەمچىللىكىمىز، خاتالىقلىرىمىزدۇر. كېسەلنى توغرا ئانالىز قىلمىساق، قانداق كېسەل داۋالاشنى بىلەلمەيمىز. ئەمدى بۇ يېزىق تىپلىرى توغرىسىدا كۆپ توختالمايلى. مەن بۇ قەغەزگە يېزىلغان بەلگىلەردىن تىزىملىكىنى يېزىپ چىقتىم، «ئىرق بىتىك» ھەققىدە چوڭ - كىچىك ئوخشاش بولغان ئەللىك تال پارچە بار. ئەمدى گەپنى قىسقا قىلىپ بىر قانچە رەسىم بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان بىلىملەرنى چۈشەندۈرەي.

بۇ يېڭى بىر بەلگە، يەنى ئۈستىدە رۇنىڭ يېزىقى بولغان بىر ئالتۇن پۇل. بۇنىڭ بەزىلىرى ھون دەۋرىگە، بەزىلىرى 8 - 9 - ئەسىرگە ئائىت. سېرگىي گېرگورىۋىچ كىلياشتورنىي بۇ رۇنىڭ ھەرپى بىلەن يېزىلغان ۋەسقىنى ang (e) b(e)g شەكلىدە تۈركچە ئوقۇدى. ئەگەر بۇ پۇللار كۆكتۈرك دەۋرىدىن بۇرۇنقى دەۋرگە ئائىت، ياكى ھون دەۋرىگە ئائىت بىر پۇل بولسا، ئۇنداقتا بۇ تۈرك ھەرپلىرى بىلەن تۈركچە يېزىلغان بولىدۇ، بۇ بىزگە نىسبەتەن بەكلا مۇھىم ۋە يېڭى بايقاش. ئەگەر بۇنى ئوسمان فىكىرى سەرتقايا سۆزلىسە، سىز ئۇنى تۈركچە رەس، فاشىست، مىللەتچى دەيسىز، لېكىن بۇنى تونۇلغان بىر رۇس ئالىمى كىلياشتورنىي سۆزلىسە سىز ئۇ ئادەمنى تۈركچە رەس، تار مىللەتچى، فاشىست



مەن بۇنى 10 قېتىم ئېلان قىلىپ بولاتتىم. لېكىن، ئالدى بىلەن كىزالسوف ئېلان قىلىنىشى كېرەك. مەن يېڭى بىر نەرسە سۆزلىمەكچى بولسام كېيىنچە سۆزلىشىم كېرەك. ئۇنداق بولمىسا سىزنىڭ ئورگىنالىڭىزنىمۇ باشقا بىرسى ئىگەللەيدۇ. بۇ نۇقتىدىن بۇ سورۇندىكى ياش تەتقىقاتچىلارغا تەجرىبىلىك بىر ئاكا ئورنىدا بۇنى بىلدۈرۈشۈم كېرەك. يەنى، بىر مەتنىنى ئۇنداق ئاسان ئېلان قىلىشقا ئالدىراپ كەتمەڭلار. ئىلىم ئەخلاقى ئۇنتۇلمىسۇن. سىز نېمىشقا نەشر قىلمىدىڭىز دېسىڭىز كىزالسوفنىڭ نەشرى بىزگە قارىغاندا بۇرۇن چىقىشى كېرەك. ئۇنىڭ نەشر قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن بىزمۇ نەتىجىلىرىمىزنى ئېلان قىلىمىز.

قىزىل قايما مەڭگۈ تېشى: يىنسەي دەرياسىنىڭ تارماقلىرىدىن بىرىنىڭ يېنىدىكى بىر جىلغىغا جايلاشقان. بۇ تاغۇمۇ كۈندىن - كۈنگە كىچىكلەۋاتىدۇ. تاغنىڭ پارچىلىرىنى ئالالايسىز، يىنسەيدىكى 24 - نومۇرلۇق ھۆججەت ئۈچۈن مەن ئۇ يەرگە چىقتىم. چىققىنىم ھەقىقەتەن ياخشى بوپتۇ. ئۇ يەردە، يوقىلىۋاتقان موڭغۇل ھەرپلىرى بىلەن، خەنزۇچە خەتلەر بىلەن يېزىلغان، كېچىسى ئۇ يەردە قونۇپ قالغانلارنىڭ يازغان خەتلىرى بار ئىكەن. مەن بۇ موڭغۇل ۋە خەنزۇ خەتلىرىنى خاتىرىلىدىم. لېكىن يەنە بىر قېتىم ئۇ يەرگە بېرىپ مۇتەخەسسسلەر بىلەن ئۇ خەتلەرنىڭ قېلىپلىرىنى ئېلىش لازىم. بۇ يەردىكى ئويىملاردىن بىر دانىسىنى پىروفېسسور ياكوب ئابروموۋىچ شېرگە ئالغۇزدۇم. بۇنى ئۇنىۋېرسىتېتتا ھەر يىلى ئوقۇغۇچىلىرىمغا، مەتنىنىڭ بىر نۇسخىسى قانداق ئېلىنىدۇ، قانداق ئۆلچىنىدۇ، دېگەندەك مەسىلىلەرنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن قوللىنىۋاتىمەن. بۇ يەردىكى ۋەسىقىلەر تۈركلەرنىڭ سىرلىق تېكىستلىرىدىن بىرى، چۈنكى تۈركلەر كۆكتۈرك يېزىقىنى قوللانغان ۋاقىتتا شەكلەن يېزىق دەپ ئاتالغان بىر ئوڭ يازىدىغان ۋە ئوخشاش شەكىلدە تەتۈرسىگە يازىدىغان بىر يېزىقنى قوللاندى. بىرىنچى شەكلەن يېزىق بۇ، بۇ موڭغۇلىيەدە بايقالدى. ئىككىنچى شەكلەن يېزىق يىنسەي 24 نومۇرلۇق ھۆججىتى. قاراڭ، بۇلارنى قەدىمكى مەتىنلەردىن نۇسخىلىدىم. لېكىن

ئۈستىدىكى ھەرپلەرنى بويىدى ۋە ئۇنى پروكسىيەگە ئالدى. تاشنىڭ نورمال رەسىمىنى تارتقىنىڭىزدا ھەرپلەرنى كۆرەلمەيسىز، بويالغان رەسىملەرنى پروكسىيەگە ئالغان ۋاقتىڭىزدا قارا رەڭنىڭ ئارىسىدىن ئاق ھەرپلەرنى كۆرەلەيسىز. مېنىڭ قولۇمدىكى شىنە ئۇسۇ مەڭگۈ تاش مەتنى ھۈسەيىن نامىق ئورخۇن نەشر قىلغان كىتابىغا %50 قوشۇمچىدۇر. تېكىست يېڭىدىن تۇرغۇزۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بۇنىڭغا يېزىلغان تۈرك تارىخىغا ئائىت پۈتۈن مەلۇماتلار ئوتتۇرغا چىقتى.

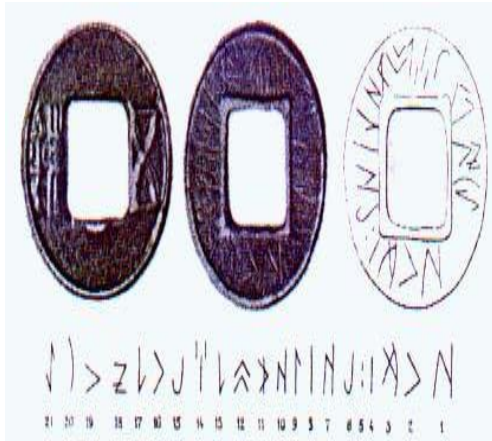
كۈلچۈر مەڭگۈ تېشى: بۇمۇ چوڭ ۋەسىقىلەردىن بىرى. ئەمدى بۇنىڭ كەينىدىكى بىر رەسىمگە قارىسىڭىز، تاشتىن ئۈستىدىن قانداق بولغىنىنى كۆرىسىز. قاراڭ، تېكىست ئوتتۇرىغا كەلگۈچە ئازلاپ كەتكەن، بۇ ئەمدى تەدرىجىي يوقايدۇ.

بۇ يەردە تېخى نەشر قىلىنمىغان كوپېلكو (Kopelko) ئىسىملىك بىر رەسامنىڭ خاكاسىيەدە دېمىتېرىي ۋاسىلىيى بىلەن ماڭا بەرگەن قىزىل رەڭدىكى مۇرەككەپ بىر ۋەسىقنى كۆرۈۋاتىسىز. بۇ يىنسەي بويلىرىدىكى ۋەسىقىلەردۇر. بۇنى



Resim 8. Yenisey 70 numarali yazit

تېخى نەشر قىلمىدۇق. بۇنداق قىلىشىمىزنىڭ سەۋەبى شۇ: بىزدىن بۇرۇن داڭلىق تۈركولوگ، ئارخولوگ ھەم كەسىپىدىشىمىز ئىگور لېئونىدوۋىچ كىزالسوف بۇ تېكىستنى نەشر قىلىش ئىشىنى ئۈستىگە ئالدى ۋە شۇ تېمىدا ئىشلەۋاتىدۇ. شۇڭا بىز ئۇ كەسىپىدىشىمىز بۇنى ئېلان قىلغۇچە ساقلىشىمىز ۋە ئۇنىڭ ئىلمىگە ھۆرمەت قىلىشىمىز كېرەك. ئۇنداق بولمىغان بولسا



ئىنشا ئاللاھ، كېلەر يىلى قەدىمكى تۈركلەرنىڭ كۆكتۈرك ھەرپلىرى بىلەن قەغەزگە يازغان تېكىستلىرىنى بىر كىتاب قىلىپ بېرىمىز. كىتاب بەك كېچىكى كەتتى. ۋاقتىدا بېرەلمىدىم. ئەمدى بىر خىل پۇلنى كۆرۈۋاتىسىز، بۇلار موڭغۇلىيەدە تېپىلغان مەڭگۈ تاشلارنىڭ ئەڭ شەرق تەرىپىدىن تېپىلدى. ئۇ يەرلەردە مەڭگۈ تاشلار يوق، ئەمما بۇ پۇللار تېپىلدى، پۇللار ئاساسەن جۇڭگو ئۇسلۇبىغا ۋە جۇڭگو پۇللىرىغا ئوخشىشىپ كېتىدۇ. بەلكىم جۇڭگودا بېسىلغاندۇ، بىز بۇنى بىلمەيمىز، لېكىن يېزىق تۈركچە. بۇنىڭ تېكىستى، ئېلان قىلىنغان.

ئوقۇيالماتۇ، چۈنكى بىرىنچى سۆزنى ئوڭ يېزىپتۇ، ئىككىنچى سۆزنى تەتۈر يۆنىلىشتە يېزىپتۇ، ئۈچىنچىسىنى ئوڭ يېزىپ، تۆتىنچىسىنى يەنە تەتۈر يېزىپتۇ، مەتنىنىڭ مەنە سىستېمىسىنى چۈشەندىڭىزمۇ؟ ئەكسىچە بولغاندا ھەرپلەر بىر يەرگە كېلىدۇ. لېكىن مەنا چىقمايدۇ. ئۈچىنچى بىر تېكىست، يىنسەينىڭ 70 - نومۇرلۇق ھۆججىتى. مەن كىتابىمدا ئۇنى چۈشەندۈردۈم. ھەرپلەرنىڭ بەزىسىنى تەتۈر يۆلىنىشتە يازدۇ، ئۇ ۋاقىتتا سىز ئۇنى چۈشەنمەيسىز، شەكلەن يېزىق بولغىنىنى چۈشەنگىنىڭىزدە، ئۇ شىفىرنى يەشكىنىڭىزدە ئىنتايىن گۈزەل بىر چۈشەنچە ئوتتۇرغا چىقىدۇ.

قاراڭ، بۇلار 10 - ئەسىردە قەغەزگە يېزىلغان تېكىستلەر، مەن بۇلارنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن كېيىن بۇلارنىڭ مانىيچە ئەسلى تېكىستىنى تېپىلدى. چۈنكى تېكىست ئوقۇلمىغانىدى. بۇ قېتىم كەسىپداشلىرىم ماڭا مەكتۇپ يازدى، « بىز پالانى مانى تېكىستلىرىدە بۇ پارچىلارنى تاپتۇق، ساڭا يوللىدۇق » دېدى. مەندە تېخى ئوتتۇرىغا چىقىمىغان تۆت - بەش يېزىق ئۆرنىكى بار. بۇ يېزىققا يېزىلغان تېكىستلەرنى ئەخمەت بىجان ئەپەندى بەك چوڭ بىلىدۇ،



Resim 11. Kutlug yazılı yüzük.

بۇ تېخىمۇ قىزىقارلىق بىر نەرسە، بۇ بىر تۆت بۇرجەكلىك ئۈزۈكنىڭ كۆزى. بۇ تۆت بۇرجەكلىك ئۈزۈككە ئىككى قۇر « قۇتلۇق » دېگەن سۆز يېزىلغان. ئادەمنىڭ ئىسمى « قۇتلۇق »، بۇنى مۆھۈر قىلىپ قوللىنىدۇ، تامغا قىلىپ ئۇرىدۇ، يەنى، مەن دېمەكچى، ئوخشاشلىرى ئاسۇرىيەدە، ئوتتۇرا ئاناتولىيەدە، مسوپوتامىيەدە بار بولغان نەرسىلەرنىڭ تېخىمۇ ياخشىسى بىزدە بولغان، پۇلدىن كېيىن ئۈزۈككە « قۇتلۇق » شەكلىدە، كۆكتۈرك يېزىقىنىڭ قوللىنىلغىنىنى

كۆردۈق. نۆۋەتتىكى تاشنىڭ چۈشەندۈرۈلۈشى تېخىمۇ قىزىق. شىۋېت ئۇلان مەڭگۈ تېشى ئىلتەرىش قاغاننىڭ مازار تېشىدۇر. ئۇنىڭ يوق بولۇش مۇراسىمىغا (دەپنە مۇراسىمى) قاتناشقان تۈرك قەبىلىلىرىنىڭ تامىغىسى بولۇشى مۇمكىنچىلىقى يۇقىرى دېيىشتى. مەن بۇ تاشنى بۇ يوق بولۇش مۇراسىمىغا قاتناشقان تۈرك قەبىلىلىرىنىڭ، تۈرك ئائىلىلىرىنىڭ شەرەپ لەۋھەسى دەپ قوبۇل قىلىمەن. لېكىن بۇ تاشنىڭ يەنە يېڭى ئىزاھلىرى بولۇشى

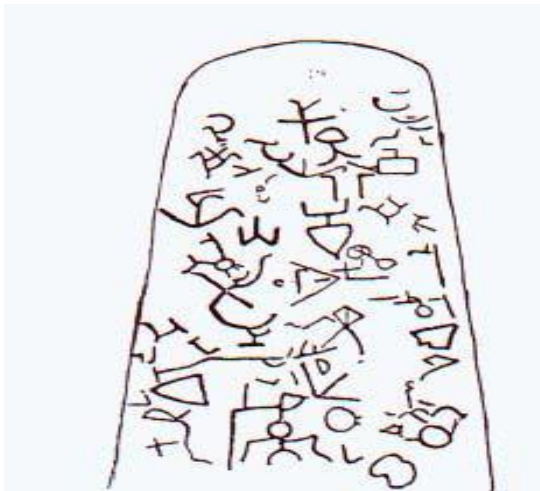
مۇمكىن. قاراڭ، مەن بۇيەرگە يىنسەي مەڭگۈ تاشلىرى دېگەن بىر PPT نى ئەكەلدىم. مەن ئىككى يىل خەنزۇچە ئۆگەندىم. خەنزۇچىدا سۆزلەردە بىر ئائىلە كىشىلىرىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن ئۇلارغا ئايرىم ماس كېلىدىغان بەلگىلەرنى (فامىلىلەرنى) قويسىز، شۇنىڭغا ئاساسەن ئۇ مازاردىكى كىشىنىڭ ئائىلىدىكى ئورنىنى بىلگىلى بولىدۇ.

تامىغلارنىڭ كۆپىيىشى بىلەن يىنسەيدىكى تامىغلار ساقلانغان مەڭگۈ تاشلاردا ئوغلنىڭ ياكى نەۋرىسىنىڭ ئىزلىرىنى بويلاپ تەكشۈرگەندە قەدىمكى تۈركلەردىمۇ شۇنداق بىر سىستېمىنىڭ بارلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ. ئائىلىلەرنىڭ تامىغلىنىشى ۋە بۇ تامىغلارنىڭ بەلگىلىرىنىڭ ئوخشاش بولمىغان يەرگە قويۇلىشىدىن دادىسىنىڭ، ئوغلنىڭ، نەۋرىسىنىڭ مازارلىرىنى پەرقلەندۈرۈش مەقسەت قىلىنغان. يەنى بۇ تامىغلىرىمىزدىمۇ ئېلىپبە يىمىزگە ئوخشاش بولغان سىستېما بارلىقىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپتۇ.

بۇلار موڭغۇلىيەدىكى ئات تامىغلىرى، ھەرپلەر بىلەن مۇناسىۋىتى بولغىنى ئۈچۈن كۆرسەتتىم.

ئۆز نۆۋىتىدە بەزى يالغان مەڭگۈ تاشلاردىنمۇ مىسال كۆرسىتىپ ئۆتەي. يەنى

داڭلىق پروفېسسور رىنچەن (Rinçen)، « چىڭگىز قاغان ئالىپ قاغان ئەرمىش » دېگەن شەكىلدە بىر قىممەتلىك مەڭگۈ تاشنىڭ يېنىغا يازدى ۋە ۋە بۇ تاش ھەققىدە « موڭغۇللارنىڭ قوللانغان ھەرپلىرى - كۆكتۈرك ھەرپلىرى ۋە موڭغۇللار تۈرك نەسلىدىن » دېگەن تېمىلاردا يەتتە ماقالە تەييارلاندى. ۋېنگىر پروفېسسور لايوس لىگېتى (Lajos Ligeti) رىچەنگە « بۇ ساختىلىقنى سەن قىلدىڭ » دېگىنىدە پروفېسسور رىچەن بۇنى ئىنكار قىلمىدى ۋە « شۇنداق، مەن قىلدىم، سىزنىڭ كەسپىي سەۋىيىڭىزنى سىناش



ئۈچۈن شۇنداق قىلدىم » دەپ جاۋاب بەردى.

كۆكتۈرك ھەرپلىرىدىنمۇ كېيىن قوللىنىلغان قىياغا ئۇيغۇر ھەرپى بىلەن يېزىلغان مەتىنلەر.

مەن ئاخىرىدا شۇنى دىمەكچى، قەدىمكى تۈركلەر غەربلىكلەرنىڭ دېگىنى بويىچە ھېچنەمىسى يوق بىر خەلق ئەمەس ئىدى، يەنى جۇڭگولۇقلارنىڭ يېزىقى بولغىنىغا ئوخشاش، مۇقىم سىستېمىلىق بىر ئېلىپبەسى بار ئىدى. ئېھتىماللىق شۇنداق چوڭ ئىكەنكى بۇ تۈركلەر ئۆزى ياراتقان تامىغلاردىنمۇ چىقتى. بۇلار قولمىزدىكى تېكىستلەرگە ئاساسلانغاندا 38 بىلەن 42 ئارىسىدا ئۆزگىرىدۇ. ئەمما يېڭى بايقالغان ئىشارەتلەر يېڭى مەلۇماتلارغا ئاساسەن بۇنى 66 گە كۆپەيتىش مۇمكىن. ھەم قەدىمكى تۈركلەر بۇ يېزىقلار بىلەن بۇ كەڭ كەتكەن تېررىتورىيەدە تەربىيەلەش ۋە مائارىپ ئىشلىرىنى يولغا قويدى. چۈنكى، بۇ

بۇ بەكمۇ قىزىقارلىق: ئالتۇن كۆل مەڭگۈ تېشىنىڭ تېپىلغان جايىدىن تېپىلغان بىر خەرىتە، مەن بۇنى كۆرگىنىمدە بۇ بىر ئوق بەلگىسى بىلەن ئاستىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپتەكەن، چۈنكى ئۇ تۈزلەڭلىكتە بولغان ئۇرۇشنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ يەردە ئالتۇن كۆل مەڭگۈ تېشى، يەنى يىنسەي 28 - ۋە 29 - نومۇرلۇق ھۆججەتلەر بار. بۇ قەدىمكى تۈركلەر سىزغان ئەڭ چوق خەرىتە، چۈنكى ئۇ تۈزلەڭلىك خەرىتىسى، رۇس كەسىپداشلىرىم ئۇ يەرلەرنىڭ، دەريالارنىڭ بەلكى شۇ ۋاقىتتا ئۇرۇش باشلاشتىن بۇرۇن قۇربانلىق قىلىپ شۇ قۇربانلىقنىڭ قېنى بىلەن تولغان بولۇشى مۇمكىنلىقىنى ئېيتتى، ئەمما بۇ بىر پەرەز، يەنى قەدىمكى تۈركلەرنىڭ يەنە بىر خەرىتىسى تۇۋادا ھازىرمۇ بار.

بۇلار موڭغۇلىيەدىكى ئات تامىغلىرى، ھەرپلەر بىلەن مۇناسىۋىتى بولغىنى ئۈچۈن كۆرسەتتىم.

ئۆز نۆۋىتىدە بەزى يالغان مەڭگۈ تاشلاردىنمۇ مىسال كۆرسىتىپ ئۆتەي. يەنى

بۇ بەكمۇ قىزىقارلىق: ئالتۇن كۆل مەڭگۈ تېشىنىڭ تېپىلغان جايىدىن تېپىلغان بىر خەرىتە، مەن بۇنى كۆرگىنىمدە بۇ بىر ئوق بەلگىسى بىلەن ئاستىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپتەكەن، چۈنكى ئۇ تۈزلەڭلىكتە بولغان ئۇرۇشنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ يەردە ئالتۇن كۆل مەڭگۈ تېشى، يەنى يىنسەي 28 - ۋە 29 - نومۇرلۇق ھۆججەتلەر بار. بۇ قەدىمكى تۈركلەر سىزغان ئەڭ چوق خەرىتە، چۈنكى ئۇ تۈزلەڭلىك خەرىتىسى، رۇس كەسىپداشلىرىم ئۇ يەرلەرنىڭ، دەريالارنىڭ بەلكى شۇ ۋاقىتتا ئۇرۇش باشلاشتىن بۇرۇن قۇربانلىق قىلىپ شۇ قۇربانلىقنىڭ قېنى بىلەن تولغان بولۇشى مۇمكىنلىقىنى ئېيتتى، ئەمما بۇ بىر پەرەز، يەنى قەدىمكى تۈركلەرنىڭ يەنە بىر خەرىتىسى تۇۋادا ھازىرمۇ بار.

بۇ كېيىنچە رۇننىڭ ھەرپلىرىدىن كېيىن،

دېيىش خاتا، دېمەككى ئۇ دەۋردىكى خەلق بۇنى ئوقۇيتتى، يازاتتى. كۈندىلىك تۇرمۇشىدا قوللىناتتى. بىز كېيىنرەك ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىگە ئائىت ئۇيغۇر مەكتەپلىرىنىڭ جەدۋىلىنى تاپتۇق. 23 ئۇيغۇر مەكتىپىنىڭ جەدۋىلى بارلىقىغا ئاساسەن، كۆكتۈركلەرنىڭ مەكتەپلىرى بار ئىدى ۋە بۇ ھەرپلەر بىلەن دەرس ئوقۇتاتتى دېيەلەيمىز.

ۋەسىقىلەر مەن دېگەن تاشلارنىڭ ماتېرىياللارنىڭ سىرتىدا يەنە پۇلدا ئىستاكانلاردا، تاختايلاردا، چىندە، ھالقا، ئۈزۈك، بىلەيزۈك، پىچاقلاردا، ھەتتا قىلچىلارنىڭ دەستىسىدە، گېنىراللارنىڭ كەمەرلىرىنىڭ توقىسىدا ئاتنىڭ ئىگەرلىرىدە، يەنى كۈندىلىك تۇرمۇشتا قوللىنىدىغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىدە بارلىقىغا ئاساسەن زىننەت ئۈچۈنلا يېزىلغان بولۇشى مۇمكىن

پايدىلانمىلار:

1. [1] "Göktürk tarihinin meseleleri: İnel Kağan mı - İni İl Kağan mı?" Atsız Armağanı, İstanbul 1976.
2. « كۆكتۈرك تارىخىنىڭ مەسىلىلىرى: ئىنەل قاغانمۇ ئىنى - ئىل قاغانمۇ » ئاتسىز ئارماغانى، 1976 - يىلى ئىستانبۇل
3. [2] Ferit Develioğlu, Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat, Eski ve Yeni Harflerle (5000 kelime ilaveli 2. Ofset baskı), Ankara - 1970. s. 233 - 234.
4. فترەت دەۋرئوغۇلۇ: كونا ۋە يېڭى ھەرپلەر بىلەن ئوسمانلىچە - تۈركچە ئىنىسكىلوپېدىيەلىك لۇغەت، 1970 - يىلى ئەنقەرە، 233 - 234 - بەتلەر.
5. [3] Raşit Rahmeti Arat, Uygur Alfabeti, İstanbul, 1937
6. [4] Doğumunun 311. ölümünün 240. yılı dönümünde Philipp Johann von Tabbert - Strahlenberg (1676 - 1747), Türk Kültürü, XXV/ 285 (Ocak 1987), s. 16 - 17.
7. سترار لېنېبېرگ (1676 - 1747) تۇغۇلغانلىقىنىڭ 311 يىلى، ۋاپاتىنىڭ 240 يىللىقى خاتىرىسى بىلەن، تۈرك كۈلتۈرى، 1987 - يىلى 1 - ئىي، 16 - 17 بەتلەر.
8. [5] A. Von Le Coq, "Köktürkisches aus Turfan (Munuskriptfragmente in köktürkischen 'Runen' aus Toyoq und Idiqt - Schahri) [Oase von Turfan]", SPAW. Phil. - Hist. Klasse, 1909/41, s. 1047 - 1061.
9. لېكوك، كۆكتۈركچە تۇرپان تېكىستلىرى
10. [6] "Kağıda yazılı Göktürk metinleri ve kağıda yazılı Göktürk alfabeleri" ve "Some problems of köktürk history: Do the köktürk characters have an alphabetical order?", Göktürk Tarihinin Meseleleri/Probleme der köktürkischen Geschichte / Some Problems of Köktürk History, Ankara, 1995, s. 284 - 292 ve 293 - 301.
11. « قەغەزگە يېزىلغان كۆكتۈرك مەتىنلىرى ۋە قەغەزگە يېزىلغان كۆكتۈرك ئېلىپبەسى » ۋە « كۆكتۈركلەر ئېلىپبەسىنىڭ تەرتىپى بارمىدى »، كۆكتۈرك تارىخىنىڭ مەسىلىلىرى، كۆكتۈرك تارىخىغا ئائىت بەزى مەسىلىلەر، 1995، 284 - 292 ۋە 293 - 301
12. [8] A. Von Le Coq, "Köktürkisches aus Turfan (Manuskriptfragmente in Köktürkischen "Runen" aus Toyoq und Idiqt - Schahri) [Oase von Turfan]", SPAW, Phil. - Hist. Klasse, 1909/41, s. 1047 - 1061.
13. لېكوك، كۆكتۈركچە تۇرپان تېكىستلىرى
14. [9] Runen, Tamgas und Graffiti aus Asien und Osteuropa, herausgegeben von K. Röhrborn und W. Veenker, Veröffentlichungen der Societas Uralo - Altaica, 19, Wiesbaden, 1985, IX+164 s. Bk. "Fragmente in alttürkischen Runenschrift aus den Turfan - Funden", s. 133 - 164. Bu makalenin bütün resimlerle birlikte ikinci yayımı için bk. Göktürk Tarihinin Meseleleri/Probleme der Köktürkischen Geschichte / Some Problems of Köktürk History, Ankara, 1995, s. 225 - 276.
15. رۇمەن، ئاسىيە ۋە شەرقىي ياۋروپادىكى تام رەسىملىرى ۋە تامغىلار، ك. روبرسون (K.

(Röhrborn) ۋە ۋ. ۋىنكەر (W. Veenker)، ئورال - ئالتاي جەمئىيىتى، بۇ ماقالىلەرنىڭ پۈتۈن رەسىملىرى بىلەن ئىككىنچى بېسىمى ئۈچۈن، كۆكتۈرك تارىخىنىڭ مەسىلىلىرى، ئەنقەرە، 1995، 225 - 276. [10] S. Klyashirnyy-D. Savinov, V. Şkoda, "The golden bracteatus from Mongolia, A Byzantine motif in the Central Asian toreutics", Information Bulletin, 16, International association for the Study of the Cultures of Central Asia, Moscow, 1989, s. 5-19.

17. [11] Osman F. Sertkaya, "Yenisey yazıtlarının yayınlarındaki bazı okuma ve anlamlandırılmaların düzeltilmesi, yeni okuma ve anlamlandırma teklifleri", Göktürk Tarihi'nin Meseleleri, s 204-205.

18. ئوسمان ف. سەرتكاي « يىنسەي مەڭگۈ تاشلىرىدىكى بەزى ئوقۇشلارنىڭ ۋە چۈشەنچىلەرنىڭ تۈزىتىلىشى يەنى ئوقۇش ۋە چۈشەندۈرۈش تەكلىپلىرى »، كۆكتۈرك تارىخى مەسىلىلىرى، 204 - 205 - بەتلەر.

19. [12] Sergey G. Klyashirnyy, "Moneta s runičeskoj nadpisyu iz mongolii", Tyurkologičeskiy Sbornik 1972, Moskova, 1973, 334-338

مۇھەررىرى ۋە كوررېكتورى: ئابلاجان يۈسۈپ تەھۇر (2008)



ئىمامجان ئوبۇل

جاھان باقى ئەمەس بىزگە، كۈلۈپ يۈرگەنگە بىر كۈنلۈك.
 قۇرۇپ قاپقان بىلەن باپلاپ، دەۋر سۈرگەنگە بىر كۈنلۈك.
 پەلەك تەتۈر بولۇر گاھى، سېنىڭ بەختىڭگە چۆرگىلىمەس،
 غەزەپلەنگەن، قاپاق تۈرگەن، قەھىر چاچقانغا بىر كۈنلۈك.
 « تېپىپ يول » نى، ئىگىپ بەلنى، ئېگىز سايىدا جان باققان،
 قۇرۇپ جاھىل بىلەن سۆھبەت، بېتىم تۈزگەنگە بىر كۈنلۈك.
 خۇدانىڭ ھەر كۈنى شۇنداق يۈرۈپ ھەر يەردە خارلانغان،
 كۈنى ئاچلىقتا، يوقلۇقتا، كېسەل دەرتەنگە بىر كۈنلۈك.
 ئۇچۇپ ئايغا سەپەر قىلغان، ۋە ياكى چوققىغا يەتكەن،
 قۇدۇق ئاستىغا نۇر چۈشسە، قۇياش سۈزگەنگە بىر كۈنلۈك.
 گۈزەل ياشلىقتا ئۆز گۈلگە قونۇپ يۈرگەن كېيىنەكتەك،
 گۈزەللىك قوغلىشىپ كۈن - تۈن، شەكىل سۆيگەنگە بىر كۈنلۈك.
 كىرىپ ئاتمىشقا - يەتمىشكە، ئەقىل تاپماي نادان چالنىڭ،
 قانات سۆرەپ گۈزەللەرگە، ئوتى كۆيگەنگە بىر كۈنلۈك.
 بولۇپ ھەمراھ لەنەتلەرگە، « شېكەر سۆز » لەرگە خوش - خوشلاپ،
 ۋاپادار قان قېرىنداشنى، يامان كۆرگەنگە بىر كۈنلۈك.

ئاپتۇر: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى 2008 - يىللىق تىل ئەدەبىيات سىنىپىدىن
 مۇھەررىرى ۋە كوررېكتورى: تۈركىزات ئابدۇبەسىر (2009)

ئۈستەل يۈزىدىكى خەتلەر

ئايجمال ئەھدە (2008)

(ھېكايە)

تېخىمۇ ئاڭقىرىلمىدى .
 — گەپنى ئۇدۇللا قىلساڭچۇ ، زادى نېمىگە بۇنچە زارلايسەن ؟ — دېدى ، تىت - تىت بولغان دوسكا .
 بۇ گەپ بىلەن تەڭ ئۈستەللەر كۆز ياشلىرىنى ئېقىتىپ تۇرۇپ ، زارلاشقا باشلىدى .
 — ھەر كۈنى نۇرغۇن ئوقۇغۇچىلار مېنىڭ يۈزۈمگە كىتاب - ماتېرىياللىرىنى قويۇپ پايدىلىنىدۇ . بىراق بەزىلىرى يۈزۈمگە قالايمىقان خەت يېزىپ ، رەڭلىك قەلەملەر بىلەن بوياپ شۇنداق سەت قىلىۋەتتى .
 — ئىلھامى قايناپ تاشقان بەزى « شائىر » لار « سادا » غا بەرسە تاللانمىغان شېئىرلىرىنى يۈزۈمگە يېزىپ قويىشىدۇ .
 — مېنىڭ يۈزۈمدىمۇ ھەرخىل يېزىقتا نۇرغۇن خەتلەر بار ، يەنە مۇنداق بولۇپمۇرسە پات ئارىدا يېزىق مۇزىيغا ئايلىنىپ قالىدىغان ئوخشاشمەن .
 دوسكا بىلەن لېكسىيە ئۈستىلى نېمە خەتلەر يېزىلغانلىقىنى بىلىشكە قىزىقىپ قالىدى .
 ئۈستەللەر بىر - بىرىنىڭ يۈزىدىكى خەتلەرنى ئوقۇشقا باشلىدى :

چېھرىمدە ھاياجان يۈرەكتە ئازاب ،
 كۆرگەنلەر كۈلدى دەپ ئويلايدۇ مېنى .
 كۈلىمەن بۇ كۈلكەم غەم باسقان كۈلكە ،
 ئوچۇقلا سۆزلەشكە بولماس ھەممىنى .
 بۇ ئۈستەل ئاشۇنداقى كەڭرەكمۇ ئەمەس ،
 بىر كىتاب قويسىڭىز يۈزى كۆرۈنمەس .
 ئۇخلىغان كىشىنىڭ ھالىغا ۋاي - ۋاي ،
 بىر شېئىر چۈشىنىغۇ ئەسلا كۆرۈلمەس .
 XX (ئىمزا)

— غەيرەت قىلىڭلار ئۇيغۇر تىلى - ئەدەبىيات فاكولتېتى ئوقۇغۇچىلىرى !
 يەنە بەزى ئۈستەللەردە ، ئورۇندۇق يۆلەنچۈكلىرىدە ، قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا

دەرستىن چۈشۈش قوڭغۇرىقى چېلىندى .
 دەرسلىك كىتابنى ياستۇق قىلىپ ، ئۈستەلگە دۈم چۈشۈپ ئۇخلاۋاتقانلارمۇ ، پات - پات سائىتىگە ، دەممۇ دەم دېرىزە سىرتىغا نەزەر تاشلىغانلارمۇ ، مۇئەللىمنىڭ سۆزلىرىنى ئاخىرقى جۈملىسىگىچە ئاڭلاپ ئولتۇرغان بىر نەچچە ساۋاقداشمۇ ، ھەممە بىلەن « دەرس تۈگىدى » دېيىش بىلەن تەڭلا دۇررىدە ئورنىدىن تۇرۇشۇپ ، مۇئەللىمدىن بالدۇرراق چىقىپ كېتىشتى . سىنىپتا يالغۇز قالغان ياشانغان پىروفېسسور ماتېرىيال سومكىسىنى يىغىشتۇرۇپ بولۇپ ، دوسكىدىكى خەتلەرنى پاكىز ئۆچۈرۈۋېتىپ چىقىپ كەتتى .
 سىنىپ ئىچى تىمتاس جىمجىتلىققا چۆكتى...
 — ئۇھ ... — چوڭقۇر ئۇھسىندى ئوڭ تەرەپتىكى بىر ئۈستەل .
 — ۋاي چېنىم ، ۋاي چېنىم... — سول تەرەپتىن يەنە بىرسىنىڭ ۋايسىغان ئاۋازى ئاڭلاندى .
 — نېمە بولدۇڭلار بۇرادەرلەر ؟ — ھەيرانلىقتا سورىدى دوسكا .
 — سەن سورىما ، مەن ئېيتماي . دەردىم بەك تولا ، سۆزلەپ كەلسەم قالىدۇ چالا ، — دېدى جاۋابەن ئوڭ تەرەپتىكى ئۈستەل .
 بۇنىڭغا قىزىققان لېكسىيە ئۈستىلى :
 — نېمە ئىش بولدى ، دېمەمسىلەر ؟ ئىچىڭلار بوشاپ قالىدۇ ، — دېدى .
 — ساڭا بەك ھەۋىسىم كېلىدۇ جۇمۇ ، ئاداش ، قاچانلا قارىسا پاك - پاكىز تۇرىسەن ، تېرەڭ سىلىق ھەم پارقراق ، — دېدى سول تەرەپتىكى ئۈستەل .
 — ماڭالغان سېنىڭ يېنىڭغا يۆتكىلىپ بارغان بولاتتىم .
 بۇ ئىككىيلەن سۆزلىگەنسىرى دوسكا بىلەن لېكسىيە ئۈستىلى نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى

پاكىز ئۆچۈرۈۋەتتى. قىزچاق ئىككى قەدەم ئېلىشىغا باشقا ئۈستەللەرمۇ چۇرقىرىشىپ كېتىشتى : مېنىمۇ سۇرتۇپ قويۇڭ، مېنىمۇ... بۇ ئەھۋالدىن ھەيران قالغان قىز ئېگىشىپ بارلىق ئۈستەللەرگە قاراپ چىقتى، قولىدىكى ئۇۋۇلۇپ تۈگەي دەپ قالغان ئۆچۈرگۈچكە قاراپ بىر پەس تۇرۇپ قالدى. قىزچاق قوشۇمىسىنى تۇرۇپ ئىككى دەققە ئويلىنىدى- دە، بىردىنلا چىرايى ئاپتاپتەك ئېچىلدى. — مەن چىقىپلا كىرەي ھە! — دېگەچ سىنىپتىن تېز - تېز قەدەم ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

مۇھەررىرى: رۇقىيەگۈل تۇرسۇن ئايقۇت (2010)
كوررېكتور: ئايجامال ئېزىزى (2011)

يېزىلغان قوشاق، ئېنگىلىزچە ھېكمەتلىك سۆز، خەنزۇچە تۇراقلىق ئىبارلەر، قازاقچە، موڭغۇلچە، چاۋشىبەنچە، زاڭزۇچە... ھەرخىل مەزمۇندىكى نۇرغۇن - نۇرغۇن خەتلەر بار ئىدى. بۇلارنى يىغىپ كەلسە كىچىكرەك بىر قامۇس تۈزۈپ چىقىشقا بولاتتى.

ئۇزۇن چاچلىق بىر قىزچاق ئىشىكنىڭ تۈۋىگە كېلىپ، تۇتقۇچقا قولىنى ئۇزاتتى يۇ، سىنىپ ئىچىدىن چىقىۋاتقان گۇدۇڭ - گۇدۇڭ ئاۋازىنى تىڭشاپ تۇرۇپ قالدى. قىزچاق ئىشىكنى ئېچىپ كىرىشىگە سىنىپ ئىچى قايتىدىن تىمتاسلىققا چۆكتى. قىزچاق ئۇنتۇپ قالغان قەلەم قاپچۇقنى ئېلىۋېتىپ، بايا دەرس ۋاقتىدا ئىچى پۇشۇپ سىزىپ قويغان رەسىمگە كۆزى چۈشتى - دە، ئۇنى ئۆچۈرگۈچ بىلەن



يۈسۈپجان مۇھەممەت (2009)

تۇرار چۆلدە شۇ تەنھا توغراق،
كۆزلىرىدىن ئاچچىق مۇڭ تۆكۈپ.
تارىخىنى نەچچە ئەسىرنىڭ،
ياشاپ كەلگەن دىلىغا پۈكۈپ.

ئۆتكەن تالاي سىرلىق كارۋانلار،
سايىدىشىپ ئۇنىڭ تۈۋىدە.
مەستخۇش بولۇپ توغراق قەۋمنىڭ،
سېھىر تولغان مۇڭلۇق كۈيىگە.

نەچچە مىڭ رەت سوققان شىۋىرغان،
چاڭقاتقان ھەم ئىسسىق ھارارەت.
تىكلىگەن ئۇ قەيسرانە روھ،
يىللار ئاڭا بەرگەچ جاسارەت.

تۇرار چۆلدە شۇ تەنھا توغراق،
كۆزلىرىدىن ئاچچىق مۇڭ تۆكۈپ.
تارىخىنى نەچچە ئەسىرنىڭ،
ياشاپ كەلگەن دىلىغا پۈكۈپ.

مۇھەررىرى: توختىقارى نۇر (2008)
كوررېكتورى: شەمشىقەمەر نىياز (2009)



قاشلىق ئەزمەت « ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىيات فاكولتېتى » دەپ ئۇيغۇرچە - خەنزۇچە چوڭ يېزىلغان قىيىن-ئاسان بايراقنى ئېگىز تۇتۇپ تۇراتتى. مەيىن شامالدا بايراقلار يېنىك ئۇسسۇل ئويناۋاتقان قىزغا ئوخشاش ئاستا لەپىلدەيتتى.

ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىنىستىتۇتىنىڭ شۇجىسى يۇقىرى ئاۋاز بىلەن:

— مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىنىستىتۇتىنىڭ 24 - نۆۋەتلىك يېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسى ھازىر باشلاندى، — دەپ جاكارلىغاندا مەيداندا گۈلدۈراس ئالقىش ساداسى كۆتۈرۈلدى.

ياڭراتقۇدا مارش تېمپىسى چېلىنىش بىلەن قوللىرىدا « ھۆرمەت پۇرۇچى » تۇتۇۋالغان موڭغۇل ئوغۇل - قىزلىرى مەزمۇت قەدەملەر بىلەن مەيدانغا كىرىپ كەلدى. ئۇلار رەئىس سەھنىسى ئالدىدا موڭغۇلچە ئۇسسۇل ئويناپ كۆپچىلىكنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى.

— نۆۋەتتە مەيدانغا كىرىدىغىنى ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىيات فاكولتېتى كوماندىسى.

بىز بار ئاۋازىمىز بىلەن شوئار توۋلاپ ھەيۋەت بىلەن مەيدانغا كىرىپ كەلدۇق.

— نۆۋەتتە تەڭرىتاغ ئوغۇل - قىزلىرى تولۇپ تاشقان روھ ۋە ئىشەنچ بىلەن ئىتتىپاقلىق، ياشلىق ناخشىسىنى ياڭرىتىپ مەيدانغا كىرىپ كەلمەكتە. قىزغىن چاۋاكلىرىمىز بىلەن ئۇلارنى قارشى ئالايلى. يىللاردىن بېرى ئۇيغۇر پەرزەنتلىرى تىرىشىش ۋە يېڭىلىق يارىتىش روھى بىلەن تۈرلۈك مۇسابىقە ۋە سەھنىلەردە ئۆز رولىنى ياخشى جارى قىلدۇرۇپ،

2011 - يىلى 4 - ئاينىڭ 15 - كۈنى سەھەر. ئاستا - ئاستا كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئالتۇن رەڭ قۇياش بىزنى يېڭى بىر كۈنگە باشلاپ كىردى.

بۈگۈن مەركىزىي مىللەتلەر قورۇسى قاينام - تاشقىنلىققا چۆمگەندى. ئۆزگىچە تۈسكە ئىگە مىللىي كىيىملەرنى كىيىشكەن ئۇيغۇر، قازاق، موڭغۇل، چاۋشيەن... قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى 56 يۇلتۇزدەك مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى قورۇسىدا چاقنايتتى.

شۇنداق بۇيەردە 56 يۇلتۇزنىڭ جۇلاسى بار ئىدى.

بۇ يەردە ھەم 56 گۈلنىڭ ھۈپپىدە پۇرىقى بار ئىدى.

بۈگۈن ھەر مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى ئۇرغۇپ تۇرغان ياشلىقىمىز بىلەن مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ يېڭى بىر سەھىپىسىنى ئاچتۇق.

ئاپئاق تەنتەربىيە كىيىمى، ئاپئاق پەلەي ۋە ئاق ئاياغ كىيگەن ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىيات فاكولتېتىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى تولمۇ جۇشقۇن، تېتىك ھەم كۆتۈرەڭگۈ روھ بىلەن رەتلىك سەپ تۈزۈپ تۇراتتۇق. ئالدىمىزدا ئۈزۈم گۈللۈك سەنئەت كۆڭلىكى ۋە مارجان دوپپا كىيىپ، چاچلىرىنى بۇغداي ئۆرۈم شەكلىدە چىرايلىق ئۆرۈۋالغان ئون نەپەر قىز ساۋاقدىشىمىز، ئۇلارنىڭ ئالدىدا ئەتلەس كۆڭلەك ۋە چىمەن دوپپا كىيىپ بايراق قوغداپ ماڭغان ئىككى قىز، ئەڭ ئالدىدا بادام دوپپا، كانۋاي كۆڭلەك كىيگەن ئېگىز بوي، قامەتلىك، قويۇق قارا

— ئارغامچا سەكرەشتە چاۋشيەنلەر بەك يامان، بۇلتۇر ئۇلار بىزنى يېڭىۋالغانىدى، مانا ئەمدى بۇ يىلمۇ ئۇلارغا ئۇتتۇرۇپ قويىدىغان بولدۇق.

بىز ئەپسۇسلىنىش ئىلكىدە چاۋشيەن ئەدەبىيات فاكولتېتى ماھىرلىرىنىڭ ئارغامچا سەكرىشىگە قاراپ تۇردۇق. ئويلىمىغان يەردىن ئۇلار 184 نى سەكرىدى. نەتىجە ئېلان قىلىنغاندا بىز قىقاس - سۈرەن سېلىپ توۋلاپ كەتتۇق.

يۈگۈرۈش تۈرلىرىدە يايلاق مىللىتى بولغان قازاقلارغا يېتىش تەس ئىدى. ئۇلار قوتاز گۆشى يەپ چوڭ بولغاچقىمۇ ياكى پادىلارنىڭ كەينىدە يۈگۈرۈپ يۈرۈپ كۆنگەچكىمۇ تۇلپاردەك چاپاتتى. ساۋاقداشلىرىمىز گەرچە ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئۆتەلمىسىمۇ بىز يەنىلا ئوتتۇرىدا كۈچنى كۈچكە ئۇلاپ يۈگۈرۈۋاتقان ساۋاقداشلىرىمىزدىن پەخىرلىنەتتۇق.

— ئۇيغۇر، غەيرەت قىل! ئۇيغۇر، غەيرەت قىل!

— تەڭرىتاغ پالۋانلىرى ئوغۇزخان ئەۋلادىدەك يۈگۈر! سادىر پالۋان، نۇزۇگۈم ئىزىدىن يۈگۈر!

— ئۇيغۇرۇم ئۈچۈن، مىللىتىم ئۈچۈن شەرەپ كەلتۈر!

مەيداندا تۇرغان پۈتۈن ئۇيغۇر ھەربىر ماھىرغا ئەنە شۇنداق چىن قەلبىمىزدىن مەدەت بېرەتتۇق.

ئەنە ياغاچ ئاياغتا يۈگۈرۈپ دېگۈدەك كېتىۋاتقان توختىقارى.

— توختىقارى، غەيرەت قىل!

— ئۇيغۇر، غەيرەت قىل!

توختىقارى بارلىق كۈچىنى ۋە ماھارىتىنى ئىشقا سېلىپ ھەممىنىڭ ئالدىدا كېتىۋاتاتتى.

— ھەي... — ھەممەيلىن چۈچۈپ ئورنىمىزدىن تۇردۇق. چۈنكى ئۇ پەللىگە ئون مېتىر قالغاندا يىقىلىپ چۈشكەندى. ئۇ تەستە ئورنىدىن تۇرۇپ يەنە پەللىگە قاراپ ماڭدى. پەللىگە يەتكەندە بولسا ياغاچ ئاياقنى تاشلىۋېتىپ يەرگىلا ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ بېشى ساڭگىلاپ كەتكەندى. بەلكىم شۇ پەيتتە كۆز يېشى چىقىمىغان بىلەن يۈرىكى يىغلىغان بولسا كېرەك. چۈنكى ئۇ مۇسابىقىدە ئۆزى ياكى ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىيات فاكولتېتى ئۈچۈنلا ئەمەس، بىر پۈتۈن ئۇيغۇرنىڭ شان - شەرىپى

مەكتىپىمىزنىڭ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن بىر كىشىلىك ھەسسسىنى قوشتى. بىز ئۇلارغا تېخىمۇ زور مۇۋەپپەقىيەتلەرنى تىلەيمىز.

بىز ھۆرمەت قەدەمدە مېڭىپ رەئىسى سەھنىسى ئالدىغا كېلىشىمىز بىلەن كانايدا ئۇيغۇر ناخشىسى ئاسمان - پەلەك ياڭرىدى.

ئەسسالام دەپ ئۆيگە كىرسەم،

ئۆيدە مېھمان ئولتۇرار.

قاشلىرى بەرگى قىياقتەك،

كۆزلىرى ئويىناپ تۇرار.

ئېتەكلىرىنى كەڭ يېيىپ، قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرگەن قارا قاشلىق، قارا كۆز، سۈمبۇل چاپلىق ئۇيغۇر قىزلىرى ئۇسسۇلغا چۈشكەندە، مەيدان ئالغىش ۋە ھۇررا سادالىرىدىن زىلزىلىگە كەلدى. ھەممە « ئۇيغۇرلار قالىتسەن، ئۇيغۇر ياشسۇن » دەپ توۋلىغاندا قېنىمىزدا پەخىرلىنىش تۇيغۇلىرى كۈۋەجەپ ئاقتى.

كەينىمىزدىن پاراقتىن ئۆتكەن قازاق تىل - ئەدەبىيات فاكولتېتى، چاۋشيەن ئەدەبىيات فاكولتېتى قاتارلىق كوماندىلارمۇ ئېسىل نومۇرلارنى ئورۇنلاپ پائالىيەتنىڭ كەيپىياتىنى يۇقىرى دولقۇنغا چىقاردى. مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئۆتكۈزۈلگەن بۇ پارات ھەقىقىي مەنىسىدىن ئېيتقاندا، بىر مىللىي كۆرەك ئىدى. بۇ كۆرەكتە ھەر مىللەتنىڭ كىيىم - كېچىكىدىن ۋە ناخشا - ئۇسسۇلىدىن ھۇزۇر ئالغىلى بولاتتى.

پاراتتىن ئۆتۈش ئاياغلىشىپ، مۇسابىقە رەسمىي باشلاندى.

— بالىلار ئۆزئارا ماسلىشىپ ياخشى سەكرەيلى، — تەنتەربىيەنى قەۋەتلا ياخشى كۆرىدىغان، تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرىدە ياخشى نەتىجىگە ئېرىشىپ كېلىۋاتقان چىمەنگۈل بالىلارغا مۇسابىقىدە دىققەت قىلىدىغان ئىشلارنى چۈشەندۈرۈۋاتاتتى، — ئارغامچىنىڭ رېتىمىغا ياخشى دىققەت قىلىپ، ئارغامچىدىن چىقىپ كېتىشنى نۆل چەككە چۈشۈرۈشىمىز كېرەك، شۇندىلا ۋاقىتنى تېجەپ كۆپ سەكرىيەلەيمىز.

كوللېكتىپ ئارغامچا سەكرەش مۇسابىقىسىدە فاكولتېتىمىز ئوقۇغۇچىلىرى 187 نى سەكرىدى. لېكىن، ئۇلار ئەمەلىي مۇسابىقىدە مەشىق قىلغاندىكىدەك كۆپ سەكرىيەلمىگەندى. شۇڭا چىمەنگۈل يەردە ئولتۇرۇپلا قالدى:

يۈسۈپجان ماھىرلار تىزىملىكىگە سىنچىلاپ قاراش بىلەن ئاۋارە ئىدى، — چاۋشىيەن ئەدەبىياتى فاكولتېتىدىن بولسا ئادەم يوق ئىكەن، ئەگەر مۇساجان نەتىجىگە ئېرىشىپ قالسا...

— لېكىن، بۇ يايلاق مىللىتىدىن ئۇچى بار ئىكەن ئەمەسمۇ؟ قوتاز گۆشى يەپ چوڭ بولغان بۇ ئۈچەيلەننى كەينىدە تاشلاپ نەتىجىگە ئېرىشىشىمىز تاڭ، تاڭ... .

قىزلارنىڭ 1500 مېتىرغا يۈگۈرۈش مۇسابىقىسى باشلاندى. بىز ھەدەپ دۇمباق چېلىپ قازاقلارغا مەدەت بەردۇق. چۈنكى قازاقلار بىزنى نەچچە ئون نومۇر تاشلىۋەتكەن، بەربىر ئۇلارغا يېتەلمەيتتۇق. لېكىن ماۋۇ چاۋشىيەنلەر بىلەن بولسا بىر، ئىككىلا نومۇر پەرقىمىز بار ئىدى. ئەگەر ئۇلار نەتىجىگە ئېرىشىپ قالسا، بىز ئۈچىنچى بولۇپ قالاتتۇق. شۇڭا ئىختىيارسىز قازاقلارغا مەدەت بېرىشكە باشلىدۇق.

— باستىر قازاغىم باستىر!

— خايراققان، خايراققان!

— چاپە قازاق، چاپ!

دېگەندەك قازاقلار نەتىجىگە ئېرىشتى.

ئەمدىكىسى ئوغۇللارنىڭ 5000 مېتىرغا يۈگۈرۈش مۇسابىقىسى.

مۇساجان مەيداندا چىلىق-چىلىق تەرگە چۆمۈلۈپ يۈگۈرمەكتە. 5000 مېتىرنى يۈگۈرۈپ تۈگىتىش ئۈچۈن 400 مېتىرلىق مەيداننى ئون ئىككى يېرىم قېتىم ئايلىنىش كېرەك. مۇساجان بارا - بارا ھالسىزلىنىشقا باشلىدى. لېكىن ئۇ قېرىنداشلىرىنىڭ:

— ئۇيغۇر، غەيرەت قىل! مۇساجان، غەيرەت قىل! — دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندا، قايتىدىن غەيرەتكە كېلىپ تېز يۈگۈرەيتتى. مىكرافوننى قولغا ئېلىۋالغان تۇرسۇنجان يىراقتىن يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان مۇساجانغا مەدەت بەردى:

— يۈگۈر، مۇساجان يۈگۈر! قېرىنداشلىرىڭنىڭ ئۈمىدى سەندە، مىللىتىڭنىڭ شان - شەرىپى، غورۇرى سەندە. ئۇيغۇرۇمنىڭ سۆيۈملۈك پەرزەنتى، چىن تۆمۈردەك يۈگۈر!

مۇساجان پۈتۈن كۈچى بىلەن يۈگۈرمەكتە. بەدىنى چىلىق-چىلىق تەر، يۈرىكىدە يۇرت،

ئۈچۈن يۈگۈرگەنىدى. ئەگەر ئۇ يىقىلىپ چۈشمىگەن بولسا مۇسابىقىدە بىرىنچى بولاتتى. ئۇ مۇسابىقىگە قاتناشتى دېگەن ئاتاققا بىر نومۇر ئەمەس، مىللىتى ئۈچۈن تولۇقى بىلەن توققۇز نومۇر ئېلىشنى ئارزۇ قىلاتتى. بالىلار يۈگۈرۈپ بېرىپ ئۇنى يۆلەپ تۇرغۇزدى.

مانا چېلەكنى لۆڭگە بىلەن بېشىغا تېڭىپ، قوللىرىنى كېرىپ ئالغا قاراپ يۈگۈرۈۋاتقان رىزۋانگۈل، ماھىرە. شۇ پەيتتە بىزنىڭ يۈرىكىمىز ئۇلار بىلەن تەڭ يۈگۈرمەكتە. كۆزلىرىمىز ئۈمىد بىلەن ئاخىرقى نۇقتىغا تەلپۈنمەكتە.

— ۋاھ! ... رىزۋانگۈل بىرىنچى، ماھىرە ئىككىنچى بولدى.

— يارايىسلەر قىزلار!

ئۇلار كەلگەندە راسا چاۋاك چېلىپ ئۇلارنى تەبرىكلىدۇق.

تەنتەربىيە بۆلۈمىنىڭ باشلىقى يۈسۈپجان ئۆڭى ئۆچكەن ھالدا يېتىپ كەلدى.

— بايا خاتىرىلىگەندە خاتالىق يۈز بېرىپ، ماھىرەنى ئۈچىنچى قىلىپ يېزىپتۇ ۋە بىزگە 3.5+9 نومۇر قويۇپتۇ. ھازىر چاۋشىيەن ئەدەبىياتى فاكولتېتى بىلەن پەقەت 2.5 نومۇرلا پەرقىمىز قالدى. قىزلارنىڭ 1500 مېتىرغا يۈگۈرۈش مۇسابىقىسىدە ئۇلاردىن ئىككى قىز ئوقۇغۇچى قاننىشىپتۇ. بىزنىڭ فاكولتېتىدىن بولسا بىر مۇ ئادەم يوق. ئەگەر ئۇلار نەتىجىگە ئېرىشىپ قالسا بىز بىر ياكى ئىككى نومۇر پەرقى بىلەن ئۈچىنچى بولۇپ قېلىشىمىز مۇمكىن.

— ھەي، ئۆلۈكىمىز مەيداندا قالدىغان ئىش بولسىمۇ قاتناشقان بوپتىكەن.

— ھازىر بېرىپ تىزىملىتىشقا بولامدۇ؟

— كولىپكىتىپ بىرەر نومۇر ئورۇنلىساق نومۇر قوشۇشى مۇمكىن، ھەممەيلەن مەيدان ئوتتۇرىسىدىكى چېملىقتا ساما سالايلى!

كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە ساما سالدىغان ئوغۇللار مەيدان ئوتتۇرىسىدا تەييارلىنىپ تەق بولدى. ياپيېشىل چېملىقتا مەردانە ساما سېلىۋاتقان يەتمىش ئوغۇل گويا كۆك ئاسماندا پەرۋاز قىلىۋاتقان شۇڭقارغا ئوخشايتتى. مەيداندىكى 55 مىللەتنىڭ كۆزى ساما سېلىۋاتقان ئۇيغۇرلارغا تىكىلگەنىدى.

— 5000 مېتىرغا يۈگۈرۈش مۇسابىقىسىدە 2010 - يىللىقتىن مۇساجان بار ئىكەن، —

بايا چېلەكنى بېشىغا تېگىپ يۈگۈرۈش مۇسابىقىسىدە يۈسۈپجان سىنئالغۇغا ئېلىۋاپتىكەن. ئۇلار سىنئالغۇنى كۆرگەندىن كېيىن قايتا - قايتا كەچۈرۈم سورىدى ۋە فاكۇلتېت نەتىجىسىگە نومۇر قوشۇپ بەردى. مۇسابىقە ئاخىرلاشتى. ھەممەيىلەن تەقەززالىق بىلەن نەتىجىنىڭ ئېلان قىلىنىشىنى كۈتۈپ تۇراتتۇق.

— موڭغۇل تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى ۋە ئاسپىرانتلار فاكۇلتېتى « رىغبەتلەندۈرۈش مۇكاپات » نغا ئېرىشتى. چاۋشيەن ئەدەبىيات فاكۇلتېتى ئۈچىنچى دەرىجىگە ئېرىشتى. ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى ئىككىنچى دەرىجىگە ئېرىشتى.

2007 - يىللىقتىكى مەريەمگۈل سەھنىگە چىقىپ مۇكاپات لوڭقىسىنى ئېگىز كۆتۈرگەندە، ھۇررا سادالىرىمىز مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. شۇ پەيتتە توختىقارى ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ مەيداننى ئىككى ئايلىنىپ چىقتى.

نەقەدەر ھاياجانلىق مىنۇتلار - ھە؟! بىز بىر - بىرىمىزنى قۇچاقلاشتۇق، ئاۋازىمىزنى قويۇۋېتىپ كۈلدۈق ۋە ھاياجانلىق ياشلىرىمىزنى تۆكتۈق. ھەتتا، بىرىنچى بولغان قازاقلارمۇ بىزچىلىك داغدۇغا قوزغىيالىمىدى. بىز كىم سەھنىگە چىقىپ مۇكاپات ئالسۇن قولىمىز يېرىلىپ كەتكۈچە چاۋاك چېلىپ، كانىيىمىز يىرتىلىپ كەتكۈچە ۋارقىراپ تەبرىكلىدىق.

ئاخىرىدا ھەممەيىلەن بىرلىكتە فاكۇلتېت بايرىقى ئاستىدا كۈلپىكتىپ رەسىمگە چۈشتۇق. ئوتتۇرىدا ئىمام مۇئەللىم مۇكاپات لوڭقىسىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇراتتى. كەچكى شەپەق نۇرىدا ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى بايرىقى ئوتقاشتەك تاۋلانسا، ئىمام مۇئەللىمنىڭ قولىدىكى مۇكاپات لوڭقىسى كۆزلەرنى قاماشتۇرۇپ جۇلالىناتتى. بۇ ھاياجانلىق پەيتلەردە سۆيۈملۈك ئۇيغۇر پەرزەنتلىرىنىڭ شادلىق تەنتەنىسى، كۈلكە ساداسى مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى قورۇسىدا جاراڭلايتتى.

مىللەت سۆيگۈسى! قەلبىدە مۇستەھكەم ئىرادە ۋە جاسارەت!

ئاخىرقى بىر مەيدان، دۇمباقچىلار دۇمباقنى مەيدانغا ئېلىپ چۈشۈپ، مۇساجاننىڭ كەينىدىن دۇمباق چېلىپ يۈگۈردى. مۇساجان ھارغىنلىقنى ئۇنتۇپ ئاساۋ ئاتتەك چېپىپ كەتتى. مۇساجان ئاخىرقى پەللىگە يېتىپ كېلىش بىلەن مەيداندىكى ئۇيغۇر يىگىتلىرى ئۇنى كۆتۈرۈپ ئاسمانغا ئاتتى.

— ياشا مۇساجان، سېنى تۇغقان ئاناڭ ياشسۇن!

مەنمۇ ساۋاقدىشم ئۈچۈن شادلىنىپ قىن - قىنىمغا پاتماي تۇرغاندا بىز بىلەن خەنزۇچە دەرسلەرنى بىللە ئاڭلايدىغان ۋە بىزدىن ئۇيغۇر تىلى ئۆگىنىۋاتقان كورىيەلىك ساۋاقدىشم پېي ئېنخاۋ « ئەسسالا مۇ ئەلەيكۇم رۇقىيە » دېگىنىچە ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ ماڭا سالام بەرگىنىچە يېتىپ كەلدى. — ۋە ئەلەيكۇم ئەسسالا! — مەنمۇ ئەدەپ بىلەن ئۇنىڭغا سالام قىلدىم.

— مەن بۈگۈن سىلەر ئۇيغۇرلارغا قايىل بولدۇم، سىلەردىن ناھايىتى تەسىرلەندىم. — رەھمەت!

— بولۇپمۇ سىلەرنىڭ ئۇيۇشۇش كۈچۈڭلار مېنى بەك قايىل قىلدى.

— « ئۇيغۇر » دېگەن سۆزنىڭ ئۇيۇشۇش دېگەن مەنىسىمۇ بار، ئاتا - بوۋىلىرىمىز ئۇيۇشۇش روھى بىلەن پارلاق مەدەنىيىتىمىزنى ياراتقان، ئون ئىككى مۇقام، مەشرەپلىرىمىز بۇنىڭ تىپىك مىسالى، — مەن ئۇنىڭغا تەپسىلىي چۈشەندۈرۈشكە باشلىدىم. ئۇ ئاخىرىدا ماڭا:

— ھەقىقەتەن ئۇيۇشۇش روھىغا ئىگە ئىسمى - جىسىمىڭلارغا لايىق ئۇيغۇر كەنىسلەر، — دېدى.

— مانا بۇ پاكىت، — يۈسۈپجان سىنئالغۇنى نومۇر خاتىرىلىگۈچىلەرگە كۆرسەتتى، — ھەقىقەتەن بىزنىڭ فاكۇلتېت ئوقۇغۇچىسى ئىككىنچى بولۇپ ئاخىرقى پەللىگە يېتىپ بارغان.

مۇھەررىرى: خەلچاي ئىسھاق (2008) كوررېكتورى: نۇربىگۈل ئەھمەت (2009)



ئەدەبىيات پەقەت كىشىلەرنىڭ مېڭىسىدە ساقلنىپلا قالماستىن بەلكى، ئالاھىدە ئەدەبىي ۋاسىتىنىڭ ياردىمى بىلەن يەتكۈزۈلۈشى كېرەك. ماددىي ۋاسىتىلەرنىڭ ياردىمىسىز ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئەدەبىياتنى ھېس قىلالىشى، ھوزۇرلىنالىشى ناتايىن. شۇڭا، ئوقۇرمەنلەرمۇ ئەدەبىياتنى چۈشىنىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن چوقۇم ئەدەبىي ۋاسىتىلەر بىلەن ئۇچرىشىشى كېرەك.

ئەدەبىي ۋاسىتى نەپىس بېسىلغان بىر دانە كىتاب ياكى بىر قەدىمىي بامبۇك تارىشا پۈتۈك ۋە ياكى كۆزنى چاقىتىدىغان ئېكران بولۇشمۇ مۇمكىن، مەيلى قانداق شەكىلدە بولسۇن ئەدەبىي ۋاسىتى ئەدەبىياتنىڭ بىر مۇھىم ھالقىسىدۇر.

ئەدەبىي ۋاسىتى دېگەن نېمە ؟
 ۋاسىتى ئەسلى ئىككى تەرەپ مۇناسىۋىتىنى شەكىللەندۈرگۈچى ئارلىق شەيئىدۇر. مەسىلەن، قەدىمكى كىشىلەر سۇندۇرۇلغان سۆڭەت شېخى ئارقىلىق ئۇرۇق - تۇققانلىرىغا بولغان ئايرىلىش ھېسسىياتىنى ئىپادىلىگەن. بۇ يەردىكى سۆڭەت شېخى دەل ۋاسىتىلىق رولىنى ئوينىغان. بىر دەستە ئەتىرگۈل بولسا دائىم قىز - ئوغۇللارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇھەببەتنى ئىپادىلەشنىڭ ۋاسىتىسى بولغان. ئامېرىكىلىق داڭلىق ئاخباراتشۇناس ۋېلبۇر سكارمىننىڭ قارشىچە، ۋاسىتى بولسا تارقىتىش جەريانىغا سىڭىپ كەتكەن بولۇپ، ئۇچۇرنى تېخىمۇ كەڭ تارقىتىشنىڭ قورالى.

ھازىرقى زامان تارقىتىش ئىلمىي بويىچە قارىغاندا، ۋاسىتى بولسا ئۇچۇر تارقىتىدىغان ماددى نەرسە ۋە شۇنىڭغا ماس ھالدا شەكىللەنگەن ۋاسىتىلەر گۇرۇپپىسىدىن ئىبارەت. مەسىلەن، رادىيو - تېلېۋىزىيە، گېزىت - ژۇرنال، خەلقئارا ئىنتېرنىت تورى قاتارلىقلار (ئۇچۇر) تارقىتىش ۋاسىتىسىدۇر.

ئەدەبىي ۋاسىتى ئىزچىل مۇھىم دەپ قارالمىغان، كىشىلەر دائىم ۋاسىتى بولسا پەقەت بىر خىل توشۇغۇچى قۇرال، قانداق ئەدەبىيات بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئەسەر بىرىنچى ئورۇندا. لېكىن ئەسەرنىڭ قانداق ۋاسىتى بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىشى پەقەت شەكىل مەسىلىسى خالاس، ئانچە مۇھىم ئەمەس دەپ قارايدۇ. ئەمەلىيەتتە، ئەدەبىي ۋاسىتى ئەدەبىي ئەسەرگە نىسبەتەن بىر خىل يوشۇرۇن قانۇنىيلىققا ئىگە. ئەدەبىي ۋاسىتىلەرنى يېزىق ۋاسىتىسى (قەلەم، سىياھ، كىنو، پىكا تاختىسى) توشۇش ۋاسىتىسى (گېزىت - ژۇرنال) يەتكۈزۈش ۋاسىتىسى (تىل بەلگىلىرى) دېگەندەك تۈرلەرگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

ئەدەبىياتتا ۋاسىتىنىڭ ئەۋزەللىك ھادىسىسى مەۋجۇت، شۇنداقلا ھەرقانداق ئەدەبىي ئەسەر ئالدى بىلەن چوقۇم مەلۇم بىر خىل ۋاسىتىنىڭ ياردىمى بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىدۇ، ئەدەبىي ۋاسىتى ھەمىشە ئاۋۋال تىل ئارقىلىق رولىنى جارى قىلدۇرىدۇ.

ئەدەبىي ۋاسىتى جۇڭگودا ئېغىز تىل ۋاسىتىسى، يېزىق ۋاسىتىسى، مەتبەئە ۋاسىتىسى، ئاممىۋى ۋاسىتى (ماشىنىلاشقان مەتبەئە ۋاسىتىسى ۋە ئېلېكترون ۋاسىتىسى) تور ۋاسىتىسى قاتارلىق بەش باسقۇچنى بېسىپ ئۆتكەن بولۇپ، كۆپ خىل ۋاسىتىنىڭ تەڭ تەرەققىي قىلىشى، بىرلىكتە ئىشلىتىلىشى بۈگۈنكى ئەدەبىيات ساھەسىدىكى مۇھىم ھادىسىگە ئايلاندى.

ئەدەبىي ۋاسىتى ئەدەبىي ئوبرازنىڭ مەنىسىنى بەلگىلەپ، تېكىستنىڭ ئىستىلىستىكىلىق ئۈنۈمىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئەدەبىي ۋاسىتى باغلىنىشچانلىق، ماددىيلىق، تۇنۇشتۇرغۇچىلىق، كىنو تېكىستقا تايىنىشچانلىق قاتارلىق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە.

تەخمىنەن 14 مىڭ يىلدىن 16 مىڭ يىللار ئىلگىرى) ئېغىز تىلى تەرەققىي قىلىپ ئابىستىراكت شەيئەلەرنى ئىپادىلەيدىغان دەرىجىگە يەتكەن ھەم ئاددىي گىرامماتىكىلىق قۇرۇلمىسى شەكىللەنگەن.

ئېغىز تىلى ۋاستىسى تۆۋەندىكىدەك تۆت تۈرلۈك ئالاھىدىلىككە ئىگە:

بىرىنچى، ئاددى ھەم قولايلىق.

ئىككىنچى، بەدەن تىلى (ئىما - ئىشارەت، ھەرىكەت) ۋە ئىپتىدائىي مۇراسىم جەريانىدا بارلىققا كەلگەن.

ئۈچىنچى، چىن، ھەقىقىي، جانلىق.

تۆتىنچى، ساقلاپ قېلىش قىيىن.

ئېغىز تىلى ۋاستىسىنىڭ ياردىمىدە قەدىمكى ئەجدادلار مۇزىكا ۋە ئۇسسۇلنى بىرلەشتۈرۈش ئارقىلىق ئەڭ دەسلەپكى ئەدەبىياتنى ياراتقان. جۇڭگو ئىپتىدائىي ئەدەبىياتى تۆۋەندىكىدەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە:

بىرىنچى، ئەدەبىي تېكىستنىڭ ھەجىمى بىر قەدەر كىچىك، سۆزلۈك، جۈملە شەكلى ۋە تۈزۈلۈشى بىر قەدەر ئاددىي بولىدۇ.

ئىككىنچى، ئەدەبىيات كۆپ ھاللاردا ناخشا - قوشاق شەكلىدە ساقلانغان بولىدۇ ھەمدە بۇ قوشاقلار مۇزىكا ۋە ئۇسسۇل بىلەن بىرلەشكەن بولىدۇ.

ئۈچىنچى، ئەدەبىي تېكىست تۇراقسىز، تارقىلىشچان بولۇپ، كۆپلىكتىن ئىچىدە ئېغىزدىن - ئېغىزغا تارقىلىش جەريانىدا ئۆزگەرتىۋېتىلىدۇ ياكى غەيرى ئۆزگىرىش كېلىپ چىقىدۇ.

تۆتىنچى، ئەدەبىي تېكىستنىڭ ئاپتورلىرى نوقۇل بىرلا شەخس بولماستىن بەلكى كۆپلىكتىن خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولىدۇ.

بەشىنچى، ئەدەبىي تېكىستنىڭ تارقىلىش دائىرىسى چەكلىك بولىدۇ.

ئالتىنچى، ئەدەبىي تېكىستنى ساقلاش قولايىسىز، ئىپتىدائىي ئېغىز تىل ئەدەبىياتىدا ئېغىز تىل ۋاستىسىنىڭ چەكلىمىلىكى تۈپەيلىدىن كۆپ قىسىم ئەسەرلەر يوقىلىپ كەتكەن.

يېزىق ۋاستىسى

بۇنىڭدىن تەخمىنەن 7 مىڭ يىللار ئىلگىرى مىسىردا تەسۋىرىي يېزىق بارلىققا كەلگەن.

ئەدەبىي ۋاستىتە بولسا تىلنىڭ تارقىلىشىدىكى ماددىي ۋاستىتە بولۇپ (مەسىلەن، قەدىمىي شېئىر يېزىلغان بامبۇك تارىشا، قولدا كۆچۈرۈلگەن كىتاب، ئېلېكترونلۇق كىتاب، چاتما ھېكايە بېسىلغان گېزىت ۋە ئۇلاپ ئاڭلىتىدىغان رادىيو، نەسىرى ئەسەرلەرنى بېسىپ تارقىتىدىغان ژۇرنال قاتارلىقلارنى كۆرسىتىدۇ). ھەرگىزمۇ تىل ئارقىلىق ئىپادىلگەن مەنىنىڭ ئۆزى ئەمەس.

ئەدەبىي ۋاستىتە ئەدەبىي تېكىستنىڭ مەنىسىنى تارقىتىشتىكى ماددىي

شەكلى ۋە يولىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ ئېغىز ۋاستىسى، يېزىق ۋاستىسى، مەتبەئە ۋاستىسى، ئاممىۋى ۋاستىتە ۋە تور ۋاستىسى قاتارلىق تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ.

ئەدەبىي ۋاستىلەرنىڭ تارىخى ئۆزگىرىشى يىراق قەدىمكى زاماندىن بۈگۈنگە قەدەر، ئەدەبىي ۋاستىلەر ئۇزۇن تارىخى ئۆزگىرىشلەرنى باشتىن كەچۈردى. پەقەت جۇڭگو ئەدەبىياتى تەرەققىياتىنىڭ ئۆزگىچە تارىخىنى ئېلىپ ئېيتساق، ئەدەبىي ۋاستىلەر ئېغىز تىل ۋاستىسى، يېزىق ۋاستىسى، مەتبەئە ۋاستىسى، ئاممىۋى ۋاستىتە (ماشىنىلاشقان مەتبەئە ۋە ئېلېكترونلۇق ۋاستىتە) ۋە تور ۋاستىسى قاتارلىق بەش باسقۇچنى بېسىپ ئۆتتى.

ئېغىز ۋاستىسى

ئېغىز ۋاستىسى بولسا ئەدەبىي ۋاستىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى بىر تۈرى. ئېغىز تىلى - دەل بىز دەۋاتقان گەپ، يەنى تىلنىڭ ئەڭ دەسلەپكى شەكلى.

ئېغىز ۋاستىسى تىل ۋاستىسىنىڭ ئەڭ مۇھىم شەكلى، ئۇ ئېغىز تىلىنى ئاساس قىلىپ، كىشىلەر ئارىسىدىكى ئۇچۇر ئالماشتۇرۇشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ مۇھىم ۋاستىسى. مۆلچەرلەشلەرگە ئاساسلانغاندا، بۇنىڭدىن 40 مىڭ يىلدىن 90 مىڭ يىللار ئىلگىرى ئىنسانلار گەپ قىلىش (سۆزلەش) ئىقتىدارىغا ئېرىشكەن. ئۇرۇق - قەبىلە كىشىلىرىنىڭ ئالاقىلىشىش قورالى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئېغىز تىلىمۇ مۇشۇ تەرەققىيات باسقۇچىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىلا شەكىللەنگەن.

يېڭى تاش قوراللار دەۋرىدە (يەنى

(ئوقۇرمەن) لارنىڭ بىرلا ۋاقىتتا ئوتتۇرىغا چىقىشى تەلەپ قىلىنمايدۇ. بۇ ئەدەبىي ۋاسىتىنى ئېغىز تىلى ۋاسىتىسى دەۋرىدىكى ئادەم ۋە ۋاقىتنىڭ چەكلىمىسىنى بۇزۇپ تاشلاپ، ئەركىن ھەم يېڭىچە بولغان بىر خىل ئىپادىلەش شەكلىگە ئىگە قىلدى.

ئۈچىنچى، ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلىش ئىلگىرىكى كۆپلىكتىن شەخسلەر ئىجاد قىلىشقا يۈزلەندى. شائىر ۋە يازغۇچىلار بارلىققا كەلدى.

تۆتىنچى، يېزىق بىلەن خاتىرىلەنگەن ئەسەرلەر ئەسلى ئەسەرنىڭ ئىجادچىسى (ئەسلى ئاپتورى، تارقاقچى، گەپ قىلغۇچى) نىڭ ھاياتى ئاخىرلاشقان تەقدىردىمۇ يەنىلا ئۆز قىممىتى بىلەن ئۇزاق دەۋرلەرگىچە تارقىلىپ كەلدى.

بەشىنچى، ئەدەبىياتنىڭ يازما تېكىستى يەنە ئەسلى ئىجادچىسى بىلەن كۆپلىكتىن ئايرىلىپ مۇستەقىل مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان بولىدۇ، بۇ ئوقۇرمەنلەرنىڭ بىر قەدەر ئەركىن ھالدا ئوقۇش ۋە تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشەنچىگە ئىگە بولۇشىغا پايدىلىق شارائىت يارىتىپ بەردى.

ئالتىنچى، يېزىق ۋاسىتىسى (خەنزۇ ئەدەبىياتىغا نىسبەتەن) ھەرقايسى شىۋىلەر ئارىسىدىكى توسالغۇنى بۇزۇپ تاشلاپ، ئەدەبىياتنىڭ ھەرقايسى رايونلار ئارا تارقىلىشىنى قولايلىق شارائىت بىلەن تەمىن ئەتتى.

مەتبەئە ۋاسىتىسى

مەتبەئە ۋاسىتىسى بولسا يېزىق، سۈرەت قاتارلىقلارنى قەغەز يۈزىگە كۆپەيتىپ بېسىپ تۈپلەپ چىقىرىدىغان بىر خىل مېدىيا تېخنىكىسى. ئۇ ئادەتتە قول بىلەن بېسىش تېخنىكىسى ۋە ماشىنا بىلەن بېسىش تېخنىكىسىدىن ئىبارەت ئىككى خىل شەكىلنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ يەردە ئاساسلىق قىلىپ سۆزلەيدىغىنىمىز قول بىلەن بېسىش تېخنىكىسى، ماشىنلاشقان بېسىش تېخنىكىسى ئاممىۋى ۋاسىتە قاتارىدا سۆزلىنىدۇ.

جۇڭگو ئەدەبىياتى تارىخىغا قارايدىغان بولساق، مەتبەئە ۋاسىتىسى سۇڭ، يۈەن، مىڭ، چىڭ سۇلالىلىرىدە ئاساسىي باش ۋاسىتىلىق رولىنى ئوينىغان بولۇپ، بۇ دەۋر

ھالبۇكى، جۇڭگو مۇتەسۋىرىي يېزىقى ئەڭ بالدۇر كەشىپ قىلغان ۋە قوللانغان دۆلەتلەرنىڭ بىرى. يېزىق بولسا تىلى خاتىرىلەيدىغان يازما بەلگىلەر سىستېمىسى، تىلنىڭ مۇھىم ياردەمچى قورالى. يېزىقنى تاش، تۇچ بۇيۇملار، ھايۋانات سۆڭىكى، بامبۇك تارشا پۈتۈك، ياغاچ تارشا، كاناپ رەخت، قەغەز قاتارلىقلارغا خاتىرىلەنگەن ۋاسىتە دەپ قاراشقا، ھەمدە ئىنسانلارنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئېغىز تىلى ئاساسىدا تەرەققىي قىلغانلىقىنىڭ مەھسۇلى دەپ قاراشقىمۇ بولىدۇ.

يېزىق ۋاسىتىسى بولسا تىل ۋاسىتىسىنىڭ مۇھىم بىر خىل شەكلى بولۇپ، كىتابى بەلگىلەر سىستېمىسى ئارقىلىق كىشىلەر ئارىسىدىكى ئىجتىمائىي ئالاقىلىشىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان تىل (ئۇچۇر يەتكۈزۈش) ۋاسىتىسى. ئۇ ئېغىز تىل ۋاسىتىسى بىلەن ئاڭلاش سېزىمى جەھەتتىن پەرقلىنىدۇ. يەنى، يېزىق ۋاسىتىسى بولسا ئاۋۋال كىشىلەرنىڭ كۆرۈش سېزىمى ئارقىلىق ئاندىن باشقا ئەزالارنىڭ ئىنكاسىنى قوزغايدۇ (ئاۋال كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن ئاڭلاپ ئەستە تۇتۇشقا پايدىلىق بولىدۇ). يېزىقنىڭ ئىجاد قىلىنىشى ئىنسانلارنىڭ مەدەنىيەت تارىخىدىكى ئىنقىلاب خاراكتېرلىك بىر ئىش. ئۇ، يەنى يېزىقنىڭ ئىجاد قىلىنىشى ئىنسانلارنى بىر خىل ئەڭ ئاساسىي ھەم ئۈنۈملۈك ئۇچۇر تارقىتىش ۋاسىتىسىغا ئىگە قىلدى.

يېزىقتىن ئىبارەت بۇ خىل كىتابى ئۇچۇر ۋاسىتىسى ئېغىز تىلى ۋاسىتىسىنىڭ ۋاقىت چەكلىمىلىكىنى مۇئەييەن دەرىجىدە بۇزۇپ تاشلاپ ئۇزاق زامانلار تارقىلىشىنى ئىشقا ئاشۇردى.

يېزىق ۋاسىتىسىنىڭ ئىجاد قىلىنىشى، جۇڭگو ئەدەبىياتىدا ئېغىز تىلى ۋاسىتىسىدىن كېيىنكى يېڭىچە بىر خىل ۋاسىتىنى بارلىققا كەلتۈردى. ئېغىز تىلى ۋاسىتىسى بىلەن سېلىشتۇرغاندا يېزىق تىل ۋاسىتىسى ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن يېڭىچە قولايلىقلارنى ئېلىپ كەلدى.

بىرىنچى، ئەدەبىي ئىجادىيەت ئۇسۇلى ئىلگىرىكى ئېغىزچە تارقىلىشتىن يېزىقچە ياكى كىتابى تارقىلىشقا ئۆزگەردى.

ئىككىنچى، كىتابى تارقىلىشتا، تارقاقچى (ئەسلى ئاپتور) بىلەن تاپشۇرۇپ ئالغۇچى

يەنىلا ئاساسىي ئېقىم دەپ قارالغان بولسىمۇ، بىراق بەيخۇا ئۇسلۇبىدىكى ھېكايىلەر ناھايىتى كۆپ ساندىكى شەھەر ئوقۇرمەنلىرى قاتلىمىدا تەدرىجىي ئاساسىي ژورنۇنى ئىگىلىدى. بۇ مەتبەئە ۋاسىتىلىرى بىلەن يېڭىدىن گۈللەنگەن نەرسى ئەسەرلەر (ھېكايىلەر) نىڭ ئاستىرتتىن بىرلىشىپ شېئىرىيەتكە جەڭ ئېلان قىلغانلىقىنى ئىپادىلىدى ھەمدە شېئىرىيەتنىڭ (گەۋدىلىك) ژورنىنى مەلۇم دەرىجىدە سۇسلاشتۇردى، ئىلگىرىكى ئالاھىدە ئىمتىيازلىرىنى ئاجىزلاشتۇردى. بۇخىل ئەھۋال چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلى مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا (20 - ئەسىرنىڭ باشلىرى) لىياڭ چىچياۋ قاتارلىقلارنىڭ مەتبەئە ۋاسىتىسى جۇڭگودا تەرەققىي تاپقان ياخشى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ « ھېكايە ئېقىمى ئىنقىلابى » نى قوزغىشىغا ئاساس سېلىپ بەردى.

ئاممىۋى ۋاسىتە

ئاممىۋى ۋاسىتە يەنە ئاممىۋى تارقىتىش ۋاسىتىسى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئاخباراتشۇناسلارنىڭ ئېنىقلىمىسى بويىچە « ئارىغا چۈشكەن، ئۇچۇر بەلگىلىرىنى تەكرارلايدىغان ياكى تارقىتىدىغان ماشىنا - ئۈسكۈنىلەر، تەھرىر خادىملار ئىشلىگەن گېزىت ياكى رادىيو قاتارلىق تارقىتىش ئۈسكۈنىلىرىدىن تەشكىللەنگەن ئۇچۇر تارقىتىش يولى » نى كۆرسىتىدۇ.

يۇقىرىقى بايانلارغا ئاساسەن ئاممىۋى ۋاسىتىلەرنى تارقىتىش گۇرۇپپىلىرىدىن تۈزۈلگەن تارقىتىش ۋاسىتىسى دەپ قاراشقا بولىدۇ. بۇ خىل تارقىتىش گۇرۇپپىلىرى ئۇچۇرنى كۆپەيتىدىغان ۋە تارقىتىدىغان ماددى ۋاسىتىلەر (مەتبەئە ماشىنىسى، رادىيو ئىستانسىسى، تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى، تور تېلېۋىزىيەسى) ۋە تەھرىر خادىملاردىن تۈزۈلگەن بولىدۇ. ئاساسلىقى ماشىنىلاشقان مەتبەئە ۋاسىتىسى ۋە ئېلېكترونىك ۋاسىتىلەردىن ئىبارەت ئىككى خىل شەكىلنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئاممىۋى ۋاسىتىلەر كۆپ مىقداردىكى ئۇچۇرلارنى كۆڭۈل ئېچىش پروگراممىسى ياكى ھەرخىل زامانىۋى تارقىتىش ۋاسىتىلىرى بىلەن تېخىمۇ كۆپ كىشلەرگە يەتكۈزۈپ بېرىدىغان شەكىلنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى بولۇپ، ئاساسلىقى گېزىت، ژۇرنال، كىتاب

ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن غايەت زور تەسىر كۆرسەتكەن. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، مەتبەئە ۋاسىتىسىنىڭ كەشىپ قىلىنىشى ۋە تەرەققىي قىلىشى سۇلالىسى دەۋرىدىن چىڭ سۇلالىسى دەۋرىگىچە بولغان ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىنى يېڭى بىر ۋاسىتە بىلەن تەمىنلىدى. مەتبەئە ۋاسىتىسىنىڭ ئىشلىتىلىشى بىلەن قەدىمىي كىتابلار كۆپلەپ نەشىر قىلىنىپ ۋە ئالماشتۇرۇلۇپ كەڭ ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشتى. بۇ ئەدەبىلەر ۋە زىيالىيلارنىڭ نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىپلا قالماستىن ئۇلارنىڭ بىلىمىنى موللاشتۇردى ھەمدە يېڭىچە ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ كۆپلەپ بېسىپ تارقىتىلىشى بۇ كىتابلارنىڭ ئادەتتىكى ئوقۇرمەنلەر ئارىسىغا كەڭ تارقىلىش مۇمكىنچىلىكىنى ئىشقا ئاشۇردى. سۇڭ سۇلالىسىنىڭ نەزم بىلەن نەسىرىي ئەسەرلىرىنىڭ جانلىنىشى، چىڭ سۇلالىسىدىكى ھېكايە، رومانلارنىڭ گۈللىنىشى مەتبەئە ۋاسىتىسىنىڭ رولىدىن ئايرىپ قارىغى بولمايدۇ.

ئىلگىرىكى ئېغىز تىلى ۋاسىتىسىنى يېزىق ۋاسىتىسى بىلەن سېلىشتۇرغاندا مەتبەئە ۋاسىتىسى ئەدەبىيات ئۈچۈن يېڭى قولايلىقلارنى ئېلىپ كەلدى:

بىرىنچى، ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ بارلىققا كېلىش شەكلى ئىلگىرىكى قولدا كۆچۈرۈشتىن قول ئارقىلىق بېسىشقا ئۆزگىرىپ، ئەسەرلەرنىڭ نۇسخىلىنىش سۈرئىتى، ئىقتىدارى زور دەرىجىدە ئۆستۈرۈلدى.

ئىككىنچى، كۆپلەپ بېسىپ تارقىتىشقا قولايلىق بولغانلىقتىن چوڭ ھەجىملىك، كەڭ كۆلەملىك ئەسەرلەرنى بېسىپ تارقىتىش ئىشقا ئاشتى. بۇ ئەھۋال تەدرىجىي ھالدا شېئىرنىڭ ئاجىزلىشىپ نەسىرىي ئەسەرلەرنىڭ ھەمدە بەيخۇا ئۇسلۇبىدىكى ھېكايە رومانلارنىڭ گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈردى.

ئۈچىنچى، مەتبەئە ۋاسىتىلىرىنىڭ (ماشىنىلىرىنىڭ) ئومۇملىشىشى، جەمئىيەتتىكى خەت تونۇيدىغان (ساۋاتلىق) كىشىلەر سانىنىڭ تەدرىجىي ئېشىشى بىلەن ئەدەبىياتنىڭ ئوقۇرمەنلىرى ۋە ھەۋەسكارلىرىنىڭ سانىمۇ ئېشىپ باردى.

تۆتىنچى، گەرچە مىڭ - چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئەنئەنىۋىي ئۆلچەم بويىچە شېئىرىيەت

ئارتۇقچىلىق ھېسابلىنىدۇ.

3. رادىيونىڭ تارقىلىشى دائىرىسى كەڭ، تاغ - دەريالارنىڭ بوشلۇق چەكلىمىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىمايدۇ. بۇ خىل ئەھۋال ئەدەبىياتنىڭ بوشلۇق جەھەتتىكى توسالغۇنى بۆسۈپ ئۆتۈپ تېخىمۇ كەڭ دائىرىدە تارقىلىشىغا، ھەرقايسى ئائىلىلەردە ئومۇملىشىشىغا تۈرتكە بولدى.

4. رادىيو ئەدەبىياتىدىن ئىبارەت بىرخىل ئەدەبىياتى شەكىللەندۈردى.

5. رادىيونىڭ ھەرقايسى قاتلامدا نۇرغۇنلىغان تىڭشىغۇچىلىرىنىڭ بولۇشى ھەمدە ئۇلارنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيەسى ئوخشاش بولمىغاچقا، رادىيو ئەدەبىياتى تىلىنىڭ ئاممىباب، چۈشنىشلىك بولۇشى تەلەپ قىلىندى. بۇ ئەدەبىياتنىڭ ئاممىبابلىشىشى مۇساپىسىنى تېخىمۇ ئىلگىرى سۈردى.

6. رادىيونىڭ بارلىققا كېلىشى « نەق مەيدان ئەندىزىسى » نىڭ ئەدەبىي ئۇسلۇب قاتارىغا كىرگەنلىكىدىن دېرەك بەردى، بۇ ئوقۇرمەنلەر قوبۇل قىلالايدىغان بىر خىل مۇھىم شەكىلگە ئايلاندى.

كىنو بولسا ھەرىكەتلىك رەسىم تېخنىكىسى ۋە پىروپىكسىيە پىلاستىكىسى قوبۇلۇش تەرەققىياتى بىرلەشتۈرۈلگەن مېدىيا تېخنىكىسى بولۇپ، ئاساسلىقى چىراق نۇرى ئارقىلىق فىلىمگە ئېلىنغان پىلاستىكىلارنى ئۇلاپ ئېكران يۈزىدە كۆرسىتىدىغان، قارىماققا ئەمەلىيەتتە ھەرىكەت قىلىۋاتقان ئوبرازدەك كۆرۈنۈش ھاسىل قىلىدىغان بىر خىل ئۇسۇلدىن ئىبارەت. كىنو 1895 - يىلى فىرانسىيەلىك ئاكا - ئۇكا لۇمپىرلار تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنغان، ھەمدە ئۇزاق ئۆتمەي جۇڭگوغا تارقالغان. جۇڭگودا تۇنجى ھۆججەتلىك فىلىم « دىڭجۈنشەن » 1905 - يىلى سۈرەتكە ئېلىنغان.

1913 - يىلى جىڭ جىڭ چىيۇ ۋە جاڭ شىچۈەن تۇنجى فىلىم « جاپاكەش بىر جۈپلەر » ناملىق كىنوغا رېژىسسورلۇق قىلغان بولۇپ كىنونىڭ تەرەققىياتى جۇڭگودا شۇنىڭدىن باشلانغان. ئەڭ دەسلەپكى كىنو ئاۋاسىز بولۇپ، كېيىن ئاۋاز قوشۇلغان. ھازىرقى زامانىۋى ۋاسىتە بولۇش سۈپىتى بىلەن كىنو ئىلگىرىكى ھەرقانداق ۋاسىتىلەر ھازىرلىمىغان تارقىتىش ئەۋزەللىكىگە ئىگە.

تېلېۋىزىيە، رادىيو، كىنو، ئۇنئالغۇ لېنتىسى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ماشىنىلاشقان مەتبەئە ۋاسىتىسى ئاممىۋى ۋاسىتىنىڭ مۇھىم بىر شەكلى بولۇپ، ماشىنىلار ئارقىلىق رەسىم، يېزىقلارنى كۆپەيتىدىغان مېدىيا ۋاسىتىسىدۇر. ئۇ (ماشىنىلاشقان ۋاسىتە) قول بىلەن كۆپەيتىش ۋاسىتىسىنىڭ تەرەققىي قىلىپ ماشىنىلىشىشىغا يۈزلەنگەنلىكىنىڭ مەھسۇلى.

ئېلېكترونىك ۋاسىتە بولسا ئاممىۋى ۋاسىتىنىڭ مۇھىم بىر شەكلى. بۈگۈنكى كۈندە ئۇنىڭ تەسىرى كۈنسايىن كۈچىيىپ، ئاممىۋى مەدەنىيەت توشۇشنىڭ مۇھىم ئۆز ئۈستىگە ئالغۇچىسى بولماقتا.

رادىيو - تار مەنىدىن ئېيتقاندا سىمسىز رادىيو دولقۇنى ياكى سىم ئارقىلىق ئاۋازلىق پروگراممىلارنى تارقىتىدىغان تېخنىكىلىق تارقىتىش ۋاسىتىدۇر.

ئېلېكترونىك ۋاسىتىلەر - ئېلېكترون ماگنىت ۋە ئېلېكترون تېخنىكىسىدىن پايدىلىنىپ ئۇچۇرنى كۆپەيتىپ تارقىتىدىغان بىر خىل تېخنىكىلىق ۋاسىتىلەرنى كۆرسىتىدۇ. ئاساسلىقى رادىيو، فىلىم (كىنو)، تېلېۋىزور قاتارلىق ئۈچ خىل شەكىلنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. رادىيو 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ياۋروپادا مەيدانغا كەلگەن. 1920 - يىلى 11 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ئامېرىكىدا KDKA رادىيو ئىستانسىسى قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇ دۇنيادىكى تۇنجى رادىيو ئىستانسىسىدۇر. جۇڭگولۇقلار ئۆزى قۇرغان رادىيو ئىستانسىسى 1926 - يىلى خاربىندا مەيدانغا كەلگەن. شۇ ۋاقىتتىن باشلاپ رادىيونىڭ ئىشلىتىلىشى جۇڭگوغا زور تەسىرلەرنى كۆرسەتتى.

1. رادىيو ئارقىلىق شېئىر، نەسر، ئەدەبىي ئاخبارات، كىنو سىنارىيەسى ۋە ئېيتىشىش قاتارلىقلارنى تارقىتىشقا ئالاھىدە ئۈنۈم قوشتى.

2. ئاۋاز ئارقىلىق ئەسەرلەرنى يەتكۈزۈش خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى (مەسىلەن، خەلق قوشاقلىرى) قايتىدىن جانلاندىرۇپلا قالماستىن، نەق مەيداندا بىۋاسىتە يەتكۈزۈش تۇيغۇسىنى شەكىللەندۈرىدۇ. (بىۋاسىتلىق ۋە يېقىملىق تۇيغۇسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ھەمدە ئۇنىڭ ۋاقىت ئۈنۈمدارلىقى يۇقىرى بولۇپ، بۇ يېزىق ۋاسىتىسى ۋە مەتبەئە ۋاسىتىسىدە بولمىغان

تېلېۋىزور ئاممىۋى ۋاستىلەرنىڭ بىر تۈرى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۇنىڭ مۇھىم بىر خىل شەكلى. تېلېۋىزور ئېلېكترونلۇق تېخنىكا ئارقىلىق سۈرەت ۋە ئاۋازلارنى يوللايدىغان بىر خىل تارقىتىش ۋاستىسىدىن ئىبارەت. ئۇ 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى ئۈزلۈكسىز تۈردە نەچچە ئون يىللىق تەرەققىيات ۋە ئۆزگىرىشلەر نەتىجىسىدە غەرب دۆلەتلىرىدە تەرەققىي قىلىشقا باشلىغان. 20 - ئەسىرنىڭ 30 - ، 40 - يىللىرى تېلېۋىزورنىڭ ئۇچقانداك تەرەققىي قىلغان مەزگىلى بولدى، شۇنىڭدىن تارتىپ ھازىرغىچە تېلېۋىزور ۋە تور جەمئىيەت تەرەققىياتىدا ناھايىتى مۇھىم رول ئويناپ كەلدى.

تېلېۋىزورنىڭ ئەدەبىياتقا بولغان تەسىرى بىلەن كىنونىڭ ئەدەبىياتقا بولغان تەسىرى كۆپ جەھەتتىن ئوخشىشىپ كېتىدۇ، بىراق كىنو بىلەن سېلىشتۇرغاندا تېلېۋىزورنىڭ ئەدەبىياتقا نىسبەتەن تۆۋەندىكىچە ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرى بار.

بىرىنچى، تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرىنىڭ مەيدانغا كېلىشى « تېلېۋىزىيە ئەدەبىياتى » دىن ئىبارەت بۇ يېڭى بىر خىل ئەدەبىي ژانىرنى بارلىققا كەلتۈردى.

ئىككىنچى، تېلېۋىزور كۆرۈشنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشنىڭ بىر قىسمىغا ئايلىنىشى، مەيلى ئەسلى ئەسەر بولسۇن ياكى ئۆزگەرتىلگەن ئەسەر بولسۇن كۈندىلىك تۇرمۇشىمىزغا يېقىن بولۇشتەك بىر خىل خۇسۇسىيەتنى ئىپادىلەشنى تەلەپ قىلدى. تېلېۋىزورنىڭ ئائىلىلەرگە سېتىپ كىرىشى ھەمدە پروگراممىلارنىڭ ھەممىسىنى ئىشلىتىشى ئەدەبىياتقا تېخىمۇ قويۇق بولغان مەدەنىيەت تۈسىنى ئاتا قىلدى.

ئۈچىنچى، تېلېۋىزور — كۆرۈش يۈزى ۋە ئاڭلاش سېزىمى، ئاۋاز قاتارلىقلارنى بىرلەشتۈرۈپ ئىپادىلەپ بەرگەنلىكتىن، ئەدەبىياتنى مۇزىكا، ئۇسسۇل، رەسساملق، ھەيكەلنىرەشلىق، بىناكارلىق، تىياتىر قاتارلىق كۆپ خىل سەنئەت تۈرلىرى بىلەن بىرلەشتۈردى.

ھەركۈنى 24 سائەت توختىماي تارقىتىشتەك بۇ خىل ئۈنۈپرساللىق ۋە داۋاملىشىشچانلىق، ھەرقايسى سەنئەت تۈرلىرىدە بولمىغان تارقىتىش ۋاستىسىنىڭ بۇ خىل ئەۋزەللىكىنى ئەڭ يۇقىرى دەرىجىدە ئىپادىلەپ بەردى.

كىنونىڭ بارلىققا كېلىشى ئەدەبىياتقا كۆپ تەرەپلىمە تەسىرلەرنى كۆرسەتتى:

بىرىنچى، كۆرۈش سېزىمى ۋە ئاۋازدىن تەركىپ تاپقان ھەقىقىي كۆرۈنۈشلەر ئارقىلىق تۇرمۇشنى قايتا ئەكس ئەتتۈرۈپ، ئىلگىرىكى ھەرقانداق بىر ۋاسىتىدە بولۇپ باقمىغان كۈچلۈك ئۈنۈپرسال ئەمەلىي كۈچىنى ئىپادىلىدى. ئەدەبىي ئۈنۈمنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىنى ھەقىقىي بولغان كۆرۈنۈش يۈزى ۋە ئاڭلاش سېزىمى بولغان ھالەت بىلەن تەمىنلىدى.

ئىككىنچى، كىنو سانى كۆپ بولغان ھەرقايسى قاتلام ئاممىسىغا يۈزلىنىش كېرەك بولغانلىقتىن، ھەممىباب بولۇشنى تەلەپ قىلدى. بۇخىل يۈزلىنىش ھەممىدىن ئاۋال كىنو سىنارىيەسىنىڭ ھەممىباب بولۇشنى تەلەپ قىلدى، شۇ ئارقىلىق ئەدەبىياتنىڭ ئاممىبابلىشىشىغا تەسىر كۆرسەتتى.

ئۈچىنچى، كىنو سىنارىيەسىنىڭ ئەدەبىي خۇسۇسىيىتى بولغانلىقتىن كىنو ئەدەبىياتىدىن ئىبارەت يېڭى بىر خىل ئەدەبىي ژانىرنى بارلىققا كەلتۈردى.

تۆتىنچى، كىنو سىنارىيەسىنىڭ ئەدەبىي خۇسۇسىيىتى بولغانلىقتىن كىنو ئەدەبىياتىدىن ئىبارەت يېڭى بىر خىل ئەدەبىي ژانىرنى بارلىققا كەلتۈردى.

بەشىنچى، كۆپ قىسىم كىنو سىنارىيەسى ئەدەبىي ئەسەرلەردىن ئۆزگەرتىلگەنلىكتىن، بىر تەرەپتىن ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئەسەرنى بىۋاسىتە قوبۇل قىلىشىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇسا يەنە بىر تەرەپتىن ئىستىخىيلىك ھالدا يازغۇچىلارنىڭ كېيىنكى ئەسەر يېزىقچىلىقىغا تەسىر كۆرسەتتى.

بەشىنچى، كىنونىڭ كۆرۈش ۋە ئاڭلاش سېزىمى جەھەتتىكى ئەۋزەللىكى بولغاچقا، بولۇپمۇ 20 - ئەسىرنىڭ 90 - يىللىرىدىكى جۇڭگوغا نىسبەتەن نۇرغۇنلىغان كۆرۈرمەن ۋە تاماشىبىنلارنى ئۆزىگە جەلىپ قىلدى ۋە ئەدەبىياتنىڭ سەنئەت ئائىلىسى ئىچىدىكى ئاساسلىق ئورنىنى تۈپتىن ئۆزگەرتىۋەتتى ۋە ئۇنىڭ ئورنىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلىشىگە تۈرتكە بولدى ھەمدە 90 - يىللاردىن كېيىنكى ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىياتىغا رەسمىي ھالدا ماھىيەت خاراكتېرلىك چوڭقۇر ئۆزگىرىش پەيدا قىلدى.

ئەمەلىيەتتە ، ئاممىۋى ۋاستىلەر ئەدەبىي تۇرمۇشنىڭ ئۆزگىرىشىدىلا مۇھىم رول ئويناپ قالماستىن ، بەلكى پۈتكۈل جەمئىيەتنىڭ ئىسلاھات ئۆزگىرىش جەريانىدىمۇ « ئىنقىلاب خاراكتېرلىك رول ئوينىدى .

« ئاخباراتشۇناسلىق ئىلمىنىڭ ئاساس سالغۇچىسى » دەپ قارالغان ئامېرىكىلىق ئالىم ۋېلبۇر سكارم بۇ ھەقتە توختىلىپ مۇنداق دەيدۇ: « ئۇچۇر ۋاسىتىلىرى بىر مەيدان ھاياتى كۈچكە تولغان ئىنقىلابنى قوزغىدى شۇنداقلا يەنە ئۇچۇر ۋاسىتىلىرىنىڭ ئۆزىمۇ بۇ ئىنقىلابنىڭ ئاساسلىق مەقسەتلىرىدىن بىرى » . مانا بۇ دەل ئاممىۋى ۋاسىتىلەرنىڭ كۈچلۈك ئىسلاھات كۈچىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بەردى . ۋاسىتىلەر مەيدانغا كەلگەندىن تارتىپلا ئەھمىيىتى ئىنتايىن چوڭقۇر بولغان ئىجتىمائىي ئىسلاھات - ئەقلىي ئىقتىدار ئىنقىلابى ، سىياسىي ئىنقىلاب ، سانائەت ئىنقىلابى ، ھەمدە قىزىقىش ، ھەۋەس ، ئارزۇ - ئۈمىد ، ئەخلاق كۆز قارشى قاتارلىق ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشلەرگە قاتنىشىدۇ .

بۇ بىر قاتار ئىنقىلابلار بىزگە شۇنى كۆرسىتىپ بىرىدۇكى ، ئۇچۇرنىڭ تارقىلىشى تۈپتىن ئېيتقاندا ئىجتىمائىي جەرياندا ئىنسانلار ئەڭ ئاۋۋال ئۇچۇرلارنى بىر تەرەپ قىلالايدىغان ئىجتىمائىي مەخلۇق بولغانلىقتىن ، ئۇچۇر مىقدارىنىڭ ئۆزگىرىشى ، تارقىتىشنىڭ زور دەرىجىدىكى ئەگەشمە تەسىرى تۈپەيلىدىن ، ھەمىشە ھەرقېتىملىق مۇھىم بولغان ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشكە قاتنىشىدۇ .

شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى ، دەل پۈتكۈل جەمئىيەت سىستېمىسى ئىچىدە شۇنداق مۇھىم رولى بولغانلىقتىن ، ئاممىۋى ۋاسىتىلەر دەل مۇشۇ سىستېما ئىچىدىكى ئەدەبىياتقا چوڭقۇر تەسىرلەرنى كۆرسىتىدۇ . چۈنكى ئەدەبىياتمۇ دەل مۇشۇ سىستېمىنىڭ بىر تەركىبى قىسمى ھەمدە پەقەت مۇشۇ سىستېما ئىچىدە ئۆزىنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرالايدۇ .

تور ۋاسىتىسى

تور ۋاسىتىسى - ئېلېكترونلۇق ھېسابلاش ماشىنىسى ، تور ۋە كۆپ ۋاسىتىلىق تارقىتىش تېخنىكىسىدىن پايدىلىنىپ ئۇچۇر تارقىتىشنىڭ بىر خىل ۋاسىتىسىدۇر . كۆپ ۋاسىتە - ئەسلىي (ئەڭ دەسلەپتە)

كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ كۈندىلىك ئىستېمال ئېھتىياجىنى قاندۇردى . ئىلگىرىكى ئەدەبىياتقا (ھېكايە ، پوۋېست ، رومان) بولغان قىزغىنلىقنى سۇسلاشتۇردى .

يۇقىرىدا بايان قىلغان ئۈچ خىل ئېلېكترونلۇق ۋاسىتىلەرنىڭ تەرەققىياتى ئىنسانلار تارقىتىش ۋاسىتىلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى زور دەرىجىدە ئىلگىرى سۈرۈپ ئەدەبىياتقا چوڭقۇر تەسىر پەيدا قىلدى .

ماشىنىلاشقان ۋاسىتىلەر ۋە ئېلېكترونلۇق ۋاسىتىلەردىن تۈزۈلگەن ئاممىۋى ۋاسىتىلەر ئىلگىرىكى ھەرقانداق تارقىتىش ۋاسىتىلىرى بىلەن سېلىشتۇرغىلى بولمايدىغان كۈچلۈك دەرىجىدىكى ھاياتى كۈچىنى نامايەن قىلدى .

ئامېرىكىلىق جەمئىيەتشۇناس چارس خودۇن كۇرى 1909 - يىلى يېڭى ۋاسىتىلەرنىڭ تۆت جەھەتتە تېخىمۇ ئۈنۈملۈك ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ ئۆتكەن . يەنى ئىپادىلەش خۇسۇسىيىتى : ئۇلار تېخىمۇ كۆپ تەرەپلىملىك ئىدىيە ۋە ھېسسىياتلارنى ئىپادىلەپ بېرەلەيدۇ . مەڭگۈلۈك ساقلىنىش خۇسۇسىيىتى ۋە بوشلۇقتىن ھالقىپ ئۆتۈش خۇسۇسىيىتى قاتارلىقلارغا ئىگە بولۇپلا قالماستىن ، يەنە ھەرقايسى قاتلامدىكى ھەرقايسى سىنىپتىكى كىشىلەر ئارىسىغا تارقىلىشتەك ئالاھىدىلىككە ئىگە .

ئەدەبىياتنىڭ ئىلگىرىكى ئۈچ خىل ئەدەبىي ۋاسىتە ئېغىز ۋاسىتىسى ، يېزىق ۋاسىتىسى ۋە مەتبەئە ۋاسىتىسى قاتارلىقلار بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، ئاممىۋى ۋاسىتە تۆۋەندىكى تۆت جەھەتتە ئۆزىنىڭ تارقىتىش ئەۋزەللىكىنى ئىپادىلىدى .

بىرىنچى ، ئىپادىلەش جەھەتتىكى كۆپ تەرەپلىملىكى ، ئەڭ كەڭ بولغان ئىدىيە ۋە مۇرەككەپ ھېسسىياتلارنى ئىپادىلەپ بېرەلەيدۇ . ئىككىنچى ، ۋاقىت جەھەتتىكى مەڭگۈلۈك خۇسۇسىيىتى مەڭگۈلۈك ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان ئىش ۋەقەلەرنى ئىپادىلەپ بېرەلەيدۇ .

ئۈچىنچى ، بوشلۇق جەھەتتىكى تېزلىكى ، يىراق ئارىلىقتىكى ئىش - ۋەقەلەرنى تېز سۈرئەتتە تارقىتالايدۇ .

تۆتىنچى ، قوبۇل قىلغۇچىلار قاتلىمى بىردەك بولۇش خۇسۇسىيىتى بولغانلىقتىن ھەرقايسى قاتلامدىكى قوبۇل قىلغۇچىلارغا يۈزلىنەلەيدۇ .

ئىپادىلەشنىڭ تېخىمۇ ئاددىي، قىسقا ھەم ئۆزگىچە بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ.

ئالتىنچى، تور ۋاسىتىسى قوللىنىلغان ئەسەرلەردە يېزىق، ئاۋاز، سۈرەت قاتارلىقلار بىرلەشتۈرۈلگەنلىكتىن، ئوقۇرمەنلەرگە تېخىمۇ يېڭىچە تەسىر بېرىدۇ.

يۇقىرىدا ئەدەبىي ۋاسىتىلەرنىڭ ئۆزگىرىش تەرەققىياتىنى قىسقىچە بايان قىلىپ ئۆتتۇق.

بۇنىڭدىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئەدەبىي ۋاسىتىلەر بولسا ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ مەيدانغا كەلگەن ۋە ئەمەلگە ئاشقان بىر خىل يېڭى تېخنىكىدىن ئىبارەت. بۇ يەردە تۆۋەندىكىدەك ئىككى نۇقتىغا ئالاھىدە دىققەت قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ. بىر تەرەپتىن،

ھەر بىر دەۋردە بىر ياكى ئىككى خىل ئاساسلىق ۋاسىتىلەر مەيدانغا كېلىشى مۇمكىن. مەسىلەن، ئىپتىدائىي دەۋردىكى ئېغىز تىلى ۋاسىتىسى، چىن سۇلالىسىدىن تاڭ دەۋرىگىچە بولغان دەۋردىكى يېزىق ۋاسىتىسى، سۇڭ دەۋرىدىن چىڭ دەۋرىگىچە بولغان قول مەتبەئە ۋاسىتىسى، 20 - ئەسىر كىرگەندىن كېيىنكى ئاممىۋى ۋاسىتىلەر ۋە يېقىنقى نەچچە ئون يىلدىن بۇيان كۈندىن - كۈنگە گۈللىنىۋاتقان تور ۋاسىتىسى قاتارلىقلار.

يەنە بىر تەرەپتىن، ئىلگىرى بارلىققا كەلگەن بارلىق كونا ۋاسىتىلەر توساتتىنلا يوقاپ كەتمەستىن يېڭىدىن بارلىققا كەلگەن ئاساسلىق ۋاسىتە بىلەن بىرلىكتە بىرىكىپ قاتلىنىپ تۇرۇپ ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرىدۇ. مەسىلەن، يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتكەن ۋاسىتىلەر مەيلى گۈللىنىش ياكى چۈشكۈنلىشىشتىن قەتئىينەزەر ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىياتىدا ئوخشىمىغان ھالدا ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرۇپ كەلگەن. بۇ نۇقتىلار شۇنى چۈشەندۈرىدىكى ھازىر بار بولغان ئەدەبىي ۋاسىتىلەر ئاز بولغاندىمۇ ئېغىز تىلى ۋاسىتىسى، يېزىق ۋاسىتىسى، قول مەتبەئە ۋاسىتىسى، ئاممىۋى ۋاسىتە (ماشىنىلاشقان ۋاسىتە ئېلېكترونلۇق ۋاسىتە) ۋە تور ۋاسىتىسى قاتارلىق بەش تۈرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

مۇھەررىرى: زۇلپىيە تۇرسۇن (2009)
كوررېكتور: ماھىرەم تۇرسۇنوختى (2007)

ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق تارقىتىش شەكلىنىڭ بىرلەشتۈرۈلۈشىدىن تەركىب تاپقان ئېلېكترونلۇق ۋاسىتە، ئۇ يەنە ئارلاشا ۋاسىتە دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ يەردە كۆرسىتىۋاتقانى بولسا رادىيو، تېلېۋىزىيە، تېلېفون، فاكس، كومپيۇتېر ئالاقىسى قاتارلىقلاردىن پايدىلىنىپ، ئاۋاز، سۈرەت، يېزىق ۋە سانلىق مەلۇماتلارنى تېز سۈرئەتتە بىر تەرەپ قىلىش، تارقىتىش ھەمدە قوبۇللاش ئىقتىدارىغا ئىگە بولغان قوش يۆنىلىشلىك ئۇچۇر سىستېمىسىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇ نۇقتا بىزنىڭ تەتقىقات قىزغىنلىقىمىزنى قوزغىدى. تور ۋاسىتىسىنىڭ ئەدەبىياتنىڭ تارقىلىشىغا بولغان يېڭىچە ئالاھىدىلىكلىرى تۆۋەندىكىچە:

بىرىنچى، رەقەم تېخنىكىسىنىڭ قوللىنىلىشى ۋە خەلقئارا تورنىڭ مۇكەممەللىشىشىگە ئەگىشىپ، تور ۋاسىتىسى ئىلگىرىكى ھەرقانداق ۋاسىتىگە قارىغاندا، تارقىتىش قوبۇللاش ۋە كۆپەيتىشنىڭ تېزلىكى، ساقلاش ۋە ئېلىشنىڭ ئوڭايلىقى قاتارلىق ئەۋزەللىكلىرى بىلەن ئەدەبىياتنىڭ تارقىلىشى، ساقلىنىشى كۆپەيتىش سۈرئىتىنى زور دەرىجىدە ئىلگىرى سۈردى.

ئىككىنچى، كىتاب، گېزىت - ژۇرنال، رادىيو - تېلېۋىزىيە قاتارلىق ئاممىۋى ۋاسىتىلەرگە تەۋە بولغان ۋاسىتىلەرنىڭ قوبۇل قىلغۇچىلارغا قارىتا تاق يۆنىلىشلىك تارقىتىش ئىقتىدارىغا ئوخشىمايدىغان يېرى، تور ۋاسىتىسى تارقىتقۇچى بىلەن قوبۇللىغۇچى ئوتتۇرىسىدىكى قوش يۆنىلىش تارقىتىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە. بۇ تور ئەدەبىياتنىڭ شەكىللىنىشى ۋە كىشىلەرنىڭ ئۆز ئارا ھەقىقىي تۈردە دەل ۋاقتىدا پىكىر ئالماشتۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇردى.

ئۈچىنچى، تور ۋاسىتىسىنىڭ قوش يۆنىلىشلىك تارقىتىش ئىقتىدارى بولغانلىقتىن، يازغۇچىلار بىلەن ئوقۇرمەنلەر باراۋەر پىكىر ئالماشتۇرالايدىغان ھوقۇقتىن بەھرىمەن بولۇشنى ئىشقا ئاشۇردى.

تۆتىنچى، كىشىلەرنىڭ تور ئەدەبىياتىدىكى پىكىرنى تېخىمۇ ئىندىۋىدۇئاللىققا ئىگە قىلدى.

بەشىنچى، پەقەت تور ئەدەبىياتىغا نىسبەتەن ئېلىپ ئېيتقاندا، تور ۋاسىتىسىنىڭ تارقىلىشى تېز، قولاي، يېڭىچە بولغانلىقتىن،



شاھىمەردان مەمەتئېلى (2010)

— قەيسەر، ھەي قەيسەر! تۇرە ئاداش، ئەمدى تۇرمىساڭ كېچىكىپ قالسەن!
بۇ ياتاقدىشىم كامىلنىڭ مېنى ئۈچىنچى قېتىم ئويغىتىشى ئىدى. راست، ئەمدى قوپمىسام
كېچىكىپ قېلىپ، مۇئەللىمدىن ئىزا ئىشتىمەن، ئەڭ يامىنى رەھىمەنىڭ ئالدىدا بەكمۇ ئۇياتقا
قالمەن. بۇنداق ھالقىلىق چاغلاردا ئۇنىڭغا زەررىچىلىك يامان تەسىر بىرىشكە بولمايدۇ. ئۇ مېنىڭ
چۈشكىچە ئۇخلايدىغانلىقىمنى بىلسە، ئۇزاقتىن بېرى تارتىۋاتقان ئازابلىرىم بىكارغا كەتمەمدۇ؟ ياق،
ئۇنداق بولۇشىغا مەن ھەرگىز چىداپ تۇرالمايمەن...

رەھىمەدىن خۇددى ھازىرلا ئايرىلىپ قالىدىغاندەك چاققانلىق بىلەن ئورنۇمدىن تۇردۇم. يۈزۈمنى
ھايتلا - شايتلا يۇيۇپ ئەينەككە لايىپىدە بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، ئۆيدىن ئەۋەتكەن ناندىن
كىچىك بىر بۇردىنى چىشلىگىنىمچە سىنىپقا قاراپ چاپتىم...

رەھىمە مەن بۇ ناتونۇش شەھەرگە كەلگەندە بىرىنچى بولۇپ ئۇچراتقان ۋە ھاياتىمدا يۈرەك
تارىمى تۇنجى چەككەن قىز. بۇرۇن ئۆزۈمنى كىتابتىن باش كۆتۈرمەيدىغان، قىزلارغا كۆز سېلىشنى
ئەسلا بىلمەيدىغان «ياخشى بالا» دەپ ئويلايتتىم. ئەمما، رەھىمەنى ئۇچراتقان شۇ كۈندىن
باشلاپ، مېنىڭ بۇ ئويلىرىم ئاللىقاچانلارغا يوقالدى. كاللامدا مۇھەببەت ئاتلىق بىر شەيتان پەيدا
بولۇپ، يۈرىكىمنى سىنىپمىزدىكى ئەقىللىق، تىرىشچان، رىۋايەتلەردىكى پەرىزاتلاردەك چىرايلىق
رەھىمە ئىگىلىۋالدى. كېيىنچە يەنە ئۇنىڭ ئۆگىنىشتە ئالاھىدە ياخشىلىقى، مىجەزىنىڭ ئوچۇقلىقى،
كۆيۈمچان، ئاقكۆڭۈللۈكى، يەنە تاتلىق كۈلۈشلىرى قەلب ئۆيۈمگە ئۆچمەس چىراغ يېقىۋەتتى. ئىشقى
ئوتىدا كۆيۈپ كۈل بولغىنىمىدىلا، مۇھەببەتنىڭ ھەقىقىي سېھرى كۈچىنى سەزگەندەك بولدۇم.

ئۆمرىمدە تېخى بىرەر قىزغا كۆڭۈل ئىزھار قىلىپ باقمىغانلىقىمدىن، ئۇنىڭغا كۆڭلۈمنى قانداق
ئىپادىلەشنى پەقەت بىلمەمدىم. بۇرۇندىن كىتابنى جىق كۆرگەچكە، بۇ ئىشتىمۇ كىتابقا مۇراجىئەت
قىلىپ، مۇھەببەتكە تالىق نۇرغۇن كىتابلارنى كۆردۈم. لېكىن ئۇنىڭدىنمۇ كۆڭلۈمگە ياققۇدەك ئۇسۇل
- چارە تاپالماي، ئاچچىقىمدا ئۇ كىتابلارنى پىرقىرىتىپ ئاتتىم. ئاخىرى ياتاقداشلىرىمدىن مەسلىھەت
ئېلىپ كۆرۈش ئۈچۈن، كۆڭلۈمدىكىنى ئۇلارغا ئېيتتىم.

— ساڭغۇ بەكلا ياردەم بەرگۈم بار ئاداش، ئەمما مەنمۇ تېخى بۇنداق ئىشلارغا يولۇقۇپ
باقمىغان، ياردەم قىلاي دېسەممۇ قىلالمىغۇدەكمەن، — بۇ مېنىڭ ئۈستۈمدىكى كارىۋاتتا ياتىدىغان
غەيرەتنىڭ جاۋابى بولدى.

— بۇنداق ئىشتا بىزدىن مەسلىھەت ئالغىنىڭ بىكار ئاداش، يەنىلا ئۆزۈڭگە تايانغىنىڭ ياخشىراق
بولارمىكىن، — تاھىرنىڭ بۇ گېپىدىن ئۆزۈمنى قاچۇرغانلىق پۇرىقى كېلىۋاتاتتى. مەن سەل
ئۈمىدسىزلىنىپ قالدىم، ئاخىرىدا كامىل ئېغىز ئاچتى:

— مېنىڭچە بولسا، بىز تېخى ئالىي مەكتەپكە ئەمدى كەلدۇق، بەزى ئىشلارغا بۇنچە تېز
كىرىشىپ كەتسەكمۇ بولماس، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆزۈڭمۇ قانداق قىلىشنى بىلمەي يۈرۈپسەن،
رەھىمەگە قارىساممۇ ئۆگىنىشتىن باشقا نەرسىلەرگە ئانچە بەك مەيلى يوقكەن. ئەڭ ياخشىسى بۇ
نىيىتىڭدىن يانغىن ئاداش، بىزگە ھازىر مۇھىمى ئوقۇش!

— بولدى بەس! — ئۇنىڭ گەپلىرىگە زادىلا چىداپ تۇرالمايمەن، — سەن نېمىنى بىلەتتىڭ؟
 ھەممىڭ بىر توپ كىتاب خالىغىلىرى... ئەخمەقلەر! — دەپ ئاچچىقلىغىنىمچە ياتاقتىن قاڭقىپ يېنىپ
 چىقتىم. چىقتىم - يۇ، بايا ئۇلارغا ئاچچىقلاپ دېگەن سۆزۈم ئۈستىدە ئويلىنىپ قالدىم، بۇرۇنلاردا
 ماڭا ئوخشاش ئاشىق - سەۋدالىرىنىڭ تۇرقىنى مەسخىرە قىلىپ، ئۇلارنى « ئەخمەقلەر » دەيتتىم.
 ئەمدىلىكتە ئۆزۈم ئاشۇ « ئەخمەقلەر » سېپىگە قوشۇلۇپ، ھېچ ھېيىقماستىن، باشقىلارنى «
 ئەخمەقلەر » دەپ تىللايدىغان بولدۇم. توۋا، مۇھەببەتنىڭ مېنى بۇ دەرىجىدە ئۆزگەرتىۋېتىشىنى
 ئويلىمايتتىمەن، كۈنلارنىڭ « كۆڭۈلنىڭ كەينىگە كىرمەك، كۆڭۈل ھەر يانغا باشلايدۇ » دېگىنى
 بىكار ئەمەسكەندە؟

خىيال بىلەن تەنتەربىيە مەيدانىغا چىقىپ قالغىنىمىمۇ سەزمەپتىمەن. كاللامنى سەگىتىش
 ئۈچۈن، خالىي بىر جاينى تېپىپ ئولتۇردۇم. توساتتىن مەندىن نېرىراققا ئىككى قىز بىلەن قىزغىن
 پاراڭلىشىۋاتقان رىفاتقا كۆزۈم چۈشتى. توغرا، مەن نېمە ئۈچۈن رىفاتتىن مەسلىھەت ئالمايمەن؟ ماۋۇ
 ئەقىللىقلىقىمى كۆرمەيدىغان؟ رىفات رەھىمە بىلەن بىر شەھەردىن، مۇناسىۋىتىمۇ ياخشى. ئۆزى
 دەستە ياخشى بولمىغىنى بىلەن قانداق يېرى باركىن، قىزلار ئۇنىڭغا بەكلا تېز ئىجىل بولۇپ
 قالىدۇ. دېمەك، ئۇ قىزلارنىڭ كۆڭلىنى قانداق ئېلىشىنى بىلىدۇ، دېگەن گەپ. ئۇنىڭدىن مەسلىھەت
 ئالسام چوقۇم خاتالاشمايمەن. شۇ خۇشاللىقىمدا ئۇنى كۆزەتكەچ پارىڭنىڭ تۈگىشىنى ساقلاپ
 ئولتۇردۇم.

بىر چاغدا ئۇ پارىڭنى تۈگىتىپ، قىزلار بىلەن خوشلاشتى، شۇندىلا مەن ئۇنى چاقىردىم:
 — رىفات!

ئۇ مېنى كۆردى - دە، بەيگىگە سالغۇدەك يۈگۈرۈك ئېغىزىنى ئىشقا سالغىنىچە قېشىمغا كەلدى:
 - ۋوي، خىيال كەپتەرلىرىنى كۆككە قويىۋەتكەن مۇڭ دەرۋىشتەك ھاڭۋېقىپ ئولتۇرۇپ كېتىپسەنغۇ؟
 نېمە ئىش بولدى؟

— ساڭا بىر ھاجىتىم چۈشۈپ قالدى، - دېدىمەن پەس ئاۋازدا.
 — نېمە؟ سەندەك بىر بەشتە ياخشى ئوقۇغۇچىنىڭ ماڭا ھاجىتى چۈشكىنى قىزىقتە؟ بۇ خۇددى
 موللىنىڭ زابوئىدىن تەلىم ئالغىنىدەكلا بىر ئىش بولىدىغۇ؟ ئەمىسە دېگىنە قېنى، قولۇمدىن
 كېلىدىغانلا ئىش بولسا مانا مەن تەييار، — ئۇ شۇنداق دېگىنىچە يېنىمدىكى بوش ئورۇندا
 ئولتۇردى.

— كۆيۈپ قالدىم، — دېدىمەن بېشىمىمۇ كۆتۈرمەستىن.
 — كىمگە؟

— رەھىمەگە...

— ھە؟! رەھىمە؟ قالىتسىقۇ سەن؟ ئۆمرىمدە تېخى بىرەر قىزغا كۆز قىرىمنى سېلىپ باقمىغانمەن
 دەۋاتاتتىڭ، مانا ئەمدى ئەڭ نوپىسىغا كۆز سېلىپ، كۈكۈلىسىغا ئېسىلىپسەنغۇ؟ سېنىڭ مۇنداقمۇ
 كارامەتلىرىڭ بارلىقىنى بىلمەي يۈرۈپتىمەن.

مەن مېيىقىمدا كۈلۈپ قويۇپ، ئۇنىڭغا كۆڭۈل سىرلىرىمنى تۆكۈشكە باشلىدىم. رىفات بولسا
 گەپلىرىمنى ئاڭلىغاچ، يانچۇقىدىن بىر تال تاماكىنى سۇغۇرۇپ ئېلىپ، كالىپۇكىغا قىستۇرۇپ ئوت
 تۇتاشتۇرغاندىن كېيىن، قاتتىق - قاتتىق شورىغىنىچە چېكىپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ تاماكىسىنى چېكىپ
 بولۇشى بىلەن تەڭ مېنىڭ سۆزۈم ئاياغلاشتى. رىفات ئاغزىدىكى ئاخىرقى تۈتۈننى ھاۋاغا
 پۇلىۋېتىپ، قولىدىكى تاماكا قالدۇقىنى يەرگە تاشلاپ، ئايىغىدا بېسىپ ئۆچۈرۈۋەتكەندىن كېيىن ماڭا
 قاراپ:

— قەيسەر ئاداش، كۆڭلىڭنى چۈشىنىپ تۇرۇپتىمەن، ئەمما بەك ئەنسىرەپ كەتتىڭىز. قولۇمدىن
 باشقا ئىش كەلمىسىمۇ، بۇنداق ئىشلارنى جىق كۆرگەنمەن! مېنىڭ دېگىنىم بويىچە قىلساڭلا، ھېلىغۇ
 رەھىمەكەن، ئاسماندىكى ئاي بولسىمۇ يۇلۇپ ئالالايسىن.

— ئەمىسە قانداق قىلساق بولار؟

— كېلەركى شەنبە كۈنى رەھىمەنىڭ تۇغۇلغان كۈنى بولىدۇ، بىلىدىغانسەن؟ مانا پۇرسەت كەلدى
 دېگەن شۇ. بىز ئۇنىڭ تۇغۇلغان كۈنىگە ئالاھىدە تەييارلىق قىلايلى، بىر كاتتا زىياپەت
 ئۇيۇشتۇرۇپ، رەھىمەنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى ئۆتكۈزۈپ بېرىيلى. شۇ چاغدا سەن قىزلار ئەڭ ياخشى

كۆرىدىغان سوۋغىدىن بىرنى تەييارلاپ كۆڭلۈڭنى ئىزھار قىلغىن. قىزلار دېگەن روماننىڭ كېلىدۇ، ئاشۇنداق قىلىدىغانلا بولساڭ، ئىش پۈتتى، رەھىمە مېنىڭ بولدى دەپ ئويلىساڭ بولىدۇ. بىر تاتلىق سەزگۈ مېنى ھاياجانغا چۆمدۈرۈپ، ھارارىتى بەدىنىمگە تاراشقا باشلىدى، رىفاتنىڭ مەسلىھىتى ماڭا ياغدەك ياققاندى.

— رەھمەت جېنىم ئاداش، ئەگەر رەھىمەنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇۋالسام، ساڭا ئايرىم رەھىمەت بار، — دېدىمەن ئۇنىڭ قولىنى چىڭ سىقىمداپ.

— تەكەللۇپ قىلما ئاداش، ئىككىمىز دېگەن ساۋاقداش، بېشىڭغا كۈن چۈشكەندە ئەسقاتمىسام قانداق بولىدۇ؟ يۈرە، بولدى قايتايلى.

ئەنە شۇ كۈندىن باشلاپ مېنىڭ كۈنلىرىم رەھىمەنىڭ تۇغۇلغان كۈنىگە تەييارلىق كۆرۈش بىلەن ئالدىراش ئۆتۈشكە باشلىدى. ئۆيىدىن تېخى ئالدىنقى ھەپتىلا بۇ ئايلىق تۇرمۇش پۇلۇم ئۈچۈن 500 يۈەن پۇل كەلگەنىدى. مېنىڭ ئائىلە ئىقتىسادىمنى ئۇنداق ياخشى دەپ كەتكىلى بولمايتتى، دادام ئېغىر قەنت كېسىلىگە گىرىپتار بولغان بولۇپ، ئىش قىلالمايتتى، بىز پەقەت ئانامنىڭ يازدا بېغىمىزدىكى مېۋىلەرنى سېتىشى، قىشتا سېغىن كالىمىزنىڭ سۈتىنى سۈت زاۋۇتلىرىغا ئۆتكۈزۈشى بىلەن تاپقان ئازغىنا پۇلغا قاراشلىق ئىدۇق. بىز ئۈچ بالا بولۇپ، چوڭ ئىنىم ئوتتۇرا مەكتەپتە، كىچىك سىڭلىم باشلانغۇچتا ئوقۇيتتى. شۇنداقىمۇ ئانام مېنى كىشىنىڭ يۇرتىدا بويۇن قىسىپ قالمىسۇن دەپ، ئائىلە كىرىمىنىڭ تەڭدىن يېرىمىنى ماڭا ئەۋەتىپ بېرىتتى. شۇڭا ئۆزۈممۇ پۇلنى تېجەپ خەجلەيتتىم، ئەۋەتكەن پۇلدىن ئەمدى تېخى 100 يۈەن خەجلەنگەنىدىم. ئەمما بۇ قېتىم پىخسىقلىق قىلماي، ئېشىپ قالغان 400 يۈەننى رەھىمە ئۈچۈنلا ئاتاپ قويدۇم.

بىر كۈنى رىفات ئالدىراش كىرىپ كەلدى - دە، قولۇمدىن تارتقانچە بازارغا ئېلىپ ماڭدى. ئۇنىڭ دېيىشىچە، رەھىمەنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش ئۈچۈن ئاۋۋال ئۆزۈمنى ئاز - تولا ئۆزگەرتىشىم زۆرۈركەن. ئۇ مېنى قايناق بازاردىكى داڭلىق كىيىم دۇكانلىرىغا سۆرەپ كىردى، مەن كىيىمنىڭ ئۆزىگە سەپ سېلىشتىن بۇرۇن باھاسىغا كۆز يۈگۈرتۈپلا قورقۇپ كەتتىم، ئادەتتىكى بىر چاپاننىڭ باھاسى مېنىڭ بىر ئايلىق تۇرمۇش پۇلۇمدىنمۇ قىممەت ئىدى. مەن ئاستا بېرىپ رىفاتنىڭ پېشىدىن تارتىپ سىرتقا ئېلىپ چىقتىم.

— ئاداش، بۇ يەردىن مەن كىيىم ئېلىپ بولالمىغۇدەكمەن، پۇلنى ئىسراپ قىلماي قايتايلى بولدى. رىفات بۇ گېپىمدىن ئاچچىقلاپ قايناپلا كەتتى:

— سېنىڭ زادى رەھىمەگە ئېرىشكۈڭ بارمۇ يوق؟ خىيالىڭدا رەھىمەگە كۆيۈپ يۈرگەن پەقەت مەن بىرلا دەپ چوتنى خاتا سوقۇۋاتقان ئوخشايسەن؟ بىلىپ قوي داڭگال، رەھىمە دېگەن شەھەر كۆرگەن قىز، ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۆچمەت بولۇپ تىزىلىدىغانلار كۆرمىڭ! شۇڭا مېنىڭ دېگىنىمدەك قىل، قالغىنىنى ئۆزۈڭ ئويلىشىپ كۆرگىن.

رىفاتنىڭ گېپى مېنى ئويلىنىدۇرۇپ قويدى: « دېمىسىمۇ رەھىمە شۇنداق چىرايلىق تۇرسا، ئۇنىڭغا كۆز تاشلاپ يۈرگەنلەر ئەلۋەتتە كۆپ بولىدۇ - دە! ئۇنىڭ ئۈستىگە مەن كىچىك بىر يېزىدىن بۇ يەرگە ئوقۇشقا كەلگەن، ئۇنىڭ مېنى يارىتىش - ياراتماسلىقىمۇ بىر گەپ. بوپتۇ، يېڭى كىيىم ئالساممۇ ئالاي، شەھەر بالىلىرىغا ئوخشاپ قېلىپ رەھىمەگە ياراپ قالسام ئەجەب ئەمەس ». شۇلارنى كاللامدىن ئۆتكۈزدۈم - دە، رىفاتنىڭ بىلىكىدىن تارتىپ كىيىم ماگىزىنىغا كىردىم. ئاخىرى رىفاتنىڭ تاللىشى بىلەن بېشىمدىن ئايىغىمغىچە يېڭىلاپ، يانچۇقۇمدىكى 400 يۈەننى پۈتۈنلەي خەجلەپ تۈگەتتىم.

ئۆزۈم يېڭى كىيىمگە ئېرىشتىمۇ، رەھىمەگە سوۋغات ئالدىغان پۇلدىن ئايرىلدىم. رىفات بۇنى سېزىپ قالدى بولغاي، بىر دۇكاندىن رەھىمەنىڭ بويى بىلەن تەڭ كېلىدىغان قونچاقنى 200 يۈەنگە سېتىۋېلىپ:

— قەيسەر ئاداش، بۇ مېنىڭ ئىشلىرىڭغا ئۇتۇق تىلەپ قىلغان سوۋغام بولسۇن، رەھىمەنىڭ تۇغۇلغان كۈنىگە مۇشۇنى سوۋغا قىلغىن. ئىشىنىمەنكى، ئۇ جەزمەن خۇشال بولىدۇ. قېنى تارتىنماي ئالە، — دەپ قولۇمغا تۇتقۇزۇپ قويدى. رىفاتقا نېمە دېيىشىمنى بىلەلمىدىم، ئەمما بەكلا خۇشال بولغانىدىم. كۆرۈمگە ئۇ بىر تۇغقان قېرىندىشىمدىنمۇ يېقىن كۆرۈنمەكتە ئىدى. مۇشۇنداق بىر ياقا

يۇرتتا مېنىڭ غېمىمنى شۇنچە يەيدىغان بىرىنىڭ بولغىنىدىن تولمۇ سۆيۈندۈم ۋە ئاستا بېرىپ ئۇنىڭغا ئېسىلدىم ھەمدە:

— رەھمەت ئاداش، بۇ ياخشىلىقنى ھەرگىز ئۇنتۇمايمەن، — دېدىم.

مانا رەھىمەنىڭ تۇغۇلغان كۈنىگە ئىككى كۈنلا قالدى. ئەتىگەن تېخى رىفات:

— ئىش پۈتتى، رەھىمەنى تۇغۇلغان كۈنىڭىزدە بىرگە تاماق يەيلى دەپ مېڭىپ جاپادا ماقۇل كەلتۈردۈم. يالغۇز كەلمەي تۇرمىسۇن دەپ يېقىن دوستى ئايقىزنىمۇ بىللە ئېلىۋېلىڭ دېدىم، — دېگەن خەۋەرنى يەتكۈزدى. ئۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ بېشىم كۆككە تاقاشقاندەك بولدى، ئەجرىمنىڭ مېۋىسىنى كۆرىدىغان چاغ كېلەي دەپ قالغانىدى. ئەمما رىفاتنىڭ ئاخىرقى گەپلىرى مېنى يەنە جىددىيلەشتۈرۈۋەتتى.

— ئاداش بۇ قېتىمقى تاماق ھەممىنى بەلگىلەيدۇ، شۇڭا ئېسىل ئاشخانىدىن ئايرىمخانا ئېلىپ، ھەر خىل سەيلەرنى بۇيرىتايلى، ھەممىسى سېنىڭ بەختىڭ ئۈچۈن ئەمەسمۇ... مەن بىر ئاشخانىنى بىلىمەن، مۇھىتى بەك ياخشى، تامىقىمۇ ئوخشايدۇ. كەچتە شۇ يەردىن ئورۇن زاكاس قىلىپ قويايلى.

ئەمدى بىر يەردىن پۇلنىڭ ئامالنى قىلمىسام بولمىدى، ساۋاقداشلىرىمدىن سورىۋېدىم، ھەممەيلەن ئاي ئاخىرى بولغىنى ئۈچۈن پۇل يوقلىقىنى ئېيتتى. ئامال يوق، ئۆيگە تېلېفون قىلىشقا مەجبۇر بولدۇم. بەزى ساۋاقداشلىرىمنىڭ پۇلى بار چاغدا ئۆيىنى ئېسىگە ئېلىپمۇ قوياي، پۇلى تۈگىگەندە « ۋاي، جېنىم ئانام » دەپ ئۆيگە تېلېفون قىلىدىغان خۇيىنى پەقەت ياقىتۇرمايتتىم، ئەمدى مەنمۇ ئىلاجسىزلىقتىن تېلېفوننى قولۇمغا ئالدىم، تۇرۇپكىدىن ئانامنىڭ مېھرىبان ئاۋازى ئاڭلاندى:

— قەيسەرجان بالام، قانداق ئەھۋالنىڭ؟ ياخشى تۇردۇڭمۇ؟

— ياخشى ئانا، ئۆزۈڭچۇ؟ ياخشى تۇرۇۋاتامسەن؟

— خۇداغا شۈكرى بالام، ھەممەيلەن تىنچلىق كېتىپ بارىمىز.

— ئەمىسە ياخشى ئانا، — ئەمدى پۇلنىڭ گېپىنى قىلماقچى بولدۇم، — پۇلدىن سەل قىسىلىپ قالدىم ئانا، ئالدىنقى قېتىم ئەۋەتكەن پۇلغا لۇغەتتىن بىر قانچىنى ۋە باشقا ماتېرىياللارنى سېتىۋالغانىتىم، شۇڭا سىلەرنى ئازراق پۇل ئەۋەتىپ بېرەمىكىن دەپ...

ئانامدىن قانداقلارچە بۇنداق يالغان گەپنىڭ چىقىپ كەتكىنىنى بىلمەي قالدىم، ئاتا - ئانامغا يالغان ئېيتىشنى بەكمۇ ھار ئالاتتىم، باشقا ساۋاقداشلىرىمنىڭ ھەپتە ئارىلاپ، تۈرلۈك يالغان - ياۋىداقلار بىلەن ئاتا - ئانىسىنى ئالداپ، پۇل ئەۋەتكۈزگىنىنى كۆرۈۋېرىپ، مانا مەنمۇ يالغانچى بولۇپ قاپتىمەن ئەمەسمۇ؟

— ۋاي جېنىم بالام، — ئانام يەنىلا مېھرىبانلىق بىلەن سۆزلەۋاتاتتى، — پۇلۇڭ تۈگەپ قالغانىتىمى؟ كىشىنىڭ يۇرتىدا ئىككى يانغا قاراپ قالما بالام، ئەۋەتىپ بەرگەن پۇلغا كىتاب ئالغان بولساڭ بوپتۇ، ئىلىم ئۆگىنىش ئۈچۈن خەجلىگەن پۇل، ئۆز جايىنى تاپقان پۇل بالام! مەن ساڭا پۇلنىڭ ئامالنى قىلىپ بېرەي، بىر كۈن توختاپ تۇرغىن ھە بالام...

ئانامنىڭ بىر ئېغىز سۆزىدە بىر قېتىم بالام دېيىشى بىلەن، مېنىڭ ئانامغا يالغان گەپ قىلىپ قويغانلىقىم يۈزۈمنى شەلپەردەك قىزارتۋەتتى. لېكىن رەھىمەنى ئويلىشىم بىلەن تەڭ بايقى خىجىللىقىم سەل بېسىقچى، رەھىمەگە ئېرىشىپىلىۋالسام، ئانامغا ھەرگىز يالغان سۆزلەپ پۇل دېمەيمەن، دەپ ئۆز - ئۆزۈمنى بەزلەشكە باشلىدىم. كەچتە رىفات بىلەن ھېلىقى ئاشخانىدىن ئورۇن زاكاس قىلىپ قويغىلى باردۇق، زاكالت پۇلى ئۈچۈن تۆلىگەن 100 يۈەننىمۇ رىفات يېنىدىن چىقاردى، يانچۇقۇمدا پۇل يوق، ئۇنى ئاۋارە قىلىۋەرگەنلىكىمدىن يەرگە كىرىپ كەتتىم، نېرسى بولدۇم.

زارىقىپ كۈتكەن شەنىمۇ يېتىپ كەلدى، بۈگۈن خۇددى ئۆزۈمنىڭ تۇغۇلغان كۈنى بولغاندەك يېڭى كىيىملەرنى كىيىدىم، ئەينەككە نەچچە ئون قېتىم قارىدىم ۋە ئۆز - ئۆزۈمگە ئۇتۇقلار تىلەپ ياتاقىن چىقتىم. ئالدىنقى قېتىم ئانامغا پۇل دەپ تېلېفون قىلغان بولساممۇ، بانكا كارتىغا تېخىچە پۇل كىرمىگەندى، شۇڭا قاق سەھەردە يەنە ئۆيگە تېلېفون قىلدىم، ئانام:

— چۈشتىن كېيىن بانكىغا بارىمەن بالام، پۇلنى سېلىۋېتىپلا ساڭا تېلېفون قىلىمەن، خاتىرجەم بولغىن، — دېدى. چۈشتىن كېيىن دېگەن گەپنى ئاڭلاپ، جۇدۇنۇم ئۆرلىدى:

— ئانا، چۈشتىن كېيىن دېمىگىن، بالدۇرراق سېلىۋەت، مەن راستتىنلا پۇلغا ئېھتىياجلىق.

— ئانام ماقۇل بولۇپ خوشلاشتۇق، چۈشكە ئۈلگۈرۈپ ئاشخانىغىمۇ يېتىپ كەلدىم، بىر چاغ بولغاندا، رىفات تۈزدەك ياسانغان رەھىمە بىلەن ئايقىزنى باشلاپ كىردى.

— تۇغۇلغان كۈنىڭىزگە مۇبارەك بولسۇن رەھىمە! — دېدىم مەن ھاياجاندىن تىترەپ تۇرۇپ. رەھىمەمۇ بېشىنى ئەگكىنىچە كۈلۈپ تۇرۇپ:

— رەھمەت، — دېدى. ھەممەيلەننىڭ ئۆرە تۇرغىنىنى كۆرگەن رىفات قىزلارنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى:

— قېنى قىزلار، ئولتۇرغىچ پاراڭلىشايلى.

بىز جايلىشىپ ئولتۇرۇپ بىرەر پىيالىدىن چاي ئىچكۈچە، تاماقلارمۇ تارتىلىپ بولدى. ئانام بولسا تېخىچە تېلېفون قىلمايۋاتاتتى، مەن جىددىيلىشىپ سىرتقا چىقتىم - دە، ئۆيگە يەنە بىر قېتىم تېلېفون قىلدىم:

— ۋەي، ئانا، بۇ نېمە قىلغىنىڭ؟ بالاڭلار ئاچ قالسىمۇ كارىڭلار يوقمۇ؟ تېخىچە پۇل سالمىغىنىڭلار نېمىسى؟ مېنى ئالدىغۇچە، سالمايمىز دەپ گەپنى ئوچۇق قىلساڭلار بولمامدۇ؟

ئانام مېنىڭ بۇ دەرىجىدە خاپا بولۇپ كەتكەنلىكىمنى بىلىپ، مەندىن بەكرەك جىددىيلىشىپ كەتتى، ھەمدە:

— مانا، مانا... ھازىرلا ماڭدىم ئالتۇن بالام، بانكىغا ھازىرلا بارىمەن!

خوشمۇ دېمەستىن تېلېفوننى قويۇۋەتتىم ۋە ئۆزۈمنى ئوڭشىۋالغاندىن كېيىن، ئايرىمخانىغا كىردىم. ئۈستەلنىڭ يۈزى ھەرخىل قورۇملار بىلەن كۆرۈنمەي قالغانىدى، ئالاھەزەل بىرەر سائەتتەك ئۇنى - بۇنى دېيىشىپ تاماق يېيىشتۇق. قورساقمۇ تويۇپ بىر يەرگە بېرىپ قالغانىدى، شۇندىلا رىفات ماڭا ئېغىز ئېچىشقا ئىشارەتلىدى. مەن پىيالەمدىكى مۇزلاب قالغان چايىنى بىر كۆتۈرۈشۈمدە ئىچىۋېتىپ، ئاشخانا مۇلازىمەتچىسىگە تاپىلاپ بېرىپ قويغان ھېلىقى قونچاقنى كۆتىرىپ كىردىم ۋە:

— تۇغۇلغان كۈنىڭىزنى يەنە بىر قېتىم مۇبارەكلەيمەن، — دېگىنىمچە رەھىمەنىڭ قولىغا تۇتقۇزدۇم. قونچاق ئۇنىڭ ئېتەكلىرىگە پاتماي قالغانىدى.

— ۋوي قەيسراخۇن! — ئايقىز كۆزلىرىنى ماڭا مەنىلىك تىكىپ سۆزلەشكە باشلىدى، — رەھىمەنىڭ تۇغۇلغان كۈنىگە ئالاھىدە تەييارلىق قىلىپ كەتكىنىڭىزگە قارىغاندا، ئۇنىڭغا دېيەلمەيۋاتقان بىرەر گېپىڭىز بارمۇ نېمە؟

رەھىمە ئايقىزنىڭ گېپىدىن ئىزا تارتىپ، ئۇنىڭ بېقىنىنى بوش چىمداپ قويدى.

— دېيەلمەيۋاتقان دەمسىز ئايقىز؟ قەيسەرنى بوش چاڭلاپ قاپسىز، ئۇنىڭ گېپىنى ئەمدى ئاڭلايسىز تېخى!

رىفاتنىڭ بۇ گېپى مېنى ئىلھاملاندۇرۇشنىڭ ئۇسۇلى ئىدى، مەن ئاخىرى غەپىرەتكە كەلدىم - دە، قۇچقىدىكى قونچاققا ھەيرانلىق بىلەن قاراپ ئولتۇرغان رەھىمەگە قاراپ ئېغىز ئاچتىم:

— راست رەھىمە، مېنىڭ ئۇزۇندىن بېرى سىزگە دېيەلمەيۋاتقان يۈرەك سۆزلىرىم بار ئىدى. بۈگۈن ئاخىرى بۇ پۇرسەتكە ئېرىشتىم، سىزنى ياخشى كۆرىمەن، رەھىمە! قاچاندىن بېرى بۇنداق بولۇپ قالغىنىمنى بىلمەيمەن، ئەمما ھەر ۋاقىت سىزنى ئويلايمەن، ماقۇل كۆرسىڭىز تەلپىمنى رەت قىلماڭ، بولامدۇ؟

سۆزۈمنىڭ تۈگىشى بىلەن رىفات يەڭگىل چاۋاك چالدى، ئايقىز بولسا:

— پاھ، پاھ... راستتىنلا گېپىڭىز باركەن ئەمەسمۇ، قەيسەر! رەھىمە بۈگۈن ئۆزىگىچە بىر تۇغۇلغان كۈن ئۆتكۈزۈدىغان بولدى - دە، — دېدى كۈلۈپ تۇرۇپ.

ھەممەيلەن رەھىمەنىڭ ئاغزىغا تەلمۈرۈپ قاراشتۇق، مەن بولسام رەھىمەنىڭ ئاغزىدىن « ماقۇل » دېگەن جاۋابنىڭ چىقىشىنى بەكمۇ ئۈمىد قىلىۋاتاتتىم.

— سوۋغىڭىزغا كۆپ رەھمەت قەيسەر، ئەمما كېيىنكى گەپلىرىڭىز مېنى بەكلا گاڭگىرتىپ قويدى، سىزنى بۇنداق گەپلەرنى قىلار دەپ ئويلىماپتىكەنمەن، ئۆز كۆڭلىڭىزنى ماڭا بەرگىنىڭىزگە رەھمەت، ئەمما مېنى كەچۈرۈڭ، مەندە سىز ئويلىغاندەك ئۇنداق قەلب يوق. بۈگۈنكى بۇ زىياپەتنى مېنىڭ

تۇغۇلغان كۈنۈم ئۈچۈن، ساۋاقداشلارنىڭ ئاددىيغىنا يىغىلىشى ئۈچۈن ئەمەس، مېنىڭ كۆڭلۈمنى ئۇتۇش ئۈچۈن ئۇيۇشتۇرغان بولسىڭىز بەكلا خاتالىشىپسىز! چۈنكى مەن بۇنچە كۆپ پۇلنى ئىسراپ قىلىۋېتىشىڭىزگە ئەرزىمەيمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھازىر خەجلەۋاتقىنىمىز ئاتا - ئانىمىزنىڭ قان - تەر بەدىلىگە كەلگەن پۇل. مېنىڭچە بولسا، مېنى ئەمەس، دەل ئاشۇ بىز ئۈچۈن شامدەك كۆيۈۋاتقان جاپاكەش ئاتا - ئانىڭىزنى ئويلاڭ!

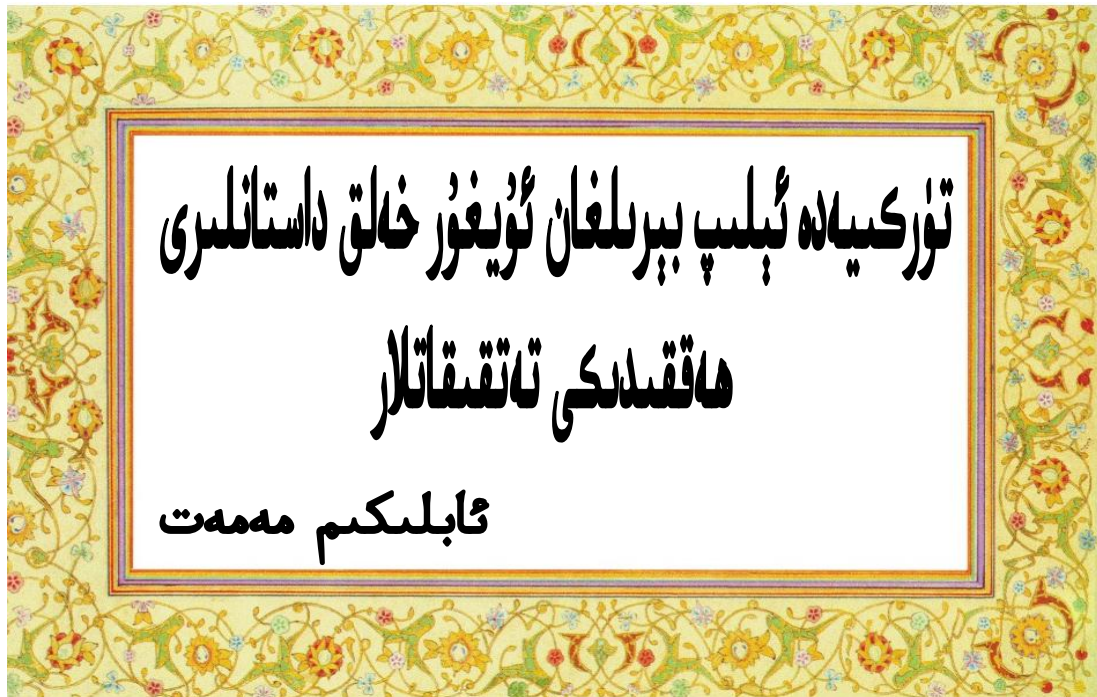
رەھىمە ھەربىر سۆزنى دانىمۇ - دانە قىلىپ بولغاندىن كېيىن، رىفاتقا قاراپ: — رىفات، ئۆتكەندە ماڭا بۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇشنىڭ بارلىقىنى دېمىگەنتىڭىزغۇ؟ سىزنى بىر يۇرتلۇقۇمكەن، بىر ۋاق غىزانى مەن بىلەن يېيىشكە كۆڭلى تارتىپتۇ دەپ ئويلىسام، قەيسەرنى بۇنداق چىقىمدار قىلىۋەتكىنىڭىز تازا قاملاشمىدىمۇ قانداق؟ قەيسەر، سىزمۇ بۇندىن كېيىن باشقىلارنىڭ چالغان دېيىغا ئۇنچە ئالدىراپ ئۇسسۇل ئوينىماڭ، كەچۈرۈڭلار! — دېگىنىچە قولىدىكى قونچاقنى بىر ياققا تاشلاپ سىرتقا يۈگۈردى، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئايقىزمۇ: — رەھىمە توختا، توختا دەيمەن! — دەپ ئەگىشىپ چىقىپ كەتتى.

ئۆز ئورنىدا قاققان قوزۇقتەك ئولتۇرۇپ قالدىم، رىفاتمۇ يەرنىڭ تېگىدىن ماڭا قاراپ ئۇنىسىز ئولتۇراتتى. رەھىمەنىڭ بۇ قەدەر سۆزمەنلىكىنى ئويلىماپتىكەنمەن، ئۇنىڭ مېنى رەت قىلىۋېتىشىگە قىلچە ئىدىيە تەبىئىيلىق بولمىغاچقا، ئولتۇرغان جايىمدا ئولتۇرۇپلا قالدىم. ئەنسىز جىرىڭلىغان تېلېفون ئاۋازىدىن چۆچۈپ كەتتىم، ھەقىقەت ئانام پۇلنى سېلىۋەتتىم دەپ تېلېفون قىلدى، دەپ ئويلاپ تېلېفوننى ئېلىشىمغا، 15 ياشلىق ئىنىمنىڭ ئېسە دەپ يىغلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى، نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلەلمەي ئالدىراپ سورىدىم:

— نېمە ئىش بولدى، بۇنچە يىغلىغۇدەك؟ ۋەي، ۋەي... ئەزھەر، يىغلاۋەرمەي گەپ قىلساڭچۇ؟ — پۇلغا تويە ئەمدى، — ئىنىمنىڭ ئاۋازى بوغۇلۇپ - بوغۇلۇپ چىقىۋاتاتتى، — پۇل دەۋىرىپ ئانامنى بىزدىن ئايرىدىڭ! بىلەمسەن ئاكا، ئانامدىن ئايرىلىپ قالدۇق! ھۇ... ھۇ... ھۇ! ئانام ساڭا پۇل جايلايمەن دەپ ئۆيدىكى توخۇلارنى ئەرزىنىغا سېتىپ، ئالدىراپلا بانكىغا كەتكەن. يولدا... يولدا ماشىنا سوقۇپ، ئانام... ئانام ئۇ بىزنى تاشلاپ كېتىپ قالدى، ئاڭلاۋاتامسەن؟ ئانام سېنى دەپ كەلمەسكە كەتتى. بىز قارا يېتىم بولۇپ قالدۇق، ئەمدى... ئەمدى قانداق قىلىمىز ئاكا؟ ھۇ... ھۇ... كۆز ئالدىم قاراڭغۇلىشىپ بېشىم قېيىپ كەتتى، چاناقلىرىمدىن نادامەت ياشلىرى سەلدەك قۇيۇلاتتى. ئاسمان ئۆرۈلۈپ، خۇددى يەلكەمگە چۈشكەندەك تىنالىماي قالدىم، بايقى گەپلەرنىڭ يالغان بولۇپ قېلىشىنى تىلىگەندەك قۇلۇقىمنى چىڭ ئېتىۋالدىم. قەلب ئېكرانىدا سويۇپ يېيىشكىمۇ كۆڭلى ئۇنىمايدىغان توخۇلارنى ئېلىشىغا سېتىپ، قورۇقلار قاپلاشقا باشلىغان تىترەك قوللىرى بىلەن ئازغىنە پۇلنى خېرىدارنىڭ قولىدىن قورۇنۇپ ئالغان بىچارە ئانام ۋە مەندەك قارا يۈز بالىسى ئۈچۈن ياشىغان، قارا يۈز بالىسى ئۈچۈن دۇنيانىڭ ھېچبىر راھىتىنى كۆرمىگەن، ئاخىرىدا يەنە ئاشۇ قارا يۈز بالىسى ئۈچۈن ئۆز جېنىدىن ئايرىلغان، قىپقىزىل قانغا مىلىنىپ ياتسىمۇ، قولىدىكى يۈرەك پارىسىغا ئاتاپ ئەۋەتمەكچى بولغان « گۇناھكار » پۇلنى سىقىمىدىنغىچە، مۇلايىملىقى چىقىپ تۇرغان نۇرسىز كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ:

— ساڭا ئاجىز تېنىم تەسەددۇق، — دەپ بۇ ئالەمدىن مەڭگۈگە كەتكەن كۆيۈمچان ئانام ئايان بولدى. پۇشايماندىن يۈرىكىم لەختە - لەختە قان بولدى، بوغۇزۇم ئېچىشتى، قىلمىش - ئەتمىشلىرىم ۋىجدانىمنى شۇ قەدەر ئازابلاۋاتاتتى، بېشىمنى قاماللىغىنىمچە ھۆڭرەپ يىغلىۋەتتىم: — ئانا، جېنىم ئانا! بالاڭغا پۇل لازىم ئەمەس، بالاڭغا لازىمى سەن! ئۇنداق قىلما ئانا، مېنى بۇنداق ئۆمۈرلۈك داغدا قويىمىغىن، كۆزۈڭنى ئاچقىنا ئانا، ماڭا « بالام » دەپ تېلېفون قىلغىنا! ئەمدى مەندىن ئۆمۈرۋايەت ئايرىلدىڭمۇ؟ بەتخەج بالام پۇل دېمىسۇن دەپ كېتىپ قالدىڭمۇ؟ ياق، ياق... سەن كەتمىدىڭ، سەن ئايرىلمىدىڭ، سېنى بۇ دۇنيادىن مەن ئايرىدىم، ئۆزۈم سېنى ئەزرا ئىلىنىڭ بوسۇغىسىغا باشلىدىم، مەن سېنىڭ قاتىلىڭ ئانا! مەن قاتىل ... ھەقىقىي قاتىل ...

مۇھەررىرى : مەريەمگۈل تۇرسۇن ساباھىي (2007)
 كوررېكتورى : ماھىرەم تۇرسۇنتوختى (2007)



تۈركچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: مەريەمگۈل تۇرسۇن ساباھىي (2007)

تەتقىقاتچى ئەمەل ئەسەن (Emel Esin) 1968 - يىلى « تۈرك كۈلتۈرى » ژۇرنىلىنىڭ 73 - سانىدا « نازىم داستانى » ناملىق ماقالىسىنى ئېلان قىلدى. بۇ ماقالە بۇ ساھەدە؛ ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ھەققىدە تۈركىيەدە ئېلىپ بېرىلغان تۇنجى ئىلمىي تەتقىقات بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

رەشىت راھمەتى ئارات (Reşit Rahmatı) نىڭ « شەرق تۈركچىسى يازما (مەتبەئە) ناملىق كىتابى ئوسمان فىكىرى سەرتكاي (Osman Fikri Sertkaya) تەرىپىدىن 1987 - يىلى نەشىرگە تەييارلانغان. بۇ كىتابتا ئۇيغۇر خەلق داستانى « چىن تۆمۈر باتۇر » نىڭ بىر ۋارىيانتى « شىم تۆمۈر باتۇر (Şim Tömür Batur) » نامى بىلەن ئېلان قىلىنغان.

ئىسا ئۆزكان (İsa Özkan) 1989 - يىلى « ئابدۇراھمان خان داستانى » ناملىق كىتابنى چىقارغان. كىتابتا ئاۋۋال « ئابدۇراھمان خان داستانى » نىڭ شەكىللەنگەن يېرى خوتەن شەھىرىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى تونۇشتۇرغاندىن كېيىن، داستاننىڭ مەزمۇنى، شەكلى، ئۇسلۇبى ۋە تىل ئالاھىدىلىكى ۋە موتىف تۈزۈلۈشى تەھلىل قىلىنغان. كىتابتا داستاننىڭ ئەسلى يازمىسىنىڭ تىرانسكرىپسىيەسى، تۈركچە

1990 - يىللىرىنىڭ باشلىرى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پارچىلىنىشى بىلەن تەڭ تۈركىيەدە تۈرك دۇنياسىغا مۇناسىۋەتلىك تەتقىقاتلارنىڭ بىر قىسمى بولغان تۈرك داستانلىرى تەتقىقاتى يېڭى بىر دەۋرگە قەدەم قويدى. تۈرك داستانلىرى ھەققىدە ماگىستىرلىق ۋە دوكتورلۇق ئىلمىي ماقالىلىرى يېزىلىپ، ھەر قايسى تۈرلەر بويىچە تەتقىقاتلار باشلاندى. (پروفېسسور، دوكتور فىكىرەت تۈركمەن باشچىلىقىدا نەشىر قىلىنغان « تۈرك داستانلىرىنىڭ تەكشۈرۈلۈشى، تۈركىيە تۈركچىسىگە تەرجىمە قىلىنىشى ۋە نەشىر قىلىنىشى »، ئاتا تۈرك كۈلتۈر باشقۇرۇش مەركىزى تەرىپىدىن نەشىر قىلىنغان « تۈرك ئورتاق ئەدەبىياتى تىزىمى » ۋە ماگىستىرلىق ۋە دوكتورلۇق ماقالىلىرىگە قاراڭ.) ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى ھەققىدىكى تەتقىقاتلار بۇندىن بۇرۇن ئېلىپ بېرىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يۇقىرىدا تىلغا ئالغان تەتقىقات مۇھىتىدا كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەر بارلىققا كەلدى.

تۈركىيەدە ئېلىپ بېرىلغان ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى (« ئوغۇز قاغان » داستانىغا ئوخشاش قەدىمكى داستانلار بۇنىڭ سىرتىدا) ھەققىدىكى مول ھوسۇللۇق ئىلمىي تەتقىقاتلار تۆۋەندىكىچە:

ئۇيغۇر خەلق مۇھەببەت داستانلىرى تەتقىقاتىنى چوڭقۇرلاشتۇرغان بۇ ئەسەر، ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى، بولۇپمۇ خەلق داستانلىرى تەتقىقاتىدا مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ.

نەرىن كۆسە (Nerin köse) 1993 - يىلى « تۈرك كۈلتۈرى » ژۇرنىلىنىڭ 365 - ساندا « قىزىل گۈلۈم داستانى » ناملىق ماقالىسىنى ئېلان قىلغان. ماقالىدە، 1982 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن ئۈرۈمچىدە نەشر قىلىنغان « ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى 1 » ناملىق كىتابتىن ئېلىنغان بۇ داستان ھەققىدە ئومۇمىيۈزلۈك تەتقىقات ئېلىپ بېرىلغان.

بىز 1999 - يىلى، ئالمىجان ئىنايەتنىڭ يېتەكچىلىكىدە « چىن تۆمۈر باتۇر داستانى ھەققىدە سېلىشتۇرما تەتقىقات » دېگەن تېمىدا ماگىستىرلىق ئىلمىي ماقالىسى يازدۇق. بۇ ئەمگەك مۇقەددىمە ۋە ئۈنۈمدىن باشقا تۆت بۆلۈمدىن تەركىب تاپقان. بىرىنچى بۆلۈمى: چىن تۆمۈر باتۇر داستانىنىڭ ۋارىيانتلىرىنىڭ سېلىشتۇرۇلىشى ۋە ۋەقەلىك تەھلىلى؛ ئىككىنچى بۆلۈمى: ئەسەردىكى موتىق ھەققىدە تەھلىل؛ ئۈچىنچى بۆلۈمى: ئەسەردىكى شېئىرلار ھەققىدە تەھلىل؛ تۆتىنچى بۆلۈمى: ئەسەر توغرىسىدىكى مەسىلىلەر. بىرىنچى بۆلۈمدە، چىن تۆمۈر باتۇر داستانىنىڭ يەتتە ۋارىيانتى ئون ۋەقەلىك بويىچە سېلىشتۇرۇلغان، ۋەقەلىك تۈزۈلىشىدىكى ئورتاقلىقلار ۋە پەرقلىك كۆرسىتىلگەن. ئوخشاشلىق ۋە پەرقلىرنىڭ سەۋەبى ئۈستىدە ئىزدەنگەن، زۆرۈر تېپىلغاندا ئانادولو خەلق داستانىنىڭ ۋەقەلىك ئالاھىدىلىكلىرى بىلەنمۇ سېلىشتۇرۇلغان. ئىككىنچى بۆلۈمدە، پۈتۈن ۋارىيانتلارنىڭ موتىقلىرى ئون ۋەقەلىك دائىرىسىدە تەرتىپ بويىچە تەھلىل قىلىنغان ۋە ئانادولودا كەڭ تارقالغان خەلق داستانلىرى ۋەقەلىكى بىلەن سېلىشتۇرۇلغان. « چىن تۆمۈر باتۇر » داستانىدىكى بىر قانچە موتىق پەقەت تۈرك دۇنياسى خەلق ئەدەبىياتى بىلەنلا چەكلىنىپ قالماستىن، يەنە ئالتاي تىلى ئائىلىسى ۋە شامان دىنىغا مەنسۇپ مىللەتلەرنىڭ خەلق ئەدەبىياتىدىمۇ كەڭ

تەرجىمىسى بېرىلگەن. ئەسەرنىڭ ۋەقەلىك تەھلىلىدە سىتس سومسون (Stith Thompson) نىڭ « خەلق ئەدەبىياتىنىڭ موتىق ئىندېكسىسى (Literature Motif Index of Folk) » ناملىق ئەسەردىكى ئۇسۇللار قوللىنىلغان.

ئالمىجان ئىنايەت (Alimcan Iayet)، 1992 - يىلى پروفېسسور، دوكتور فىكرەت تۈركمەن (Fikret Türkmen) نىڭ يېتەكچىلىكىدە « ھۆرىلقا - ھەمراجان داستانى ئۈستىدە سېلىشتۇرما تەتقىقات » دېگەن ماگىستىرلىق ئىلمىي ماقالىسىنى يازغان. ماقالىدە « ھۆرىلقا - ھەمراجان » داستانىنىڭ ئوخشاش بولمىغان ئالتە خىل ۋارىيانتى، ۋەقەلىكى، موتىق تۈزۈلىشى، داستاندىكى شېئىرلارنىڭ ۋەقەلىككە خاس ئورۇنلاشتۇرۇلىشى ۋە رولى قاتارلىقلار سېلىشتۇرۇلغان. بۇ ماقالىدە بىر ئۇيغۇر داستانى ۋە بۇ داستاننىڭ باشقا تۈركىي خەلقلەر ئارىسىدىكى ۋارىيانتلىرى ئۈستىدە ئويلىنىش، سېلىشتۇرۇپ تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، داستاننىڭ ئومۇمىي مەزمۇنىنى ئوتتۇرىغا چىقارلغان. ئېرىشكەن مەلۇمات ۋە ماتېرىياللارغا قارىغاندا، بۇ ئىلمىي تەتقىقات ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن فولكلور نەزەرىيەسى ۋە ئۇسۇللىرى نۇقتىسىدىن تۇنجى ۋە قىممەتلىك تەتقىقات ھېسابلىنىدۇ.

ئالمىجان ئىنايەت 1995 - يىلى يەنە پروفېسسور، دوكتور فىكرەت تۈركمەننىڭ يېتەكچىلىكىدە « ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى ئۈستىدە تەتقىقاتلار » ناملىق بىر دوكتورلۇق ئىلمىي ماقالىسى يازغان. بۇ ماقالە « مۇقەددىمە، ئۇيغۇر خەلق داستانلىرىغا توغرىسىدىكى مەسىلىلەر، داستانلارنىڭ ۋەقەلىك تەھلىلى، داستانلارنىڭ موتىق تۈزۈلىشى، داستانلاردا بېرىلگەن شېئىرلار ۋە داستانلاردىكى مۇھىم مەزمۇنلار » دىن ئىبارەت بەش بۆلەكتىن تەركىب تاپقان. ماقالىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان ئالتە داستانى ۋەقەلىك، موتىق، شېئىر ۋە تىپ جەھەتلەردىن تەتقىق قىلىنىپ، بۇ داستانلارنىڭ ئورتاق ئالاھىدىلىكلىرى كۆرسىتىلگەن، يەنە بىر قىممەتلىك تەرىپى، ئانادولو داستانلىرى بىلەنمۇ سېلىشتۇرۇلغان.

گۈلۈم»، «چىن تۆمۈر باتۇر»، «غېرىب - سەنەم»، «تاھىر - زۆھرە»، «سەنۇبەر»، «قەمەرشاھ ۋە شەمسى جانان»، «ھۆرىلقا - ھەمراجان» قاتارلىق ئون ئۇيغۇر خەلق داستانىنىڭ ئەسلى ئۇيغۇرچە تېكىستى ۋە تۈركچە تەرجىمىسى بېرىلگەن.

ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى ھەققىدىكى تۈركىيىدە ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقاتلار، بولۇپمۇ دوكتورانت ئالىمجان ئىنايەتنىڭ تەتقىقاتلىرى، «تۈركىي داستانلارنىڭ تەكشۈرۈلىشى ۋە تۈركچىگە تەرجىمە قىلىنىشى، تارقىلىش ئەھۋالى تەتقىقاتى» دا زور ئەھمىيەتكە ئىگە.

يۇقىرىدا ئۇيغۇر خەلق داستانلىرىدىن تەركىب تاپقان «كۆكتە قۇياش، ئاي ۋە يۇلتۇز، يەردە تاغ ۋە دېڭىز» دېيىلگۈدەك كىشىنى جەلپ قىلىدىغان يېڭى تەتقىقات ساھەسىدە، ئوغۇز نەۋرىلىرىنىڭ ۋە نۇرغۇن چەتئەل تەتقىقاتچىلارنىڭ ئىلمىي ئەمگەكلىرى، ئىزدىنىشلىرىدىن قىسقىچە مەلۇمات بېرىلدى. ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى ھەققىدە 19 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا باشلانغان تەتقىقات تارىخى نۇقتىلىق تونۇشتۇرۇلدى. ھەممىمىزگە مەلۇم بولغىنىدەك، بىر مىللەتنىڭ ئىجتىمائىي، مەدەنىي ۋە ئەدەبىي مەۋجۇتلۇقىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدىغان خەلق داستانلىرى شېئىرلىرى، كىشىنى جەزىبىدار بىر مەنا ئالىمىگە باشلايدۇ. شۇڭا داستان تەتقىقاتچىلىرى بەزىدە «داستان ئالەمى» دەپ ئىشلىتىدۇ. «داستان ئالەمى» نىڭ سىرلىرى تۈگىمەس، جەزىبىدارلىقى يوقالماستۇر!

مەنبە: «ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى ۋە داستانچىلىق ھەققىدە تەتقىقات»، ئابلىكىم مەمەت، 2010 - يىلى، كانىيىلماز نەشرىياتى، 34 - بەت

مۇھەررىرى ۋە كوررېكتورى: روزىھاجى ئىمام (2008)

تارقالغانلىقى مىساللار ئارقىلىق كۆرسىتىلگەن. ئۈچىنچى بۆلۈمىدە، داستانلارنىڭ ۋارىيانتلىرىدىكى شېئىرلار ئون ۋە قەلىك بويىچە ئوخشىمىغان ئۇسۇللاردا تەتقىق قىلىنغان. شېئىرلارنىڭ ۋارىيانت ۋە كۆرۈنۈش بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى ۋە ئۇنىڭ سەۋەبلىرى، بوغۇم ئۆلچىمى، مىسرا سانى، رېتىم، قاپىيە شەكىللىرىگە ئوخشاش ئالاھىدىلىكلىرى ھەققىدە توختالغان. يەنە شېئىرلارنى ئەسەرنىڭ قايىسى ۋە قەلىكىدە كىملىرىنىڭ قانچىلىك بايان قىلىنغانلىقى توغرىسىدىكى تەھلىللەرمۇ بېرىلگەن. تۆتىنچى بۆلۈمىدە، تەتقىقات ئېلىپ بېرىلغان بۇ ئەسەرنىڭ ژانىرى، مەنبەسى، يېزىلغان ۋاقتى ۋە ماكان ھەققىدىكى ئومۇمىي قاراشلار ئوتتۇرىغا قويۇلۇش بىلەن بىرگە، ئەسەردىكى تارىخىي شەخىسلەر، ئادەم ۋە يەر - جاي ناملىرى، ھەرخىل تىپلار تەتقىق قىلىنغان.

ئۇستازىمىز پىروفېسسور، دوكتور فىكرەت تۈركمەن تەييارلىغان ۋە تەرەققىي قىلدۇرغان «تۈركىي داستانلارنىڭ تەكشۈرۈلىشى ۋە تۈركچىگە تەرجىمە قىلىنىشى، تارقىلىش ئەھۋالى تەتقىقاتى» دا، ئەل ئىچىگە تارقالغان بىر قانچە جىلد ئۇيغۇر خەلق داستانى كۆرسىتىلگەن. بۇ زور تەتقىقات 1997 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ھۆكۈمەت تەرىپىدىن قوبۇل قىلىندى ۋە دۆلەتلىك پىلان تەشكىلاتى تەستىقلىغان تۈر قاتارىغا كىرگۈزۈلدى. بۇ ساھەدە 1997 - يىلىدىن ئېتىبارەن «ئالتاي داستانلىرى»، «تۈركىي داستانلار» (ئومۇمىي ئالاھىدىلىكلىرى، شەكلى، شېئىر تەتقىقاتى)، «ئانادولونىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى مۇھەببەت داستانلىرى» غا ئوخشاش قىممەتلىك ئەسەرلەرنىڭ يېزىلىشى بىلەن بىرگە، ئالىمجان ئىنايەتنىڭ «ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى 1» ناملىق ئەسىرىمۇ مەيدانغا كەلدى. بۇ ئەسەرگە «نۇزۇگۈم»، «سېپىت نوچى»، «ئابدۇراھمان غوجا»، «قىزىل





« ئاقساق بۇغا » پوۋېستىنىڭ بەدىئىي مۇۋەپپەقىيىتى توغرىسىدا

خەلپىئاي ئىسھاق (2008)

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە مۇھەممەد باغراشنىڭ « ئاقساق بۇغا » ناملىق پوۋېستىنىڭ مەزمۇنى ۋە تېما ئالاھىدىلىكى، بەدىئىي قۇرۇلمىسى، ئىپادىلەش ئۇسۇلى قاتارلىق جەھەتلەردە مۇلاھىزە قىلىندۇ.
ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: مۇھەممەد باغراش، ئاقساق بۇغا، بەدىئىيلىك.

تېماتىكىلىقى، چوڭقۇر مەزمۇنلۇقلۇقى، مۇكەممەل بەدىئىي قۇرۇلمىسى ۋە ئۆزگىچە ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتە باشقا دەۋرداش پىروزا ئەسەرلىرىدىن زور دەرىجىدە پەرقلىنىدىغان، مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلغان ئەدەبىي ئەسەردۇر. يەنى، يېڭىچە مەيدانغا كەلگەن سېھرىي رېئاللىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا يېزىلغان.

مەلۇم بىر نادىر ئەدەبىي ئەسەرنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشى ئىجتىمائىي ئوبيېكتىپ ئاساسىغا باغلانغان بولىدۇ. ئىستېداتلىق يازغۇچى مۇشۇ ئىجتىمائىي ئوبيېكتىپ ئاساسنى چىڭ تۇتۇپ، ئۇنى چوڭقۇر قازىدۇ ھەم ئىستېتىك تۇيغۇ ۋە باي تەسەۋۋۇر، بەدىئىي ۋاسىتىلەر ياردىمىدە ئەدەبىيات يۈكسەكلىكىگە كۆتۈرۈپ، شۇ ئوبيېكتىپ ئاساس بىلەن تەمىنلىگەن ئىجتىمائىي توپنىڭ ئەڭ مۇھىم ساداسىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. « ئاقساق بۇغا » پوۋېستى ئۇيغۇر ئىجتىمائىي رېئاللىقىنى چىقىش قىلغان ئاساستا، يالغۇز ئۇيغۇر جەمئىيىتىلا ئەمەس، بەلكى، نۆۋەتتە پۈتكۈل دۇنيا قىزىقىۋاتقان مەسىلىنى دادىل ئوتتۇرىغا قويدى يەنى، ئىنسانىيەتنىڭ مەۋجۇدىيەت مەسىلىسىنى ئەدەبىي شەكىلدە يارقىن ئەكس ئەتتۈردى. شۇڭلاشقا، مەزكۇر ئەسەرنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك چىقىشىنى تۆۋەندىكى بىر نەچچە خىل ئامىلدىن ئايرىپ قاراشقا بولمايدۇ.

1. تېما تاللاشتىكى سەزگۈرلۈك

كۈندىن كۈنگە يۈكسىلىۋاتقان بۈگۈنكى زامان ئۇيغۇر پىروزا ئىجادىيىتى جەريانىدا، نۇرغۇنلىغان ئېسىل ئەسەرلەر ئۈزلۈكسىز مەيدانغا كېلىپ ئۇيغۇر ئەدەبىيات بوستانلىقىنى خۇشپۇراق گۈللەر بىلەن بېزىدى. ھەم شۇنىڭدەك، تېمىسىنىڭ كەڭلىكى، مەزمۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، ئىجادىيەت ئۇسۇلىنىڭ ئۆزگىچىلىكى بىلەن يېڭى دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى يەنىمۇ يۇقىرى بالداق سەۋىيەگە كۆتۈرگەن ئاز ساندىكى ئەسەرلەرمۇ مەيدانغا كەلدى. بۇ خىلدىكى ئەسەرلەر بېكىنمە ئىجادىيەت ئۇسۇلىدىن ھالقىپ، دەۋر ئېقىمىغا ماسلىشىپ، ئەنئەنىۋى خەلق روھىنى مەركەز قىلغان ئاساستا ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ دۇنياۋىلىشىش ئىشىكىنى ئېچىپ بەردى. ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب ياراتقان ئىزدىنىش روھىغا باي، مول - ھوسۇللۇق، مەسئۇلىيەتچان يازغۇچى مۇھەممەت ئوسمان باغراشنىڭ « ئاقساق بۇغا » ناملىق پوۋېستى (تارىم ژۇرنىلى 1988 - يىللىق 12 - ساندا ئېلان قىلىنغان) بۇ خىل ئەسەرلەرنىڭ تىپىك ۋەكىلى.

« ئاقساق بۇغا » پوۋېستى 1986 - يىلى يېڭى دەۋر ئەدەبىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن بولۇپ، يازغۇچىنىڭ تەسىرى زور، ۋەكىل خاراكتېردىكى مۇھىم ئەسەرلىرىنىڭ بىرى ھەم يازغۇچى ئىجادىيىتىنىڭ يېڭى پەللىسى ھېسابلىنىدىغان ئەسەر.

« ئاقساق بۇغا » پوۋېستى كەڭ

شەرت قىلىدىغان ئەڭ تۈپكى ماھىيىتى ۋە تەبىئەت دۇنياسىدىكى بىردىنبىر ماددىي ۋە مەنىۋى بايلىق ياراتقۇچىسى ئىكەنلىكى، ھەرقانداق مەۋجۇدىيەتنىڭ ئەڭ ئاۋۋال ئىنساننى مەركەز قىلىدىغانلىقى ۋە ئىنسانىيەتنىڭ تەبىئەت دۇنياسىدىكى مۇتلەق ئۈستۈن ئورنى مۇئەييەنلەشتۈرۈلگەن. شۇنىڭدەك، ھايۋانلارنىڭ ئىنسانلارنىڭ ماددىي ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشلا ئەمەس، مېھىر - شەپقەت بىلەن جاۋاب قايتۇرىدىغانلىقى ۋە ھەتتا ئىنسانلار ئۈچۈن جېنىنىمۇ قۇربان قىلالايدىغانلىقىدەك تەبىئەت دۇنياسىدىكى قوشۇمچە رولى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. يەنە، بۇغا ئاننىڭ بىر ياش، ئاقكۆڭۈل ئايال تەرىپىدىن قۇتۇلدۇرۇلۇشى، قۇملۇقتا ئۇسسۇزلۇقتىن ھوشىدىن كەتكەن كىچىك بىر بالىنىڭ بۇغا ئانا تەرىپىدىن قۇتقۇزۇۋېلىنىشى، ئىشقىيارنىڭ ياتقىدىكى جەڭچىلەرنىڭ تالىشىپ دېگۈدەك كىچىك بۇغا بالىسىغا ئامراقلىق بىلەن كۆڭۈل بۆلۈشى ... قاتارلىق قوشۇمچە ۋەقەلىكلەرمۇ ئىنسانلار بىلەن ھايۋانلارنىڭ بىللە مەۋجۇد تۇرۇشى ۋە بىر - بىرىنى تولۇقلىشىدەك تەقدىرداشلىقى ئۈستىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان.

ئەسەرنىڭ باش قىسمىدا بۆرە ۋە بۇغا بالىسىنىڭ كۈرىشى بايان قىلىنىدۇ ۋە پۈتكۈل ئەسەرنىڭ تۈگۈنى مۇشۇ يەردىن باشلىنىدۇ. بۇ ئارقىلىق تەبىئەت باغرىدىكى بارلىق مەۋجۇداتلار بىر - بىرى بىلەن بولغان ئۆزگەرمەس مۇناسىۋەتكە ئىگە ئىكەنلىكى، پەقەت ئىنسانلار بۇ مۇناسىۋەتلەرنىڭ مەركىزىدە تۇرىدىغانلىقىنى ئىپادىلىگەن.

ئىشقىيار ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى پەرۋىش قىلىپ ھالدىن خەۋەر ئېلىۋاتقان بۇغا بالىسىنى كۆرگەن روتا كوماندىرى رەزىل نىيىتىنى ئاشكارىلايدۇ. روتا كوماندىرى نەپسانىيەتچى، شۆھرەتپەرەست، شەخسىي مەنپەئەتنى ئۈچۈن ۋاستە تاللىمايدىغان، خۇشامەتچى كىشىلەرنىڭ تىپىك ۋەكىلى. يازغۇچى روتا كوماندىرى ئوبرازىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىش ئارقىلىق ئىنسانلار جەمئىيىتىدىكى ئەسلىنى ئۇنتۇغان، پۈتكۈل ئىنسانلارنىڭ يوشۇرۇن مەۋجۇدلىق ئېڭىغا نىسبەتەن مەسئۇلىيەتسىز پوزىتسىيەدە بولىدىغان، ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتتىكى بارلىق مەۋجۇداتلارنىڭ بىردىنبىر ھىمايىچىسى

مۇۋەپپىقىيەتلىك يېزىلغان پروزالاردىكى ئوقۇرمەنلەرنى ئۆزىگە رام قىلىدىغان ئاساسلىق ئامىل - سىيۇزىت بولۇپ، سىيۇزىتنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى ھېكايىنىڭ جەلپكار چىقىشى - چىقماسلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئوقۇرمەنلەر نېمىشقا ئەسەرنى سۆيۈپ ئوقۇيدۇ؟ نېمە ئۈچۈن ئۇنىڭدىن چەكسىز زوقلىنىدۇ؟ بۇ يەردە جاۋاب ناھايىتى ئاددىي، ئوقۇرمەنلەرنىڭ شۇ ئەسەردە ئەكس ئەتكەن مەزمۇنلارغا ئۇلارنىڭ مەنىۋى ئېھتىياجى چۈشكەنلىكىدىندۇر. « ئاقساق بۇغا » پوۋېستىدا، ئاپتور ۋەقەلىكنى ئىنتايىن سەزگۈرلۈك ۋە ماھىرىلىق بىلەن تاللىغان. يەنى، پەن - تېخنىكا كۈنسىپرى تەرەققىي قىلىۋاتقان مۇشۇ يېڭى دەۋردە ئىنسانلارنىڭ ماشىنىلاشقان جەمئىيەتتە ياشاش جەريانىدىكى مەنىۋى ئاچارچىلىقى ۋە ئېكولوگىيە خىرىسى، تەبىئەت ۋە ئىنسانلارنىڭ مۇناسىۋىتى قاتارلىق تېمىلارنى تۆۋەندىكى بىرنەچچە سىيۇزىت ئارقىلىق ئىپادە قىلغانلىقىنى كۆرۈۋېلىشىمىز مۇمكىن:

يازغۇچى مۇھەممەد باغراش تەبىئەت دۇنياسىدىكى تۈرلۈك شەيئىلەرنىڭ تۈپ ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىكلىرىنى ئىنتايىن سەزگۈرلۈك بىلەن بايقاپ، ئىنسان ۋە باشقا مەۋجۇدىيەتلەرنىڭ ئۆزئارا زەنجىرسىمان مۇناسىۋىتى ۋە بىرلىكلىكى، تەقدىرداشلىقىنى ئەسەر باش پېرسوناژى ئىشقىيار ۋە بۇغا بالىسى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە يۈكلەيدۇ. جەڭچى ئىشقىيار تاغلىق رايوندا ھەربىي ۋەزىپە ئۆتەۋېتىپ، يارىلانغان كىچىك بىر بۇغا بالىسىنى بۆرىنىڭ ئاغزىدىن قۇتۇلدۇرۇۋالىدۇ ۋە سۇنغان پۈتۈنى داۋالاپ، ماڭالايدىغان ئىقتىدارغا ئىگە قىلىدۇ. خۇشامەتچى، ئاچكۆز روتا كوماندىرىنىڭ بۇغىنى ئۆلتۈرۈپ، تەخسىكەشلىك قىلىش خام - خىيالىنى بەربات قىلىپ، كىچىككەنە بۇغا بالىسىغا ئەركىنلىك بېرىپ، نورمال ياشاش شارائىتىغا ئېرىشتۈرىدۇ. ئەڭ ئاخىرىدا بۇغا بالىسى قېچىپ قۇتۇلغان تۇرۇقلۇقمۇ ئۆزىگە بارلىق ئىنسانىي مېھىر - مۇھەببەتنى ئانا قىلغان ئىشقىيارنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك رەھبەرلەر ئالدىدا تىلى قىسىلىپ قالماسلىقى ئۈچۈن ئۆز ھاياتىدىن ۋاز كېچىشكە رازى بولۇپ، خەتەرگە تەۋەككۈل قىلغان ھالدا ئادەملەر ئارىسىغا قايتىپ كېلىدۇ. بۇ ئارقىلىق ئىنسانلارنىڭ ئاللىجاناب، مېھىر - مۇھەببەتنى

ئۆزلىرىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئاڭ-تەپەككۈرى بولغان ئەپسانە - رىۋايەتلەرگە تەلۈمۈردى. پۈتكۈل ئىنسانىيەتكە ئورتاق بولغان بۇ خىل ھادىسىنى ئىنتايىن سەزگۈرلۈك بىلەن بايقىغان يازغۇچى مۇھەممەد باغراش « ئاقساق بۇغا » پوۋېستىدىكى نورۇز بايرىمىنىڭ كېلىپ چىقىش تارىخى ۋە بۆرە ئەپسانىسىنى پۈتكۈل ئەسەر روھىغا سىڭدۈرۈپ تەسۋىرلەپ، كىشىلەر ئۆزلىرى ئۇنتۇپ كەتكەن سېھىرلىك غايىلىرىنى ئۆزلىرىگە قايتۇرۇپ بەردى.

« يىلتىز ئىزدەش » تىن ئىبارەت يېڭى دەۋر روھىنىڭ تۈرتكىسىدە ئىنسانلار ئۆز تارىخىنى قايتىدىن ۋاراقلاشقا، يىراقتا قالغان ئېتىقاد - چۈشەنچىلىرىنى قېزىپ چىقىشقا، ئازدۇر - كۆپتۇر ساقلىنىپ قالغان ئەپسانە، نوتېم قالدۇقلىرىغا مۇراجىئەت قىلىشقا باشلىدى. ئەسلىنى ئۇنتۇش ئىنسانىيەتنى ھالاكەتلىككە باشلايدىغان تۈپ سەۋەبتۇر. ئەسەردە ئاپتور بۇ نۇقتىنى بۇغا ئانىنىڭ ئەسلىمىسىدە بېرىلگەن بىر ياشانغان بوۋاي ۋە ياش يىگىتنىڭ دېئالوگى ئارقىلىق ئىنتايىن ئۇستىلىق بىلەن ئىپادىلەپ بەرگەن:

« - ئۆزلىرىنىڭ ئەجدادىنى قەپەزگە سولاپ كۆرگەزمە قىلىپ، كۆڭۈللىرىنى ئاچىدىغان قانداق ئادەملەر ئىكەن ئۇ؟ - بوۋاي غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى ...

- ئۇلار ئادەمنىڭ يېڭى سورتى بولىدۇ، - ھېلىقى يىگىت خاتىرجەم جاۋاب بەردى.

بوۋاي ھېچنەرسىنى چۈشىنەلمەي قالدى. - نېمە دەپ جۈپلۈۋاتىسەن ئۆزۈڭ؟ توخۇنىڭ، كالا، قوينىڭ يېڭى سورتى بار دېگەننى ئاڭلىغانمەن، لېكىن « ئادەملەرنىڭ يېڭى سورتى » دېگىنىڭ نېمىسى؟ ئۇلار يەردىن ئۈنۈپ چىققانلارمۇ؟

- زاۋۇتتا ياسالغان ئادەملەر ... - بۇ گېپىڭدىن قارىسام، ئۇلارنىڭ زاۋۇتتا ياسايمىز دېگىنى تۇرغانلا بىر شەيتان ئىكەنمۇ. شەيتان! ئادەمنىڭ تېرىسى بىلەن گۆشى ئوتتۇرىسىدا شەيتان بار ئەمەسمۇ، مۇبادا ئادەمدە نومۇس، ئاتا-بوۋىسىنىڭ قېنى، ئاتا-بوۋىسىنىڭ مەجەز-خۇلقى، كۆيۈم-سۆيۈمى بولماي پەقەت شەيتانلا بولسا، ئادەمنىڭ ئۆزى جىن - شەيتانغا ئايلىنمايدۇ؟ ۋوي بەچچىغەرلەر .. شەيتان ياسايمىز دېگىنىنى قارا! بۇ پەن - تېخنىكا دېگىنىڭ بەك تەرەققىي قىلىپ كەتسە،

ئىكەنلىكىدەك شەرەپلىك سالاھىيىتىگە نۇقسان يەتكۈزۈپ بىر قىسىم كىشىلەرنى ۋە ئۇلارنىڭ جىنايى قىلمىشلىرىنى چوڭقۇر پاش قىلغان.

يازغۇچى ئەسەر ۋەقەلىكى ئېلىپ بېرىلىدىغان مۇھىتتىنمۇ ناھايىتى ئىنچىكلىك بىلەن تاللىغان. ئەلۋەتتە، مۇھىت پېرسوناژلار خاراكتېرىنى بەلگىلەيدىغان ئامىللارنىڭ بىرى. يازغۇچى ئەسەردە، ئىنسان ۋە ھايۋانلار ئەڭ كۆپ، ئەڭ ئەركىن ئۇچرىشالايدىغان تاغلىق رايوندىن ئىبارەت تەبىئىي مۇھىتنى تاللاپ، ئىنسان ۋە ھايۋانلار مۇناسىۋىتىنىڭ بىمالال راۋاجلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلغان بولسا، ئىشقىيارىنى ئۆستۈرۈپ چوڭ قىلغان ئۇلۇغ ئارت يېزىسىدىكىلەرنىڭ قويۇق ئەنئەنىگە، ئىللىق مېھىر-مۇھەببەتكە تويۇنغان تۇرمۇشى بىلەن ئىنسانلارنىڭ ئامانلىقىنى قوغداش تاپشۇرۇلغان ھەربىي قىسىمدىكى كۈچلۈك ئىنتىزام ۋە جەڭگىۋار ھالەتتىن ئىبارەت ئىجتىمائىي مۇھىت ئارقىلىق ئەسەر باش پېرسوناژى ئىشقىيارىنىڭ قاتمۇقات قىيىنچىلىقلاردىن ھودۇقۇپ قالمايدىغان، ھالقىلىق پەيتلەردە پاراسەت بىلەن يەكۈن چىقىرايدىغان، ئۆز ئەقىدىسىگە سادىقلىقىدەك خاراكتېرىنى يورۇتۇپ بەرگەن.

2. ئەپسانىۋى تۈس ۋە توتېمىزم
يازغۇچى بۇ ئەسەردە، ئەپسانە - رىۋايەتلەرنى كىرگۈزۈپ تەسۋىرلەش ئارقىلىق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تۈرلىرىنىڭ بەدىئىيلىك ئەنئەنىسىگە ئىجادىي ۋارىسلىق قىلغان ئاساستا، مىللىي ئەدەبىيات - سەنئەت مىراسلىرى بايلىقىنى ئۆزىنىڭ بەدىئىي ماھارىتىنىڭ مەنبەسى قىلغان. بۇ مەنبە ئەسەر تېمىسىنى كۈچلۈك ئىجتىمائىيلىققا ۋە يارقىن غايىۋىلىككە ئىگە قىلغان.

ئىپتىدائىي دەۋردە ئىنسانلار تەبىئەت ۋەھىمىسى ئالدىدا ئۆزلىرىگە تەسەللىي سۈپىتىدە ساددا تەپەككۈرى ئارقىلىق گۈزەل ۋە سېھىرلىك ئەپسانىلەرنى يارىتىپ، ئۈمىدۋارلىقنى، غالىبلىقنى نامايەن قىلدى. بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە، ئىنسانلار زىيادە ئەقىللىكى بىلەن تەبىئەتنىڭ بەزىبىر قانۇنىيەتلىرىنى ئىسلاھ قىلدى ۋە ئاخىرىدا سۈنئىيلىكلەر قورشىۋىدا قېلىپ، مەنىۋى ئاچارچىلىقلارغا دۇچ كەلدى. ھەممە نەرسە ئەكسىگە قايتىشى مۇقەررەر بولغىنىدەك، ئۇلار

كۆتۈرگەن ھەيۋەتلىك قارىغاي. ئۇنىڭ تەۋرەنمەس ئىرادىسى، پاك ئەقىدىسى ئۇ ياشىغان مۇھىتتىن، بوۋىسى سۆزلەپ بەرگەن خاسىيەتلىك ئەپسانە - رىۋايەتلەردىن كەلگەن. ئۇ يەنە ئۆز نۆۋىتىدە، ۋەتىنىنى قوغداۋاتقان شەرەپلىك جەڭچى. ئۇ ۋەتىنىنى ھەقىقىي قوغداشنىڭ نېمىلىكىنى ئوبدان بىلىدۇ. ۋەتەننىڭ، تەبىئەتنىڭ ھەر بىر جانلىقى، ھەر بىر تال گىياھى ئۇنىڭ ئۈچۈن مۇقەددەس. ئەسەرنىڭ باش قىسمىدا تەسۋىرلەنگەن بۆرىنىڭ ئۆزى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈشى ئۇنىڭغا ئىنتايىن تەسىر قىلىدۇ. كېچىلىرى كۆز ئالدىغا بۆرىنىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرى ئۆلگەن چاغدىكى ھالىتى كېلىۋالىدۇ. ھەتتا بوينىغا ئېسىۋالغان بۆرە ھوشۇقمۇ مۇزلاپ كەتكەندەك سوغۇق تەسىر بېرىدۇ. كەچكى شەپقە ئۆلۈۋاتقان بۆرىدەك كۆرۈنىدۇ. لېكىن ئاخىرىدا: «ئەگەر مەن بۆرىنى ئۆلتۈرمىسەم، بۆرە بالىسىنى قۇتۇلدۇرالمىتتىم» دېگەن ئوي بىلەن ئۆز - ئۆزىگە تەسەللىي بېرىدۇ. بۇ خىل تەبىئەتنىڭ قانۇنىيىتى ئۇنى خاتىرجەم قىلىدۇ. كۆك بۆرە ۋە ئاق بۇغا ھەر ئىككىلىسىلا تۈركىي مىللەتلەر ئېتىقاد قىلغان توتېم ھايۋان. «ئەرگىنەقۇندىن چىقىش» داستانىدىكى ساماۋى كۆك بۆرە، «گۈزەل ئاق مارال ھېكايىسى» (يەنى «ئوماي ئانا» رىۋايىتى) قاتارلىق ئەپسانە - رىۋايەتلەر تۈركىي مىللەتلەر ئارىسىدا ئەۋلادمۇ ئەۋلاد تارقىلىپ كەلمەكتە. ئەنە شۇ تۈركىي مىللەتلەرنىڭ ئەۋلادى بولغان ئىشقىيار بۆرىنىڭ ئۆلۈشىنى مۇقەررە ھېسابلىغان بولسىمۇ، ھېسداشلىققا، ئاسراش - قوغداشقا تېگىشلىك بولغان بۇغا بالىسىنىڭ ئاڭلىق ئىنسانلار تەرىپىدىن زىيانكەشلىككە ئۇچرىشىغا قەتئىي قارشى تۇرىدۇ. ئۆز ئەجدادىنىڭ ھالاكىتى ئىنسان ئۈچۈن چىداپ تۇرغۇسىز پاجىئە. روتا كوماندىرىنىڭ ھەر خىل ۋاسىتىلەر بىلەن بېسىم قىلىشلىرى ئىشقىيارنى تەۋرىتەلمەيدۇ. چۈنكى، ئۇنىڭ قەلبىدە پارتلاپ تۇرغان كۈچ ھېچقانداق نەرسىگە كۆنمەيدىغان، ھېچقانداق نەرسە كونترول قىلالمايدىغان ئاجايىپ كۈچ ئىدى. بۇغا بالىسىنىڭ يوقاپ كەتكەنلىكىنى بىلگەن ئىشقىيار ھاۋانىڭ بۇزۇلۇشىغا قارىماي ئۇنى ئىزدەپ قويۇق ئورماننىڭ ئىچكىرىسىگە كىرىشكە جۈرئەت قىلىدۇ. يازغۇچى بۇ يەردە ئىنتايىن سەزگۈرلۈك

بىر بال ۱ - قازا ئوخشىمامدۇ، كىشىنى قورقۇتۇپ! - بوۋاي ئورنىدىن ئىرغىپ تۇرۇپ ئۆز ئورنىدا بىر نەچچىنى پىرقىرىۋەتتى ۋە يەنە ئۆز ئورنىغا كېلىپ ئولتۇردى.

- سەن ئۇنچە قىزىشىپ كەتتە، بوۋا، - دېدى باياتىن بېرى خىيالغا چۆمۈپ ئولتۇرغان جۈدەڭگۈ يىگىت، - ئەسلىدە پەن - تېخنىكا دېگەن ئىنسان ئەقلىنىڭ ئۇلۇغلىقىنىڭ بەلگىسى. ئۇنىڭسىز ئىنسان ئۆزىنىڭ چىن ئىنسانلىق ئورنىنى تېپىپ بولالمايدۇ. قارىغاي، دۇنيادا كىمدە بىلىم بولسا، شۇ قەدىرلىك، كىمدە پەن - تېخنىكا تەرەققىي قىلغان بولسا، شۇ بەختلىك ياشاۋاتىدۇغۇ؟! بىلىمىز، پەن - تېخنىكىسىز دۇنيا جاھالەت ۋە قاباھەت ئىچىدە قالغان دۇنياغۇ؟!... مېنىڭچە، پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتىدىن ۋەھىمە يېيىش ئارتۇقچە، ئەڭ مۇھىمى، ئادەملەرنىڭ روھىنى، قەلبىنى، يۈرىكىنى پاكلاشتۇرۇش، ئۇلارنى يۈكسەك مەدەنىيەت ئىگىسىگە ئايلاندۇرۇش ئەڭ مۇھىم مەسىلە، مۇبادا ئادەملەر يۈكسەك ئەخلاق، ئالىيجاناب پەزىلەتكە ئىگە گۈزەل غايە ئىگىسىگە ئايلانسا، ئادەملەر ئارىسىدىكى ھازىرقىدەك كۆرەلمەسلىك، ھەسەتخورلۇق، نەپرەت، دۈشمەنلىكنىڭ ئورنىنى دوستلۇق، ئىشەنچ، چۈشىنىش، ھېسداشلىق، باراۋەرلىك، مۇھەببەت، سۆيگۈ ئىگىلىسە، ئادەملەر ئۆزىنىڭ نوپۇسىنى ئۆزى ئاڭلىق يوسۇندا چەكلىيەلسە، ئۇ چاغدا ھەممە مەسىلە ئۆزلۈكىدىن كۆڭۈلدىكىدەك ھەل بولىدۇ؛ ئۇ چاغدا مەدەنىيەتلىك ئادەملەر تەبىئەت دۇنياسىغا، ئۆز ئانىسىغا مۇئامىلە قىلغاندەك مۇئامىلە قىلىدىغان، دەل - دەرەخ، يەر - زېمىن، گۈل - گىياھ، ھايۋانات ۋە ئۇچار قاناتلارنى ئۆزىنىڭ قېرىندىشىدەك كۆرىدىغان بولىدۇ...»

ئەسەردە يەنە يازغۇچى ئىشقىيار ئوبرازىنى ياراتقاندا ھەربىر گەپ - سۆز، ئىش - ھەرىكەتلىرىگە تەبىئەتنى ئۇلۇغلاش، تەبىئەتتىكى ھەممە مەۋجۇداتنى قەدىرلەش، ئەجدادىغا، توتېمغا بولغان ھۆرمەت، ئۆزى تەۋە بولغان ئىجتىمائىي توپقا بولغان يۈكسەك مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىنى سىڭدۈرۈۋەتكەن. ئىشقىيار قويۇق مىللىي ئەنئەنىگە، پاك ئىنسانىي مېھىر - مۇھەببەتكە تويۇنغان ئۇلۇغ ئارت يېزىسىدىن ئىبارەت مۇنبەت تۇپراقتا قەد

ئەپسانىۋى تۈس ۋە توتېمىزم ئەسەرنى قويۇق مىللىي پۇراققا ئىگە قىلغان. مۇشۇنداق كۈچلۈك مىللىي ئالاھىدىلىك ئەسەرنىڭ بەدىئىي مۇۋەپپىقىيىتىگە ئاساس بولغان.

3. ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا كەم ئۇچرايدىغان ئېكولوگىيە ئېغى

ئىنسانلار ئەڭ دەسلەپتە، ئۆزئارا ئالاقە قىلىش جەريانىدا شەكىللەنگەن مېھىر - مۇھەببەت ۋە پەسكەشلىك، ئاليجانابلىق ۋە رەزىللىك، مۇلايمىلىق ۋە ھەيلىگەرلىك قاتارلىقلارنى ئاشكارا ئىپادىلىمەستىن تەبىئەتكە باغلاپ ئىپادىلىگەن. يەنى، ئەڭ دەسلەپكى ياخشىلىق ۋە يامانلىق چېگرىسىنى ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتنى سۆيۈش - سۆيمەسلىك ۋە ئۇنى ئاسراش - ئاسرىماسلىق بىلەن ئايرىغان. تەبىئەتنى ئۇلۇغلىغان ۋە قىساس ئېلىشىدىن ھەزەر ئەيىلەپ كەلگەن. ھەربىر ئىش - ھەرىكىتىدە تەبىئەتنى ئاسراش مەركەز قىلىنغان. ئەڭ دەسلەپكى ئىپتىدائىي قوشاقلاردا بۇ مەزمۇن ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. بۈگۈنكى دەۋرگە كەلگەندە ئىنسانلار پەن - تېخنىكىنىڭ ياردىمىدە تەبىئەتنى بويسۇندۇرۇۋالغىنىغا ئىشىنىپ، ئۆزلىرىچە كۆرەڭلەپ كېتىشتى. مانا مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە، مۇھەممەد باغراش « ئاقساق بۇغا » پوۋېستى ئارقىلىق ھۇشيار بولۇشقا چاقىردى ھەم پۈتۈن ھاياتلىقنىڭ مەنبەسى بولغان ئانا تەبىئەتنى قوغداش ئىنسانلارغا يۈكلەنگەن ۋەزىپە ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتتى.

ئەسەردە ئىشقىيار ئوبرازى ئىنسانلارنىلا قوغدىماستىن تەبىئەتنىمۇ قوغداشنى شەرەپ بىلىدىغان ئىنسانلارنىڭ تىپىك ۋەكىلى. ئۇ گەرچە ئالىي مەلۇماتلىق بولمىسىمۇ، ئېكولوگىيە تەڭپۇڭلىقىنىڭ نېمىلىكىنى چۈشىنىدۇ. بۇنى بوۋىسى ئۇنىڭغا پەننىي ئاتالغۇلار بىلەن ئەمەس، بەلكى، ئەجدادلار تىلى يەنى زاغرا تىل بىلەن چۈشەندۈرگەن. روتا كوماندىرى بولسا ئۇچىغا چىققان تەبىئەت قاتىلى. ئاپتور روتا كوماندىرى ئوبرازىنى يارىتىش ئارقىلىق، ئىنساننىڭ نىيىتى بۇزۇلسا كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيدىغان، ھەممە ئەسكىلىكلەرنى قىلىشتىن يانمايدىغان ئومۇمىي خاراكتېرنى پاش قىلغان. تەبىئەتكە قارشى چىقىش، تەبىئەتنى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىتىشنىڭ ئىپتىدائىي دەۋرلەردىلا ئەمەس، بەلكى،

بىلەن بىر قاتار تەبىئەت ھادىسىلىرىنى تەپسىلىي بايان قىلدۇ:

« ... ئەتىگەندىن بۇيان كۈچسىز سوقۇپ تۇرغان سوغۇق غۇر - غۇر شامال ئەمدىلىكتە ئۇشتۇمۇت قاتتىق بورانغا ئايلىنىپ كەتتى. ئاسمان بېتىدىكى بۇلۇتلار تۈرمەل - تۈرمەل بولۇپ شامال يۆنىلىشىدە سۈرۈلۈۋاتاتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي، ئاسماننىڭ ئوچۇق يېرى قالماي، ھەممىلا يېرىنى قاپقارا بۇلۇت قاپلىۋالدى. قېيىنزارلىق بوراندا ۋەھىملىك گۈرۈلدەيتتى. تېخى ھېلىراققا ناھايىتى يىراققا ئاڭلىنىۋاتقان گۈلدۈرماما بارا - بارا يېقىنلاپ كەلدى. بىر كەمدە ئىشقىيارنىڭ باش ئۈستىدىلا چاقماق چېقىلىپ، ئاسمان گويىا ئاغدۇرۇلۇپ چۈشىدىغاندەك گۈلدۈرلەپ، تاغۇ-تاشلار سىلكىنىگەندەك بولدى. ئاقىدىنلا قارا يامغۇر قۇيۇۋەتتى ... يامغۇر بارغانسېرى كۈچىيىپ، گويىا ھېلىلا ئاشۇ تاغ ۋە ئورماننى يۇتۇۋېتىدىغان ئەلپازدا شارقىراپ قۇيۇلماقتا ئىدى ... تاغ قاپتىلىدىن سەل قۇيۇلۇۋاتاتتى. بايا ئۇنىڭ بېسىپ كەلگەن يولىدىكى ئوت - چۆپ، ھەتتا كىچىكرەك قورام تاشلار سەلنىڭ ئاستىدا قالغانىدى ... پۈتۈن جىلغا زۇلمەت قاراڭغۇلۇقى ئىچىدە ئاستىن-ئۈستۈن بولۇۋاتقانداك ئىدى ... تار ئېقىن دەھشەتلىك ياۋايى بىر كۈچ بىلەن گۈركىرەپ ئېقىۋاتاتتى ... ئىشقىيار چاقماق يورۇقىدا قاپقارا تۈنەكتەك تۇرۇلۇپ، تاشقىنلاپ ئېقىۋاتقان ئېقىننى تېخىمۇ ئېنىق كۆردى ... »

بۇ بايانلار ئارقىلىق بىر تەرەپتىن، ئىشقىيارنىڭ ئۆزىنى ئەيىبلەش، ئۆزىنى گۇناھكار ھېس قىلىشتىن ئىبارەت پىسخىكىسىنى ئېچىپ بەرسە، يەنە بىر تەرەپتىن، ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتكە قىلغان بارلىق رەھىمسىزلىكلىرىنىڭ ھامان قىساسقا ئۇچرايدىغانلىقىدەك ھەقىقەتكە ئىشارەت قىلىنغان. بۇ يەردە يازغۇچى نوقۇل ھالدا ئىشقىيارنىلا ئەمەس، پۈتكۈل ئىنسانىيەتنى كۆزدە تۇتقان. مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، بۇرە، بۇغا ... قاتارلىق ھايۋانلارنىڭ ھالاكىتى ئەڭ ئاخىرقى ھېسابتا ئىنسانلارنىڭ ھالاكىتى بولۇپ قالىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ ئۆتكەن ۋە ئۇلارنىڭ تەقدىرىنى پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ تەقدىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ تەسۋىرلىگەن. يىغىنچاقلىساق، ئەسەردىكى قويۇق

ناذر ئەسەرلەرنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. 4. ئەسەر تىلىدىكى ئالاھىدىلىكلەر ئەسەر تىلى راۋان، چۈشىنىشلىك بولۇپ، جانلاندىرىش، سىمۋوللاشتۇرۇش، سېلىشتۇرۇش قاتارلىق ئىستىلىستىكىلىق ۋاسىتىلەر ئەسەر تىلىنى جانلىقلىققا ئىگە قىلغان. ئەسەرنىڭ بەدىئىي قۇرۇلمىسىنىڭ مۇكەممەللىكى ئەسەرنىڭ مۇۋەپپىقىيەتلىك چىقىشىغا كاپالەتلىك قىلغان.

يازغۇچى ئەسەر ماۋزۇسىنى « ئاقساق بۇغا » دەپ قويغان. ئەسەردە بۇغا بالىسىنىڭ يارىدار بولۇپ قالغانلىقى سەۋەبلىك، كىشىلەرنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشىشى ۋە شۇنىڭدەك زىيانكەشلىككە ئۇچرىشىغا تاس قېلىشى... قاتارلىق بىر قاتار ۋەقەلىكلەر كېلىپ چىقىدۇ. ئاقساق بولمىغان بولسا، بۇ ۋەقەلەرمۇ كېلىپ چىقماستىن مۇمكىن ئىدى. ئەسەر ماۋزۇسى پۈتكۈل ئەسەر مەزمۇنىغا زىچ مۇناسىۋەتلىك بولغان ئاساستا قويۇلغان.

مەزكۇر ئەسەردە ئاپتور جانلاندىرىش ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ، بۇغا ئانا ۋە بۇغا بالىسىغا زۇۋان بەرگەن. ئۇلار ئىنسانلارغا ئوخشاش پىكىر قىلالايدۇ. ئادەملەر قانداقلا گەپ قىلسا ئۇلار ئاڭلىيالايدۇ، چۈشىنەلەيدۇ. ئاپتور بۇ ئارقىلىق ئىنسانلار بىلەن باشقا جانلىقلارنىڭ مۇناسىۋىتىنى ئىنچىكە تەسۋىرلەشتىكى چەكلىمىلەردىن خالىي ھالدا ئۇلارنىمۇ ئىنسانىي تەپەككۈر بىلەن تەسۋىرلەپ، ئەسەر مەزمۇنىنى كەڭ ھەم چوڭقۇر بايان قىلىپ بېرىش مەقسىتىگە يەتكەن. سىمۋوللاشتۇرۇش ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ، ئەسەرنىڭ ئىدىيەۋى مەزمۇنىنى جەلپكارلىققا، سېھرىيلىككە ئىگە قىلغان. مەسىلەن، ئەسەرنىڭ باش قىسمىدا بۇرنىڭ ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەندىكى ھالىتىنى مۇنداق تەسۋىرلىگەن:

«... بۆرە بەستىلىك ئىكەن، خېلى يەرنى ئىگىلەپ ئۆزىراپ، سوزۇلۇپ ياتاتتى. ئۇنىڭ قويۇق كەلگەن كۈلرەڭ، يۇمشاق تۈكلۈرى ھۇرىيىپ تىكىلىنىپ كەتكەنىدى. بۇرنىڭ تىنىقى باردەك قىلاتتى. ئۇنىڭ بېقىنى تۇرۇپ - تۇرۇپ لىپىلداپ قوياتتى. بۇرنىڭ كۆكرىكىدىن تېخىچە ئوخچۇپ چىقۇۋاتقان قارا قىزىل، قويۇق ۋە ئىسسىق قان قارنى ئېرتىپ تەرتاپقا يامرىماقتا ئىدى. يوغان بىر پارچە

ھازىرمۇ ھەم كەلگۈسىدىمۇ ئوخشاشلا ئىنتايىن قەيەم قىلىش ھېسابلىنىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان. پۈتكۈل ئەسەردە مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ئېكولوگىيەلىك مەسىلىلەر ۋاسىتىلىك ھەم بىۋاسىتە ئەكس ئەتكەن. بۈگۈنكى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا نەزەرىمىزنى ئاغدۇرساق، ئېكولوگىيە ئەدەبىياتىغا تەۋە ئەسەرلەر ئىنتايىن ئاز ياكى يوق دېيەرلىك. بۇ ئۇيغۇر مىللىتى ئېڭىدا ئېكولوگىيە چۈشەنچىسى يوق دېگەنلىك ئەمەس، ئەلۋەتتە! خەلقىمىز قەدىمدىن تارتىپ ئوۋچىلىق، چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ تەبىئەت بىلەن ئەڭ يېقىن تۇرۇپ كەلگەن، تېرىم مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلغان دەۋرلىرىدىن بۇيانمۇ تەبىئەت بىلەن بولغان زىچ مۇناسىۋىتىنى ھەرۋاقىت ئېسىدە يادلاپ كەلگەن. خەلقىمىز ئىچىگە تارقالغان نۇرغۇنلىغان « ئۇنداق قىلسا يامان بولىدۇ، بۇنداق قىلسا يامان بولىدۇ » لارنىڭ ھەممىسى بۇنىڭغا ئەڭ ئاددىي مىسال بولالايدۇ. « ئاقساق بۇغا » پوۋېستىدا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن دەل خەلقىمىزگە خاس بولغان تەبىئەتنى ئاسراش، تەبىئەت بىلەن بىر گەۋدە بولۇشنى ھەر ۋاقىت ئۇنتۇپ قالماسلىقتىن ئىبارەت ئۆزگىچە ئېكولوگىيەلىك ئاڭ. خەلقىمىز ئارىسىدا بۇ ئاڭ قانداقتۇر شوئار - چاقىرىقلارنىڭ تۇرتكىسى بىلەن ئاشكارا ئەمەس، بەلكى، ئەپسانە - رىۋايەتلەر بىلەن بىرىكىپ، ئېتىقاد - چۈشەنچىلەر قاتارىدا يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈلۈپ ئەجدادتىن ئەۋلادقا ئۈزۈلمەي مىراس قالغان. ئىشقىيارنىڭ بوۋىسىنىڭ ئۇلۇغ ئارتلىقلار ئارىسىدا ھۆرمەتكە سازاۋەر بولۇشى، گۈزەل ئەپسانە - رىۋايەتلەرنى سۆزلەپ بېرىشى، كىچىكلەرنى تەبىئەتتىكى ھەربىر مەۋجۇداتلارنى قوغداش - ئاسراشقا دالالەت قىلىشى خەلقىمىزنىڭ ئېكولوگىيەگە كۆڭۈل بۆلۈشىنىڭ كىچىككىنە كارتىنىسىدۇر.

بۇ ئەسەر خەلقىمىزنىڭ ئېكولوگىيە مەسىلىلىرىدىكى ئاكتىپ روھىنى، مەسئۇلىيەتچانلىق ئېڭىنى سۈرەتلەپلا قالماستىن، ئېكولوگىيەلىك تەڭپۇڭلۇق بۇزۇلغان، ساپلىق ۋە تەبىئىيلىك يوقالغان دۇنيادا ئادەملىكىمىز توغرىسىدا قايتا ئويلىنىشقا چاقىرىق قىلىدۇ.

دېمەك، مەزكۇر ئەسەر ئۆز نۆۋىتىدە ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى ئېكولوگىيە ئەكس ئەتكەن

تەييار تۇرغان روتا كوماندىرى ۋە ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك كىشىلەر ئەسەردە باشتىن ئاخىر سېلىشتۇرۇلۇپ چىققان. ئەسەردە يەنە، بۇغا ئانىنىڭ ئاغزىدىن بېرىلگەن بايانلاردا، بوغاز ھالەتتىكى بۇغا ئانىنىڭ ھايۋاناتلار باغچىسىغا ئېلىپ كېلىنگەن چېغىدا، ئۇنى تاماشا قىلىپ كەلگەن كىشىلەر ئارىسىدىكى ھامىلىدار ئايال تەسۋىرلىنىدۇ. ئاپتور بۇ يەردە پات ئارىدا ئانا بولۇش ئالدىدا تۇرغان بۇ ئىككى جانلىقنى سېلىشتۇرۇپ، ھايۋانلارنىڭ مەنپەئەتتىن خالىي، مەسۇم، ئامالسىز قالغان ھالىتى بىلەن ئىنسانلارنىڭ شەخسىي خۇشلۇقى، مەنپەئەتتىن ئۈچۈن ئىنتايىن رەزىل بولۇشىنىڭ تەبىئىي بولۇپ كەتكەنلىكىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ.

خۇلاسە:

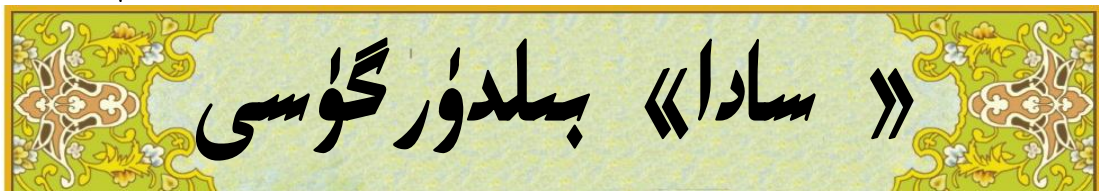
يۇقىرىقىلارنى يىغىنچاقلاپ كەلسەك، ئەسەر تېمىسىنىڭ مۇئەييەن تاللىنىش-تاللىنىشلاردىن ئۆتكەنلىكى، قويۇق ئەپسانىۋى تۈس ۋە توتېمىز چۈشەنچىسىنىڭ پۈتكۈل ئەسەر گەۋدىسىگە يەرلىشىشى، مىللىي ئېكولوگىيەلىك ئاڭنىڭ ئۆزگىچىلىكى، ئەسەرنىڭ بەدىئىي قۇرۇلما ئالاھىدىلىكى ئەسەرنىڭ بەدىئىي مۇۋەپپىقىيىتىنى ياراتقان.

مۇھەررىرى ۋە كوررېكتورى: ئىمام موللاخۇن

يەردىكى كىرىستال دەك ئاپچاق قار بۇرنىنىڭ قېنىغا بويىلىپ، خۇددى چوغلۇق گۈلى ئۇنىڭغا بىر پارچە يەردەك قىيىنچىلىق يېلىنچاپ كەتكەنىدى. بۇرنىنىڭ كۆكرىكىدىن ئېيىلىپ چىقىپ، قارلىق يەرگە يېيىلىپ، ئاستا - ئاستا سىڭىۋاتقان قاندىن ئىسسىق ھور كۆتۈرۈلمەكتە ئىدى...»

مانا بۇ سىمۋوللۇق تەسۋىرلەر ئارقىلىق، ئامالسىز ئۆلتۈرۈلگەن بۇرنىنىڭ دۈشمەن ئەمەس، بەلكى، خەلقىمىز ئۇلۇغلىغان توتېم ھايۋان ئىكەنلىكىگە ئىشارەت قىلىنغانى ھەم خەلقىمىزنىڭ ئەجدادقا چوقۇنۇش، ئەجدادنى ئۇلۇغلاش روھىنىڭ تەبىئەت ھادىسىلىرى ئالدىدىكى گاگگىرىشى ۋە ئىلاجسىزلىقى ئىدى. بىز يەنە يۇقىرىدا بايان قىلغان قەدىمىي ئورمانلىقتىكى سىمۋوللۇق مۇھىت تەسۋىرلىرى ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتنى ئاسرىمىسا كېلىپ چىقىدىغان ئېكولوگىيەلىك تەھلىكلەرنى سەمىمىزگە سالغان.

سېلىشتۇرۇش ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ، ئەسەر پېرسوناژلىرى خاراكتېرىدىكى ئالاھىدىلىكلەرنى روشەنلەشتۈرگەن. بۇغا بالىسىنى بېقىپ، پەرۋىش قىلىدىغان ئىشقىيار ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى ئوبرازلىرىغا ماس ھالدا بۇغا بالىسىنى ئۆلتۈرۈپ تەخسىكەشلىك قىلىشقا



زۇرنىلىمىزنىڭ تېخىمۇ سۈپەتلىك چىقىشى ئۈچۈن تەھرىراتىمىز ساۋاقداشلارغا تۆۋەندىكىلەرنى بىلدۈرمەكچى:

1. ئەسەر ئەۋەتكۈچى ۋورد (Word) ھۆججىتىنىڭ ئىسمىنى ئۆز ئىسمى ياكى ئوقۇغۇچىلىق نومۇرى قىلىپ زۇرنىلىمىز ئېلخەت ئادېرىسىغا ئەۋەتمىشى كېرەك. ئەسەر ئىچىگە ئىسمى - ئاتىسىنى تولۇق يېزىشى زۆرۈر. شۇنى قاتتىق ئەسكەرتىمىزكى ئىسمى - ئاتىسى تولۇق يېزىلمىغان ئەسەرلەر بىردەك قوبۇل قىلىنمايدۇ.
2. ئىملادا شۇ ئۇ ئار تىل - يېزىق كومىتېتى 2009 - يىلى تۈزۈپ نەشر قىلدۇرغان « ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىملا لۇغىتى » ئاساس قىلىنىدۇ.
3. خەت شەكلى بىردەك ALKATIP Basma بولۇشى لازىم. خەت چوڭلىقى 16 بولسا بولىدۇ. خەت بېسىشنى باشلاشتىن بۇرۇن « ئوڭدىن باشلاش » كۇنۇپكىسىنى بېسىۋەتسىڭىز ھەر ئىككى تەرەپكە ياخشى.
4. ھەر بىر ئابزاس بىر تاب (Tab) بوشلۇق قويغاندىن كېيىن باشلىنىدۇ.
5. جۈپ سۆزلەرنىڭ ئارىسىدىكى سىزىقچىنىڭ ھەر ئىككى تەرەپىگە بىردىن بوشلۇق قويۇلىدۇ.
6. دىيالوگلاردا سىزىق (—) بەلگىسى (Shift) بېسىلىپ سىزىقچە بەلگىسى ئىككى قېتىم بېسىلىدۇ) قۇيۇلۇپ بولغاندىن كېيىن بىر بوشلۇق بەلگىسى قويۇلىدۇ.



(ھېكايە)

قايتاتتى. چۈنكى بۇ دۇنياغا ئۇ ئۆزىلا يارالغان ئەمەس، يەنە ئۇ ئۈچۈن كېچە - كۈندۈز سەكپارە بولۇۋاتقان، ھەتتا يۈرىكىنى قوش قوللاپ سۇنشقىمۇ رازى بولغان يىراق يېزىدىكى بىچارە ئانىسىمۇ بار، ئەلۋەتتە. يەنە كېلىپ يۇقىرى مەلۇماتلىقلار يېغىلغان، تەرەققىياتى ئۇچقاندەك تېز بولغان بۇ مەركىزىي شەھەردە ئوقۇش پۇرسىتىنى ئاسان قولغا كەلتۈرگەن ئەمەستە. شۇنداق تۇرۇقلۇق ئۇ ئۆز ئىرادىسىدىن قانداقمۇ ئاسانلا ۋاز كېچەلسۇن؟ ئۇ مۇشۇلارنى خىيال قىلغاچ نىشانسىز ھالدا ئالدىغا قاراپ كېتىپ باراتتى. ئەتراپىدا يەنىلا شۇ مىخ - مىخ ئادەم، كۆڭلىدە ئاللىقانداقتۇر بىر ئەنسىز خىيال.

ئۇنىڭ مېڭىشى شۇ تەرىقىدە داۋاملاشماقتا. ئەمدى ئۇ ئەتراپىغا نەزەر سېلىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ كۆزى تۇيۇقسىز سەككىز ياشلار چامىسىدىكى ئوماق بىر قىزنى يېتىلەپ كېتىۋاتقان ئايالغا چۈشتى. قىز توختىماي شوخلۇق قىلىپ، ھېلىقى ئايالغا ئەركىلەيتتى. ھېلىقى ئايال ئۇنىڭ ئانىسى بولسا كېرەك، ئۇ قىزنىڭ ئوماق قىلىقلىرىغا تويماي - تويماي قارايتتى. ئاسىيەنىڭ كۆڭلىگە تۇيۇقسىز يىراق يېزىدا قالغان ئانىسى كەلدى. ئۇمۇ ئانىسى بىلەن شۇنداق ماڭاتتى، ئانىسىغا شۇنداق ئەركىلەيتتى. ئانىسى بىلەن نۇرغۇن جاپالارنى بىللە تارتقان، خۇشاللىققا بىللە جور بولغان ئىدى. قېنى ئەمدى ئۇنداق گۈزەل چاغلار؟ قېنى ئەمدى ئۇنداق خاتىرجەم چاغلار؟ ئاسىيەنىڭ كۆزىگە لىققىدە ياش كەلدى ۋە بۇنىڭدىن بىر ئاي بۇرۇنقى بىر ئىش يادىغا يەتتى. ئاسىيەلەرنىڭ ئۆيى يېزىدا بولۇپ، ئۇنىڭ

بۇ دۇنيا ھەقىقەتەن بىر سىرلىق قەلئە. بۇ قەلئەنىڭ ئىچىدە قانچىلىغان سىرلىق تىلىماتلارنىڭ يۇشۇرۇپ ياتقانلىقىنى بىلىش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. شۇنىڭغا ئوخشاش كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ ئۆزىمۇ پەرەز قىلىش ئىنتايىن قىيىن ئىمتىھان. ھېچكىم ئىمتىھاندا ئۆزىگە قانداق سوئالنىڭ تاشلىنىدىغانلىقىنى، ئۆزىنى قانداق قىسىمەتلەرنىڭ كۈتۈپ تۇرىدىغانلىقىنى بىلمەيدۇ ھەم بىلىشكە ئاجىزلىق قىلىدۇ. ئىنسان بۇ جەھەتتە تېخى پىشىپ يېتىلمىگەن بىر تەلۋە نادان. ئىنساننىڭ ئەتە توغرىلۇق توغرا كېسىم چىقىرىلىشى، توغرا ئانالىز قىلىپ، يەكۈن چىقىرىلىشى ناتايىن. شۇڭا ئۆزىمۇ ئويلاپ باقمىغان قىسىمەتلەرگە دۇچار بولىدۇ. مەن تۆۋەندە سۆزلەپ ئۆتمەكچى بولغان بۇ قىزمۇ دەل شۇ قىسىمەتلەر گۇۋاھچىسىدۇر.

بۈگۈن مەكتەپكە كەلگەن تۇنجى يەكشەنبە. ئۇ ياتاققا يالغۇز قېلىپ بەلكىم زېرىكتى بولغاي، خۇددى تونۇش بىرەرسى ئۇچراپ قالدىغاندەك كوچىغا چىقىپ نىشانسىزلا ئايلىنىشقا باشلىدى. ئادەمنى ۋەھىمىگە سالدىغان بۇ چوڭ شەھەردە ئالدىراش كېتىپ بېرىۋاتقان مىخ - مىخ ئادەملەر ئىچىدە پەقەت ئۇلا يەككە - يىگانە. بۇ قىزنىڭ ئىسمى ئاسىيە بولۇپ، ئۇ يىراق يېزىدىن بېيجىڭغا ئوقۇشقا كەلگەن. بۈگۈن ئۇنىڭ مەكتەپكە كەلگىنىگە بىر ھەپتە بولغان ئىدى. بەزىدە ئۇ ئۆز يۇرتىدىن، تىكەندەك يالغۇز ئانىسىدىن، دوست - يارەنلىرىدىن ئايرىلىپ بۇنچە يىراق يەرگە ئوقۇشقا كېلىپ قالغىنىغا پۇشايمايمۇ قىلىپ قالاتتى. لېكىن يەنە تېزلا ئۆزىگە

يېزىلىق ھۆكۈمەتكە قاراپ ماڭدى. يېزىلىق ھۆكۈمەت ئالدىدا ئاسىيەنىڭ سىنىپ مۇدىرى دىلىبەر مۇئەللىم ۋە بىر نەچچە دەرس ئوقۇتقۇچىلىرى تۇراتتى. ئاسىيە ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىشىغا قىزغىن ئالغىش بىلەن ئۇنى ئوربۇپلىشتى. چۈنكى ئاسىيە ناھىيە بويىچە بىرىنچى بولغانىدى. يەنە كېلىپ بىردىنبىر ئىچكىرىدىكى نۇقتىلىق ئالىي مەكتەپكە ئۆتكەن ئوقۇغۇچى ئىدى. لېكىن ئاسىيە بۇنىڭدىن ئانچە خوشال ئەمەس، ئۇنىڭ كۆڭلىدە پەقەت بىچارە ئانىسىدىن بۆلەك ھېچ نەرسە يوق. ئاسىيە ئوقۇتقۇچىلىرى بىلەن خوشلىشىپ، چاقىرىق قەغىزىنى ئېلىپ ئاستا ئۆيىگە قاراپ ماڭدى. ئۇ بىردەمدىلا ئۆيىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالغانىدى. ئانىسى بولسا ئۆيىنىڭ ئالدىدا تۆت كۆزى بىلەن قىزىنىڭ يولىغا قاراپ تۇراتتى. ئانا قىزىنى كۆرۈش بىلەنلا يۈگرەپ دېگۈدەك قىزىنىڭ ئالدىغا باردى ۋە خۇشال بولغىنىدىن قىزىنى قۇچاقلانغان پېتى يىغلاپ تاشلىدى. ئۇ چاقىرىقنى قولغا ئېلىپ يېنىش-يېنىشلاپ كۆزىگە سۈرتەتتى، باغرىغا باساتتى. گەرچە ئۇ چاقىرىقتىكى خەنزۇچە خەتلەرنى تونمىسىمۇ، لېكىن قىزىنىڭ مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىغا قوبۇل قىلىنغانلىقىنى بىر سائەت ئىلگىرىلا باشقىلاردىن ئۇقۇپ بولغانىدى. چۈنكى بۇ ياقىتىن ئوت قالاپ بولغۇچە ئۇياقتىن تۆتۈن تارقاپ بولىدىغان بۇ كىچىك يېزىدا ئاسىيەنىڭ بېيجىڭغا ئۆتكەنلىك خەۋىرى بىردەمدىلا كىشىلەرنىڭ ئېغىزىدىكى قىزىق تېمىغا ئايلىنىپ بولغانىدى. لېكىن شۇ پەيتتە ئاسىيە يا يىغلاشنى يا كۈلۈشنى بىلەلمىدى. ھەش-پەش دېگۈچە ئارىدىن يەنە بىر ھەپتە ئۆتۈپ كەتتى. ئاسىيە ئاخىر ئانىسىغا ئۆزىنىڭ خىيالىنى ئېيتىشنى قارار قىلدى. بىر كۈنى كەچلىك تاماقنى يەپ بولغاندىن كېيىن، ئاسىيە ئاستاغىنە ئانىسىنىڭ قېشىغا بېرىپ ئولتۇردى. ئانىسى قىزىنىڭ ئۆزىگە دەيدىغان گېپى بارلىقىنى پەملىدى بولغاي:

— بىرەر گېپىڭ بارمۇ قىزىم؟ — دەپ سورىدى. ئاسىيە بېشىنى ئاستاغىنە لېڭشىتتى، لېكىن ئانىسىغا قانداق دېيىشنى بىلەلمەيۋاتاتتى.

— ئانا، مېنىڭ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇغۇم يوق. مەن ئوقۇمايمەن، — دېدى. ئانىنىڭ بېشى خۇددى چاقماق چاققانداك پىرىدە قايدى.

دادىسى كىچىك ۋاقتىدىلا كېسەل سەۋەبىدىن ئۆلۈپ كەتكەن. ئۇ ھازىر ئانىسى بىلەن بىللە. دادىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئانىسى ئۇنىڭغا ھەم ئانا، ھەم دادا بولۇپ، ئۆيىنىڭ ئېغىر-يېنىك ئىشلىرىنى ھەممىسىنى ئۆزى قىلاتتى. بىكار ۋاقتلىرىدا قوشنىلارنىڭ نانلىرىنى يېقىپ، كىر-قاتلىرىنى يۇيۇپ دېگەندەك، ئۆيىنىڭ خىراجىتىنى قامدايتتى. ئاسىيە بولسا مەكتەپتە ئوقۇيتتى. دەم ئېلىش كۈنلىرىدە ئۇمۇ ئانىسىغا ياردەملىشىپ ئېتىز-ئېرىقنىڭ ئىشلىرىنى قىلاتتى. لېكىن ئانىسى ئۇنى قىلدۇرمايتتى.

— ماڭا ياردەملەشمەسەڭمۇ، دەرسىڭنى ياخشى ئۆگەنسەڭلا مەن ئۈچۈن ئەڭ چوڭ ئىش قىلىپ بەرگەن بولسەن، — دەيتتى دائىم ئۇنىڭغا. ئاسىيەمۇ ئانىسىنىڭ ئۆزىگە سىڭدۈرگەن ئەجرىگە تۇشلۇق مەكتەپتە ئەلاچى بولۇپ ئوقۇدى. ھەش-پەش دېگۈچە ئاسىيەمۇ ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانىنى بېرىپ بولۇپ ئۆيىگە قايتتى. ئۇ ناھايىتى خۇشال ئىدى. چۈنكى ئۇ ئىمتىھانىنى كۆڭلىدىكىدەك ياخشى بېرەلگەن ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ خۇشاللىقى ئۇزۇنغا بارمىدى. ئۇ ئانىسىنىڭ ھەر ۋاقت ئۆزى ئۈچۈن پايىپتەك بولۇۋاتقانلىقىغا، ياشلا تۇرۇپ مۈكچەيگەن بەللىرىگە، قورۇق چۈشكەن يۈزلىرىگە قاراپ ئىچى سىيرىلىپ كېتەتتى. ئۇ ئانىسىنىڭ ئەمدى بۇنداق جاپا تارتىشىنى خالىمايتتى. شۇنىڭ بىلەن ئاخىر ئۇ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇش ئارزۇسىدىن ۋاز كەچتى. لېكىن بۇ خىيالىنى ئانىسىغا ئېيتىمىدى. دېمىسىمۇ ئانىسىنىڭ بارلىق قىلغان ئىشلىرى، تارتقان جاپالىرى قىزىنى نۇقتىلىق ئالىي مەكتەپتە ئوقۇتۇش ئۈچۈن ئەمەسمىدى؟! شۇنداق تۇرۇقلۇق ئۇ يەنە ئانىسىغا قانداقمۇ ئېغىز ئاچالسىۇن؟ شۇ تەرىقىدە بىر نەچچە ھەپتە ئۆتۈپ كەتتى. بىر كۈنى مەھەللىگە ئاسىيەگە چاقىرىق كەلگەنلىك خەۋىرى يېتىپ كەلدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان ئانا نېمە قىلارنى بىلەلمەي قالدى. دە، ئاسىيەنى دەرھال بېرىپ يېزىلىق ھۆكۈمەتتىن ئۇقۇپ كېلىشكە ئەۋەتتى. لېكىن ئاسىيەنىڭ كۆڭلى تېخىمۇ بىسەرەمچانلاشتى. ئۇ تېخى ئانىسىغا ئۆزىنىڭ خىيالىنى ئېيتىپ باقماي تۇرۇپلا بۇ خەۋەر يېتىپ كەلگەنىدى. قىز خۇددى بىرسى ئارقىسىغا تارتىۋاتقانداك ناھايىتى تەسلىكتە

ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئانىسىنىڭ دىلىنى رەنجىتكەنلىكىدىن كۆڭلى ناھايىتى يېرىم بولدى ۋە ئاخىرى ئوقۇش قارارىغا كەلدى.

مەكىزىيى مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇش پۇلى ئالمىغان بىلەن كىرا ھەققى ، مەكتەپكە ياتاق پۇلى ۋە تۇرمۇش خىراجىتى ئۈچۈنمۇ خېلى پۇل كېتىدۇ-دە؟! ئەمما ئۇنىڭ ئائىلە شارائىتى ئۇنىچىلىك ياخشى ئەمەس. شۇ سەۋەبتىن ئاسىيەنىڭ بېشى قاتتى. دەل شۇ كۈنلەردە يېزىلىق ھۆكۈمەت ۋە مەھەللە كومىتېتى بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ ئاسىيەنىڭ ئوقۇش جەريانىدىكى بارلىق خىراجەتلىرىنى ئۈستىگە ئالدىغانلىقىنى ، ئاسىيەنىڭ خاتىرجەم ئوقۇشقا بېرىشىنى ئېيتتى. بۇنىڭدىن ئانا-بالا ئىككەيلەن ۋە مەھەللىدىكىلەر ناھايىتى خۇشال بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئاسىيە خاتىرجەم ھالدا مەكتەپكە كەلدى. مەكتەپكە كەلگەندىن كېيىنمۇ مەكتەپ رەھبەرلىرى ئاسىيەنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇپ، ئۇنى ئوقۇش ياردەم پۇلى ئالدىغان ئوقۇغۇچىلار قاتارىغا تىزىملىدى. ئاسىيە ئاخىرى بىر ياخشى ئوقۇش پۇرسىتىگە ئېرىشتى.

ماشىنىنىڭ سىگنال بېرىشى بىلەن ئاسىيەنىڭ خىيال يېپىلىرى ئۈزۈلدى. ئۇنىڭ ئاناردەك قىزىل مەڭزىدە كۆز ياشلىرى يالتىرماقتا ئىدى. ئۇ كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈپ، چوڭقۇر نەپەس ئالدى ۋە ئۆزىنى يېنىكىلەپ قالغاندەك ھېس قىلدى. چۈنكى ئۇنى يىراق يېزىدا يۇرت-مەھەللە ۋە ئۆزى ئۈچۈن ئەڭ مۇھىم، ئەڭ ئەزىز بولغان ئانىسى قوللىسا، مەكتەپتە بولسا مەكتەپ رەھبەرلىكى، ئوقۇتقۇچى ۋە ساۋاقداشلىرى قوللاۋاتقان تۇرسا ئۇ يەنە نېمىدىن غەم يېسىن؟ شۇنداق تۇرۇقلۇق ئۇ يەنە نېمىشقا سۇلغۇن، روھسىز ھالەتتە يۈرسۇن؟ ئۇ ئەمدى ئويغىنىشى كېرەك. ئۇ شۇلارنى ئويلاپ ئورنىدىن دەس تۇردى-دە، دادىل قەدەملەر بىلەن مەكتەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. ئۇنىڭغا بۇ شەھەر ۋە ئەتراپىدا ئالدىراش كېتىپ بارغان كىشىلەر ئەمدى بايقىدەك ناتونۇش بىلىنمىدى.

مۇھەررىرى: رۇقىيەگۈل تۇرسۇن ئايقۇت
(2010)
كوررېكتور: ئايجامال ئېزىز (2011)

— نېمىشقا؟— دېدى بىچارە ئانا ئارانلا.
— مېنىڭ ئەمدى سىزنىڭ يەنە مەن ئۈچۈن جاپا تارتقىنىڭىزنى كۆرگۈم يوق. مەن ئەمدى سىزنى ئۆزۈم باقمەن، مەن ئوقۇمايمەن،— دېدى ئاسىيە كەسلىنىك بىلەن.

ئانا بىر ھازا توختاپ قالدى. چۈنكى ئۇ قىزىنىڭ چوڭ بولغانلىقىدىن، ئىش ئۇققۇچىلىك بولغانلىقىن خۇشال بولسىمۇ، لېكىن قىزىنىڭ «ئوقۇمايمەن» دېگەن گېپى ئۇنى خاپا قىلىپ قويغان ئىدى. چۈنكى ھەرقانچە جاپا تارتسىمۇ قىزىنى ئوقۇتۇش ئۇنىڭ بىردىنبىر ئارزۇسى، يەنە كېلىپ بۇ ئاسىيەنىڭ دادىسىنىڭ بىردىنبىر ۋەسىيىتى ئىدى. شۇڭا ئانا تەمكىنلىك بىلەن قىزىغا نەسەت قىلىشقا، چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى. لېكىن ئاسىيە خىيالىدىن ياندىغاندەك ئەمەس ئىدى. ئەزەلدىن ئانىسىغا تىكىلىپ قاراشتىنمۇ ئەيمىنىدىغان بۇ قىزنىڭ ئەمدىلىكتە ئۆزى بىلەن بىر مەيداندا تۇرۇپ زوكۇنلىشىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ئانا نېمە قىلارنى بىلەلمەي قالدى. ئانىنىڭ ئۇنى قارارىدىن يېنىشقا كۆندۈرۈشى ئاسان ئەمەستەك قىلاتتى.

«چاڭ» قىلغان ئاۋاز بىلەن ئۆي ئىچى جىمپىلا كەتتى. ئانىنىڭ قولى ھاۋادا پۇلاڭلاپ قالغان ئىدى. ئاسىيە بولسا يۈزىنى تۇتقان پېتى ھاڭزۇپقىپ تۇراتتى. تۇيۇقسىز تەگكەن بۇ تەستەك ئۇنى خېلىلا چۆچۈتۈپ قويغان ئىدى. لېكىن ئۇ بۇنى تېگىشلىك دەپ قارىدى. چۈنكى ئۇ ئانىسىنىڭ بىردىنبىر ئارزۇسىنى يوققا چىقارماقچى بولۇۋاتاتتى. ئانىمۇ ئۆزىنىڭ قانداقلىرىچە قىلىپ قىزىغا قول تەككۈزۈپ قويغانلىقىنى بىلەلمىدى. ئۇ ھاۋادا پۇلاڭلاپ تۇرغان قولىنى ئاستا چۈشۈرۈپ، سۇپىغا بېرىپ ئولتۇردى. ئۆي ئىچى يەنىلا شۇنداق جىمجىت ئىدى.

بۇ جىمجىتلىق بىر نەچچە كۈنگىچە داۋاملاشتى. ئۆي ئىچىدە بۇ توغرىلۇق قايتا مۇنازىرە بولمىدى. كېيىن ئاسىيەنىڭ سىنىپ مۇدىرى دىلبەر مۇتەللىم بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ئاسىيەنىڭ ئۆيىگە خىزمەت ئىشلىگىلى كەلدى. ئاسىيە سىنىپ مۇدىرىدىن ئۆزىنى ئوقۇتۇش ئانىسىنىڭ ئارزۇسى بولۇپلا قالماي، يەنە دادىسىنىڭ بىردىنبىر ۋەسىيىتى



كېچە رىئايىتى

ئالەمجان توختى (2009)

(نەسر)

تۇيۇقسىز چۆچۈگەن كېيىكتەك كۆزلىرىنى ياق، ياق، ئوتلىرىنى، مەشئەللىرىنى يېتىلەپ يېنىمدىن ئاستاغىنا ئۆتۈپ كەتتى. تۇيغۇلىرىم تېنىمگە پېتىشمايتى. ئەتراپ تېخىمۇ سىرلىق بىر گۈزەللىك قوينىدا ئەللەيلىنىۋاتقاندا سەزمەكتە ئىدىم. تىماتىس، گۈزەل كېچىنىڭ بىر بۇرجەكلىرىدىكى مۇڭلۇق كۆيىنى سۈبھى ئۆزىگە ئەگەشتۈرۈپ ئېلىپ كەلگەندەك ئىدى، مېنىڭ يېرىم يۇمۇق كۆزلىرىم شۇ ۋەجىدىنىمكىن، قارچۇقلىرىمدا ھېلىلا ئېتىلىپ چىقىپ كېتىدىغاندەك تىپىرلىماقتا ئىدى. نېمىشقىدۇر، قەدەملىرىم ئېغىرلىشىپ كەتتى، كۆزلىرىم پەرۋاسىز مەندىن ئۇزاپ كەتكەن قىزنى ئۇزىتىپ قويماقچى بولغاندەك، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن يېنىش - يېنىشلاپ قاراپ، بىچارە يېتى قالدى...

مۇڭلۇق كېچىلەر، ئوتلۇق كېچىلەر! سەن مېنى ئۆزۈڭگە ئەنە شۇنداق باغلىۋالغان ئىدىڭ! مەن ھەقىقەتەن ساڭا چىڭ باغلاندىم، شۇ دوقىنى ھەر كۈن ئايلاندىم. نېمە ئۈچۈن، كىم ئۈچۈن بىلمەيتتىم، نىشانسىز قەدەملىرىم ھامان شۇ دوقىنى ئىزلەپ تاپاتتى، بارغانچە ئۇنىڭغا باغلىناتتى. بۇ ۋە بەلكىم ھەر كۈنى دەل شۇ جايدا سۈبھىنى ئۇچراتقانلىقىمدىن بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپ قالاتتىم. خىلۋەت يولنى ھەر كېچە يالغۇز كېزىدىغان شۇ قىزنى تولىمۇ سىرلىق سېزەتتىم. ئۇ قىزنى ھەم سېنىڭ گۈزەللىكىڭنىڭ بىر شەيداسىمكىن، دەپ ئويلايتتىم.

سەن نەچچە رەت سۇس بېقىشىشلارنى بىزلەرگە سوۋغا قىلدىڭ. كېيىن بۇ سۇسلۇققا گۈللەر ئېچىلدى. ئىللىق بىر تەبەسسۇم بىلەن جىلۋىلىك بېقىپ، ئەنە شۇنداق بىر - بىرىمىزدىن ئۇزايدىغان بولدۇق. ئۇ كۈنى ھەم يېنىش يولۇمدا، يەنە شۇ تار يولدا ئۇنى ئۇچراتتىم. ئۇ ماڭا قارشى كېلىۋاتاتتى،

ئەي، شېرىن كېچىلەر، تاتلىق كېچىلەر، مېنى ئۆز قوينىڭغا ئالغىن، ئىللىق قوينۇڭدا بەزلىگىن، مەندىن مۇنچە تەزمىگىن... تاتلىق كېچىلەر، شېرىن كېچىلەر، بولدى قوي، مېنى ئۆز ئەركىمگە قوي. سەندە مۇڭلىنىپ، ساڭلا زارلىنىپ، تەسەللىيسىز قوينۇڭدا بۇ ھالدا ياشغۇم يوق، ئەمدى! يالغانچى كېچىلەر، ئالدامچى كېچىلەر، بىر مەزگىللىك ئۈمىدلەندۈرۈپ قويغان كېچىلەر... مەن قۇش ئىدىم سۇدا ئۇچىدىغان. بېلىق ئىدىم كۆكتە ئۇزىدىغان. مەن شۇنداق، ئەركە شاھ ئىدىم.

بۇرۇنقىدەكلا بېزەكچى يۇلتۇزلىرىڭدىن، ھىلال ئاي ۋە سىرلىق گۈزەللىكىڭدىن نېسىۋە ئىزلەپ كۈچىلىرىڭدا ئايلاندىم. كەچ كۈزۈڭنىڭ شاماللىرى مېنى قارشى ئېلىپ يۈزلىرىمگە ئۆپتى، چاچلىرىمنى ئەركىلەتتى. دەرەخلىرىڭ سارغايغان يوپۇرماقلىرىنى بېشىمغا چاچقۇ قىلدى. كەچ كۈزۈڭنىڭ سوغۇقىدىن تىتىرىگەن ۋۇجۇدۇمدا ئاجايىپ بىر خىل ھاياجان بار ئىدى. مەن يىراقتىن، ناھايىتى يىراقلاردىن تولىمۇ غەمكىن، يېقىملىق بىر كۈيلىرىنى ئاڭلىغاندەك كۆزلىرىمنى يېرىم يۇمۇۋالدىم. ئەنە شۇ خىل مەستخۇشلۇقتا يولۇمنى داۋام قىلدىم. ئاھ، شۇ تار، ئەگرى يوللىرىڭ... بارا - بارا ئۇنىڭغا يېقىنلاشتىم. سارغىيىپ تۆكۈلگەن يوپۇرماقلارغا تولغان تار يولغا بۇرۇلدۇم، - يۇ، يولۇمنى داۋام ئېتەلمىدىم. كۆزلىرىمنى ئاچتىم. ئىككى بۇلاقنى، بىر غايەت زور ئوتنى، مىڭ بالالىق قۇتنى كۆردۈم...

ئۇ سۈبھىنىڭ خۇمارلىق، جادۇ كۆزلىرى ئىدى.

مەن ئۇنى ئەنە شۇنداق ئۇچراتقان ئىدىم، كېچەم. گويىكى بىر - بىرىنى ئەسلىرىگە ئالمايۋاتقان كونا تونۇشلاردەك، تېڭىرقاش ئىچىدە ئۇزاق تىكىلىپ تۇرۇپ قالدۇق. ئۇ

قان ياشلىق غېرىب ساڭا دەرد - ئەھۋال ئېيتىپ كەلدى. سەن ئىشەنمىدىڭ، تېخى نەچچە كۈن ئالدىدا قوينۇڭدا شادلىنىپ سېنى ھەم خۇش قىلغان، ئالدىڭدىكى بىچارەك بىلەن تۇمۇچۇقلاردەك چۇرۇقلىشىپ، كۈلۈشكەن ئۇ قىزنىڭ كۆكلەر ئارا پەرۋاز قىلىپ يىراقلىرىغا، بارسا كەلمەس جايلارغا ئۇچۇپ كەتكىنىگە ھەيران ئىدىڭ. ئاھ، كېچە، دەرتلىك كېچە، مۇڭ كېچە، كەچمىشلىك كېچە! قايسى بىرىگە ئىشىنىپ بولالايتىڭ، قايسى بىرىنى چۈشىنىپ بولالايتىڭ. مانا بۇ يۇتۇپ تويماز زېمىننىڭ، ئالمىشىپ تويماز دەۋرنىڭ بىزىگە تاڭغان ئويۇنلىرى ئەمەسمۇ؟ مانا بۇ ھەقىقىي، چىن بىر ھاياتلىقنىڭ سېنىڭ قوينۇڭدا تاماملانغان ھېكايىسى.

ئاھ، كېچىلەر، كەچمىشلىرى باي كېچىلەر، گۆرىستانغا ئايلانغان بولساڭمۇ، قەلبىمدە مەڭگۈ گۈلىستان كېچىلەر!!!

مۇھەررىر: روزىھاجى ئىمام (2008)

كوررېكتورى: شەمشەق مەر نىياز (2009)

نېمىشقىدۇر جىددىيلىشەتتىم. ئۇ چىرايلىق بىر جىلۋە بىلەن يەنە مەندىن ئۇزىماقچى ئىدى. دەل شۇ چاغدا، سەلەكىن شامال ئۇنىڭ بوينىغا ئوربۇلغان نېپىز ياغلىقنى قولۇمغا تۇتقۇزۇپ، كۆزلىرىنى قىسىپ، ھەييارلىق بىلەن يەنە مەندىن ئۇزىدى. ئىككىمىز تەڭلا ئارقىمىزغا قايرىلىپ، بىر - بىرىمىزگە قارىدۇق. ئۇ قولۇمغا قاراپ ھەممىنى چۈشەندى ۋە يەنە شۇ ئىللىق كۈلۈمسىرىشى بىلەن قېشىمغا كەلدى... قالىتتى كېچىلەر، پەيزى كېچىلەر، مېنىڭ ھېكايەمنى سەن ئەنە شۇنداق باشلىغان ئىدىڭ.

كۈنلەر ئۆتتى، كۈنلەرگە ئەگىشىپ ئايلارمۇ ئۆتتى. سېنىڭ سېھىرلىك، خىلۋەت قوينۇڭدا، شۇ تار يوللىرىڭدا، بىر جۈپ قىز - يىگىت شاد كۈلكىلىرىنى ياڭرىتىپ، پىچىرلىشىپ كېلىدىغان، ساڭا نۇرغۇن، نۇرغۇن ھېكايە، ئەسلىمىلەرنى قالدۇرۇپ، يوللىرىغا راۋان بولىدىغان بولدى.

كۈنلا ئەمەس ئاي، ئايلا ئەمەس نەچچە، نەچچە يىللار ئۆتتى. ئاشۇ تار يوللىرىڭدا بىر

مەسنەۋى

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرى (2009)

مۇھەببەت بابىدا ئەسلىم، كۈرەشچانلىق ئىدى پەسلىم، ھۆجۇم قىلدىڭ سېرىق ئەڭلىم، مەجبۇر قىلدىڭ مېنى تەسلىم. دەردىم ئېيتىپ يازسام مەكتۇپ، يىرتىۋەتتىڭ، يوق تەكەللۇپ، پەرۋاسزلا تېخى تۇرتۇپ، ھىجران ماڭا بولدى مەنسۇپ. ئەلەملەردىن يۈرەك تارتۇق، دەيسەن بۇ ھەم ساڭا ئارتۇق، تىرىك ياشاش، ساڭا ئارتۇق، بوپتۇ رەھىم جېنىڭ قالدۇق. بولدۇم قۇلۇڭ، باقتىم يولۇڭ، كەتمەس ئويۇڭ، ئۆچمەس ئوتۇڭ. سەپەرلەردە مەن دۇلدۇلۇڭ، ئۆزگە ئۆزەر نېچۈن گۈلۇڭ؟ كامان قىلىپ قاشلىرىڭنى، بەتلەپ كىرىپك ئوقلىرىڭنى، بىرلا سىلكىپ ساچلىرىڭنى، ئاتتىڭ ئازاب تاشلىرىڭنى. سۇندۇڭ قەدەھ، ھىجرانلىق مەي، چېلىپ يۈردۈم ئەقىدە مەي. سۆزىسىز كەچتىڭ، مەن نە قىلاي، دېدىم: «ئۈمىدلەردىن گۈل يەي...» تۈزۈپ كېتەي دەيدۇ چېچەك، توسالامسەن يېپىپ ئېتەك، كۈلمەك بولسا كۈلەر بۆلەك، زورلاپ تېڭىپ بولماس يۈرەك. ھەر بىر سۆزۈڭ قامۇس، غەزەل، ھەر قارىشىڭ مەنا، زۇھەل، ھىجران ئوقۇڭ، قىلدى كېسەل، كېتەرەنمۇ تاپماي ۋىسال. قۇبۇل قىلماي تاۋابىمنى، ئىلىك ئالماي سالامىنى، كۆكلەتكەچكە ئازابىمنى، چالدىم مۇڭلۇق ساتارمىنى. قۇيۇپ ئۇيغۇر ئۆلۈشىنى، تىلەر سېنىڭ كۈلۈشۈڭنى، مەيلى كۆرگىن كۆرۈشۈڭنى، تىلىمەيمەن يۆلىشۈڭنى.

مۇھەررىرى: توختىقارى نۇر (2008) كوررېكتورى: شەمشەق مەر نىياز (2009)



تەرجىمە كۆزىنىكى

ئىسمايىل ھېكم (2009) تەرجىمىسى

بىر قاچا چۆچۈرە

دېدى بۇنى ئاڭلىغان موماي ئېغىر بېسىقلىق بىلەن، — ئويلاپ بېقىڭ، مەن سىزگە پەقەت بىر قاچىلا چۆچۈرە بەردىم، سىز مەندىن شۇنداق مىننەتدار بولۇپ كەتتىڭىز، لېكىن ئاپىڭىز سىزگە ئون يىلدىن بۇيان تاماق بېرىپ كېلىۋاتىدۇ. نېمىشقا ئاپىڭىزدىن مىننەتدار بولماي، يەنە نېمىشقا ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشىسىز؟

قىز بۇنى ئاڭلاپ داڭقىتىپ تۇرۇپلا قالدى. ئۇ چۆچۈرىنى ئالدىراپ - تېنەپ ئىچىپلا ئۆيىگە قاراپ ماڭدى. ئۆيىگە ئاز قالغاندا چىرايىدىن ھارغىنلىق چىقىپ تۇرىدىغان ئاپىسىنىڭ يول ئېغىزىدا تۆت ئەتراپقا قاراپ كىملىرىنىدۇر ئىزدەۋاتقانلىقىنى كۆردى. ئۇنى كۆرۈپلا ئاپىسىنىڭ چىرايىدا خۇشاللىق ئالامەتلىرى جىلۋىلەندى.

— تېزراق بولۇڭ، تاماقنى تەييار قىلىپ قويدۇم. ۋاقتىدا يېمىسىڭىز سوۋۇپ قالىدۇ! بۇ ۋاقىتتا قىزچاقنىڭ كۆز ياشلىرى ئىختىيارسىز ھالدا يېپى ئۈزۈلگەن مارجاندەك تۆكۈلۈشكە باشلىدى.

بەزى ۋاقىتتا بىز باشقىلارنىڭ بىزگە قىلغان كىچىككىنە ئىلتىپاتىغا ئېيتىپ - تۈگەتكۈسىز مىننەتدارلىق بىلدۈرىمىز، ئەكسىچە يېقىنلىرىمىزنىڭ بىر ئۆمۈر قىلغان مېھىر - شەپقىتىنى قاراپ تۇرۇپ كۆرمەسكە سالمىز.

« ئوقۇرمەنلەر » ژۇرنىلىنىڭ 2004 - يىللىق 8 - ئايلىق سانىدىن تەرجىمە قىلىندى.

ئۇ كۈنى، قىز ئاپىسى بىلەن يەنە ئۇرۇشۇپ قالدى، شۇ ئاچچىقىدا كەينىگە بۇرۇلغىنىچە چىقىپ كەتتى. خېلى ئۇزۇن ماڭغاندىن كېيىن، بىر ئاشخانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالدى. بىردىنلا قورسىقىنىڭ ئاچقانلىقىنى سەزدى. يانچۇقنى ئاخشۇرۇۋىدى، يېنىدا بىرەر تال تەڭگىمۇ يوق بۇلۇپ چىقتى. ئاشپۇزۇلنىڭ خوجايىنى ناھايىتى خۇشخۇي مومايدەك كۆرۈنەتتى. موماي قىزنى كۆرۈپ:

— بالام، تاماق يەمسىز؟ — دەپ سورىدى موماي.

— لېكىن... لېكىن، مەن پۇل ئېلىۋېلىشنى ئۇنتۇپ قاپتىمەن، — دېدى ئۇ ناھايىتى ئوڭايىزىلانغان ھالدا.

— ھېچقىسى يوق، مەن سىزنى مېھمان قىلاي، — دېدى موماي. موماي بىر قاچا چۆچۈرە ۋە بىر تەخسە سەينى قىزنىڭ ئالدىغا قويدى. قىزچاق مىننەتدار بولغانلىقتىن، بىر نەچچە قوشۇق ئىچىشىگىلا كۆز ياشلىرى تاراملاپ چۆچۈرىگە ئارىلىشىپ كەتتى. — نېمە بولىدىڭىز؟

— ھېچنەمە، سىزدىن تولىمۇ مىننەتدار بولدۇم شۇ، — دېدى ئۇ قىز كۆز ياشلىرىنى سۈرتكەچ، — بىز گەرچە تونۇشمىساقمۇ، ماڭا كۆپ ياخشىلىق قىلدىڭىز، يەنە ماڭا چۆچۈرە پىشۇرۇپ بەردىڭىز. ئەسلىدە، مەن ئاپام بىلەن ئۇرۇشۇپ قالغان ئىدىم، ئۇ مېنى قوغلاپ چىقاردى، يەنە تېخى ماڭا ئەمدى ھەرگىز قايتىپ كەلمە، دېدى.

— سىز نېمىشقا بۇنداق ئويلايسىز؟ —

چوڭلارنىڭ غېرىبىلىقى

ياشانغان ئوقۇرمەنگە بەكلا ئوچ بولۇپ

كۈتۈپخانىدىكى باشقۇرغۇچى ئايال بۇ

بۇ ياشانغان ئايالدىن بەك ئېھتىيات قىلىدىكەن. ئەلۋەتتە بەك ياقۇرۇمۇ كەتمەيدىكەن.

ئۇ دەرگۇمان بولۇپ ئۇدۇللا ئاپسىنىڭ ئۆيىگە باردى. ئۇنىڭ دادىسى ئىككى يىل بۇرۇنلا كېسەل سەۋەبى بىلەن ئالەمدىن ئۆتكەن بولۇپ، ئاپسى يالغۇز تۇراتتى. ئۇ بۇ ئىشنى دېيىشىگىلا ئاپسى قەتئىي ئىنكار قىلىپ: « بۇ قانداق ئىش، ئۇلار خاتا چۈشىنىپ قاپتۇ. مەن پەقەتلا ئايلىنىمەن، كېلىمەن » دېدى. ئۇ ئاپسىنى ئەيىبلەشكە ئاپسى ئېغىر ئۇھسىنىپ، قايقۇرغان ھالدا:

— مەن ئەتىگەندىن كەچكىچە بەك زېرىكىپ كېتىمەن، ئەمەلىيەتتە دۇكان ئايلىنىشىم ۋاقىت ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن ئەمەسمۇ؟ ۋاقىت ئۇزارغانسېرى ئادەتلىنىپ قاپتىمەن. بىر كۈن بارمىسام تۇرالماي قالدىكەنمەن، بولمىسا مەن نېمە ئىش قىلىمەن؟— دېدى. سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، ئاقارغان چاچلىرىنى تۇتقىنچە كۆز يېشى قىلدى.

ئۇنىڭ ئىچى بىردىنلا ئاچچىق بولۇپ قالدى. ئۇلار بىر ئوغۇل، ئىككى قىز بولۇپ، ھەرخىل سەۋەبلەر بىلەن ئاپسىنى دائىم يوقلاپ تۇرالمىغاچقا ئاپسىنىڭ يالغۇزلۇق ۋە غەربىلىق ھېس قىلىشى ۋە ئۇنى تۈگەتمەكچى بولۇشى تەبىئىي بىر ئىش ئىدى.

ئەتسى ئەتىگەندە ئۇ ئىشقا باردى. ھېلىقى دۈمچەك ياشانغان كىشىنىڭ ئاۋۋالقىدەكلا قىرائەتخانا ئىشىكى ئالدىدا ساقلانغانلىقىنى كۆرۈپ، نېمىشقىدۇر ئۇنىڭ قەلبىدە بىر خىل ئىللىق سېزىم پەيدا بولدى. تۇنجى قېتىم ھېلىقى ياشانغان كىشىگە ئىللىق مۇئامىلە قىلدى. كۈلۈمسىرىگەن ھالدا:

— بوۋا، ئەتىگەنلىكىڭىز خەيرلىك بولسۇن، قېنى كىرىڭ،— دېدى.

« ئوقۇرمەنلەر » زۇرنىلىنىڭ 2004 - يىللىق 8 - ئايلىق سانىدىن تەرجىمە قىلىندى.

كەتكەندى.

بوۋاي ئاز دېگەندىمۇ 70 ياشلاردىكى بىر دۈمچەك كىشى بولۇپ، ھەر كۈنى دېگۈدەك كۈتۈپخاننىڭ گېزىت - ژۇرنال ئوقۇش ئۆيىدە بولاتتى. ئېغىر بوران - چاپقۇنمۇ ئۇنىڭغا توسقۇنلۇق قىلالمايتتى. بارلىق ئوقۇرمەنلەر ئىچىدە كۈتۈپخانغا ھەممىدىن بۇرۇن كىرىپ، ئەڭ ئاخىرىدا چىقىپ كېتەتتى. بەزىدە ئوقۇرمەنلەرنىڭ ھەممىسى قايتىپ كەتسىمۇ، ئۇ كەتمەيتتى. ھەر كۈنى مۇشۇنداق بولسا ئادەمنىڭ ئىچىنى سىقىمامدۇ؟ ئەمەلىيەتتە ئۇ كۈتۈپخانغا كەلسە مەقسەتسىزلا ئۇنى - بۇنى ۋاراقلايتتى. ئېنىقكى، ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشى ۋاقىت ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن ئىدى.

قىرائەتخانا باشقۇرغۇچىسى بارغانسېرى بۇ دۈمچەك ياشانغان كىشىگە قارىمايدىغان بولدى. ئۇ كېلىپ ئاۋارە قىلىسلا باشقا خىزمەتچىلەرمۇ شۇنداق قىلاتتى، ئازراقمۇ دوستانە مۇئامىلە قىلمايتتى.

تاسادىپىي يۈز بەرگەن بىر ئىش ھېلىقى ئايال كۈتۈپخانغا خىزمەتچىسىنىڭ ياشانغان كىشىگە بولغان قارىشىنى ئۆزگەرتىۋەتتى. ئۇ كۈنى كۈتۈپخانغا باشقۇرغۇچى ئايال خىزمەتتىن قايتقاندا خىزمەتچىسى ئۇنىڭدىن:

— سىزنىڭ ئاپىڭىز بىر سودا ساراينىڭ كۆزەتكۈچىلىكىگە قوبۇل قىلىندىما؟— دەپ سوپا قالدى.

— ئاپامنىڭ ئۇنداق دېگىنىنى ئاڭلىمىدىم، دېدى ئۇ ھەيران بولۇپ.

ئەسلىدە خىزمەتچىسىنىڭ ئايالى مەلۇم سودا سارىيىدا تىجارەتچى بولۇپ، ئۇلارنىڭ سودا سارىيى ھەر كۈنى ئىشكىنى ئېچىشىغىلا تۇنجى بولۇپ ئۇنىڭ ئاپسىنى كۈتۈۋالدىكەن. ئاپسى ھېچنىمە ئالمايدىكەن، پۈكەيگە يۆلىنىپ ئۇنى - بۇنى سورايدىكەن. ۋاقىت ئۇزارغانسېرى تىجارەتچىلەر بۇ ياشانغان ئايالنى سودا ساراينىڭ خوجايىنى ياللىۋالغان كۆزەتكۈچى ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپتۇ. شۇڭا تىجارەتچىلەر

تەرجىمە مۇھەررىرى: ئايگۈزەل شاھنۆمەر (2008)

كوررېكتورى: خانقىز مەتتوختى (2007)



تۈركچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: تۈركىزات ئابدۇبەسىر (2009)

ساياھەتنى باشلىشى

ئەرۋىيا چەلبىنىڭ خىياللىرى بولسا كۆپ پەرقلق ئىدى. كىچىك چاغلىرىدىن باشلاپلا كۆڭلىدە ساياھەتكە بولغان كۈچلۈك ئىشتىياق يالقۇنلىناتتى. يېڭى يەرلەرنى كۆرۈش، يېڭى ئىنسانلار بىلەن تونۇشۇشنى ئويلايتتى. شۇ ۋەجىدىن ئوردىدا ئۇزۇن تۇرمىدى. ئۆزىنىڭ بايانلىرىغا قارىغاندا، ئۇ بىر چۈشنىڭ تۈرتكىسى بىلەن ئۆز ساياھىتىنى باشلىغان. بۇ چۈش مانا مۇنداق:

چۈشىدە ئۇ ئىستانبۇلنىڭ يەمىش ئىسكەلەسى (يەر نامى) ئەتراپىدىكى ئاھى چەلبى جامەسىدىمىش. ئۇ يەردە چوڭ بىر جامائەت بارمىش. شۇنداق زەن سېلىپ قارىسا، جامائەت بېشىدا ئىسلام پەيغەمبىرى مۇھەممەد تۇرغىدەكمىش. تۆت سادىق خەلىپىسى ۋە ساھابىلىرىمۇ شۇ يەردىمىش. چەلبى مۇھەممەدنىڭ يېنىغا بېرىپ ئۇنىڭدىن شاپائەت تىلىمەكچى بولمىش. ئەمما بېرىشقا جاسارەت قىلالماسمىش. ئاخىرى شۇنداق بىر جاسارەتكە كېلىپ، « شاپائەت يا رەسۇلۇللاھ » دېمەكچى بولۇپ، « ساياھەت يا رەسۇلۇللاھ » دەپتۇمىش. شۇ سەۋەبتىن دىشۋارچىلىقلاردىن، خەتەر ۋە تۈرلۈك ھادىسىلەرنى باشتىن كەچۈرۈشتىن ۋاز كەچمەي 70 يېشىغىچە داۋاملاشقان بۇ سەپىرىنى باشلايدۇ.

تۇنجى سەپىرىنى ئىستانبۇل ۋە ئۇنىڭ ئەتراپلىرىدىكى جايلاردىن باشلىدى. كېيىن ئىستانبۇلنىڭ سىرتلىرىغا يۈردى. ساياھەتلىرى بىرىنىڭ كەينىدىن بىر

2011 - يىلى بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى مائارىپ، بىلىم ۋە مەدەنىيەت ئورگىنى ئەرۋىيا چەلبى تەۋەللۇتىنىڭ 400 يىللىقىنى تەبرىكلەش بىلەن بىرگە، بۇ يىلى مەشھۇر تۈرك سەيياھى ئەرۋىيا چەلبى يىلى قىلىپ بېكىتتى.

ئەرۋىيا چەلبى 1611 - يىلى 25 - مارت ئىستانبۇلنىڭ ئۇنكاپانى مەھەللىسىدە توغۇلدى. ئاتىسى دەرۋىش مەھمەت زىللى، سۇلايماندىن ئاھمەدگىچە بولغان پادىشاھلارنىڭ قۇيۇمچىلىق ئىشىنى قىلغان ۋە ئۇرۇشلارغا قاتناشقان. چەلبى ئائىلىسى ئەسلى كۈتاهيالىق بولۇپ، فەتىھتىن كېيىن ئىستانبۇلغا يەرلەشكەن.

چەلبى ياخشى مائارىپ تەربىيىسى كۆردى. دەسلەپ مەھەللە مەكتىپىدە ئوقۇدى. ئۇنىڭدىن كېيىن شەيخۇلئىسلام ھامىت ئەپەندى مەدرىسىگە كىردى. بۇ يەردە 7 يىل ئوقۇغاندىن كېيىن ئوردىغا تەۋە بىر مەكتەپ بولغان ئەندەرۇندا تەربىيە ئالدى.

ئۇ مەكتەپ دەرسلەردىن سىرت شەخسىي ئوقۇتقۇچىلىرىدىن قۇرئان، ئەرەبچە، خۇشخەت، مۇزىكا، تەنتەربىيە ۋە چەتئەل تىلى دەرسلەرنى ئالدى. قۇرئاننى يادلاپ ھاپىز بولدى.

ئەرۋىيا چەلبى ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئوردىغا خىزمەتكە كىردى. قىلغان ئىشلىرى ۋە تۆھپىلىرى بىلەن دۆلەت كاتتىلىرىنىڭ ياقتۇرىشىغا ئېرىشتى. شۇ سەۋەبتىن تېخىمۇ يۈكسەك خىزمەتلەرگە تەيىنلىنىشى مۇمكىن ئىدى.

« ساياھەتنامە » ئەۋلىيا چەلەبى تەرىپىدىن 17-ئەسىردە يېزىلغان مەشھۇر ساياھەت ئەسىرىدۇر. ئۇ جەمئىي 10 جىلدتىن تەركىب تاپقان.

ھەققانىي بىر كۆز بىلەن كۆرگەن ۋەقەلەر، پەردازسىز ۋە ساپ، بەزەن ھەيران قالارلىق تۈستە، خەلق چۈشىنەلەيدىغان شەكىلدە يېزىلغان. يەنە، خەلىق چۈشىنەلەيدىغان نۇرغۇن ئىدىئوملار قوللىنىلغان.

ئەۋلىيا چەلەبى ساياھەتنامىسىدە كەزگەن ۋە كۆرگەن جايلارنى ئۆز ئۆسۈبىدا قەلەمگە ئالدى. ئەۋلىيا چەلەبىنىڭ 10 جىلدىلىق ساياھەتنامىسى كەزگەن مەملىكەتلىرى ھەققىدە مۇھىم بىلىملەرنى ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن. مەزكۇر ئەسەر تۈرك مەدەنىيەت تارىخى ۋە ساياھەت ئەدەبىياتى نۇقتىسىدىن مۇھىم ئورۇنغا ساھىبتۇر.

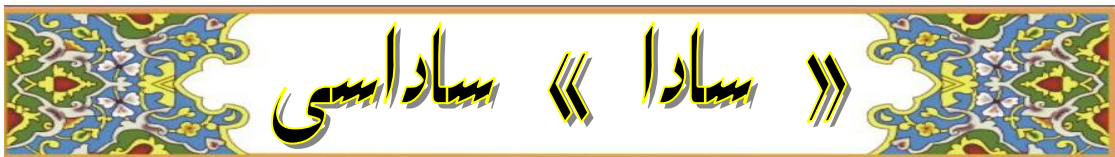
مەنبە: تۈركچە ۋىكىپېدىيا قامۇس تورى.
كوررېكتورى: نۇربىگۈل ئەھمەت (2009)

داۋاملاشتى. پۈتۈن - سۈرۈك ئەللىك يىل توختىماستىن جاھان كەزدى. كەزگەن جايلارى شۇ ۋاقىتتىكى ئوسمانلى ئىمپېراتورلىقى تەۋەسىدىكى ھەممە جايلارنى دېگۈدەك ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىدى.

ئەۋلىيا چەلەبى ساياھىتى جەريانىدا نۇرغۇن قىزىقارلىق ئىشلارنى كۆردى. يېڭى كىشىلەر بىلەن تونۇشتى، نۇرغۇن ۋەقەلەرگە شاھىد بولدى ۋە بۇ كىشىلەر ۋە ئىشلارنى سۆزلەپ، كىتابغا ھۆسن قوشتى. ساياھىتى جەريانىدا كۆپ قېتىم ئۆلۈم بىلەن يۈزمۇ-يۈز كەلدى. ئۇرۇشلارغا قاتنىشىپ شۇ ئۇرۇشلارنى، يەرلەرنى ۋە جايلارنى قەلەمگە ئالدى. ساياھىتىنىڭ ئاخىرقى نۇقتىسى مىسىر بولدى. 1682-يىلى مىسىردا ۋاپات بولدى.

ئەۋلىيا چەلەبىنىڭ بۈگۈنمۇ ھەم ئۆز قىممىتىنى يوقاتمىغان تەۋرۈك ئەسىرى « ساياھەتنامە » ئەنە شۇ ھارمىس ساياھەتلىرىنىڭ مېۋىسىدۇر.

« ساياھەتنامە » ھەققىدە



ئوقۇۋاتقىنىڭز فاكۇلتېتىمىز بىردىنبىر نەشر ئەپكارى ھېسابلىنىدىغان، تولۇق كۇرس ئوقۇغۇچىلىرىنى ئاساس قىلىپ چىقىرىدىغان « سادا » ژۇرنىلىنىڭ توققۇزىنچى سانى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشى، ساۋاقداشلارنىڭ تىرىشىشى ۋە ئىجادى بىلەن ژۇرنىلىمىزنىڭ بۇ سانى ئۆز ساداسىنى ياڭراتتى. بۇ « سادا » قەلب ساداسى، بۇ « سادا » ئىجاد ساداسى. شۇڭا بۇ « سادا » ئۇستاز - شاگىرت ئارىسىدىكى چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئىجادىڭىزغا ئىلھام بېغىشلاپ، تالانتىڭىزنى نامايەن قىلىدىغان مەيدان ھازىرلىغۇسى!

توققۇز سانلىق شانلىق مۇساپىنى بېسىپ ئۆتكەن « سادا » ژۇرنىلىنىڭ 10 - سانى كېيىنكى مەۋسۈم سىلەر بىلەن يۈز كۆرۈشۈش ئالدىدا. ژۇرنىلىمىزنىڭ 10 - سانىنى ساۋاقداشلارنىڭ جەڭگىۋار ساداسى بىلەن قۇتلۇقلىماقچى. كېيىنكى سانلارغا ئۈلگە، كىچىكلەرگە مەدەت بولغۇدەك « سادا » ياڭرىتىش ئۈچۈن سىزنىڭ قوللىشىڭىز ئىنتايىن مۇھىم. شۇڭا كېيىنكى قۇتلۇق سان ئۈچۈن ھازىردىن باشلاپ تەييارلىق كۆرۈشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمىز.

كېيىنكى ساندا « سادا » سىزنىڭ ئىجاد سادالىرىڭىز بىلەن ياڭرىغۇسى! چۈنكى بۇ « سادا » ھەممىمىزنىڭ ساداسى!

كامالىي ئېھتىرام بىلەن

« سادا » ژۇرنىلى تەھرىراتى



مەۋسەملىق خەۋەرلەر

2011 - يىلى 8 - ئايدا فاكۇلتېتىمىز 2007 - يىللىقتىكى 40 نەپەر ئوقۇغۇچى ئوقۇش پۈتتۈرۈش پىراكتىكىسىنى باشلىۋەتتى. ئۇلار ئۈچ گۇرۇپپىغا بۆلۈنگەن بولۇپ، 24 نەپەر ئوقۇغۇچى سىنىپ مەسئۇلى نۇرگۈل مۇئەللىمنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئۈرۈمچىدە شىنجاڭ گېزىتخانىسى، ئىقتىساد گېزىتخانىسى، ئاپتونوم رايونلۇق تىل - يېزىق كومىتېتى، شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى، شىنجاڭ ئاياللار ژۇرنىلى رېداكسىيەسى قاتارلىق ئورۇنلاردا پىراكتىكا قىلدى. يەنە 10 نەپەر ئوقۇغۇچى مىللەتلەر نەشرىياتى ۋە تەرجىمە ئىدارىسىنىڭ ئۇيغۇرچە بۆلۈمىدە پىراكتىكا قىلدى. 6 نەپەر بازا سىنىپ ئوقۇغۇچىسى مەمەتئېلى مۇئەللىمنىڭ يېتەكچىلىكىدە كورلىنىڭ لوپنور ناھىيەسىدە تىل تەكشۈرۈش پىراكتىكىسى قىلدى ۋە نەتىجىلىك تاماملىدى.

ۋەزىپىسى ۋە ئومۇمىي يۆنىلىشىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش، ھەر قايسى ئەزالارنىڭ خىزمەت ۋەزىپىسىنى بېكىتىش ۋە يېڭىدىن تەشكىللەنگەن ئەزالارنى ئۆز ئارا تونۇشۇش پۇرسىتىگە ئىگە قىلىش. بۇ قېتىمقى يىغىندا قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلەر ۋە ساقلانغان مەسىلىلەر كۆرسىتىپ ئۆتۈلدى. ئاخىرىدا ئەزالار ژۇرنال ۋە گېزىت ھەققىدە تەكلىپ - پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

★ 2011 - يىلى 10 - ئاينىڭ 22 - ، 23 - كۈنلىرى 23 - نۆۋەتلىك « ئىكساق لوڭقىسى » بېيجىڭدىكى ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلار پۈتتۈرۈلۈش مۇسابىقىسى مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىدا داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلدى. ئېچىلىش مۇراسىمىدا مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ھەبىبۇللا خوجا تەبرىك سۆزى قىلدى. مۇسابىقىگە مەكتەپ ئوقۇغۇچىلار باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ئالىم مۇئەللىم قاتارلىقلار قاتناشتى. مۇسابىقىگە بېيجىڭ قاتناش ئۇنىۋېرسىتېتى ، بېيجىڭ تەنتەربىيە ئۇنىۋېرسىتېتى ، جۇڭگو يېزا - ئىگىلىك ئۇنىۋېرسىتېتى قاتارلىق ئالىي بىلىم يۇرتلىرىدىن تەشكىللەنگەن 16 كوماندا قاتناشتى. بۇ مۇسابىقىنى « بېيجىڭ تۇران مەسلىھەت سوراڭ چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى » ، « شىنجاڭ روزىباي رېستۇرانى » ، « مىللەتلەر نەشرىياتى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمى » ، « بۇغدا رېستۇرانى » قاتارلىق ئورۇنلار ئىقتىسادىي جەھەتتىن قوللىدى. بۇ ئىككى كۈنلۈك كەسكىن مۇسابىقىدە « جۇڭگو جامائەت خەۋپسىزلىكى ئۇنىۋېرسىتېتى كوماندىسى » بىرىنچىلىككە ، « بېيجىڭ تەنتەربىيە ئۇنىۋېرسىتېتى كوماندىسى » ئىككىنچىلىككە ، « جۇڭگو گېئولوگىيە ئۇنىۋېرسىتېتى كوماندىسى » ئۈچىنچىلىككە ئېرىشتى ۋە نەق مەيداندا مۇكاپاتلاندى.

★ 2011 - يىلى 9 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن 29 - كۈنىگىچە فاكۇلتېتىمىز 2011 - يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى ھەربىي مەشىق قىلدى. ★ مەكتەپ ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن 10 - ئاينىڭ 14 - كۈنى مەكتىپىمىزنىڭ تەنھەرىكەت مەيدانىدا يېڭى ئوقۇغۇچىلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى. بۇ قېتىمقى مۇسابىقىگە فاكۇلتېتىمىز مۇسابىقىچە جەرياندا 2011 - يىللىق سىنىپتىن مەمەتجان ئابدۇقادىر چويون توپ ئېتىش تۈرىدە ئۈچىنچىلىككە ، ئابلىكىم 400 مېتىرغا يۈگرەش تۈرىدە ئالتىنچىلىككە ئېرىشىپ فاكۇلتېتىمىز ۋە سىنىپىغا شەرەپ كەلتۈردى.

★ 2011 - يىلى 10 - ئاينىڭ 19 - كۈنى مەكتىپىمىز ۋېنخۇا بىناسى غەربىي ئوقۇتۇش رايونى 0607 - سىنىپتا 2011 - ، 2012 - يىللىق « سادا » ژۇرنىلى ۋە « سادا » گېزىتىنىڭ باش مۇھەررىرى مەريەمگۈل تۇرسۇننىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن يېڭىدىن تەشكىللەنگەن ئەزالارغا بىر قېتىملىق يىغىن ئېچىلدى. يىغىننىڭ ئاساسلىق مەقسىتى بۇ يىللىق ژۇرنال ۋە گېزىتنىڭ ئاساسىي

2011 - يىلى 8 - ئايدا فاكۇلتېتىمىز 2007 - يىللىقتىكى 40 نەپەر ئوقۇغۇچى ئوقۇش پۈتتۈرۈش پىراكتىكىسىنى باشلىۋەتتى. ئۇلار ئۈچ گۇرۇپپىغا بۆلۈنگەن بولۇپ، 24 نەپەر ئوقۇغۇچى سىنىپ مەسئۇلى نۇرگۈل مۇئەللىمنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئۈرۈمچىدە شىنجاڭ گېزىتخانىسى، ئىقتىساد گېزىتخانىسى، ئاپتونوم رايونلۇق تىل - يېزىق كومىتېتى، شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى، شىنجاڭ ئاياللار ژۇرنىلى رېداكسىيەسى قاتارلىق ئورۇنلاردا پىراكتىكا قىلدى. يەنە 10 نەپەر ئوقۇغۇچى مىللەتلەر نەشرىياتى ۋە تەرجىمە ئىدارىسىنىڭ ئۇيغۇرچە بۆلۈمىدە پىراكتىكا قىلدى. 6 نەپەر بازا سىنىپ ئوقۇغۇچىسى مەمەتئېلى مۇئەللىمنىڭ يېتەكچىلىكىدە كورلىنىڭ لوپنور ناھىيەسىدە تىل تەكشۈرۈش پىراكتىكىسى قىلدى ۋە نەتىجىلىك تاماملىدى.

★ 2011 - يىلى 9 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن 29 - كۈنىگىچە فاكۇلتېتىمىز 2011 - يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى ھەربىي مەشىق قىلدى.

★ مەكتەپ ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن 10 - ئاينىڭ 14 - كۈنى مەكتىپىمىزنىڭ تەنھەرىكەت مەيدانىدا يېڭى ئوقۇغۇچىلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى. بۇ قېتىمقى مۇسابىقىگە فاكۇلتېتىمىز مۇسابىقىچە جەرياندا 2011 - يىللىق سىنىپتىن مەمەتجان ئابدۇقادىر چويون توپ ئېتىش تۈرىدە ئۈچىنچىلىككە ، ئابلىكىم 400 مېتىرغا يۈگرەش تۈرىدە ئالتىنچىلىككە ئېرىشىپ فاكۇلتېتىمىز ۋە سىنىپىغا شەرەپ كەلتۈردى.

★ 2011 - يىلى 10 - ئاينىڭ 19 - كۈنى مەكتىپىمىز ۋېنخۇا بىناسى غەربىي ئوقۇتۇش رايونى 0607 - سىنىپتا 2011 - ، 2012 - يىللىق « سادا » ژۇرنىلى ۋە « سادا » گېزىتىنىڭ باش مۇھەررىرى مەريەمگۈل تۇرسۇننىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن يېڭىدىن تەشكىللەنگەن ئەزالارغا بىر قېتىملىق يىغىن ئېچىلدى. يىغىننىڭ ئاساسلىق مەقسىتى بۇ يىللىق ژۇرنال ۋە گېزىتنىڭ ئاساسىي

ئوغلان ئابدۇكېرەم ئابلىز ئەپەندىنىڭ بۇندىن كېيىنكى ئىشلىرىغا ئۇتۇق، تۇرمۇشىغا خاتىرجەملىك، ئىجادىيەت ھاياتىغا بەرىكەتلەر تىلەشتى.

★ بېيجىڭ شەھەرلىك خوتەن ۋىلايىتىنى مەركەزلىك يۆلەش قوماندانلىق باش شىتابى، جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى مەدەنىيەت جەمئىيىتى، خوتەن ۋىلايىتى بىرلىشىپ ئۇيۇشتۇرغان « ئۇلۇغ ۋەتەنگە تەشەككۈر ئېيتىپ، گۈزەل يۇرت - ماكان قۇرۇپ چىقىش » باش تېمىسىدىكى خوتەن فوتو-سۈرەت كۆرگەزمىسى 2011 - يىلى 11 - ئاينىڭ 5 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن دۆلەتلىك كۈتۈپخانىنىڭ كۆرگەزمە زالىدا داغدۇغىلىق ئېچىلدى. ئېچىلىش مۇراسىمىغا مەركەز رەھبەرلىرىدىن ئىسمائىل تىلىۋالدى، ئابلىز ئابدۇرېشىت قاتارلىقلار ئىشتىراك قىلدى. مەركىزىي خەلق رادىيو-ئىستانسىسىنىڭ تالانتلىق ياش دېكتورى نىجات ۋەلى ياقۇپ يىغىنغا رىياسەتچىلىك قىلدى.

★ 2011 - يىلى 11 - ئاينىڭ 7 - كۈنى كەچتە مەكتىپىمىزنىڭ ئوقۇغۇچىلار پائالىيەت زالىدا فاكۇلتېتىمىز قۇربان ھېيتىنى تەبرىكلەش ۋە يېڭى ئوقۇغۇچىلارنى كۈتۈۋېلىش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇيۇشتۇرغان كەچلىك كۆڭۈل ئېچىش پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلدى. مەزكۇر كېچىلىككە مەكتىپىمىز مۇئاۋىن مۇدىرى ھەبىبۇللا خوجا، فاكۇلتېتىمىز مۇدىرى لېتىپ توختى قاتارلىقلارمۇ ئالاھىدە قاتناشتى ۋە تاماشىبىنلارغا ئۆزلىرىنىڭ ھېيتلىق سالىمىنى يوللىدى. كېچىلىكتە فاكۇلتېتىمىز ئوقۇغۇچىلىرى ئورۇنلىغان ئېسىل سەنئەت نومۇرلىرى سورۇن ئەھلىنىڭ قىزغىن ئالاقىسىغا ئېرىشتى.

★ مەكتەپ ئىتتىپاق كومىتېتى، ئوقۇغۇچىلار ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن ئۆتكۈزۈلگەن « 9 - نۆۋەتلىك يېڭى ئوقۇغۇچىلار ماھارەت كۆرسىتىش مۇسابىقىسىنىڭ ھەل قىلغۇچ مۇسابىقىسى » 11 - ئاينىڭ 10 - كۈنى مەكتەپ چوڭ زالىدا ئۆتكۈزۈلدى. فاكۇلتېتىمىز 2011 - يىلىلىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى تەييارلىغان « پات

ئوقۇغۇچىلىرى ئۆزلىرىنىڭ پىراكتىكا بازىسى بولغان لوپنور ناھىيە قارچۇغا ۋە دۆڭقوتان يېزىسى، شىنجاڭ ئىقتىساد گېزىتى، ش ئۇ ئا ر مىللەتلەر تىل - يېزىق كومىتېتى، ش ئۇ ئا ر رادىيو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسى، جۇڭگو مىللەتلەر تىل - يېزىق تەرجىمە ئىدارىسى، مىللەتلەر نەشرىياتى قاتارلىق ئورۇنلاردا پىراكتىكا قىلغانلىقىنى، ھەمدە بۇ جەرياندا يولۇققان مەسلىھەت شۇنداقلا قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلەر ۋە تەجرىبىلەرنى سۆزلىدى. نۇرگۈل مۇئەللىم پىراكتىكا جەريانىدىكى ئەمەلىي ئەھۋاللار توغرىسىدا قىسقىچە خولاسە بەردى.

★ مەكتەپ پارتىيە ياچېيكىسى، ئىتتىپاق كومىتېتى بىرلىكتە تەشكىللىگەن « 2011 - يىللىق يېڭى ئوقۇغۇچىلارنى كۈتۈۋېلىش سەنئەت كېچىلىكى » 2011 - يىلى 10 - ئاينىڭ 26 - كۈنىدىن 30 - كۈنىگىچە مەكتەپ چوڭ زالىدا ئۆتكۈزۈلدى. فاكۇلتېتىمىز ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ تەييارلىغان نومۇرىمۇ ئۆز نۆۋىتىدە كېچىلىككە رەڭدارلىق ئاتا قىلىپ، يېڭى ئوقۇغۇچىلارنىڭ قەلبىدە ئۇنتۇلماس ئەسلىمىلەرنى قالدۇردى.

★ 2011 - يىلى 10 - ئاينىڭ 27 - كۈنى فاكۇلتېتىمىز ئوقۇتقۇچىسى ئىمام مۇئەللىمنىڭ باش بولۇپ پىلانلىشى ۋە رىياسەتچىلىك قىلىشى بىلەن ۋېنخۇا بىناسى غەربىي ئوقۇتۇش رايونى 1 - قەۋەتتىكى دوكلات زالىدا كۆزگە كۆرۈنگەن سەنئەتكارىمىز ئابدۇكېرەم ئابلىز « ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئىتتوتچىلىقى توغرىسىدا » دېگەن تېمىدا لېكسىيە سۆزلىدى. بۇ قېتىمقى سۆھبەت يىغىنغا فاكۇلتېتىمىز ۋە ھەر قايسى مەكتەپلەردىن كەلگەن ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار بولۇپ جەمئىي 300 دىن كۆپرەك كىشى قاتناشتى. ئىككى سائەت ئەتراپىدا داۋاملاشقان بۇ قېتىمقى سۆھبەت يىغىنى باشتىن - ئاخىر ناھايىتى قىزغىن كەيپىيات ئىچىدە ئېلىپ بېرىلدى. ئالدى بىلەن، ئابدۇكېرەم ئابلىز ئۆزىنىڭ سەنئەت ھاياتى، بولۇپمۇ ئېتوتچىلىققا كىرىشىش جەريانىنى قىسقىچە بايان قىلىپ، بۇ ئارقىلىق بىزنى ئۇيغۇر ئېتوتچىلىقى ھەققىدە دەسلەپكى چۈشەنچىلەرگە ئىگە قىلدى. سورۇندىكى ھەممەيلىن ئەل سۆيگەن ئەلنى سۆيگەن

ئوقۇغۇچىلار ئاكتىپ قاتناشتى. بۇ لېكسىيەدە ئۇستازىمىز ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ ئۆگىنىش قىلىشتىكى ئۇسۇلى ۋە تەجرىبە - ساۋاقلارنى ئەمەلىي مىساللار بىلەن چۈشەندۈردى. ئارقىدىن ئۇستازىمىز يەنە ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتىنىڭ نېمىلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى، ئەستە تۇتۇش ئىقتىدارىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن چىڭ تۇتۇشقا تېگىشلىك نۇقتىلارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئوقۇغۇچىلار بىلەن ئورتاقلاشتى. بۇ قېتىمقى لېكسىيە ناھايىتى قىزغىن كەيپىيات ئىچىدە ئېلىپ بېرىلدى.

★ 2011 - يىلى 11 - ئاينىڭ 18 - كۈنى مەكتىپىمىز ئوقۇغۇچىلار ئۇيۇشمىسى باش بولۇپ ئۇيۇشتۇرغان گۈزەللىك گېمناستىكا مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى. فاكۇلتېتىمىز كوماندىسىمۇ 26 كوماندا ئىچىدە 3 - دەرىجىگە ئېرىشتى. بۇ نەتىجە فاكۇلتېتىمىزنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋىي جەھەتلەردىن قوللانغانلىقى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ جاپالىق مەشقىنىڭ نەتىجىسى بولۇپ، ئالدىنقى يىللىق ياخشى نەتىجە ساقلانغان قېلىندى.

★ 2011 - يىلى 11 - ئاينىڭ 22 - كۈنى مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ۋېنخۇا بىناسىدا فاكۇلتېتىمىز « سادا » ژۇرنىلى تەھرىراتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن ياش يازغۇچى ۋە تەرجىمانلىرىمىزدىن دىلمۇرات تەلئەت، يۈسۈپ ئەيسا، دىلشاد قېيۇم ۋە رىسالەت مەردان قاتارلىقلار فاكۇلتېتىمىزدىكى ئوقۇغۇچىلارغا لېكسىيە سۆزلىدى. لېكسىيە ئاخىرىدا ئوقۇغۇچىلارنىڭ سورىغان سوئاللىرىغا رىسالەت خانىم چۈشىنىشلىك، ئەتراپلىق جاۋاب بەردى. ئەڭ ئاخىرىدا، فاكۇلتېتىمىز مۇدىرى لېتىپ مۇئەللىم بۇ قېتىمقى لېكسىيە ھەققىدە قىسقىچە خۇلاسە سۆزى قىلدى ھەمدە قىممەتلىك ۋاقتىنى سەرپ قىلىپ بۇ سۆھبەتكە قاتناشقان ياش يازغۇچى، تەرجىمانلىرىمىزنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىجادىيىتىگە ئۇتۇق تىلدى.

رەتلىگۈچى: ئىسمايىل ھېكىم (2009)

يېقىندا بارىمەن، ئانا « ناملىق نومۇر ئىككىنچى دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشىپ، فاكۇلتېتىمىز ۋە سىنىپ كولىكتىپىغا شان - شەرەپ ئېلىپ كەلدى.

★ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلار باشقارمىسى، ئوقۇغۇچىلار كومىتېتى تەرىپىدىن ئۆتكۈزۈلگەن « 2011 - يىللىق قۇربان ھېيتلىق سەنئەت كېچىلىكى » 2011 - يىلى 11 - ئاينىڭ 11 - كۈنى مەكتەپ چوڭ زالىدا تەنتەنەلىك ئۆتكۈزۈلدى. مەزكۇر كېچىلىككە قاتناشتۇرۇلغان سەنئەت نومۇرلىرى بىر - بىرىدىن سەرخىل بولۇپ، ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، خۇيزۇ قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى ئۆزلىرى تەييارلىغان سەرخىل نومۇرلارنى تاماشىبىلارنىڭ ھوزۇرىغا سۇنۇپ، تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى. مەزكۇر كېچىلىككە مەكتىپىمىزنىڭ مۇئاۋىن مەكتەپ مۇدىرى ھەبىبۇللا خوجا، مەكتەپ ئوقۇغۇچىلار باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئالىم مۇئەللىم، شۇنداقلا مۇناسىۋەتلىك ئىنىستىتۇت (فاكۇلتېت) لارنىڭ رەھبەرلىرى قاتناشتى.

★ 2011 - يىلى 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى جۇڭگو گۈزەل - سەنئەت جەمئىيىتى، مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە شۇ ئار تەشۋىقات كومىتېتى بىرلىكتە ئۇيۇشتۇرغان « تەڭرىتاغنىڭ جەنۇب - شىمالىدا » ناملىق رەسىم كۆرگەزمىسى ئۆتكۈزۈلدى. كۆرگەزمىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىغا مەركەز رەھبەرلىرىدىن ئىسمائىل تىلىۋالدى، ئابەلەت ئابدۇرېشىت قاتارلىقلار قاتناشتى. مەكتىپىمىز مۇدىرى چېن لى ئەپەندىمۇ مۇراسىمغا قاتناشتى ھەم تەبرىك سۆزى قىلدى. فاكۇلتېتىمىزنىڭ 2010 - ، 2011 - يىللىق ئوقۇغۇچىلىرىمۇ كۆرگەزمە زالىنى ئېكىسكۇرسىيە قىلدى ۋە رەسىم غازى ئەھمەد، ئابدۇكېرىم نەسىردىنلەر بىلەن قىزغىن سۆھبەتتە بولدى.

★ 2010 - يىلى 11 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ۋېنخۇا بىناسى شەرقى رايون 0101 - سىنىپتا، ئۇستازىمىز مۇھەممەد تېرىپەم سايت « ئەستە تۇتۇش ئىقتىدارى ۋە ئۆگىنىش » تېمىسىدا لېكسىيە سۆزلىدى. بۇ قېتىمقى لېكسىيەگە فاكۇلتېتىمىزدىكى